

АКАДЕМІЯ ПОЛІТИЧНИХ НАУК

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ

Науково-популярне видання

ВИПУСК 4

Київ
2016

Суспільно-політичні процеси. Науково-популярне видання Громадської організації «Академія політичних наук». — К., 2016. Випуск 4. — 308 с.

У виданні вміщено праці вчених, які висвітлюють фундаментальні та прикладні наукові дослідження проблем політичної науки у контексті аналізу і прогнозу суспільно-політичних процесів.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Громадської організації «Академія політичних наук»
(протокол № 6 від 2 листопада 2016 року)*

Свідоцтво про державну реєстрацію
науково-популярного видання «Суспільно-політичні процеси»
Серія КВ № 22292-12192ПР від 23 вересня 2016 року
видано Міністерством юстиції України

Редакційну колегію науково-популярного видання
«Суспільно-політичні процеси»
затверджено рішенням Вченої ради
Громадської організації «Академія політичних наук»,
Протокол № 6 від 2 листопада 2016 року.

РЕЦЕНЗЕНТИ

Смолянук Володимир Федорович — доктор політичних наук, академік АПН.
Лікарчук Наталія Василівна — доктор політичних наук, академік АПН.
Батрименко Олег Володимирович — доктор політичних наук, академік АПН.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Мироненко Петро Володимирович — головний редактор, доктор політичних наук, президент ГО АПН.
Горбатенко Володимир Павлович — заступник головного редактора, доктор політичних наук, професор.
Теремко Василь Іванович — заступник головного редактора, доктор наук із соціальних комунікацій.
Лікарчук Дар'я Сергіївна — відповідальний редактор, кандидат політичних наук.
Малоголовець Нікіта Сергійович — відповідальний секретар.
Бабкіна Ольга Володимирівна — доктор політичних наук, професор.
Батрименко Олег Володимирович — доктор політичних наук, доцент.
Бондаренко Віктор Дмитрович — доктор філософських наук, професор.
Гошовська Валентина Андріївна — доктор політичних наук, професор.
Закут А.А. Салах — доктор філософських наук, професор.
Думенко Сергій Петрович — доктор богословських наук, професор.
Кармазіна Марія Степанівна — доктор політичних наук, професор.
Кочубей Лариса Олександрівна — доктор політичних наук, професор.
Кресіна Грина Олексіївна — доктор політичних наук, професор.
Лікарчук Наталія Василівна — доктор політичних наук, доцент.
Малиновський Валентин Ярославович — доктор політичних наук, професор.
Михальченко Микола Іванович — доктор філософських наук, професор.
Неліпа Дмитро Васильович — доктор політичних наук, доцент.
Перепелиця Григорій Миколайович — доктор політичних наук, професор.
Розумний Максим Миколайович — доктор політичних наук.
Смешко Ігор Петрович — доктор технічних наук, професор.
Смолянук Володимир Федорович — доктор політичних наук, професор.
Ткаченко Василь Миколайович — доктор історичних наук, професор.
Шкляр Леонід Євдокимович — доктор політичних наук, професор.
Шуба Олексій Васильович — доктор політичних наук, професор.

AKADEMIYA POLITYCHNYKH NAUK

SUSPIL'NO-POLITYCHNI PROTSESY

NAUKOVO-POPULYARNE VYDANNYA

VYPUSK 4

Kyyiv
2016

Suspil'no-politychni protsesy. Naukovo-populyarne vydannya Hromads'koyi orhanizatsiyi «Akademiya politychnykh nauk». — K., 2016. Vypusk 4. — 308 s.

U vydanni vmishcheno pratsi vchenykh, yaki vysvitlyuyut' fundamental'ni ta prykladni naukovi doslidzhennya problem politychnoyi nauky u konteksti analizu i prohnozu suspil'no-politychnykh protsesiv.

*Rekomendovano do druku Vchenoyu radoyu
Hromads'koyi orhanizatsiyi “Akademiya politychnykh nauk”
(protokol № 6 vid 2 lystopada 2016 roku)*

Svidotstvo pro derzhavnu reyestratsiyu
naukovo-populyarnoho vydannya “Suspil'no-politychni protsesy”
Seriya KB № 22292-12192PIP vid 23 veresnya 2016 roku
vydano Ministerstvom yustytseyi Ukrainy

Redaktsiynu kolehiyu naukovo-populyarnoho vydannya
«Suspil'no-politychni protsesy»
zatverdzheno rishennyam Vchenoyi rady
Hromads'koyi orhanizatsiyi «Akademiya politychnykh nauk»,
Protokol № 6 vid 2 lystopada 2016 roku.

RETSENZENTY

Smolyanyuk Volodymyr Fedorovych — doktor politychnykh nauk, akademik APN.
Likarchuk Nataliya Vasylivna — doktor politychnykh nauk, akademik APN.
Batrymenko Oleh Volodymyrovych — doktor politychnykh nauk, akademik APN.

REDAKTSIYNA KOLEHIYA

Myronenko Petro Volodymyrovych — holovnyy redaktor, doktor politychnykh nauk, prezident HO APN.
Horbatenko Volodymyr Pavlovych — zastupnyk holovnoho redaktora, doktor politychnykh nauk, profesor.
Teremko Vasyly Ivanovych — zastupnyk holovnoho redaktora, doktor nauk iz sotsial'nykh komunikatsiy.
Likarchuk Dar'ya Serhiyivna — vidpovidal'nyy redaktor, kandydat politychnykh nauk.
Maloholovets' Nikita Serhiyovych — vidpovidal'nyy sekretar.
Babkina Ol'ha Volodymyrivna — doktor politychnykh nauk, profesor.
Batrymenko Oleh Volodymyrovych — doktor politychnykh nauk, dotsent.
Bondarenko Viktor Dmytrovych — doktor filosofsk'nykh nauk, profesor.
Hoshov'ska Valentyna Andriyivna — doktor politychnykh nauk, profesor.
Zakut A.A. Salakh — doktor filosofsk'nykh nauk, profesor.
Dumenko Serhiy Petrovych — doktor bohoslovs'kykh nauk, profesor.
Karmazina Mariya Stepanivna — doktor politychnykh nauk, profesor.
Kochubey Larysa Oleksandrivna — doktor politychnykh nauk, profesor.
Kresina Iryna Oleksiyivna — doktor politychnykh nauk, profesor.
Likarchuk Nataliya Vasylivna — doktor politychnykh nauk, dotsent.
Malynov'skyy Valentyn Yaroslavovych — doktor politychnykh nauk, profesor.
Mykhal'chenko Mykola Ivanovych — doktor filosofsk'nykh nauk, profesor.
Nelipa Dmytro Vasylovych — doktor politychnykh nauk, dotsent.
Perpelytsya Hryhoriy Mykolayovych — doktor politychnykh nauk, profesor.
Rozumnyy Maksym Mykolayovych — doktor politychnykh nauk.
Smeshko Ihor Petrovych — doktor tekhnichnykh nauk, profesor.
Smolyanyuk Volodymyr Fedorovych — doktor politychnykh nauk, profesor.
Tkachenko Vasyly Mykolayovych — doktor istorychnykh nauk, profesor.
Shklyar Leonid Yevdokymovych — doktor politychnykh nauk, profesor.
Shuba Oleksiy Vasylovych — doktor politychnykh nauk, profesor.

Зміст

Розділ I. ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Михальченко М. І.	Методологічні проблеми аналізу сучасних цивілізацій	13
Омельченко В. Ю.	До питання про міжнародну політику як «діалог культур», «культ» прав людини та «терапію насилля»	38
Скаленко О. К.	Ключові виклики і алгоритми сучасного світового розвитку: історичний матеріалізм чи глобальносистемна методологія!?	53

Розділ II. РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИЙ КОНФЛІКТ

Мироненко П. В.	Конфліктологічний вимір становлення ідентичності української нації	80
Ткаченко В. М.	Українська національна ідея: час війни і час миру	96
Король В. Г.	Комунікаційно-контентні агресії кремля: характеристика, тенденції, організація спротиву	128

Розділ III. ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Тертишник В. М.	Доктрина та проблеми і ризики конституційної й судово-правової реформи в Україні	147
Литвин В. С.	Еволюція інституту президентства у досучасній політичній історії України: повноваження, роль і місце у системі державного правління	161
Кочубей Л. О.	Інформаційно-комунікативні технології взаємодії влади та опозиції в сучасній Україні	181
Горбатенко І. А.	Соціально-політичні прояви фрустрації в умовах нестабільного розвитку	200

Розділ IV. СУСПІЛЬСТВО І РЕЛІГІЯ

Здіорук С. І.	Політико-правові проблеми організації Служби військових капеланів України	211
Сидор І.	Титулування Московських ієрархів у перший період їх патріаршества	222

**Розділ V.
Трибуна Молодого вченого**

Стичинська А. Б.	Вплив інститутів громадянського суспільства на формування і практичну реалізацію політики України у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина	231
-------------------------	--	-----

**Розділ VI.
Конституційний розвиток**

Акт проголошення Української Держави (30 червня 1941 р.)	281
--	-----

**Розділ VII.
Матеріали Конгресу
ГО «Академія політичних наук», 20 вересня 2016 року**

Вступне слово президента ГО АПН Мироненка П. В.	285
Виступ академіка АПН Ткаченка В. М. «Україна на марші: в пошуку ідентичності»	288
Виступ академіка АПН Смешка І. П. «Воєнно-політичні конфлікти в українських реаліях»	296
Виступ академіка АПН Горбатенка В. П. «Проблеми розвитку політичної науки і освіти в Україні»	303

Content

Chapter I. THEORY OF POLITICAL SCIENCE

M. Mihalchenko	Methodological problems of analysis modern civilizations	13
V. Omelchenko	On the question of international politics as a «dialogue of cultures», «cult» of human rights and «therapy violence»	38
O. Skalenko	Key Challenges and algorithms of the modern world: materialism or historical global system methodology	53

Chapter II. RUSSIAN-UKRAINIAN MILITARY AND POLITICAL CONFLICT

P. Myronenko	The conflict dimension of identity formation of Ukrainian nation	80
V. Tkachenko	Ukrainian national idea: the war and a time for peace	96
V. Korol	Kremlin communicative-content aggression: characteristics, trends and counter measures	128

Chapter III. INSTITUTIONALIZATION OF SOCIAL AND POLITICAL PROCESSES

V. Tertyshnyk	Doctrine, problems, risks constitutional and judicial reform in Ukraine	147
V. Lytvyn	The evolution of the institution of presidency in the pre-modern political history of Ukraine: powers, role and place in the system of government	161
L. Kochubei	Information and communication technologies interaction between power and opposition in modern Ukraine	181
I. Gorbatenko	Social and political manifestations of frustration in an unstable development	200

Chapter IV. SOCIETY AND RELIGION

S. Zdioruk	Political and legal problems of service in Ukraine military chaplain	211
I. Sidor	Moscow hierarch titles in the first period of their patriarchate	222

**Chapter V.
TRIBUNE OF YOUNG SCIENTIST**

A. Stychynska	The influence of civil society on the formation and practical implementation of the policy of Ukraine in the sphere of protection of the rights and freedoms of man and citizen	231
----------------------	---	-----

**Chapter VI.
CONSTITUTIONAL DEVELOPMENT**

Declaration of Ukrainian Independence of June 30, 1941	281
--	-----

**Chapter VII.
MATERIALS OF CONGRESS OF CSO
«ACADEMY OF POLITICAL SCIENCES» 20 SEPTEMBER 2016**

The public address of president of APS P. Myronenko	285
Address by academician of APS V. Tkachenko	288
Address by academician of APS I. Smeshko	296
Address by academician of APS V. Gorbatenko	303

Держава, котра не дбає про розвиток гуманітарної освіти і науки, втрачає шанс сформувати громадянське суспільство та врешті отримує індиферентну масу, якій все одно де жити, на кого працювати, кому служити. У кінцевому підсумку держава втрачає саму себе — припиняє своє існування.

*Петро Мироненко,
головний редактор журналу*

Розділ I
ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 32:008.2

Михальченко Микола Іванович
доктор філософських наук, професор,
член-кореспондент НАН України

**Методологічні проблеми
аналізу сучасних цивілізацій**

Метою даної роботи не є дослідження детальної класифікації цивілізацій і цивілізаційних вибухів, а розглядаються основні моменти методологічного характеру. Кожна цивілізація переживає етапи становлення, розквіту і занепаду. Відзначається, що українська і московська цивілізації — це кардинально різні європейська та євразійська цивілізації. Тобто ніякого кінця історії не передбачається. Зауважується, що країни будуть змінюватися, але історичний процес буде продовжуватися. У сучасну епоху змінилося тлумачення терміну «велич». Значна частина аналізу присвячена цивілізаційним пошукам України і небезпекам, які їй загрожують з боку Росії. Цивілізація — це форма людської спільності, у якій один або кілька соціально значущих чинників дозволяють відчувати себе чимось єдиним. Важливим методологічним моментом цивілізаційного аналізу є облік «спалахів» і «згасання» активності цивілізацій. Відзначається, що при дослідженні цивілізацій важливо враховувати релігійний фактор: монорелігійний або мультирелігійний, якщо держава багаторелігійна, то необхідно враховувати релігійну конкуренцію, релігійну історію.

Ключові слова: цивілізація, світова цивілізація, регіональна цивілізація, локальна цивілізація, цивілізаційна криза, цивілізаційний розвиток, цивілізаційний вибух, методологія.

Цивілізаційний аналіз отримав «друге дихання», коли формаційний підхід, насаджений марксизмом, засвідчив свою пізнавальну обмеженість. Ще в XIX столітті К. Маркс зрозумів, що теорія суспільно-економічних формацій, яка більш-менш «працює» в Європі, не знайшла застосування на інших континентах, тому що протистояння між

буржуазією та пролетаріатом не спостерігалось. Там існував інший процес суспільних відносин. Тому К. Маркс нечітко, у вигляді застереження висунув ідею «азіатської формації», яку безуспішно намагалися вбудувати в формаційну теорію радянські суспільствознавці.

Але справа була не лише в Азії, Африці й Америці до появи там європейців, Австралія також не бажала «долучатись» до формаційного пояснення історії. На противагу їй з'явилися концепції «стадій зростання», «індустріального суспільства», цивілізаційний аналіз і т. д. Саме цивілізаційний аналіз став найбільш універсальним засобом дослідження різних людських спільнот. У основу цивілізаційного аналізу було закладено просту ідею: кожен соціум (цивілізація) має свої унікальні характеристики, рушійні сили, свою історію.

Деякі соціуми (цивілізації) можуть мати схожу історію, але це не позбавляє їх власної унікальності. У Великобританії та Нідерландах, на перший погляд, схожа історія, але в кожній з цих країн буржуазні революції відбувалися специфічно. Так, це країни глобальної європейської цивілізації, але якщо їх розглядати як регіональні цивілізації, то кожна з них проходила свій історичний шлях й має власну унікальність. Саме здатність поєднувати спільне та відмінне є сильною стороною цивілізаційного аналізу.

Поняття «цивілізація» в латинському виразі має декілька значень — «державний», «цивільний», «політичний». Не набуло однозначності це значення і в сучасних умовах. У науковій літературі дане поняття трактується багатозначно:

- а) в широкому сенсі як синонім слова «культура»;
- б) тип суспільства (в старогрецькому сенсі), що відрізняється від світу дикості і варварства, який оточував Стародавню Грецію, що мала писемність та розвинену систему соціальних і державно-правових відносин;
- в) тип суспільства з характерною для нього матеріальною та духовною культурою.

Кожне трактування має право на існування в певний соціальний період. Але в останні роки поняття «цивілізація» набуло два основних значення:

а) як окреме (унікальне) суспільство, що здійснило певний історичний розвиток, зі своєю мовою та культурою;

б) як світовий цивілізаційний процес, що представляє певну ієрархічну структуру:

— загальнолюдська цивілізація — глобальні континентальні та релігійні цивілізації (європейська, християнська, мусульманська, китайська і т. д.);

— регіональні цивілізації в рамках держав (російська, германська, українська, французька і т. д. Цивілізація, об'єднана мовою, територією, способом життя, духовною культурою і т. д.);

— локальні цивілізації, що володіють державністю або ж вона відсутня, хоча мають спільну мову, культуру, ареал проживання (масаї, ескімоси, башкири, калмики, шріланкійці, фіджійці, баски, каталонці, ірландці, андорці, монегаскі і т. д.).

В Україні — це кримські татари. Але не можна вважати локальною цивілізацією групи одного етносу, що мають територіальні самостійні назви (баварці, волиняни, сибіряки, петербуржці, корсиканці і т. д., хоча у них і є специфічні культурні риси та спосіб життя). Іноді в цивілізаційній класифікації вживають термін «осередкова цивілізація» для невеликих народностей (чукчі, якути, ненці, лапландці, гренландці, етноси Полінезії, невеликі етноси Африки). Критерії виокремлення «осередкових цивілізацій» настільки невизначені та довільні, що варто лише визнати спроби їх класифікації.

У 1986—1992 роках в Європі стався цивілізаційний вибух, соціальне відлуння від якого буде звучати довго в різних країнах. Соціальні вибухи не одномоментні. Вони досить уповільнені в соціальному часі та просторі. Оскільки цивілізаційні вибухи, в основному, відносяться до соціальних, то прорахувати їх хронологію та соціальні наслідки надзвичайно складно, навіть через століття. Наприклад, скільки тривав цивілізаційний вибух Македонської цивілізації? Лише правління часів Філіпа II та Олександра чи довше? Які його наслідки? А такі цивілізаційні вибухи, як Велика французька революція, політичний переворот більшовиків в Росії в 1917 році? Наслідки цих вибухів відчуються до теперішнього дня.

Цивілізаційний вибух — це різка зміна ходу світового або регіонального цивілізаційного процесу, що призводить до кардинальних змін у політиці, економіці, культурі країн, субрегіонах (наприклад, Європи), у світовій цивілізації. Цивілізаційні вибухи бувають соціальні, технологічні, науково-технічні і т. д. Цивілізаційні вибухи бувають позитивні, конструктивні і негативні, руйнівні. Наприклад, більшовицький (1917 року), фашистський, нацистський цивілізаційні вибухи мали зовнішній вигляд позитивного, конструктивного цивілізаційного вибуху. Але оскільки вони були здійснені на помилковій, утопічній ідеологічній базі, суперечили загальнолюдським цінностям, то виявилися негативними, руйнівними цивілізаційними вибухами.

Оскільки завданням даної роботи не є детальна класифікація цивілізацій і цивілізаційних вибухів, то ми розглянемо найзагальніші моменти

методологічного характеру, спираючись на досягнення таких дослідників як А. Тойнбі, А. Шпенглер, М. Данилевський, П. Сорокін, Д. Белл, С. Гантінгтон та інших. Цивілізаційний підхід до історії загальносвітової цивілізації, до регіональних та локальних цивілізацій в окремих моментах може комплексно поєднуватися з формаційним, системним, синергетичним та іншими підходами, взаємно доповнюючи один одного.

Цивілізацій багато й вони є різними. Той, хто збирається їх рахувати — методологічно помиляється. Є різні критерії класифікацій, деякі перетинаються (може бути цивілізація острівна, полінезійська, католицька, англomовна і т. д.). Про це ми будемо говорити пізніше. СРСР був спробою створення цивілізації нового типу — комуністичної. Але незнання основ філософії та політології, протиріччя в методології («діалектичний матеріалізм») призвели до створення колажної, клаптикової, штучної цивілізації, спроектованої під штучну ідеологію — пролетарську, комуністичну. Є філософська формула: форма повинна відповідати змісту. Спроба ж побудувати державу соціалістичну за змістом, загальнонародну за формою в багатонаціональній, полірелігійній країні, створити загальнонародну за змістом (насправді нав'язати російську) та багатонаціональну за формою культуру призвели до того, що це штучне творіння розпалося. Невміння створити політичну націю, на кшталт США, Бразилії, призвели до розчарування націй, що становили СРСР. Вони розбіглися по своїх «національних квартирах».

Є одне поняття: російською — «перекресток», українською — «перехрестя», білоруською — «росстани». СНД був таким перехрестям, яке пройшли нації після розпаду СРСР. Кожній нації слід було піти своїм шляхом — одні наліво, інші — направо, треті — прямо. Але Росія не відмовилася від своїх імперських амбіцій і розпочала «ламати через коліно» інші нації, щоб усі йшли в одному напрямку, чим породила низку міжнаціональних конфліктів не тільки на пострадянському просторі, а й всередині самої себе.

Методологічно важливо не тільки зафіксувати сам цивілізаційний вибух, а й внутрішні та зовнішні причини, що призвели до нього, його наслідки для епіцентру вибуху, країн, причетних до вибуху, та для всієї світової цивілізації.

У світовому цивілізаційному процесі можливі катаклізми, дуже схожі на цивілізаційний вибух позитивного характеру. Але це катаклізма негативного характеру, псевдоцивілізаційна аномалія в цивілізаційному процесі, коли робиться спроба перервати, порушити природно-історичний процес.

Яскравим прикладом псевдоцивілізаційного вибуху, аномалії (аномалія — щось таке, що не вписується в загальну картину процесу розвитку) є псевдосоціалістичні революції. Ні в Росії, ні в Китаї — це не були соціалістичні революції. У Росії — це переворот під хибною утопічною ідеєю створення принципово нової комуністичної цивілізації. У Китаї — національно-визвольна революція, розбавлена соціалістичними ідеями. В інших «соціалістичних» країнах «соціалізм» був принесений на багнетах «світового комуністичного руху», а насправді — з СРСР і КНР.

Цивілізаційний вибух на рубежі ХХ — ХХІ століть стався через перегрів «соціального цивілізаційного котла» — соціалістичного табору. Внутрішні причини — неефективна економіка, політика (в тому числі й внутрішня, а саме тоталітаризм, та зовнішня — націленість на всесвітню соціалістичну революцію — агресія у всьому світі, підтримка усіх революцій — антиколоніальних, псевдосоціалістичних й підготовка їх і т. д.), національна політика русифікації, разом з тим неефективна соціальна політика — гасла створення нової комуністичної цивілізації, що не було підкріплено рівнем життя і т. д. Фактично, яку б зі сфер життя соціалістичного табору ми не розглядали, скрізь визривали соціальні протиріччя, що не були вирішені.

Особливо гострі протиріччя назривали в центрі соціалістичного табору — СРСР. Пропаганда глаголила про «рай на землі» СРСР — як центру всього прогресивного людства. А дійсність була іншою: незабезпеченість продовольством, житлом, предметами побуту; величезна соціально не забезпечена й агресивна армія; тотальний контроль за свободою слова; невиконання основних вимог демократії; політичний та ідеологічний терор проти всього населення. А за кордоном — «загниваючий капіталізм» демонструє високу продуктивність праці, високий рівень життя (магазини переповнені товарами, що недоступні в СРСР), демократичні права і свободи і т. д. Втекти із соціалістичного табору в світ капіталізму — було мрією і удачею «соціалістичної людини».

До середини 80-х років ХХ століття становище населення в соціалістичному таборі стало нестерпним, соціальні протести стали масовими. Його члени — країни «соціалістичної співдружності» — стали вибухати національно-визвольними революціями, спрямованими на ліквідацію імперської влади СРСР та маріонеткових режимів, що нею насаджувались. Загострювалася ситуація й у самому СРСР, щоб потім вибухнути в 1990—1991 роках. Це був не просто вибух проти немислимих умов життя, а й проти влади, що довела народ до жалюгідного, приниженого становища.

У 90-ті роки ХХ століття несподівано набула популярності абсурдна концепція «кінця історії» Ф. Фукуями. Він стверджував, що лібералізм економічний та політичний переміг абсолютизм, комунізм, фашизм, націоналізм й розпочинається нова історія без глобальних суперечностей, конфліктів у однополярному світі. Глобальні протиріччя між націями не перетворюватимуться на глобальні конфлікти, навіть між теократичними державами.

Концепції Ф. Фукуями, С. Гантінгтона «про конфлікт цивілізацій» та їм подібні доцільно використати для того, щоб показати різноманіття суспільствознавчих ідей про майбутнє світу. Дані концепції поділяються на три групи: оптимістичну (цю групу представляє Ф. Фукуяма); песимістичну (С. Гантінгтон); прагматично-раціональну (Г. Кіссінджер, З. Бжезінський та інші, до яких належить і автор даної роботи). Оптимісти втратили свої позиції після початку нової «холодної війни» між НАТО та Росією. Песимісти отримали нові факти для передбачення нових глобальних конфліктів. Раціональні прагматики у своїй позиції є ближчими до песимістів, але їх обнадіює два фактори: ступінь могутності двох очевидних центрів впливу — НАТО та Китаю — настільки висока, що при координації зусиль вони в один момент примусять Росію до капітуляції мирним шляхом, без застосування збройних сил.

На даний час така координація тимчасово неможлива через розбіжності цілей даних центрів сили. НАТО хотіло мирним шляхом «зробити» Росію другорядною державою, як певне ресурсне джерело на міжнародному ринку (через СОТ). Але через сплеск неоімперства в Росії, ініційований колишніми співробітниками КДБ на чолі з В. Путіним, ця стратегія не отримала подальшого розвитку. Вона знову може стати дієвою, але вже після падіння режиму В. Путіна та наближення економічної кризи в Росії, що остаточно ставить цю країну в розряд регіональних цивілізацій.

Китай проводить свою власну геополітичну та геоекономічну стратегію. Офіційно підтримуючи лінію неприєднання до жодних політичних блоків, Китай посилює свою економічну, військову, а значить і політичну могутність в Тихоокеанському регіоні та на Далекому Сході, щоб остаточно поглинути Тайвань, деякі острови й архіпелаги, а потім анексувати далекосхідну частину Росії. Це офіційні цілі Китаю до 2050 року. Зіткнення зі США не входить у плани Китаю.

Тобто ніякого кінця історії не передбачається. Одні країни будуть посилюватися, інші — слабшати, а історичний процес буде продовжуватися. Так, Захід не об'єднається зі Сходом, але й глобального конфлікту найближчим часом між ними не передбачається. Тільки Росія,

яка намагається «всидіти» на двох стільцях — європейському та азійському — може розірватися на частини. І навіть експансія в Крим — це одна з нелогічних дій зникаючої імперії. Це скоріше інстинкт вмираючого хижака.

Щоб зрозуміти суть перехідної часової моделі постмайданівської влади в Україні, слід мати на увазі, що всі твердження про перемогу демократії передчасні й мало співвідносяться з дійсністю. По-перше, будь-який «демократичний» прорив мас швидко заганяється до бюрократичних процедур імітації демократії; по-друге, демократія є всього лише формою організації влади, одним із способів її реалізації та діалогу влади з громадянським суспільством, й вона постійно змагається з авторитаризмом влади. І це суперництво часто виграє традиційна бюрократія. Демократія вмирає, якщо не формується апарат влади, здатний гармонійно поєднувати обидві тенденції. В Україні, де влада надзвичайно корумпована, демократія завжди програвала авторитаризму; по-третє, передвиборчі заяви політиків та їх реальна політика після приходу до влади — це різні речі.

У «великоросійській» моделі влади немає такої боротьби тенденцій. По-перше, будь-яка модель влади в Росії спочатку є авторитарною. Будь-які міфологічні «суверенні», «регульовані», «керовані» демократії — лише пропагандистські ідеологеми; по-друге, «великоросійський» світогляд агресивно націлений на політичну, економічну експансію та походить від «величч», «богообраності» росіян, які по-нацистськи спрямовані проти інших націй и народів; по-третє, будь-який лідер у Росії буде мати підтримку народу, якщо він діє в напрямку загального світосприйняття народу. Будь-яка опозиція по відношенню до «державницького», експансіоністського мислення та дій буде слабкою, «націонал-зрадницькою». Раціональні аргументи не діють, панує агресивний інстинкт влади та народу.

Для української цивілізації боротьба різних тенденцій, архітектур влади визначена історично. По-перше, нормани («варяги») привнесли в Київську Русь войовничість, схильність до військових походів (потім це було «передано» й на Північно-східну Русь, де поєдналося з кочовою тенденцією татаро-монголів). По-друге, стара традиція патріархальних суспільств у вигляді народного віча завжди зберігалася в народній пам'яті, й навіть нормани змушені були з цим рахуватися. Ця традиція пронизала століття — козаччину, революції, сільські зібрання, майдани — й дійшла до сучасності. У Північно-Східній Русі традиція згасла, коли ця частина Русі була окупована татаро-монголами, які перетворили колись самостійні князівства у свої васальні улуси. По-третє, перебування частини Русі-України в складі польсько-

го королівства й Габсбурзької (Австро-Угорської) імперії дозволили долучити в її політичне життя європейські демократичні традиції парламентаризму та самоврядування.

Північно-Східна Русь, а потім Московія, були слов'янськими лише за назвою, оскільки влада деякий час була слов'янською (конкістадорською), а народ був — фінно-угри, тюрки і т. д. Навіть князі, наприклад Іван Калита, Борис Годунов, незліченна кількість інших удільних князів, були або татарами, або полукровками. Тому для них східний деспотизм — це святе, звичне.

Ця східна традиція легко перейшла у Росії в сучасність. При цьому важливо розуміти, що справжня Русь — це Україна, Білорусь, Смоленщина, Брянщина, Псковщина. А решта, «ісконно-російська» територія, — це землі, захоплені у фінно-угрів та тюрків. Як ми пам'ятаємо, саму назву «Росія» було присвоєно Московському царству тільки у XVIII столітті Петром I — царству переважно не слов'янському, а «велика російська мова» була сформована нащадком африканського негра О. Пушкіним, німцем Д. Фонвізіним, українцем М. Гоголем всього лише за участю деяких московитів зі слов'янським корінням на основі церковно-слов'янської (староукраїнської).

Етно-підґрунтям володимиро-суздальської — московсько-російської регіональної цивілізації стали фінно-угорські народи, а підґрунтям державності давньоруська держава з центром у Києві та татаро-монголи. Військові дружини з Києва заклали основу державності на фінно-угорських землях, а татари, перетворивши їх в улуси Золотої Орди, надали їм стабільності, й потім перенесли головний «стіл» у Москву. Отже, Московія — суто татарське творіння з дуже незначною слов'янською домішкою. Татари віддали своєму московському улусу велике князювання за гроші за середньовічною традицією. Платиш — посвідчення на велике княжіння отримуєш. Култа-хан (Іван Калита) придбав таке посвідчення. За одними джерелами він був метис (московитян-татарин), за іншими — чистий татарин, а російська історія (засіб гноблення і пропаганди) перетворила його на слов'янина.

Ми постійно будемо повертатися до історії північно-східних князівств Київської Русі, як до періоду зародження специфічної східної деспотії, яка продовжила своє існування в Московії, Російській імперії, СРСР й переживає складний відрізок соціального простору та часу зараз, коли Росія, нечутлива до демократії, намагається відродити свої хапальні інстинкти й знову перетворитися на тюрму народів.

При аналізі регіональних цивілізацій важливо не тільки виділити специфіку, унікальні риси даної регіональної цивілізації, але і її домі-

нанти розвитку, в тому числі духовні. Наприклад, три етнічні близькі цивілізації — українська, польська й білоруська — розвивалися в різних напрямках через різні релігії, що панують в цих країнах-цивілізаціях. У Польщі панує католицизм, який існував поряд з державними інститутами та прагне здійснювати контроль над суспільством незалежно від держави. Тому громадянин міг знайти захист від свавілля влади у церкві, міг маневрувати як у державному, так і в церковному полі. Це робило його більш вільним у життєвому виборі.

Україна і Білорусь потрапили під контроль православної Московії, де церква і держава зрослися, контролюючи громадянина автократично, де імператор був главою церкви (реформа церкви Петром I). Тому ступінь свободи в Російській імперії (не плутати з поняттям «Русь») була меншою. Церква була ідеологічним департаментом імперії, допомагаючи державі пригнічувати народ.

Тому та частина України, яка опинилася під владою Австро-Угорщини була вільнішою, із зачатками культурної автономії і самоврядування. Та ж частина, яка була окупована Росією, стогнала під ярмом північно-східної деспотії, і її слухняної служниці — православної церкви.

На щастя, всі нації і цивілізації, навіть деспотичні, не вічні. І ми це покажемо на прикладі Російської імперії, що старіє і вмирає. Зараз повільно, але з часом процес прискориться, тому що теперішня влада Росії завела російську цивілізацію в глухий кут, з якого вона може і не вирватися. Хоча «Верхня Вольта» з ядерною зброєю може накоїти ще багато бід на Землі.

У сучасну епоху змінилося тлумачення терміну «велич». Причиною цього стали підсумки Другої світової війни. Якщо до неї країни, держави набували «велич» ціною територіальних захоплень, то в сучасності велич досягається здатністю держави розвивати науку, економіку, підвищувати рівень життя своїх громадян й, звичайно, допомагаючи іншим народам досягати миру. Тому Росія не збільшує свою «велич», а втрачає її розв'язуванням конфліктів, економічною стагнацією, падінням рівня науково-технічного прогресу.

Історіографія буває науковою, ненауковою та способом пропаганди. І кожен вид історіографії має свої закони або псевдозакони. Навіть та історіографія, яку ми визначаємо як наукову, має об'єктивно-суб'єктивний характер. По-перше, історики живі люди й додають в історіографію суб'єктивність. По-друге, оскільки політика домінує в житті та міжнародних відносинах, то політичні інтереси домінують й в історіографії. В історію входять в першу чергу факти, що мали вплив на долю політичного світу. Відкриття, наприклад, парової машини, що призвело

до революції в технологіях, відображене в підручниках лише в кількох рядках. А правління Наполеона, що призвело до загибелі кілька мільйонів французів й багатьох мільйонів серед інших націй, описується на багатьох сторінках.

Ненаукова расистська історіографія Німеччини часів А. Гітлера стала псевдотеорією початку та кінця Другої світової війни, в якій й праві, й винуваті знищували один одного.

Російська історія переписується постійно на догоду державній пропаганді. Тому в російській історіографії істина та брехня перемішані, й цим отруйним «зібранням» годують своє населення, а якщо вдається, то і населення інших країн.

Понятійний ряд, яким описується цивілізаційний процес, надзвичайно широкий, тому що цивілізаційний підхід не є догматичним. Там багато наукових категорій, понять — як науково-публіцистичних, так і ненаукових. У процесі соціального пізнання понятійний апарат цивілізаційного підходу (можна сказати й аналізу) буде уточнюватися, ставати точнішим. Це буде дуже важко робити, оскільки одні вважають, що цивілізація розвивається за Божою волею, а інші — що це природно-історичний процес. Звідси і розбіжності в методології, понятійному апараті і т. д.

У понятійний апарат наукового розуміння цивілізаційного процесу входять такі поняття: «цивілізація», «світова цивілізація», «регіональна цивілізація», «локальна цивілізація», «цивілізаційна криза», «цивілізаційний розвиток», «цивілізаційний зсув», «цивілізаційний вибух», «цивілізаційний глухий кут» й безліч інших (іноді таких, які не мають чіткого пізнавального статусу), що описують взаємодію різного типу цивілізацій і антицивілізацій.

Світова цивілізація включає в себе і нормальні цивілізації, побудовані на принципах гуманізму; й «недоцивілізації», що ґрунтуються на агресії, культурі війни і людиноненависництві (тоді вони називаються антицивілізації); й країни, що йдуть від «недоцивілізаційного» розвитку до цивілізаційного. Тому в цьому величезному світі трапляються й цивілізаційні зіткнення, й цивілізаційні вибухи, й цивілізаційні прориви, й цивілізаційні глухі кути.

Світова цивілізація — це мініатюрний Всесвіт для особистості, що може спостерігати як запалюються локальні і регіональні цивілізації у всіх частинах світу. Що ми можемо сказати про майбутнє «наднових» каталонської або шотландської регіональних цивілізацій? Як зникають регіональні цивілізації, наприклад, північнокорейська чи російська? Як вибухають субрегіональні цивілізації — європейська і африканська?

Багато що на цій Землі повторює Всесвіт. Наприклад, народження «наднових» цивілізацій — каталонської і шотландської — призводить до мініцивілізаційних вибухів. В результаті, на місці своєрідних федеративних держав — Іспанії та Великобританії — виникнуть нові унітарні держави-цивілізації?

Україна, що отримала незалежність в результаті великого європейського цивілізаційного вибуху, перебуває в цивілізаційному глухому куті через всеосяжну корупцію, коли національні еліти безсовісно грабують народ під гаслами повернення в світову цивілізацію з антизахідної «комуністичної цивілізації». І так триває вже чверть століття. Це унікальний (але не єдиний випадок), коли влада знищує державу і майбутнє народу.

Коли гриміли соціальні вибухи в Угорщині, Польщі, Чехословаччині, НДР, СРСР ще скрипів, тріщав, але тримався. Програна війна в Афганістані (приклад програшу Росією війни проти Японії в 1905—1906 рр.), масові протести в Прибалтиці, на Кавказі, а потім й у Москві, в Україні, призвели до цивілізаційного вибуху. Соціалістичний табір і СРСР розпалися, цивілізаційний курс на світову соціалістичну революцію й створення нової комуністичної цивілізації безславно зник — цивілізаційний вибух відбувся.

Уламки соціалістичного табору та СРСР почали обирати нові цивілізаційні стратегії. Росія, як епіцентр вибуху, розпочала цивілізаційно «кидатися» то до зближення із Заходом, то зі Сходом, а зупинилася на відродженні Російської імперії, євразійському курсі (не до кінця розуміючи, що це таке), на відновленні зовнішньо агресивної політики, протиставивши себе решті всього світу. Але вона не врахувала, що настільки втягнута в глобальні економічні відносини, що проведення курсу політичної ізоляції, ідеологічної та військової агресії, створення ілюзорного «русского мира» є глухим кутом.

Так, Росія змогла зруйнувати систему міжнародних відносин (але лише частково), стати джерелом світових конфліктів, але не більше того. Просто вона ще переживає наслідки цивілізаційного вибуху (епіцентр — є епіцентр), тому й кидається від одного до іншого. Роль антицивілізації — не надто зручна. Або повернутися до світової цивілізації, або прямувати до нового соціального вибуху, який вже зруйнує й саму Росію в її теперішньому вигляді.

Україна, з огляду на свою близькість до Росії, теж дуже постраждала від цивілізаційного вибуху. Вже понад двадцять п'ять років вона шукає новий цивілізаційний шлях, пеє зв'язки з Росією (хворим соціальним організмом світу), повільно перебудовується. Її перевага перед Росією в

соціальному плані полягає в тому, що народ через Майдани змушує владу шукати новий цивілізаційний шлях. У Росії ж — «народ мовчить».

Тенденцією світового цивілізаційного процесу є те, що старий колоніалізм відійшов у минуле в силу ряду причин.

1. Колоніалізм став економічно не вигідним. Первинне виснаження колоній — далеко в минулому. Природні багатства колоніальних країн давно поділені транснаціональними компаніями, яким не вигідні всякі антиколоніальні війни, повстання і т. д. Їм вигідніше за допомогою корупції купувати постколоніальні режими, ніж утримувати армії, адміністрації в колоніях. Політичне та ідеологічне забарвлення компраторських режимів їх цікавить мало.

2. Політично старий колоніалізм також себе вичерпав. Антиколоніальні рухи розірвали імперії. Відпала необхідність мати численні армії, коли у військах Великобританії служили індуси, австралійці, новозеландці і т. д. Зараз армії сильні технічним оснащенням, електронікою, інформаційним обладнанням. Тільки Росія й Китай ще роблять ставку на масову армію, а більшість країн — на технічно освічених контрактників. Цим шляхом збирається йти й Україна.

3. Колоніалізм віджив ідеологічно. Боротьба націй за самовизначення, за права людини, за демократію, правову державу зробили його негативним явищем, ідеологічно зневаженим. Тільки Росія, навіть після розвалу соціалістичного табору та СРСР, чіпляється за імперський статус, хоче знову перетворити в колонії пострадянські держави, ведучи війни з Україною, Грузією, готуючи агресію проти інших країн.

США могли б стати неокolonіальною державою, особливо з економічної точки зору. Але давні демократичні традиції, свобода громадянина — стоять на заваді цьому. Навіть Пуерто-Ріко довгі роки просилася приєднатися до США, пройшовши довгий шлях, щоб відповідати цивілізаційним нормам життя. Хоча іноді в діях США і проглядаються ознаки колоніальної політики, які ретельно маскуються. Але ж і Англія, і Франція також певною мірою страждають постколоніальним синдромом, втручаючись у внутрішні справи своїх колишніх колоній.

У світі інформаційна революція творить дива: в широкий обіг вводяться нові історичні, політичні, військові, економічні та культурні дані, які руйнують цивілізаційні міфи про передові та відсталі цивілізації, про історичні події і т. д. Люди все частіше починають самостійно шукати інформацію, коригувати свій світогляд, щоб протистояти дезінформації, брехливій пропаганді. Навіть ЄС створює спеціальні інформаційні служби, щоб боротися з дезінформацією, каламутним потоком, що походить з Росії.

На Україну сунеться лавина міфів, як засобами масової інформації недружніх країн, так і засобами масової інформації «п'ятої колони». Нібито Україна жила не в імперіях, а в «братній родині народів», що у неї є «старший брат», що українська мова — лише діалект «великоросійської» мови, що існують «братні» відносини з Росією та Білоруссю і т. ін. Ідеологічна агресія базується на військовій, економічній, політичній та дипломатичній агресіях, на шантажі й підриві національної безпеки. Настав час розібратися: хто «старший», а хто «молодший» брат? чия культура древніша? чи є «московіти» братами українцям?

Кожна країна, а тим більше держава, хоче цивілізаційно внутрішньо визначитися: які їхні расові характеристики, і до якої глобальної й регіональної цивілізації вони належать етнічно, релігійно, культурно; хто їх союзники та вороги; на якому цивілізаційному матеріалі твориться нація; в якому цивілізаційному співтоваристві жити далі і т. д.

У деяких випадках, як, наприклад, з Україною, виникає суперечність між цивілізаційним самовизначенням країни (держави) й зовнішнім визначенням. Більшість населення України вважає себе європейською регіональною цивілізацією з поліетнічним та поліконфесійним населенням. Східний сусід Росія вважає Україну частиною «русского мира» та «православної цивілізації», хоча це не так. Багато західних аналітиків вважають Україну «розколотою» цивілізацією (див. роботи С. Гантінгтона) євразійського типу.

В даному випадку є істотні розбіжності між самовизначенням та «зовнішнім» визначенням цивілізаційних характеристик України, що актуалізують потребу більш фундаментального дослідження даного питання. Крім того, в Україні з'явилося багато аматорських концепцій, автори яких пропонують вести родовід українців від міфічних трипільців, аріїв, гуннів, скіфів, західних праслов'ян і т. д. Ці концепції спираються на уривчасті археологічні, бібліографічні або етимологічні дані, що через невизначеність не можуть слугувати основою системної концепції етногенезу, державогенезу та релігіогенезу України.

Як вірно наведено в Біблії: «Покоління відходить, й покоління приходить, а земля віковечно стоїть ...» (Книга Еклезіястова 1.4). Тисячі років дослідники та письменники, ідеологи й політики, віруючі та атеїсти задають або шукають відповіді на питання: що є людство? чим відрізняються одні народи і країни від інших? що стало визначальним чинником становлення і експансії одних народів й виникнення та згасання інших? чому одні народи (за чисельністю) можуть створити свою націю і країну, а численні народи, вийшовши на історичну арену, зникають, відходять у небуття?

Сотні років український народ намагається усвідомити своє походження. Усвідомити себе як суб'єкта історії та вершителя своєї долі. Представники інтелектуальної еліти цього народу створили багато теорій, гіпотез, легенд про походження історичної долі українського етносу та української політичної (громадянської) нації. Але досі немає наукової теорії становлення українського етносу, рушійних сил його розвитку, які б у загальній формі прояснювали форми і фактори його злетів і падінь, консолідації та дезінтеграції, величі та приниження (іноді й самоприниження, синдрому «меншовартості»).

Напевне, прийшов час подивитися на український народ й на історію української державності з точки зору цивілізаційного підходу. З точки зору того: чи має право на самоідентифікацію та існування українська регіональна цивілізація? які критерії існування таких цивілізацій у світі та Європі, чи можливо застосувати ці критерії до України? яке місце в світовому цивілізаційному процесі займає й може зайняти Україна в найближчому майбутньому?

Такий підхід повинен: виключати міфи та вигадки про історію України, зайву ідеологізацію, притаманну трактуванню історії нових держав, що відродилися (компенсаторна функція на колоніальний відрізок історії); спиратися на політичні та історичні факти; враховувати альтернативні точки зору в трактуванні цивілізаційного процесу.

У той же час цивілізаційний підхід не може концентруватися на суб'єктивній історіографії, аналізі антиукраїнських фальсифікацій історичного процесу, що здійснюється свідомо чи під впливом міфів й соціально-психологічних стереотипів відкритих ворогів України або «друзів України», які хотіли б використати черговий раз народ України для реалізації відчужених геополітичних інтересів.

Цивілізаційний підхід передбачає не один критерій класифікації цивілізації, чим грішили деякі дослідники, в тому числі О. Шпенглер, М. Данилевський, С. Гантінгтон, а саме систему критеріїв. Тому цивілізацію треба оцінювати системно з точки зору раси, етносу, території, мови, політичного режиму, релігії, способу життя та спілкування тощо.

Взаємодія цивілізацій (співпраця, протистояння) протікає складно. По різних лініях здійснюється боротьба цивілізацій. Наприклад, протистояння може виникнути між релігіями, расами, етносами і т. д. Ці лінії протистоянь, як і співпраці, постійно змінюються. У сучасній ситуації протистояння за ідеологічною лінією «капіталізм — соціалізм» відходить у минуле. Але загострилося за лінією «авторитаризм — демократія». Всі цивілізаційні вибухи в Сербії, Україні, Лівії, Іраку, Сирії відбуваються по даній лінії. Важливо подивитися, хто яку сторону підтри-

мує. Тепер на черзі Росія та Білорусь, де існують авторитарні режими. У Білорусії з меншою ймовірністю, там може відбутися мирний перехід до демократії. О. Лукашенко проявив себе як успішний, гнучкий політик, який пом'якшує внутрішні протиріччя в країні, не дозволяючи режиму перетворитися в олігархічний.

Теорія цивілізаційного вибуху в Європі на рубежі століть має світове значення. По-перше, ми бачимо «постраждалих» від цивілізаційного вибуху — Росія (ще жива як держава та регіональна цивілізація), Соціалістична Федеративна Республіка Югославія (зникла як держава й розпалася на регіональні цивілізації), Чехословацька держава (зникла як держава й розпалася на дві регіональні цивілізації). По-друге, відверто «виграли» від цивілізаційного вибуху США (зник прямих ворогів — СРСР) та ФРН (відтворена могутня об'єднана Німеччина). По-третє, опосередковано виграли усі постсоціалістичні та пострадянські країни — цивілізації, адже зник поневолювач — СРСР. По-четверте, виграв весь світ, світова цивілізація. Зник порушник спокою, агресор, націлений революційним шляхом на світову комуністичну цивілізацію. Загалом, виграли всі, окрім Росії. Виграла, в тому числі, й Україна.

Цивілізаційне бачення України отримало розвиток у працях ряду істориків, політологів та філософів XIX — XX століть. Нове пізнавальне «піднесення» відбулося після здобуття Україною незалежності в 1991 році. Українськими дослідниками, такими як В. Андрущенко, Н. Горелов, В. Кремень, С. Кримський, М. Михальченко, А. Моця, Ю. Павленко, О. Прицак, М. Попович, О. Рафальський, В. Ткаченко, Я. Яцків та деякими іншими був широко використаний цивілізаційний підхід у наукових й публіцистичних працях. Найбільш потужна група дослідників «цивілізаційників» склалася в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. На базі цього інституту видано колективний двотомник «Еліти і цивілізаційні процеси формування націй» (2006 року), а також робота Н. Горелова, А. Моці, О. Рафальського «Цивілізаційна історія України», в якій простежується історія протоцивілізацій на території України та сучасна історія України в контексті цивілізаційного підходу. Дана робота є досить успішною спробою розглянути Україну як країну, що має потужну цивілізаційну передісторію і формується в самостійну цивілізацію. Видано роботи цивілізаційної проблематики й у відділі, очолюваному М. Михальченком.

Автор даної роботи вже багато років вивчає Україну як регіональну цивілізацію, обґрунтувавши такий підхід у ряді монографій: «Українське суспільство: трансформація, модернізація або Лімітроф Європи?»

(К., 2001); «Україна як нова історична реальність: запасний Гравець Європи» (К., 2004), а також в розділах кількох колективних монографій та підручників (наприклад, Глава II «Українська регіональна цивілізація як результат історичного розвитку», розділ V підручника «Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія» (К., 2006 — С. 601—647, у співавторстві з В. Андрущенком та Л. Губерським). Тепер настав час більш ґрунтовно викласти авторську точку зору з даної проблематики. Основи концепції про погляди на Україну та Росію, як окремі регіональні цивілізації автор виклав у монографії «Українська регіональна цивілізація: минуле, сучасне, майбутнє» (К., 2013). Звичайно, знайдеться багато противників такої точки зору, особливо з боку тих, хто вважає Україну такою, «що не сформувалася», тих хто відмовляє українській нації в праві на самоідентифікацію, власну мову, культуру та спосіб життя. Расисти, колонізатори й властивий їм спосіб мислення існували і продовжують існувати. Історія вже винесла їм свій суворий вирок. А наука повинна розвиватися відповідно до своєї внутрішньої логіки, не звертаючи уваги на антинаукові ідеологічні вигадки.

Українська регіональна цивілізація на етапі Київської Русі дала початок північно-східним давньоруським князівствам шляхом колонізації споконвічних фінно-угорських, тюркських, приуральських територій, й зараз розвивається через відторгнення чужої їй як духовно, так і політично Росії й дрейфує (політично і економічно) до ЄС, а ще більш глобальніше — до євроатлантичної інтеграції.

У суспільних науках існує багато визначень поняття «цивілізація». Основу цих визначень становлять різні критерії або чинники — культура, релігія, раса, етнос та інші. При цьому автори різних концепцій класифікації цивілізаційного процесу в більшості випадків знаходяться в полоні євроцентристського або північноамериканського світогляду, вважаючи, що тільки європейська та північноамериканська культури й християнська релігія (переважно католицизм та протестантизм) можуть виступати критеріями цивілізованості народів. Насправді будь-яка культура та релігія гуманістичної спрямованості можуть виступати важливими факторами формування цивілізацій різних типів.

Саме тому існує необхідність шукати більш універсальні критерії визначення цивілізацій та цивілізованості народів. На нашу думку, більш універсальним критерієм визначення цивілізацій є спосіб життя народів. При даному підході шанси на цивілізованість етносів урівнюються. Жоден етнос не обмежується в правах на цивілізованість. Звичайно, спосіб життя необхідно визначити в певних параме-

трах, які б вивели загальні критерії цивілізованості, як би вони не відрізнялися в різних регіонах.

Виходячи з такої методологічної позиції, можна стверджувати, що цивілізація — це етнічна чи етнополітична спільність, об'єднана мовою, територією (не обов'язково лише єдиною державною), культурою, економічним ладом, релігією, мораллю, рівнем життя й іншими компонентами способу життя, що функціонує на основі демократичного або недемократичного правового порядку (справедливого чи несправедливого), що базується на корінних інтересах народу чи егоїстичних інтересах владних еліт, законах, встановлених державою або співтовариством держав. В основі правового порядку можуть бути закладені світський чи релігійний світогляди, політичні, економічні та моральні цінності, обґрунтовані наукою (в деяких випадках релігією як ірраціональним знанням).

Міру сформованості цивілізації визначає її внутрішня єдність: наявність державницької чи національної ідеології (цілі, завдання, засоби пізнання та функціонування держави або нації), згуртованість еліт щодо реалізації такої ідеології, економічний, військово-політичний, науково-освітній потенціал держави або нації, а також інші чинники національно-державного розвитку, де не останню роль відіграє міжнародний фактор. Міру ж цивілізаційності того чи іншого суспільства, держави, державних спільнот визначає ступінь народовладдя, справедливості законів по відношенню до прав і свобод особистості, інститутів громадянського суспільства, поваги до норм вільної та відповідальної економічної діяльності, дотримання зафіксованих (наприклад, статутом ООН) або загальноприйнятих норм міжнародних відносин. Останнє важливе тому, що не може бути визнано цивілізованою державою або союз держав, що спирається на терор у внутрішній й зовнішній політиці.

Наше визначення цивілізації спирається на давні традиції суспільствознавства, що будуть розглянуті в наступних розділах. Цивілізаційна проблематика для України надзвичайно актуальна тому, що ця країна має кілька впливових геополітичних недругів, які б хотіли не допустити самостійної ролі України на міжнародній арені, мають територіальні претензії до неї, а також хотіли б історію України включити у внутрішню історію своїх країн.

В першу чергу це відноситься до Росії, яка ні геополітично, ні геоетнономічно, ні ідеологічно, ні соціально-психологічно не хоче змиритися, що Україна є незалежною державою. Незалежність України завдала ідеологічну та соціально-психологічну травми суспільній свідомості Росії, від якої вона не може позбавитись й відроджує старі міфи.

Ми вже відзначали, що міф Нестора про запрошення слов'янами варягів у «Повісті временних літ» не ґрунтується на історичних фактах. Міфи такого характеру були поширені в Європі, Кореї та інших країнах. Можливо, Нестор використовував європейський міф стосовно Русі на замовлення правителів. Тим більше, що цей міф анітрохи не спростовує той факт, що давньоруська державність була сформована задовго до вторгнення норманнів (варягів), а норманни силою захопили і пограбували Новгород, а потім убили князів Києва і підло захопили владу.

Ось як ці події трактує російський історик Ігор Данилевський: «Ця теорія зводиться до однієї простої тези: встановлюється етнічна належність легендарного Рюрика — скандинав він чи ні. Питання це виникло в XVIII столітті, коли на наступний день після тезоіменитства імператриці Єлизавети Петрівни мала відбутися лекція про походження російського народу і Російської держави історика Герхарда Міллера. В ній автор, спираючись на розповідь з «Повісті временних літ» про визнання Рюрика, робить висновок, що творцями російської державності були скандинави. Рецензентом цієї лекції був Михайло Ломоносов, який у відповідь написав дуже жорстке зауваження. Причому фактично свою незгоду з Міллером Ломоносов висловив в формі якщо не доносу, то реляції на ім'я государині. Різка реакція Ломоносова пояснюється не міркуваннями наукового характеру, а його особистою неприязню до Міллера. Потім було тривале обговорення в Академії наук, після чого текст лекції Міллера був просто знищений, а історію Росії було доручено написати Ломоносову, де він і розгорнув свою антинорманську теорію. Після цього питання, хто був Рюрик, і чи з нього розпочалася російська державність, було закрито. І хоча норманської теорії як такої не було, але саме завдяки Ломоносову суперечкам навколо неї було надано політичний характер. І потім вони розгоралися або згасали в залежності від політичної ситуації в Росії. Згодом Ключевський писав, що ця дискусія говорить про патологію суспільної свідомості, тому що хімічний склад крові перших руських князів не має ніякого відношення до зародження державності. І він, звичайно, був абсолютно правий. У радянські часи до початку сорокових років XX століття абсолютно спокійно визнавалося, що скандинави зробили певний внесок у розвиток російської державності, на перших її етапах. Потім точка зору різко змінилася, і в підручниках стали писати, що варяги були слов'янами, а скандинави тут зовсім ні до чого. Зрозуміло, що це було теж пов'язано з певною політичною ситуацією.

Етнічне походження правителів ніякого відношення до державності не має. Легенда про покликання Рюрика — це і є легенда, і ми не зна-

ємо, наскільки вона має відношення до реальності. Ми знаємо такі ж легенди в Кореї, в Мордві, а ще є чудова паралель у Відукінда Корвейського, коли він за сто років до «Повісті временних літ» у «Діяннях саксів» згадує про один епізод, коли нещасні бритти звертаються до саксів зі словами, що: «земля у нас багата і родюча, але нас весь час ображають. І взагалі, пов'язувати два питання — «кров» правителів і державність невірно. Наприклад, у Володимира Мономаха була і половецька, і грецька, і слов'янська, і норманська кров, а був він давньоруським князем. А скільки царів Росії були незрозуміло ким, чи німцями, як, наприклад, Катерина I та Катерина II.

Слід зазначити, що в обґрунтуванні унікальності Росії, її «окремого цивілізаційного шляху» брали участь багато російських вчених. Зупинимось на роботі одного російського історика. Академік РАН Л. В. Мілов опублікував оригінальну роботу «*Великоросійський орач і особливості російського історичного процесу*» (1998), де істина переплетена з помилками на підґрунті перебільшення ролі географічного та природного факторів у формуванні цивілізацій.

Концептуальна робота академіка Мілова з'явилася в складний для російської історичної науки час, коли колишні марксистські схеми втратили свої панівні позиції в суспільствознавстві та стали замінюватися теорією, що має слабке економічне підґрунтя. Запозичена із Заходу цивілізаційна концепція С. Гантінгтона будувалася на односторонній основі, використовуючи фактор культури та релігії, а стосовно Росії орієнтуючись на православ'я, як головний визначальний фактор. Академік Мілов створив теж односторонню теорію економічного базису для цивілізаційного підходу, що стосувалась лише історії Росії, дослідивши нібито основу основ — аграрний сектор економіки й вплив його на розвиток країни, її основних інститутів, культури та менталітету населення.

Одну з причин кризи вітчизняної історії 1970—1990-х років академік Мілов вбачав у тому, що «в нашій історіографії головний акцент був зроблений на виявленні загальноєвропейських рис історичного розвитку Росії». Деякі автори «прагнули до ідентичності наших етапів розвитку зі становленням історичного процесу в країнах Західної Європи».

У прагненні подолати цей європоцентризм, а точніше — схеми історичного розвитку, що створені на іншому матеріалі й нібито нав'язані російському науковому загалу, академік Мілов поставив у центр уваги аналіз «ролі природно-географічного чинника в історії народів Росії та Російської держави». Саме природно-кліматичний фактор, що впливав на головну галузь економіки — сільське господарство — зумовив колосальні розбіжності Росії з Європою не тільки в можливостях землероб-

ства, а й в усьому способі життя, у культурі в цілому. Дана теза суперечлива і є явним перебільшенням.

Зовні, робить висновок Мілов, — схоже, а по суті — інакше. Російський особливий шлях — це не примха історії й не її зміни, не забаганки царів деспотів — Івана Грозного та Петра Великого, Леніна й Сталіна, Єльцина і Путіна, це не горезвісний вплив Орди. Елементарна формула академіка Мілова зводиться до положення, що в Росії сукупність «природних потреб» індивіда істотно більша, ніж у Європі, а умови для їх задоволення набагато гірші. Природно-кліматичний фактор, завжди впливав на аграрний сектор, а при його створенні й вже після — на промисловий сектор, що є наслідком різких конкретно-історичних відмінностей між Європою та Росією в типі власності, в формі господарювання, в типі державності і в характері розвитку капіталізму. Це даність, яка не потребує морального рефлексування.

Російська цивілізація є суперечливою цивілізацією. Наведемо сучасний приклад. Сучасна Росія, як і СРСР вже сімдесят років святкує перемогу над Німеччиною, страждає всенародною ностальгією за тираном Сталіним, причому і перше, й друге коштувало багато десятків мільйонів загиблих, і, одночасно, Росія не справляється з проблемами сьогодення. При цьому ця цивілізація постійно кудись вторгається, воює в Європі, Азії, Африці, Латинській Америці.

Російське керівництво і пропаганда не хочуть зрозуміти просту річ — минуле померло, його не повернути. Втрати, яких зазнали воюючі й захоплені держави не повернути. Їх не можна компенсувати. Тому минуле треба пам'ятати, але не жити ним. Треба дивитися в майбутнє, а жити сьогоденням.

Росія й Захід живуть не в одному світі і не в пересічних світах, а в паралельних. Це дуже важлива методологічна умова, це потрібно розуміти для аналізу конфлікту регіональної російської цивілізації й так званої «західної» (насправді євроатлантичної) цивілізації — саме НАТО її окреслює.

Захід вважає, що міжнародна система безпеки, довіра, діалог — гарантія миру. Росії байдуже до міжнародних договорів — це лише тимчасова завіса для Росії, поки вона готується для чергової агресії, а довіра, діалог — це порожні слова. До тих пір, поки Росія володіє ядерним потенціалом, вона буде нападати, шантажувати, шукати можливості домогтися поступок. Це її внутрішній стрижень для власного історичного часу. Оскільки 30—70% технологій імпортозалежні, то скоро її ядерна зброя в умовах економічних санкцій Заходу приходитиме в непридатність, вибухати, перетворюючи Росію на територію підвищеної ядерної

небезпеки. І тоді Заходу доведеться вимушено допомагати Росії позбутися ненадійної ядерної зброї.

Методологічно важливо розуміти, що Російська імперія не змогла сформувати російську націю, а руську тим більше. Як і Римська імперія, й усі інші. Розкол імперії розпочався в 1917 році: відокремилися Польща, Фінляндія, Прибалтика. Потім Росії вдалося реінтегрувати Прибалтику, яка знову відокремилася в 1990—1991 рр. У 1991 році вийшли з імперії Україна, Білорусь, Грузія, Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Туркменія, Узбекистан, Киргизія. На черзі — Татарстан, Башкирія, Чечня, Калмикія та інші. Багато інших російських регіонів — Санкт-Петербурзький, Уральський, Центрально-Сибірський, Далекосхідний й інші чекають часу, коли зможуть скинути тягар ненависної Москви. І цей час не далеко, якщо Китай почне анексію Сибіру та Далекого Сходу, а Камчатки й Курил — Японія.

Російська імперія лише перемішала етноси, та, слава Богу, не остаточно. Але зате сформувала стійку ненависть до Москви і «москалів», що грабують регіони.

«Тіло» і суспільна психологія багатонаціональних держав розділені на численні суперечливі сектори, що складно взаємодіють та конфліктують. Але ще більш небажана ситуація, коли «національні сектори» починають цивілізаційно самоідентифікуватися або ідентифікуватися як зовнішні суб'єкти політики — державами, міжнародними союзами та організаціями. Це означає, що «тіло» держави розпочало цивілізаційно розколюватися або внутрішнє напруження всередині держави настільки сильно зросло, що можливий цивілізаційний вибух. Так сталося в СРСР, СФРЮ. Тому аналітики уважно стежать за етнічно неоднорідними державами — Великою Британією, Іспанією, Бельгією, Росією і т. д., коли там станеться цивілізаційний вибух, що зруйнує «старе цивілізаційне тіло» й сформує нові регіональні цивілізації. Відстежити, коли почався «перегрів» багатонаціонального «тіла», — важливе й складне завдання вчених, служб безпеки та інших «зацікавлених» суб'єктів.

При дослідженні цивілізацій важливо враховувати релігійний фактор: монорелігійний або мультирелігійний, якщо держава багаторелігійна, то необхідно враховувати релігійну конкуренцію, релігійну історію. Україна — багатоконфесійна країна. Тому було б помилково відносити її до розряду християнсько-православних.

Сучасна Україна намагається подолати азіатський тип власності, коли вся державна власність належить сюзерену (царю, хану, королю) й чиновництво від його імені розпоряджається цією власністю.

Сюзерен віддає частини власності у тимчасове або постійне володіння, по своїй волі, а бо ж відбирає чи перерозподіляє. У Росії олігархи можуть мати власність. Але з волі президента вони її втрачають (Березовський, Гусинський, Ходорковський, Лебедев, Пугачов і т. д.). В Україні ж вводиться західна модель економічної демократії: якщо власність придбана законним шляхом, вона недоторканна. Арешт на неї може бути накладено судом, якщо економічна діяльність здійснювалася злочинним шляхом (корупція, рейдерські захоплення, ухилення від податків і т. д.).

Українська регіональна цивілізація відбулася як географічний, політичний, економічний і соціокультурний феномен. Але внутрішні проблеми розвитку, а саме «розлом у самій собі» породжує зовнішні, в першу чергу агресію з боку більш сильних держав. Звичайно, головним чином з боку Росії. Внутрішні проблеми Росії, особливо небезпека розпаду, змушують правлячі кола останньої використовувати образ «зовнішнього ворога» в особі України для консолідації своєї країни й нації.

Приєм відомий. Гітлер називав головною загрозою Німеччини «світове єврейство» і «єврейський більшовизм», щоб під прикриттям пропаганди здійснювали свою експансіоністську політику. Керівництво СРСР лякало свій народ агресією світового імперіалізму, й під прикриттям «антиімперіалістичної» пропаганди будувало та здійснювало плани реалізації світової комуністичної революції. Капіталістичні країни під прапором боротьби з агресивним більшовизмом розвалювали як соціалістичний табір, так і комуністичну імперію — СРСР. Тобто, методи формування образу зовнішнього ворога для консолідації населення своєї країни і проведення агресивної політики випробувані тисячолітньою практикою міждержавних відносин. За двадцятип'ятирічний період після розвалу СРСР хто тільки не побував у ролі ворога Росії — країни Балтії і Грузія, Україна та Молдова.

У той же час існують і інші зовнішньополітичні виклики для української регіональної цивілізації. Сьогодні здійснюється не тільки економічне, а й політичне переформатування світу. Загальновізнано, що вже існують три майже рівнозначні економічні центри світу — США, ЄС та Китай. Але які політичні наслідки має економічне переформатування світу? Як урахувати Україні наслідки економічного і політичного переформатування світу? Можливо, наслідки входження в новий економічний світ будуть більш безболісні, ніж у новий політичний світ?

Додаткового аналізу вимагає взаємодія внутрішніх і зовнішніх викликів для України. Європейська орієнтація України, інтеграція в євро-

пейські структури по-різному сприймаються віковими та регіональними групами населення. Хтось вірить міфам, що НАТО просто мріє захопити Україну та годувати 46 мільйонів населення. Хтось вважає, що інтеграція з Росією зробить українців щасливими. Хтось покладається на безкорисливість США або Китаю. Які б міфи не породжувала утопічна свідомість, але реальність більш груба і прагматична: хочеш добре жити — добре працюй, будь раціональним в економіці та політиці, не забувай про розвиток освіти, науки, культури, охорони здоров'я і т. д.

Однією з найактуальніших проблем розвитку української регіональної цивілізації є пошук технологій досягнення гармонії між людиною та природою. Так, Україна багата на природні ресурси, але вони швидко виснажуються. Україна має хороший клімат і рекреаційні ресурси. Але і ними треба вміти користуватися розумно, з урахуванням довгострокової перспективи. В Україні ефективний людський потенціал. Але за байдужого ставлення до нього він буде використаний іншими державами.

Кінець XX століття став для України шансом відродження, шансом влитися у Світову цивілізацію. Реалізація цього шансу залежить тільки від свідомості та дій української політичної (громадянської) нації. На жаль, в Україні в суспільній свідомості існують дві умовні ідеології — постімперська і самостійницька (проукраїнська). Звідси сепаратизм деяких регіонів. Його як завжди підтримує Росія. Ці ідеології вносять сум'яття в голови людей, породжують боротьбу цивілізаційних цінностей. При цьому носії цих ідеологій етнічно не однозначні. Іноді етнічні українці більш проімперськи налаштовані, ніж представники інших етносів.

Цивілізації не є тісно пов'язані з державними кордонами. Можуть бути цивілізації (кілька локальних) й всередині держави, а от глобальні, такі, як наприклад африканська, арабська, європейська, християнсько-православна, охоплюють цілі материки, субрегіони. Важливо враховувати, що є духовні цивілізації — регіональні, культурні, ціннісні. Тобто, немає підстав для жорсткого зв'язку «політика — цивілізація». Хоча в деяких випадках, особливо коли ми говоримо про регіональні цивілізації, політичний фактор може відігравати домінуючу роль, навіть у глобальних цивілізаціях. Таке державне утворення, як імперія (в тому числі й СРСР) може бути як глобальною, так і регіональною цивілізацією, або ж включати в себе багато регіональних та локальних цивілізацій. Тут експансіоністська політика може слугувати засобом для створення політичних, релігійних, ідеологічних цивілізацій.

Таким чином, цивілізація — це форма людської спільності, у якій один або кілька соціально значущих чинників дозволяють відчувати себе чимось єдиним. Важливим методологічним моментом цивілізаційного аналізу є облік «спалахів» і «згасання» активності цивілізацій. При аналізі слов'янської цивілізації важливо враховувати, що у слов'ян залишилися сильними традиції язичництва. Особливо сильні традиції язичництва в Росії, де в реальності сформувалося «язичницьке православ'я» як суміш язичництва та частини християнства, що пояснюється специфікою проникнення православ'я на Новгородщину, Володимиро-Суздальщину й на інші території.

У 988 році була хрещена Київська Русь з центром у Києві. Колоніальні князівства Північного Сходу Європи та Тмутаракань не були хрещені, ще майже півтора століття вони залишалися язичницькими. Тільки військовим та місіонерським шляхом християнство набуло там розповсюдження. А Московська метрополія взагалі була заснована у 1448 році, значно пізніше, ніж золотоординська в Сари. Як і Московія була перейменована на Росію в 1713 та 1721 роках царськими указами. А до тих пір північно-східними територіями переміщувалися володимиро-суздальці, ростовці, тверці, московити і т. д.

Активно-агресивні цивілізації не народжуються самі по собі. Вони формуються соціальними умовами, психічним характером етносу, його героями та лиходіями (навіть чи Гітлера можна вважати героєм німецької нації ?!). Суб'єктивний фактор історії тут відіграє велику роль. Якби не було таких історичних особистостей, як Філіп Македонський та Олександр Македонський, навряд чи історія отримала б Македонську імперію. Багато імперій-цивілізацій створювалися завдяки суб'єктивному чиннику.

Стаціонарні цивілізації (Швейцарія, Україна, Чехія, Індія, Словаччина і т. д.) не прагнуть до експансії, формують і розвивають свій власний спосіб життя, свої цінності. Є цивілізації, які пережили етап стаціонарності, перейшли до активно-агресивного етапу, й знову повернулися до етапу стаціонарності (Монголія, Греція, Нідерланди, Португалія і т. д.). Але є і пульсуючі цивілізації: Німеччина від етапу стаціонарності вступає в етап активно-агресивний, і навпаки. І сьогодні немає ніяких гарантій від таких переходів.

Важливо розвінчати міфи та ідеологеми про «слов'янське братство» (ніхто з таким задоволенням не вбивав братів, дядьків із сім'ями, не знищував міста та села, як слов'яни), «дружбу народів» (хто її бачив?), про «об'єднуючу роль православної церкви», що завжди вірно служила владі (київським і московським правителям), а не народу. Поряд з цим

в сучасних умовах великого значення набувають: спростування стійкого міфу, що європейська (західноєвропейська) цивілізація є джерелом цивілізованості світу (особливо в ідеології колоніальних європейських імперій), оскільки китайська, єгипетська, ізраїльська, арабська, індійська та інші цивілізації внесли не менший внесок; заперечення того, що стереотип «цивілізовані — варварські» народи має під собою не ідеологічну, а науково-раціоналістичну підставу; заперечення тези, що в сучасному світі домінує конфлікт цивілізацій і цей конфлікт можуть врегулювати США й тим самим врятувати європейсько-американську сучасну цивілізацію; ствердження думки, що будь-яка локальна або регіональна цивілізація не тільки має право на співіснування й не повинна впасти під натиском євро-американських цивілізаційних цінностей, а, навпаки, розвиватися і розцвітати. Співпраця, вирішення конфліктів — майбутнє світової спільноти.

Mykchola Mihalchenko

Doctor of Philosophical Sciences,

Corresponding Members NASU

Methodological problems of analysis modern civilizations

The purpose of this study is not a detailed classification of civilizations and civilizational explosions and discusses the main methodological aspects. Each civilization is going through stages of development, prosperity and decline. It is noted that Ukrainian and Muscovite civilization — is radically different European and Eurasian civilization. That is no end of history is not expected. Is observed that the country will change, but the historical process will continue. In the modern era has changed the interpretation of the term “greatness”. Much of the analysis is devoted to finding civilization and Ukraine dangers that threaten it from. Civilization — a form of human community in which one or more socially relevant factors can feel something unique. An important methodological point civilizational analysis is to record “flash” and “extinction” activity civilizations. It is noted that the study of civilizations is important to consider the religious factor: monorelihiyny multyrelihiyny or if the state bahatorelihiyna, the competition must be considered religious, religious history.

Keywords: *civilization, world civilization, the civilization of regional, local civilization, civilizational crisis of civilization development, civilizational explosion methodology.*

Омельченко Вікторія Юрїївна

кандидат філософських наук,

член-кореспондент Академії політичних наук

До питання про міжнародну політику як «діалог культур», «культ» прав людини та «терапію насилля»

Окреслюються переваги міждисциплінарного діалогу між політологією, філософією і правознавством. Розглядається філософія як методологія «розуміння». Визначаються такі поняття політологічного вокабулярію як: «правова держава» та «демократія». Обґрунтовується, що уніфіковане право та культура є «офіційною» мовою міжнародної політики. Роль філософії не слід зводити ані до побудови ідеальних теорій, ані до функції дескриптивного опису, навпаки, її завдання — практикувати якісну аналітику і прогнозування. Мовою міжнародної політики є право, діалог багатоголосся, а не деспотія і монолог обраних. Сучасна ж міжнародна політика є ареною боротьби між варварською свободою та свободою розумною, між свавіллям обраних та ціннісно-нормативними засадами уніфікованого міжнародного права, які не мають географічних меж і регіональних кордонів, але, на жаль, уповільнюються «хиткими» експериментами відновлення «імперій» у ХХІ ст.

***Ключові слова:** міжнародна політика, філософія, філософія права, національна безпека, права людини, правова держава, демократія.*

У межах даної розвідки перед нами стоїть три ключові завдання. По-перше, обґрунтувати роль філософії як методології «розуміння». По-друге, окреслити суть і призначення зовнішньополітичної стратегії європейського співтовариства, а саме прояснити питання «культурних війн» Чужих та Інших. По-третє, проаналізувати питання прав людини у локальному контексті Європи та відтворити аргументи «pro et contra» щодо того чи є такі поняття як: «правова держава» та «демократія» — взаємообумовленими.

Філософія як методологія «розуміння»

На нашу думку, цикл соціально-гуманітарних дисциплін сьогодення потребує свого нагального оновлення, нам необхідна ефективна

методологія «розуміння» (мовою Г.-Г.Гадамера) [1], яка б, з одного боку, стимулювала якісний приріст «інтелектуального капіталу», а з іншого, — дозволяла вирішувати конкретні питання. Ми як філософи, політологи, соціологи живучи в глобальному, відкритому світі не маємо права говорити мовою виключно «ідеальних теорій» та «абстрактних ідеалів», що сторонні запитів та викликів бурхливої реальності. За оцінкою, знаного політичного філософа та філософа права Отфріда Гьофе: «філософія мусить цуратися як моральних повчань, так безпосереднього втручання в життя. Її справа — понятійне, аргументоване мислення і нічого, окрім цього мислення» [3, с. 240]. Наведений розлогий пасаж свідчить про ідейну спорідненість О.Гьофе та Г.Гегеля, який застерігав філософів від такої небезпеки як — абстрактність, яку вважав найбільшим «гріхом» мислення. Так, «Філософія права» Г.Гегеля [2] відображає методологічну настанову, згідно якої «конкретне» домінує над «абстрактним», завдяки чому вдається зберігати баланс між правом «яким воно є» і «яким воно має бути». Звідси, очевидно, що, текст «Філософії права» є ані повчанням, ані детальною інструкцією, а є — методологією розуміння першопричин тих чи інших похідних явищ [14].

Ми вважаємо, що роль філософії не слід зводити ані до побудови ідеальних теорій, ані до функції дескриптивного опису, навпаки, її завдання — практикувати якісну аналітику і прогнозування. Відповідно, ми висуваємо гіпотезу, згідно якої філософія є однією з найефективніших методологій розумного пізнання, що дозволяє вивчати як природу соціально-суспільних відносин, так і обґрунтовувати їх мовою «сильних аргументів». Філософія є наукою із строгим поняттєво-категоріальним апаратом, із джерел якої виводять підставу на самостійне існування й інші галузі знань і наук. «Філософія, саме тому, що вона є проникненням в розумне, і є осягненням наявного, і дійсного» [2, с.53]. На відміну від юриспруденції, яка за оцінкою мислителя зводиться до роботи із протиріччями, філософія покликана вивчати глибинні засновки права і доводити їх достеменність у формі точного, конкретного, ясного поняття. Узагальнюючи, зазначимо, що хоча філософія й пишеться з предикатом «як має бути» з точки зору світу ідей, але вона завжди зорієнтована на саму дійсність. Прикладом чому слугують такі її підрозділи як: «філософія права», «філософія політики», «філософія бізнесу», які і є тією практичною філософією, що сприяють якісному поступу соціогуманітарної стратегії розвитку України. В даному аспекті, слушно пригадати думку М.Мамардашвілі, який твердив, що «ідеальне завжди має бути аспектом реального» [12, с.203].

Виходячи із таких змістовних передумов, ми розглядаємо філософію як дієву методологію «розуміння» і переходимо до осмислення основ зовнішньої політики.

Уніфікованість права та «діалог культур» як офіційна мова міжнародної політики

Що таке зовнішньополітична діяльність? Це, перш за все, — мистецтво діалогу з Іншими виходячи з принципів рівності, толерантності, взаємовизнання, що досягається завдяки загальноновизнаним і уніфікованим принципам, нормам та положенням міжнародного права. Даний умовивід є нічим іншим як переінтерпретацією 18 статті Конституції України, що окреслює мету зовнішньополітичної діяльності України [7]. Сенси якої, в свою чергу обумовлені Віденською конвенцією про дипломатичні зносини (від 18 квітня 1961 р.) в якій закріплені принципи суверенної рівності держав та визначена сумісна мета усього розумного світового співтовариства як досягнення міжнародного миру і безпеки. Безперечно, що останні події у царині світової політики красномовно свідчать на користь того, що мир регіонального масштабу є основою безпеки глобального порядку. Оскільки, мета для усіх єдина — мир і безпека, відповідно слід обрати найефективніші засоби для її досягнення, якими є побудова мережі діалогу, «мовної гри» (термін Л.Вітгенштайна) та перекладу однієї культури на іншу. Разом з тим такий рівень діалогу взаєморозуміння починається лише з моменту визнання співрозмовником «правил гри», що є ознакою його «цивілізованості». Такий перелік «правил гри» виявляється принаймні у вигляді уніфікованої системи права, дотриманні прав і свобод людини, забезпеченні соціальних гарантій громадянина. У даному аспекті базових принципів і головно соціальних цінностей і функціонують «Amnesty International», «Venice Commission», мета останньої — впровадження демократії через право, що досягається, завдяки впровадженню уніфікованої системи міжнародного права засобом таких критеріїв як приведення регіональних державних інституцій до високих стандартів європейського порядку. Звідси, очевидно, що право — це не просто диктатура норм і імперативів кодексів, але й ціннісний компас, що об'єднує усе розумне світове співтовариство. Адже, чим є принципи свободи та рівності виголошені ще в далекому 1791 р. на сторінках Конституції Франції? Вони є нічим іншим як ідейним смыслом, ціннісним ядром, що втілюється у життя завдяки механізму норм і положень уніфікованої правової системи.

Ми переконані, що право і культура є мовою міжнародної політики. На нашу думку, право і культура взаємообумовлюють одне одного і створюють «картину світу». У даному контексті перед нами розгортається ще одна дилема, що потребує критичного аналізу. Що ж таке «культурні війни» та в чому полягає відмінність між зіткненням «картин світу» Чужих та Інших? Ми переконані, що право як і інші інституції державного устрою віддзеркалюють смисли культури. Які в свою чергу формують певні «фрейми» культури мислення, культури сприйняття та культури переконань. Це звичайно не означає, що кожна із соціальних ланок пише свою історію ідентичностей, але безперечно, що зріз культурних нашарувань знаходиться десь на рівні несвідомого і передається у спадок наступним поколінням через звичаї та традиції. Пригадаємо Е.Гусерля [15], який називав таке неproblemатичне, некритичне сприйняття культури, традицій, і разом з цим передсудів — станом «природної настанови», який можна подолати засобом феноменологічної редукції.

Якщо та чи інша держава буде своєю «культурну картину» світу як локальну, гомогенну, себто ізольовану, то відповідно і сприйняття відмінного «культурного світу» завжди буде Чужим, і викликати лише реакцію захисту свого «регіонального культурного світу» усіма можливими засобами. За таких умов зовнішня політика та соціально-гуманітарна стратегія держави зводиться до монологу абсолютних цінностей, що веде до замкненого кола боротьби з чужинцями, при чому такий рецидив боротьби і протистояння є нездоланим. Якщо ж ми будемо світ міжкультурних цінностей, то це означає що ми готові чути голос Інших, а не чужих «картин світу», тобто ми готові до діалогу, до «мовної гри» (термін Л.Вітгенштайна), комунікації. Наша мета — досягнути «розуміння» (мовою Г.Гадамера), «порозуміння» у діалозі, задля чого ми готові працювати над перекладом однієї культури на іншу, над діалогом культур, що є базовою умовою розумного співіснування з Іншими на засадах толерантності і взаємовизнання.

Мова консенсусу чи аргумент сили? Що ж переможе у сучасному світі? Із таким дискусійним питанням звернемося до аналізу статті Ф. Фукуями «Головування культури» [13] в якій до числа найбільш імовірних супротивників демократії сьогодення і майбутнього зараховуються «громадянське суспільство» і «культура», розвиток яких є взаємообумовленим. Демократія, за Ф.Фукуямою ґрунтується на чотирьох рівнях: 1. «ідеології» (нормативні переконання); 2. «інституцій» (конституції, система судочинства, партійна система, ринкові структури та політична боротьба за таку винагороду як легітимність); 3. «грома-

дянського суспільства» (стихійно створені соціальні структури, що функціонують в межах політичних інститутів, але поза державою); 4. «культури» (від сім'ї до релігії та моральних цінностей). Саме культура є індикатором поступу «громадянського суспільства» і від неї залежить ефективність функціонування демократичних інститутів в цілому. Звідси, цілком очевидно, що «конфлікт інтерпретацій» із яким доведеться зіштовхнутись ліберальній демократії виникне на рівнях «громадянського суспільства» і «культури». Ф. Фукуяма цілком слушно вказує, що труднощі, що впливають на якість і безпеку життя у сучасних демократичних державах спричиняють соціальні і головно культурні відхилення від норми, які, за оцінкою дослідника, знаходяться поза межами можливостей інституційних рішень, тобто за межами державної політики. Гострим і екзистенційно трагічним прикладом зіткнення «культурних цивілізацій» є питання етнічних конфліктів і міграції, що значно видозмінюють політичну карту ще донедавна традиційних устоїв демократії. І трансформують дискурс від цінностей міжкультурного плюралізму до радикалізму крайніх правих переконань. Така зміна політичних настроїв і електоральних вподобань на мові культури перекладається як відповідь агресії на агресію і все більше набуває рис «замороженого культурного конфлікту» сьогодення. Ф. Фукуяма зазначає, що хоча «фашизм, іслам, необільшовізм» і не стануть глобальними ідеологіями, але нарощуватимуть свій потенціал у локально-регіональному вимірі [13].

Ми вважаємо, що функціонування державних інституцій тримається на дієвості соціальних цінностей, що не лише віддзеркалюються у переконаннях її носіїв, але й відтворюються у їх щоденних практиках. До числа базових соціальних цінностей належить: свобода, межі якої обумовлені «категоричним імперативом» і унеможлиблюють свавілля обраних, відповідальність, а також права — обов'язки, які і започатковують діалог довіри та сприяють якісному поступу політичної культури. Цілком, очевидно, що жодна світоглядно-ціннісна модель не може набути граничної підстави свого обґрунтування, бути абсолютною, вичерпаною. Ми маємо зважати на те, що джерело цінностей складають не лише позитивні сенси, а й передсуди. Свідченням чого є вітчизняна історична картина, яка переобтяжена низкою радянських кліше, радянського символізму. І хоча перші кроки на шляху до декомунізації вже зроблені, однак вони не мають обмежуватись стихійним поваленням гранітно-монументальних пам'яток минулого. А й виходити на рівень якісного поступу цінностей як системи переконань і практики дій. Відповідно, еволюція цінностей має бути зумовлена не

лише природним поступом, але й бути цілеспрямованою засадою розвитку соціогуманітарної стратегії сучасної України, розумним постулатом її зовнішньої політики.

До питання про права людини у контексті глобального світу викликів та змін

Смислові конотації щодо поняття прав людини, ми можемо почерпнути із таких широко відомих нормативно-правових статутів як: Французької Декларації прав людини і громадянина 1789 р. та Віргінського Біллю про права 1776 р., які проголошують та утверджують засадничі та «хрестоматійні» постулати щодо прав людини. Не зважаючи на те, що ідея прав людини була сформульована ще в далекому XVII ст. Дж. Локком своє інституційне оформлення та нормативне значення вона отримала лише у XX ст. ставши індикатором людяності. Так, 10 грудня 1948 року, Генеральна асамблея ООН прийняла Загальну декларацію прав людини. У Преамбулі до якої чітко зазначено, що варварський досвід Другої світової війни був тим рішучим поштовхом до проголошення «прав людини як спільного ідеалу, якого мають прагнути усі народи і нації» [10, с.15]. Останній документ зафіксував смисли права і аксіології, став своєрідним нормативно-ціннісним компасом цивілізаційного вибору розумного світового співтовариства, що має універсальну значущість у царині публічної політики. Однак, публічна політика не завжди тотожна реальним діям, так само як виголошені слова не завжди підкріплюються справами.

Не безпідставно, можна твердити, що публічна політика деяких країн є імітацією такого цивілізаційного вибору і жодним чином не відображає європейські цінності. Сучасний відкритий світ характеризується таким ефектом «симулякру»/імітації (Ж.Бодріяр) і позначається хронічним «конфліктом інтерпретацій» (П.Рікер), коли ті, хто здійснюють теракти водночас їх і засуджують. Тонка, дипломатична мова провідних міжнародних інституцій, зокрема таких як Рада Безпеки ООН перетворюється на символічну, що лише стримано засуджує сам факт насилля без вказівки на адресата. За оцінкою, О.Гьофе: «Організація Об'єднаних Націй Європи могла б бути дієвішою за скляний палац у Нью-Йорку» [3, с.214]. Попри наростання загроз у глобальному і континентальному світі, самоочевидних проблем з безпекою, які б мали згуртувати розумне співтовариство, ми, навпаки, бачимо, що посилюється поляризація світу на свій/чужий, на варварський/розумний, а вирішення конкретних питань щодо забезпечення прав людини є досить хитким. Підтвер-

дження чого знаходимо у царині міжнародної політики. Це і вихід Великобританії з Євросоюзу (Brexit) і зростання рейтингу крайньо правих партій, зокрема партії «Народний фронт» у Франції (фр. Front National), яку очолює Марін Ле Пен, що будує свою передвиборчу риторику всупереч загальним положенням європейських цінностей і на грані норм міжнародного права. Такі тенденції є дійсно загрозливими, адже вони підсилюють тенденцію до «мурування кордонів», а не побудови ефективного діалогу.

Звичайно залишається відкритим питання, що переможе у сучасному світі цінності чи приватні інтереси? Ідея чи амбіції, що підживлюються зростанням рейтингів? Формулювання такого риторичного питання ще більше переконує нас у тому, що у сфері міжнародної політики, міжнародного права, які є ціннісно-ідейним/аксіологічно-ейдетичним муром безпеки світового порядку не можуть домінувати одні лише інтереси. Пригадаймо, Рудольфа фон Ієринга [4] (1818—1892), який визначав право як поле боротьби інтересів проти тих, хто намагається зберегти монополію власних приватних інтересів. Звідси, Р. Ієринг висновує, що наша готовність захищати право виявляє нашу правову зрілість і є індикатором якісного поступу нації. Саме в боротьбі за право загартовується правове почуття, правова відповідальність. Варто відзначити, що захист права, боротьба із свавіллям та правовим нігілізмом є «заповіддю морального самозбереження — обов'язком відносно суспільства», який набуває свого всезагального значення [4, с.24]. Неготовність встати на захист права тотожна моральній індиферентності. Відтак, Р.Ієринг поруч з інтересом залишав місце і для ентузіазму, дискурс міжнародної політики, діалог про права людини має виходити не з інтересу, а з такого ідейного ентузіазму, що визначає стратегію розумного цивілізаційного вибору. Відповідно, в межах даної розвідки ми розглядаємо питання прав людини у контексті викликів міжнародної політики.

На початку даного дослідження, ми згадували про О.Гьофе, який зазначав, що: «філософська теорія не пропонує конкретних рецептів, вона прагне пізнання та розуміння» [3, с.240], а це засаднича ознака такої філософської дисципліни як герменевтика. І таким ключовим поняттям, центральною категорією концепції О.Гьофе є — «справедливість», яка є «засадничою фундаментальною умовою суспільного буття» та тим єдиним критерієм легітимності громадського примусу [3, с.241]. Оскільки, ми пригадали таке поняття як «примус» нам слід прояснити його смисл. З метою чого, ми звернемось до І. Канта, який стверджував, що держава відносно людини може застосовувати при-

мус і різні норми імперативно-атрибутивного порядку, але у людини має залишатися право на те аби з'ясувати підставу правочинності та легітимності того чи іншого рішення. Відповідно, І.Кант поруч із вимогою підкорення державному механізму боронить й межі людських прав, а саме вимогу розумної людини збагнути наскільки той чи інший вид примусу є правочинним. Людина, яка має сміливість послуговуватись власним розумом, здатна пізнати природу цієї правочинності. Більше того, на сторінках роботи «Відповідь на питання: Що таке Просвітництво?» [6] (1784) І. Кант наголошує на можливості публічно послуговуватись власним розумом щодо осмислення законодавств і висловлювати свої думки щодо його удосконалення [6, с.34], застосовуючи свою здатність критичного судження у конструктивній формі. Так, до пріоритетних прав народу належить — свобода друкованого слова, яка є єдиним «паладіумом» прав народу. Але у кожній свободі мають бути межі, аби вона не перетворилася на свавілля, і ці межі у філософсько-правовій концепції І. Канта є розумними. Зрештою, І. Кант твердить, що повага до права є безумовним обов'язком, більше того: «право людини має вважатися священним, яких би жертв це не коштувало пануючій владі» [5, с.302]. Таким чином, І. Кант намагається обґрунтувати апріорну значущість правових принципів та проілюструвати спосіб застосування даних принципів щодо правової емпірії. Повернімось до розмислів О.Гьофе у концепції якого центральною категорією є «справедливість», яка є тією базовою умовою рівності кожного у соціальній ієрархії. Формула такої «справедливості» полягає в наступному умовиводі: «якщо кожен, відмовляючись від чогось, отримує щось рівноцінне, тоді і сам обмін є справедливим» [3, с.242]. Таким чином, «справедливість» тримається на умовах обміну, який є взаємним та взаємовигідним.

«Демократія» vs «правова держава» у інтерпретаціях О. Гьофе

Чим же є правова держава в розумінні О. Гьофе? Це, перш за все, поєднання прав людини та демократії. Правова держава та демократія у концепції О.Гьофе є органічно взаємообумовленими поняттями. Разом з тим, О.Гьофе зберігає критичну дистанцію щодо досліджуваного предмету і жодним чином не ідеалізує демократію. Демократія, є тією базовою умовою, що дозволяє забезпечувати та гарантувати права людини та захищати її правову суб'єктність як громадянина, але, разом з тим, не є тією граничною підставою, що слугує на користь самообґрунтування

правової держави. Класичний проект побудови «справедливості» належить Дж.Ролзу, на відміну, від якого, О.Гьофе мовить про принцип «справедливості» виключно демократичної правової держави не намагаючись досягнути її всеосяжної та абсолютної значущості. Проекту «справедливості» поза конкретним історичним контекстом та без врахування його специфіки локального ґатунку не існує. Акцентуємо увагу на трьох засадничих смислах концепції О.Гьофе. Перший з яких полягає у тому, що організована сумісна співпраця з Іншими у формі права є нічим іншим як «втіленням практичного або соціального розуму» [3, с.8]. По-друге, О. Гьофе не зводить визначення права лише до якоїсь однієї з його атрибутивних характеристик — антропології, нормативності імперативного порядку, або монополії на легітимний примус. Право являє собою органічний зв'язок антропології права з етикою права, теорії права з соціальною філософією. На підставі чого, мислитель говорить про появу нової дисципліни — нормативної соціальної філософії [3, с.8]. Завданням якої є оцінка позитивного права. До речі, така функція оцінки позитивного права з позиції «світу ідей» є класичною для представників концепції «природного права». О.Гьофе у контексті міжнародної політики говорить про інтеркультурний правовий дискурс. Попередньо, ми говорили про питання «культурних війн», звідси дозволимо собі сформулювати софістичне запитання: «чи існує право нав'язувати іншим культурам домінуючу західну правову форму: демократичну конституційну державу», чи не є це продовженням давно засудженого культурного імперіалізму? [3, с.9]. Шукаючи відповідь на дане запитання, можемо зазначити, що базові засади правової держави, які характеризують західну традицію стирають специфічні, ексклюзивні риси, а є ознакою цивілізаційного вибору. Підтвердженням чому слугує факт, поширення універсальної мови, пригадаймо слова Умберто Еко, згідно яких — «мовою Європи є переклад» [9, с.11]. За оцінкою, Марка Крепона, що займається дослідженням проблематики європейських іншостей, «Європа» далека від культивування якоїсь власної «сутності», навпаки, вона є тим середовищем, що культивує універсальні цінності. Марк Крепон зазначає: «Тріумф Європи не був тріумфом якоїсь ідентичності, впевненої в собі та у своїх прерогативах», Європа створювалася «шляхом трансформації, тобто перебігу обміну, запозичень, перекладу» [9, с.17]. Відповідно, ідентичність Європи складена із циркуляції взаємовпливів, діалог якої побудований на нескінчених перекладах.

Продовжуючи тему «ідентичності» пригадаємо такого поборника італійського національно-визвольного руху як — Джузеппе Мадзіні (Guis-

sepe Mazzini) (1805—1872), який говорить про верховенство людяності, а не верховенство ідентичностей. Перш за все ми люди, і це об'єднує нас усіх, «Ламайте бар'єри, що розділяють вас. Долайте, керуючись розумом і мораллю, усі привілеї... Будьте між собою рівними, наскільки це можливо...Зі зростанням будь-якої нерівності пропорційно зростає і тиранія», — твердив мислитель [11, с. 277]. Лише там, де ідеться про таку культуру мислення і відкривається дискурс інтернаціонального обов'язку, співдотичність усіх націй. На підтвердження даної тези, зазначимо наступне: «Ми протестуємо, отже, проти будь-якої нерівності, проти всякого гноблення, хоча б де воно не чинилося. Тому ми й не визнаємо чужоземців. Ми розрізняємо лише справедливість і несправедливість...» [11, с. 273].

Право людини на життя, на такі соціальні гарантії як: належне медичне забезпечення, на доступ до навчання, на гідну роботу є тими базовими засадами, цінність яких є спільною для нас усіх. Демократична правова держава не є ідеалом, але вона характеризується ефективним функціонуванням соціально-суспільно-громадських інституцій, які підтримують баланс справедливості у суспільстві і унеможливають узурпацію влади (принцип «стримувань і противаг») та не залежать від індульгенцій обраних. Кожна з форм державного режиму як демократичних (ліберальна, консервативна...) так і недемократичних (авторитарна, тоталітарна) набуває специфічних рис у момент свого функціонування у конкретній картині світу, чисті теорії існують лише на папері, а в дійсності можливе відхилення від прописних істин. Разом з тим, порівнюючи різні форми державних режимів для нас найприйнятнішою є та, де ефективно функціонують суспільно-громадські інституції, що дає підставу говорити про правову державу. Відповідно, правовий інститут, цінність права і є тим засадничим мірилом, що об'єднує усе розумне світове співтовариство. Отфрид Гьофе твердить, що інтеркультурний дискурс є нічим іншим як «складовою частиною глобальної стратегії миру» [3, с.11]. Оскільки, для розумного світового суспільства є одна цінність — досягнення миру, терапія насилля, відповідно ми маємо модерувати діалог, а не культивувати монолог національних ідеологій. Завдання інтеркультурного дискурсу ускладнюється, адже його слід вести «не тільки з африканськими, а й іншими, наприклад, ісламськими державами» [3, с.45]. До речі, фактом такої перестороги, є те, що міжнародні угоди щодо дотримання прав людини, «після прийняття Заяви Об'єднаних Націй у 1948 р., ратифіковані тільки частиною ісламських держав» [3, с.45]. Для того аби почати діалог, таку «мовну гру» (Л.Вітгенштайн), слід прийняти уніфіковані «правила гри» перед

якими усі ми є рівними та вести мову про цінність людини, культивувати ідею її безпеки, задоволення базових потреб і дотримання соціальних гарантій та плекати її право — бути громадянином наділеним свободами і обов'язками. Щодо питання небезпеки «культурного імперіалізму», то вона, за оцінкою, О.Гьофе, «загрожує не з боку універсальних правових принципів, а полягає у «експорті» моделей поведінки, звичок споживання і чужої культури» [3, с.48], що може викликати кризи ідентичності. Поміж тим універсальні цінності є лише загальними тенденціями, що аж ніяк не заперечують специфічні ознаки. Змістовним і смисловим ядром інституту права є рівноправність, а антропологічною специфікою те, що людина народжується у певній культурі, «суміші» культур, що глибиною впливають на неї [3, с.51]. Ми усі є упередженими традиціями, звичками, які формують типи сприйняття і моделі поведінки. «Незаангажованих очей» немає. Для «повноцінного життя держава — не більше, ніж межі, умови та можливості справжньої людяності в її розмаїтті» [3, с.67]. Це — середовище співіснування з Іншими на умовах рівності і взаємовизнання.

У концепції «справедливості» О.Гьофе правова форма є важливішою за демократичну організацію, разом з тим цілком очевидно, що правова форма, яка характеризується вільним доступом до справедливого правосуддя, рівністю усіх перед законом і головно є ознакою ефективної роботи соціальних інституцій. Якщо таких характеристик можна досягти за умов іншої форми правління, то прийнятною буде і вона. Єдиний індикатор ефективності системи — задоволення інтересів громадян і процедура легітимації. Дозволимо собі сформулювати софістичне питання. Які форми державних режимів, окрім демократичної правової держави визнають цінність людини і забезпечують як її базові, так і конституційні права і свободи? Лише в межах демократичної правової держави ідеться про задоволення потреб не лише людини-споживача, а головно, людини-громадянина, що наділений критичним розумом і відповідальністю за власний вибір.

Звертаючись до теми суспільного договору, автор твердить, що це традиція Європи. Договірна теорія передбачає поєднання легітимності зі згодою кожного. «Обов'язковою залишається лише та публічна влада, вищим проявом якої є «держава», а сенсом — мир» [3, с.208]. Умовою суспільного договору є громадянське суспільство. Легітимною державу роблять не так номінальні ознаки, а захист прав людини та народний суверенітет.

Незалежною та самостійною є та держава, що забезпечує та гарантує своїм громадянам права людини і поруч з цим захищає права меншо-

сті та мирно живе зі своїми сусідами. На противагу яким, тоталітарні держави примушують своїх громадян залишатись у країні «за стіною та залізною завісою». Філософія Просвітництва поруч із культом критичного розуму протиставляє цьому право людини на міграцію. До Європи, «що обирає, належить кожен, хто, по-перше, бажає цього і, по-друге, сприймається так іншими» [3, с.212]. «Європейський правовий порядок потребує як спільного середовища, що тримається на своєрідній ціннісній спільноті, яка «виховує почуття Ми» та форум, публічного обговорення спільних цінностей [3, с.216]. Це і є запорукою відкритості політичного. Перша умова — «ціннісна спільнота» — вже виконана. Немає чітких ні географічних, ні формуючих ідентичність кордонів» [3, с.217]. Україна також досягла ціннісного рівня приналежності до Європи, разом з тим ще має пройти шлях якісного реформування базових інституцій у відповідності до стандартів Європейського Союзу. У даному контексті варто пригадати слова виголошені ще в далекому 1861 р. М.Костомаровим у роботі «Дві руські народності», що «українці — народ глибоко демократичний», якому близькі дух терпимості та толерантності [8, с. 38]. Ці слова-сенси слід враховувати як в межах внутрішньої політики так і в контексті зовнішньої політики України.

Безперечно, що норми міжнародного права є уніфікованими та єдиними для усього людського роду, однак останні події у світовій політиці ілюструють, що еволюція правової культури ще й досі триває. Отже, мовою міжнародної політики є право, діалог багатоголосся, а не деспотія і монолог обраних. Сучасна ж міжнародна політика є ареною боротьби між варварською свободою та свободою розумною, між свавіллям обраних та ціннісно-нормативними засадами уніфікованого міжнародного права, які не мають географічних меж і регіональних кордонів, але, на жаль, уповільнюються «хиткими» експериментами відновлення «імперій» у XXI ст. Що вказує на те, що уніфікована правова система, як і «ідея вічного миру» І.Канта не є самою дійсністю, а є ідеалом до якого ми прагнемо, регулятивною ідеєю, дороговказом з позиції вічних начал розуму. Разом з тим цілком очевидно, що якість освіти, потенціал людського капіталу, здобутки просвітництва розуму і культури, цінності демократії мають перемогти силу зброї та деспотизм авторитарної «істини». В протилежному випадку, якщо розумному співтовариству світу не вдасться досягти нехай не вічного, але, хоча б хиткого миру, то воно опиниться на «гігантському кладовищі людства» (мовою І. Канта). Така боротьба за свободу, гідність, цінності людства, приріст «інтелектуального» та «людського капіталу» є

метою, завданням і призначенням соціально-гуманітарної стратегії України сьогодення як частини єдиного цілого — розумного світового співтовариства.

Список використаних джерел

1. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы филос. герменевтики [Текст] / Х.-Г. Гадамер. — Общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова. — М.: Прогресс, 1988. — 704 с.
2. Гегель Г.В.Ф. Философия права [Текст] / Г. Гегель. — Пер. с нем.: Ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсисянц. — М.: Мысль, 1990. — 524 с. — (Филос. наследие).
3. Гьофе О. Розум і право. Складові інтеркультурного правового дискурсу [Текст]. — Пер. з нім. Л.А.Ситниченко, М.Д.Культаєвої. — К.: Альтерпрес, 2003. — 264 с. — («Сучасна гуманітарна бібліотека»).
4. Иеринг Р. Борьба за право [Текст] / Р. Иеринг. — Пер. с нем. П. П. Волкова. — М.: Тип. Грачева и Ко, 1874. — 78 с.
5. Кант И. К вечному миру [Текст] / И. Кант // Сочинения а шести томах. — Т. 6. — М.: Мысль, 1966. — С. 257—309.
6. Кант И. Ответ на вопрос: что такое Просвещение? [Текст] / И. Кант // Сочинения а шести томах. — Т. 6. — М.: Мысль, 1966. — С. 25—35.
7. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
8. Костомаров М. Дві руські народності [Електронний ресурс] / М. Костомаров. — Пер. О. Кониський. — Київ-Лайпціг: 1920. — Режим доступу: <http://ukrclassic.com.ua/component/attachments/download/1005>.
9. Крепон М. Європейські іншості [Текст]. — Пер. з фр., післямова і прим. О.Йосипенко. — К.: Укр. Центр духов. культури, 2011. — 184 с.
10. Ломанн Г., Г'осепат Ш. Вступ [Текст] // Філософія прав людини. — За заг. ред. Ш. Г'осепата та Г. Ломанна. — Пер. з нім. О.Юдіна та Л.Доронічевої. — К.: Ніка-Центр, 2008. — 320 с. — С.15—31. — (с. «Зміна парадигми»; Вип.13).
11. Мадзіні Дж. Роздуми про демократію в Європі // М. М. Варварцев. Джузеппе Мадзіні, мадзінізм і Україна. — Монографія. — К.: Унів. Вид-во ПУЛЬСАРИ, 2005. — 304 с.
12. Мамардашвили М. Сознание и цивилизация [Текст] / М. К. Мамардашвили. — СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2011. — 288 с.
13. Фукуяма Ф. Главенство культуры [Электронный ресурс]. — Режим доступу: — <http://old.russ.ru/journal/peresmot/97-07-14/fuku.htm>.

14. Hegel G. W. F. Grundlinien der Philosophie des Rechts (Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse. Zum Gebrauch fuer seine Vorlesungen) [Text] / Georg Wilhelm Friedrich Hegel — Verlag: Suhrkamp Verlag. 2000. — 531 s.
15. Husserl, E. Philosophie Als Strenge Wissenschaft [Text] / Edmund Husserl. — Hamburg: Felix Meiner Verlag, 2009. — 140 s.

References

1. Hadamer Kh.-H. Ystyna y metod: Osnovy fylos. hermenevtyky [Tekst] / Kh.-H. Hadamer. — Obshch. red. y vstup. st. B. N. Bessonova. — M.: Prohress, 1988. — 704 s.
2. Hehel' H.V.F. Fylosofyya prava [Tekst] / H. Hehel'. — Per. s nem.: Red. y sost. D. A. Kerymov y V. S. Nersesyants. — M.: МЫСЛ', 1990. — 524 s. — (Fylos. nasledye).
3. H'ofe O. Rozum i pravo. Skladovi interkul'turnoho pravovoho dyskursu [Tekst]. — Per. z nim. L.A.Sytnychenko, M.D.Kul'tayevoyi. — K.: Al'terpres, 2003. — 264 s. — («Suchasna humanitarna biblioteka»).
4. Yerynh R. Bor'ba za pravo [Tekst] / R. Yerynh. — Per. s nem. P. P. Volkova. — M. : Typ. Hracheva y Ko , 1874. — 78 s.
5. Kant Y. K vechnomu myru [Tekst] / Y. Kant // Sochynenyya a shesty tomakh. — T. 6. — M.: МЫСЛ', 1966. — S. 257—309.
6. Kant Y. Otvet na vopros: chto takoe Prosveshchenye? [Tekst] / Y. Kant // Sochynenyya a shesty tomakh. — T. 6. — M.: МЫСЛ', 1966. — S. 25—35.
7. Konstytutsiya Ukrayiny (Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR), 1996, № 30, st. 141) [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>.
8. Kostomarov M. Dvi rus'ki narodnosti [Elektronnyy resurs] / M. Kostomarov. — Per. O. Konys'kyy. — Kyiv-Layptsig: 1920. — Rezhym dostupu: <http://ukrclassic.com.ua/component/attachments/download/1005>.
9. Krepon M. Yevropeys'ki inshosti [Tekst]. — Per. z fr., pislyamova i prym. O.Yosyenko. — K.: Ukr. Tsentru dukhov. kul'tury, 2011. — 184 s.
10. Lomann G., Gosepat Sh. Vstup [Tekst] // Filosofiya prav lyudyny. — Za zah. red. Sh. Gosepata ta G.Lomanna. — Per. z nim. O.Yudina ta L.Doronichevoyi. — K.: Nika-Tsentr, 2008. — 320 s. — S.15—31. — (s. «Zmina paradymy»; Vyp.13).
11. Madzini Dzh. Rozdumy pro demokratiyu v Yevropi // M. M. Varvartsev. Dzhuzeppe Madzini, madzinizm i Ukrayina. — Monohrafiya. — K.: Univ. Vydvo PUL'SARY, 2005. — 304 s.

12. Mamardashvily M. Soznanye y tsyvylyzatsyya [Tekst] / M. K. Mamardashvily. — SPb.: Azbuka, Azbuka-Attykus, 2011. — 288 s.

13. Fukuyama F. Hlavenstvo kul'tury [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: <http://old.russ.ru/journal/peresmot/97-07-14/fuku.htm>.

14. Hegel G. W. F. Grundlinien der Philosophie des Rechts (Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse. Zum Gebrauch fuer seine Vorlesungen) [Text] / Georg Wilhelm Friedrich Hegel — Verlag: Suhrkamp Verlag, 2000. — 531 s.

15. Husserl, E. Philosophie Als Strenge Wissenschaft [Text] / Edmund Husserl. — Hamburg: Felix Meiner Verlag, 2009. — 140 s.

Victoria Omelchenko

Candidate of Political Sciences,

Taras Shevchenko National University of Kyiv

On the question of international politics as a «dialogue of cultures», «cult» of human rights and «therapy violence»

In this article the author justifies the benefits of an interdisciplinary dialogue between politology, philosophy, and jurisprudence. Analyzes and justifies advantages of the hermeneutic method in the context of the philosophy of law. It is underlined the role and significance of the magnitude of philosophy in the structure illustrated above philosophical and legal studies, its ability to combine the variety of interpretations in severity concept, critically rethink and interpret past experience, analyze contradictions of dogmatic positive law. It is specified that the complete understanding of legal philosophy is impossible without the historical and philosophical component, which reestablishes communication of succession of ideas and concepts. The language of international politics is right, polyphonic dialogue, not a monologue and despotism selected. The modern international politics is an arena of struggle between the barbaric freedom and freedom of reasonable between arbitrary selected and value-normative principles of uniform international law that have no geographical boundaries and regional boundaries, but unfortunately slowed down «shaky» experiments recovery «empires» in XXI century.

Keywords: *philosophy, philosophy of law, international politics, national security, human rights, jural state, democracy.*

Скаленко Олексій Карпович

провідний науковий співробітник державної установи
«Інститут всесвітньої історії» НАН України, Ph.D.,
академік Міжнародної академії інформатизації при ООН,
член Асоціації футурологів Російського філософського товариства,
президент Міжнародного фонду «ЄДНАННЯ»

Ключові виклики і алгоритми сучасного світового розвитку: історичний матеріалізм чи глобальносистемна методологія!?

Сучасність переконливо свідчить про те, що творча людська думка на духовно збагаченій науково-інформаційній основі може бути могутнішою за ядерну зброю

Із матеріалів Українського товариства
«ІНТЕЛЕКТ НАЦІЇ»

Даною працею представлені сутнісно й системно узагальнені характеристики уже ІТ-глобалізованого світу з прив'язкою до проблем розвитку ХХ—ХХІ ст. Визначені історично найважливіші реалії і тенденції соціально-економічного й загальноцивілізаційного процесу, в тому числі феномени світоглядних воєн між так званими матеріалістами й ідеалістами, інтенсивної інформатизації та імперативної глобалізації, а також сутність синдрому наступу гострих національних і світової криз у глобально системному вимірі. На основі всебічного аналізу основних положень історичного матеріалізму і результатів його функціонування, проведено співставлення його до головних світоглядних викликів та проблем сучасного розвитку. Надані відповідно виважені алгоритмічні рекомендації щодо подолання кризового стану, найголовнішим чином на основі інноваційної глобальносистемної методології та категоричного імперативу духовно-науково-інформаційного єднання людства.

Ключові слова: *світовий розвиток, інноваційна глобальносистемність методології, категоричний імператив, світова криза, світогляд, прогрес, матеріалізм.*

Трансінформаційна сутність сучасних світоглядних холодних та гарячих воєн

Історично всеузагальнюючий, по-сучасному — глобальносистемний погляд на процеси людської діяльності та розвитку суспільств і держав чітко засвідчує, що навіть значний прогрес в рамках недостовірної інформаційної системи зрештою призводить до великого регресу. Особливо відчутно й імперативно ця об'єктивна закономірність виявилась в новітні історичні часи, коли власне почалося практично миттєве розповсюдження першопріоритетного чинника глобально вирішального впливу в процесах діяльності та розвитку, а саме — ресурсу інформаційних знань, які фундаментально і необхідно функціонують в сфері свідомості діючого суб'єкта, тобто нерозривно з соціальною людською цілепокладальною психікою. Відтак, вирішення сучасних гострокризисних світових і національних проблем, в тому числі проблеми розповсюдження дезінформаційних чи ядерних технологій в формі дезорієнтаційно залякувальної зброї, принципово можливе лише на основі нової, відповідної до часу парадигми з використанням уже інноваційної глобальносистемної методології.

Останнім часом нам стало зовсім зрозуміло, що глибинно сутністний розгляд світоглядної методологічно — концептуалізаційної проблематики в сучасному, фактично глобалізованому світі необхідно розпочинати не тільки з питань усвідомлення новоіндустріального, тобто знову ж таки, власне класично транстехнологічного шляху прогресуючого розвитку з метою забезпечення умов соціально-економічного життя людства, а й з проблеми врахування фундаментальних чинників цивілізаційного поступу взагалі. Тим більше, що реальна ситуація виявляється все більш некерованою і розповсюдженою, надзвичайно проблематичною й глобально кризонебезпечною.

Передусім, тут слід збагнути наявність неминучих протиріч в процесах людської соціалізованої діяльності. Тому, що саме всесвітньо-історичний погляд на явища розвитку людства власне в режимах надзвичайності як екстремальних ситуаціях, переконує нас в необхідності методологічного та праксеологічного усвідомлення сутності начала та ієрархії пріоритетних чинників виявлення таких процесів. Особливо це стосується проблем безпечного розвитку та причин виникнення різних конфліктів, так званих «холодних» або «гарячих війн» в міжнародних суспільних чи навіть в особистістних відносинах.

Яскраво показовими подіями в цьому сенсі, вже в межах сучасного життя, виявились перша та друга світові війни. Як факт тут змістовно парадоксальний, але слід нагадати, що першою світовою війною була

також війна, що виникла після другої гарячої світової та названа холодною. Насправді ж ця війна була суть міжідеологічною, тобто світоглядною інформаційною, а ще точніше — транс-психоінформаційною.

А сьогодні, просто прямо перед нашими очима знову виникає інформаційна війна, тобто розгортається вже друга світова холодна війна, яка має реальну перспективу закінчитися гарячою. Таким чином, сьогодні існує гостра потреба поглиблено поглянути в сутність системних взаємозв'язків і чинників глобального впливу на людське життя взагалі, а зокрема, та й з особливою увагою до світових, уже так названих нами «міжідеологічних», тобто суто інформаційних війн. Адже сучасне людство, треба прямо це сказати, живе, вірніше існує під постійною загрозою дамоклова меча — воєнного вирішення найгостріших проблем, особливо в умовах, вже можна сказати, “транс-ядерних” міжнародних відносин, які можуть розпочатися власне трансінформаційно холодними, але з великою вірогідністю переходу в стан гарячих летально-збройних конфліктів навіть у всесвітньому масштабі.

Зважаючи на необхідність користуватись відповідними до таких ситуацій методологічно-концептуалізаційними підходами, ми зобов'язані зрозуміти та комплексно враховувати саме г л о б а л ь н о с и с т е м н и й характер проблем ефективності та безпеки розвитку на усіх напрямках людського життя, яке всезагально залежить саме від інформаційного ресурсу. Принагідно додамо, що феномен інформації — це двогострий меч, який практично використовується людством як об'єктивно необхідний ресурс соціокультурного й економічного життя, а також як аксесуар вбивчого спорядження військовиків в реальних гарячих війнах. Не випадково сучасні війни вже називають г і б р и д н и м и.

Відтак, реалії сьогоденного життя всіляко переконують людство, що інформація — це чи не наймогутніша зброя як в так званих гібридних війнах, так і в процесах забезпечення державного суверенітету та охорони гуманітарних принципів життя. Тут обнадійливою підставою для таких принципів можуть бути також вислови української антивоєнної мудрості: “перемогти не трудно, трудно розпізнати ворога” та “перед тим як сказати правду, треба її знати”.

Таким чином, глобальносистемний розгляд «антиядерної» проблематики в сучасному світі потрібно розпочинати не тільки з питань усвідомлення необхідності транстехнологічного шляху прогресуючого розвитку саме задля забезпечення усіх умов політично-економічного життя людей, а й з урахування фундаментальних чинників цивілізаційного поступу взагалі. Передусім, слід збагнути наявність неминучих проти-

річ в процесах людського розвитку, з особливою увагою у відношенні до соціально-економічної сфери і продуктів науково-технологічної творчості, напрямків та способів їхнього використання.

Відтак, сьогодні є гостра потреба поглиблено поглянути в структуру взаємодії людини з довкіллям і феноменом інформатизації світу, а також системних взаємозв'язків її складових як чинників глобального впливу на людське життя взагалі. А зокрема, та й з особливою увагою до світових, уже так названих нами «міжідеологічних», тобто інформаційних воєн. Адже сучасне людство, треба прямо це сказати, живе, вірніше існує під постійною загрозою дамоклова меча — воєнного вирішення найгостріших проблем, особливо в делікатній сфері міжнародних відносин, які можуть розпочинатися власне транспсихоінформаційно холодними, але з великою вірогідністю переходу в стан гарячих летально-збройних конфліктів.

Отже зафіксуємо, що найбільш значущою подією сучасного світу є новітній феномен імперативної глобалізації в усіх сферах політичного, соціального та економічного життя як в планетарному, так і в космічно закономірному визначенні. А спеціальноцільові наукові дослідження показують, що процеси всесвітньої глобалізації об'єктивно зумовлені процесами революційної інформатизації світу на основі неоднозначного використання інноваційних надвисоких інформаційно-технологічних мереж, а також ядерних технологій. Ці процеси уже надзвичайно активізовані в цілому світі і мають невідворотну тенденцію їхнього подальшого розповсюдження з підвищенням впливу на всесвітній, регіональний і національний розвиток України.

При цьому фактично незаперечним явищем в реальному житті людей XXI ст. постали системні кризи майже в усіх сферах діяльності та розвитку. Все частіше різні науковці згадують саме про КРИЗУ глобально-носистемного виміру. Та про що ж йдеться у цих згадках? Нажаль, мова, здебільшого, йде лише про планетарно-світовий вимір. А в даній роботі, хоч і в реферативному варіанті, але за глибинною сутністю, використовується розроблена автором Концепція глобально системної кризи сучасної цивілізації як процесу світового розвитку на пріоритетно стратегічній, ієрархічно й оперативно вирішальній основі інформаційних знань [1,7].

У відповідності з цією Концепцією та з точки зору видатного глобаліста сучасності академіка В.І.Вернадського НАУКА, як соціально найефективніший інститут дослідження природно обумовлених процесів, виникла з релігії та філософії [2]. Якщо оглянутись та спиратись, наприклад, на біблійні тексти, то мабуть найпершим, по-суті кризогенним

моментом в сфері буття людей, слід визнати так названий «першогріх» як подію спожиття «плоду від дерева пізнання». Філософська думка світу, окрім хіба що вульгарно матеріалістичної, принципово не заперечувала цього «релігійно-історичного факту».

Однак, тут треба звернути особливу увагу саме на гріховну сутність цього факту — розділення об'єктивно єдиного світу на «дещо добре та дещо зле» в самому процесі п і з н а н н я. Тому, що це і є первинний чинник глобальної дезінтеграції природно цілісного світу у людській свідомості. І саме в цій події людство отримало фактично «трансінформаційний метод» — шлях світогляду, життєвої діяльності і розвитку. Доречно тут зауважити також, що реалії і тенденції сучасного світового розвитку не тільки не заперечують, а й вочевидь переконливо підтверджують факти людського поступу саме цим шляхом. Адже вони вже втілені у надвисоких технологіях, революційній інформатизації світу і реальному переході країн в стан інтенсивної розбудови трансінформаційно-ноосферного буття [].

Нажаль, «першогріховний кризогенний поділ світу» супутно викликав «ієрархічний ланцюг» дезінформаційно-дезінтеграційних ефектів в усіх сферах соціально-економічної діяльності, тобто в глобальносистемному вимірі і в усьому цивілізаційному просторі. Системно найважливіший приклад. Сучасні підходи до проблем розбудови інформаційного суспільства, отже, до проблем науково-практичного пізнання явищ, властивостей і закономірностей перебігу природних процесів в об'єктивно існуючому речовинно-енергетичному середовищі, також нажаль, не мають відповідної до реального стану та потреб людства всебічно виваженої, тобто сучасної глобально-системної методології. Тому історично нагромаджені інформаційні ресурси сьогодні здебільшого уявляють собою фактично належним чином не систематизовані масиви різних, не зовсім доброякісних повідомлень або незакінчених результатів досліджень, недообґрунтованих ідей, думок і немало іншої по-суті дезінформації. І дивно, що ці, м'яко кажучи, парадокси панують на історично найвідповідальнішому етапі революційної інформатизації та розбудови по-суті глобального інформаційно-ноосферного життя [17].

Відтак настав час рішуче поставити головне для сучасності питання — що робити? Хоч людство вже майже розуміє — що! Треба негайно зібратись з думками, використовуючи найбільш доброякісний, історично накопичений та вже інноваційний науково-інформаційний ресурс, в першу чергу — світоглядно-методологічний, з метою радикального оздоровлення гуманітарної сфери.

Екскурс до головної спроби вирішення світоглядної проблематики сучасності

Таким чином, глобальносистемний погляд на реалії і тенденції розвитку суспільств й усіх держав чітко показує, що вирішувати фактично глобальну проблематику людства принципово неможливо лише технократичним шляхом. Адаже стало цілком зрозуміло, що не тільки тенденція невинного зростання народонаселення нашої планети, а й критичне зменшення можливостей екологічного забезпечення класичними ресурсами, включно і уже в першу чергу — світоглядною методологічно-концептуальною інформацією по вирішенню проблем ефективної діяльності та подальшого цивілізаційного поступу.

Наголошуючи власне на сутності трансінформаційних ідеологічних воєн ХІХ—ХХІ століть, ми звернемо головну увагу на занадто войовничу боротьбу між так званими матеріалістами (марксизм-ленінізм) і так названими ідеалістами (буржуазний ідеалізм). Історично відомо, що ця війна була найбільш запеклою. Але для більш «економного» обґрунтування нашої точки зору наявним інформаційно — літературним ресурсом, спробуємо використати думки і теоретичні погляди найвидатніших лідерів історичного матеріалізму, переважно Фрідріха Енгельса [3, 4].

Ми знаємо, що матеріалізм Маркса-Енгельса сповідував максими «матерія первинна — свідомість вторинна» та «буття визначає свідомість». З цього приводу, наприклад, у своєму листі німецькому економісту і філософу — ревізіоністу Конраду Шмідту про історичний матеріалізм Ф.Енгельс пише, що «критики в усіх творах К.Маркса знаходять лише приклад залежності філософії від матеріальних умов існування, а саме той, що Декарт оголошує усіх тварин машинами». Ці критики не розуміють, пише він, що «хоч матеріальні умови існування є *primus agens*, тобто першопричиною, це не виключає того, що ідеологічні галузі справляють у свою чергу зворотний, але вторинний вплив на матеріальні умови» [4].

Як же співвідносяться такі роздуми до основних положень новітнього, тобто глобальносистемного методологічного підходу? По-перше, розглядаючи риторичне питання «що первинне у цьому всесвіті», неможливо не погодитись про необхідність існування відповідних умов в процесі становлення і розвитку феномена людської істоти. Тобто, генетично, в процесі становлення людини, яка принципово відрізняється від інших тварин, спершу існувало відповідне навколишнє середовище. Отже, тут начебто немає потреби фантазувати — хто керував цим процесом, чи він є самозакономірним. Приймаємо факт існування, як прийнято вже казати, людини розумної, яка в історичному плані, але суть

онтогенетично залежить від речовинно — енергетичного середовища. З такої точки зору це середовище без усякого сумніву можна й необхідно назвати деякою першоосновою соціально-економічної діяльності та цивілізаційного поступу. Однак, по-друге, якщо мудро погоджуватись з думкою Ф.Енгельса про те, що людина у своїй діяльності відрізняється від тварин передбачливо сформованою доцільністю, то цілком логічно зробити такий висновок: ідеальна м е т а активнотворчої діяльності людини формується також по своїй суті ідеальним інформаційним ресурсом — знаннями, які вона здобуває в процесі взаємодії з навколишнім середовищем і використовує їх суть первинними, пріоритетно стратегічними щодо компетентної діяльності, відтак до свідомості взагалі. І нарешті, по-третє, тут виникає принципове питання: чому і для чого людина здійснює такий поворот? Чому не продовжується лінія «суто матеріального саморозвитку»? Тому, що саме в цьому механізмові виявляється «феномен несамодостатності» для «самостановлення» людини в статусі розумної. Таким чином, нам залишається спиратися лише на допомогу ідеально й інформаційно пізнаваних об'єктивних, тобто незалежних від нас законів природи та на вже існуючі реалії і переважаючі тенденції розвитку сучасності. Адже, без ідеальної інформації немає ідеальної трудової мети, а навіть деякий прогрес в межах помилкової трансінформаційної системи цілком закономірно зрештою виявиться сумним регресом. Та ще, заради історичної справедливості згадаємо слова ортодоксального матеріаліста Карла Маркса — «Філософи лише деяким чином описали світ, але справа полягає в тому, щоб змінити його». І саме як ідеальна можливість, завдяки здатностям людини пізнавати об'єктивні закони природи, в цих межах їх дотримуватись та виявляти «свободу волі» й свободу вибору, людина як активнотворчий суб'єкт може дещо змінювати світ.

Всесвітньо-історично існуючі мудрі люди ніколи не відмовлялись від науки як найбільшого помічника в процесі покращення життя, і це засвідчує про необхідність здійснення цього процесу за законами природи. Таким чином, саме знання про закони природи стають попереду в механізмі гуманітарно й соціально опосередкованого, глобально і об'єктивно еволюціонуючого процесу. Відтак, зважаючи на всеєдність світу, необхідно має існувати і всезагальний як матеріальний так і ідеальний взаємозв'язок між людиною та навколишнім середовищем. Це найголовніший крок до розуміння необхідності формування нової глобально-системної методології соціально-економічної діяльності людей. Саме таким чином, фіксуючи наявність принципових та відсутність непринципових відмін у світоглядній частині щодо «первинності матерії» в

процесі соціально опосередкованого розвитку, ми підійшли до необхідності усвідомлення найголовніших складових чинників у глобальній структурі та механізмі активнотворчої діяльності людини саме через сутність глобально-системного зв'язку. При цьому ще уважніше треба придивитись до власне процесу соціально-економічної діяльності в історично світоглядному вимірі.

Однак далі, у своєму листі до видавця праць про історичний матеріалізм Фрідріх Енгельс пише, що «... згідно з матеріалістичним розумінням історії в історичному процесі визначальним моментом в кінцевому підсумку є творення і відтворення дійсного життя. Ні я, ні Маркс більшого ніколи не твердили. А якщо хто-небудь перекручує це положення в тому розумінні, що саме економічний момент є нібито єдино визначальним моментом, то він перетворює це твердження в беззмістовну, безглузду фразу. Економічне становище — це базис, але на хід історичної боротьби також справляють вплив, і в багатьох випадках визначають переважно форму її, різні моменти надбудови... політичні, юридичні, філософські теорії, релігійні погляди і їх дальший розвиток у системі догм. Існує взаємодія всіх цих моментів, в якій економічний рух як необхідний в кінцевому підсумку прокладає собі шлях крізь безліч випадковостей... Ми робимо нашу історію самі, але ми робимо її при цілком певних передумовах і умовах. Серед них економічні є вирішальними. Але й політичні і т.п. умови, навіть традиції, що живуть в головах людей відіграють певну роль, хоч і не вирішальну... Таким чином історія, як вона йшла досі, відбувається подібно до природного процесу і підпорядкована, по суті, тим же самим законам руху...» [4].

Опонуючи, можна риторично й прагматично запитати: чи в принципі можлива людська діяльність без етапу цілеформування? Де і на якій основі формується мета усякої дії? Враховуючи вище згадані всесвітньо-історичні реалії загального цивілізаційного розвитку, скажемо: доцільно спрямована людська діяльність ні в які часи без знань була б неможливою саме тому, що ідеальна мета дії може бути сформованою виключно лише на основі ідеальної інформації про хід природно-закономірних процесів, включно на основі уяви або відповідного досвіду. І цей факт також приводить нас до розуміння неможливості визначення власне речовинно-енергетичного, тобто суто матеріального ресурсу в якості абсолютно первинного в процесах соціально-економічної діяльності й цивілізаційного розвитку.

Послідовно захищаючи ключові положення історично-діалектичного матеріалізму у своєму листі до німецького економіста і філософа К.Шмідта, Ф.Енгельс все глибше зачіплює частини так званої «ідеоло-

гічної надбудови». Він пише, що «...Цюріх — це все ще не тільки грошовий і спекулятивний ринок третього розряду, і тому всі виникаючі там враження ослаблені через подвійне й потрійне відображення або навмисно перекручені. ...Але Ви на практиці познайомитеся з усім механізмом і будете змушені стежити за біржовими звітами з перших рук — з Лондона, Нью-Йорка, Парижа, Берліна, Відня — і тоді перед Вами постане світовий ринок в його відображенні як грошовий ринок і ринок цінних паперів. З економічними, політичними та іншими відображеннями справа стоїть так само, як і з відображеннями в людському оці... Біржовик бачить рух промисловості і світового ринку тільки в перевернутому відображенні грошового ринку та цінних паперів, і тому наслідок стає для нього причиною. ... Там де існує поділ праці в суспільному масштабі окремі процеси праці стають самостійними у відношенні один до одного, виробництво є в кінцевому підсумку вирішальним. ...З правом так само. Як тільки стає необхідним поділ праці, який створює професіональних юристів, відкривається знов-таки нова самостійна галузь... Що ж до тих ідеологічних галузей, які ще вище вітають у повітрі — релігія, філософія і т.д. — то у них є передісторичний зміст, що його знаходить і переймає історичний період, — зміст, який ми б тепер назвали нісенітницею. Ці хибні уявлення про природу, про суть самої людини, про духів, чарівні сили і т.д. мають здебільшого економічну основу лише в негативному розумінні. ... Але при всьому тому вони самі знову таки перебувають під панівним впливом економічного розвитку. ... Вони (критики — О.С.) не бачать, що це пуста абстракція, що в дійсному світі такі метафізичні полярні протилежності існують тільки під час криз, що весь великий хід розвитку відбувається у формі взаємодії (хоч взаємодіючі сили дуже нерівні: економічний рух серед них є найбільш сильним, первісним, вирішальним), що тут немає нічого абсолютного, а все відносне» [4].

Виявляючи специфічні розбіжності між поглядами історично геніального ортодокса-матеріаліста і положеннями нової глобальносистемної методології, передусім треба зауважити, що нова методологія не тільки не відкидає вплив ідеального, по-сучасному інформаційно-надбудовного чинника, а й ставить його на пріоритетно стратегічне місце в структурі методологічно і праксеологічно повного соціально-економічного процесу. Тут лише коротко зафіксуємо таке: а) Ортодоксальному матеріалісту слід було б фундаментально світоглядно враховувати, що оперуючи певними знаннями у вирішенні людських проблем, він сам собі протирічить, тому що все-таки ставить феномен ідеального саме на первинне місце в структурі соціокультурного й політекономічного процесу.

б) Ортодоксальний матеріаліст також не враховує, що, наприклад, грошова система — це вже конкретно спеціалізована, ідеальна, товарно-еквівалентна, але це інформаційно-цільова підсистема дійсного соціально-економічного процесу. в) Вірогідно, що зовсім не відкидаючи матеріалізм як фундаментально важливе вчення про соціально-економічну діяльність і цивілізаційний поступ, вже треба врахувати реалії і тенденції сучасного світового процесу, чітко демонструючого імперативно невідворотний наступ феномена трансінформаційної глобалізації.

Ще далі, у своєму листі про історичний матеріалізм до біографа К.Маркса, Ф.Енгельс пише, що «... головний притиск ми робили, і повинні були робити. Спочатку на виведенні політичних, правових та інших ідеологічних уявлень і зумовлених ними дій з економічних фактів, які лежать в їх основі. ... Ідеологія — це процес, що його здійснює так званий мислитель, хоч і з свідомістю, але свідомістю хибною. Справжні рушійні сили, які спонукають його до діяльності лишаються йому невідомими, інакше це не було б ідеологічним процесом... Такий підхід до справи здається йому само собою зрозумілим, бо для нього всяка дія здається основою кінець кінцем на мисленні, тому що здійснюється за допомогою мислення» [4].

Аргументуючи дещо протилежну точку зору, ми використовуємо не тільки, скажімо, об'єктивно невідворотний характер новітнього феномена всесвітньої трансінформаційної глобалізації, а й сам процес формування науки економіки, в історичному плані якої закономірно мали місце й передували діяльності ідеальні уявлення, а потім навіть деякий абстрактно систематизований досвід про виявлення природних процесів [3,14,17]. Додамо, що зовсім не випадково до людства з'явився і вищезгаданий факт — «інформація править світом», й існує він як незаперечне гасло глобалізаційного процесу. Відтак, якщо ми визнаємо об'єктивний характер закономірностей існування навколишнього матеріально-енергетичного світу, то в своїй діяльності, в пріоритетно стратегічному та оперативному економічному порядку необхідно повинні пізнати ці закономірності та використовувати їх для розбудови реальних соціально-економічних систем.

В подальшому, уже активно користуючись допомогою діалектичного метода, Ф. Енгельс в листі про історичний імперіалізм до свого колеги В. Боргіуса пише, що «...Політичний, правовий, філософський, релігійний, літературний, художній і т.д. розвиток ґрунтується на економічному розвитку. Але всі вони також впливають один на одного і на економічний базис. Справа стоїть зовсім не так, що тільки економічне становище є причиною, що тільки воно є активним, а все інше лише пасивний

наслідок. Ні, тут взаємодія на основі економічної необхідності, яка кінець кінцем завжди прокладає собі шлях» [3].

Таку позицію Ф. Енгельса можна було б назвати як таку, що абсолютно обґрунтовує «абсолютний матеріалізм» як єдино правильний методологічний підхід в плані світоглядної ідеології всесвітньо-історичного розвитку людства. Однак реальності і тенденції сучасного розвитку не тільки не підтверджують, можна сказати, такого «абсолютизму», а й реально його заперечують, і не тільки в ході холодних та гарячих світоглядних воєн, а вже й в неочікувано виявленому саморозпаді прокомуністичної наддержави СРСР.

Основні положення нової глобальносистемної методології діяльності і розвитку

Усвідомлюючи стан, що наближає людство до надзвичайно небезпечної глобально системної кризи, ми активізували свої дослідження в напрямку наукового усвідомлення глибинно сутнісних причин такого стану і пошуку методологічно адекватних та практично обґрунтованих шляхів ефективного світового розвитку. Враховуючи, що всесвітня історична думка видатних мислителів нашої планети постійно розвивалась навколо глобальної проблематики покращення людського життя, ми з великою вдячністю сприймаємо результати їхніх роздумів щодо подолання шляху життєво кризових ситуацій.

Спочатку звернемо увагу на відповідні досягнення наших вчених співвітчизників, і ще раз на наукові праці видатного глобаліста сучасності, першого президента Академії наук України академіка В.І.Вернадського, який цивілізаційно наголошує, що «упровадженням символів, літер і чисел людство осягнуло циклічність та інтенсивність впливу природних явищ на своє життя, навчилося користуватися цими знаннями та передавати їх прийдешнім поколінням, фактично започатковуючи цим свою цивілізаційну історію». Додамо, що в сучасній новітній історії, і також за мудрим визначенням геніального фундатора ноосферного (розумного) мислення вченого пророка В.І.Вернадського: «науковий світогляд є творінням людського духу, поряд з релігієзнавством, мистецтвом, особистою та соціальною філософською думкою». І там же — «у ноосфері визначальним і вирішальним чинником є духовне життя власне людської особистості у її специфічному виявленні» [2].

А також ще одна глобально передбачувальна думка автора вчення про ноосферу — «розповсюдження наукового знання та освіти є основним чинником спайки людства в єдине ціле» [там же]. І саме ці, за нашим

визначенням глобальносистемні думки складають найцінніший скарб для людей сучасного, уже глобалізованого світу.

Якщо не тільки прагматично, а й науково, тобто глобально та системно підходити до проблем, так чи інакше пов'язаних зі станом цивілізації світового простору, то, щонайперш, ще раз зафіксуємо реальну картину соціально опосередкованого світу взагалі. І цю реальність треба розглядати як таку, що починаючи з доісторичних часів, сучасне багатомільйонне людство зі своїми потребами принципово не може змінити, а тим більше відмінити найглибинніші основи свого існування. В глобальному історичному плані доречно нагадаємо: найглибшими підвалинами завжди були, є і будуть матеріально-енергетична першооснова та інформаційно-цільова основа соціально-культурної і технологічно-економічної діяльності в природному, об'єктивно існуючому світовому просторі [1].

Отже, тут ми повинні добре усвідомити, що людська діяльність як цілеспрямований процес глобальносистемно потребує і фізичних речовинно-енергетичних, і ідеальних, тобто абстрактних ресурсів, які закономірно реальним, тобто найближчим чином формуються історично процесуально, відтак транс-психо-інформаційно, отже шляхом пізнання об'єктивно існуючого речовинно-енергетичного середовища. Тут згадаємо також, що результатом суб'єкт-об'єктного пізнання є не тільки речовинно-енергетичний продукт, а й так названий нами «супутниковий», суто ідеальний інформаційно-знаннєвий ресурс, який споконвіку, в історичному плані послуговує людству деяким специфічним «мостоукладачем» на шляху його життєзабезпечення й системного самовдосконалення, й відтак, в прогресотворчих цивілізаційних процесах [1,3,4]. Таким чином, будучи невід'ємною, природно єдиною частиною цього, власне, об'єктивно існуючого середовища, людина сприймає світ як безпосередньо, тобто як все існуюче в стихійному самотутті, так і специфічно: — ідеально інформаційно опосередковано.

Однак, феномен глобально-абстрактної опосередкованості світу і процесів взаємодії та взаємоіснування людства в природній, самозакономірно існуючій сфері не тільки принципово відрізняє людину від інших створінь, в тому числі й у тваринному світі, але й надає їй особливі здатності та переваги у цій взаємодії [4]. Тут за необхідністю додамо, що суто тваринний і рослинний світи абстрагувати принципово нездатні, в своєму існуванні, вірогідно, користуючись біомоделями реального середовища.

Наприклад, сумнозвісний феномен планетарно поширених, надзвичайно жорстоких війн поміж так званими матеріалістами та ідеалістами, людство як підсвідомо, так і цілком усвідомлено, завжди базувало свою діяльність на спогляданні об'єктів, тобто природних матеріально-

енергетичних формацій — об'єктивних процесів або явищ, в подальшому подумки переводячи результати абстрактного пізнання головним чином в ідеальну сферу інформаційних знань як специфічного ресурсу своєї діяльності та соціального розвитку [1].

До речі, занадто войовничі твердження матеріалістів про те, що все почалося і залежить лише від матерії, хоч і були глибоко фундаментальними, але, як вище сказано, реально виявились «ієрархічно» помилковими щодо суб'єкт-об'єктних відносин взагалі. Адже в системах соціально-економічної праці, як процесах принципово цілеспрямованих, власне мета діяльності сутнісно формується лише на основі ідеального інформаційного ресурсу, і саме тому вона об'єктивно закономірно виступає ієрархічно первинною, отже, пріоритетно вирішальною відносно ефективності та безпеки розвитку. Як на наслідок такої помилки можна вказати на парадокс «наявного товарного дефіциту» в «комуністичних суспільствах» та на суть «дезінформаційні» підстави начебто загадкового саморозвалу цілком антиідеалістичної всесоюзно-табірної наддержави, яка безоглядно сповідувала саме так звану матеріалістичну ідеологію.

Г л о б а л ь н о с и с т е м н о аналізуючи сучасний стан розвитку світової спільноти, в першу чергу розвинених країн і, зокрема країн, що сьогодні інтенсивно розвиваються, як то — індійського та китайського суспільств, автор особливу увагу звертає на дивовижний, високо піднесений в них поступ інтелектуальної еліти в сфері комп'ютерного програмування та інновацій на основі інформаційних технологій. З точки зору розробленої автором глобально системної або системно-інформаційної методології та глобалістично-цивілізаційного підходу, такий рівень уваги до проблем інформатизації свого національного життя свідчить не тільки про **психорушійну силу в сфері** науково-технічної діяльності, а й головним чином про відродження культурно-духовної давнини Індійського народу і **філософсько-пізнавального потенціалу** найвидатніших провідників духовності, які глобально систематизували вчення про суспільний розвиток та поступ людини як активнотворчої особистості.

Оскільки життєво системно глобалізуючий ідеально-інформаційний ресурс в сучасному індустріально розвиненому світі використовується вже не так як, наприклад, в доіндустріальному суспільстві, а незрівнянно інтенсивніше й динамічніше за рахунок новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, то власне інформаційні знання як об'єктивно фундаментальний ресурс соціально-економічного поступу поширюються практично з електронною, радіо та фотонною швидкістю в планетарному, і навіть космічному масштабах.

Використовуючи міждисциплінарно розроблену в державній установі «Інститут всесвітньої історії» Національної академії наук України, вже так названу глобальносистемну методологію досліджень та реалізації сучасних світових процесів, ми отримали глибинну можливість системно адекватно і комплексно представити структуру суть об'єктивних, фундаментально найвпливовіших чинників світового цивілізаційного процесу. В процесі досліджень попереднім, але переконливим чином було також глобальносистемно зафіксовано, що цілком закономірно кожна людська дія, в усіх соціальних, економічних та політично конфліктних процесах є суть трансінформаційною, а вірніше — транс-психо-інформаційною. Адже, умовно й абстрактно поділяючи світ, людина як суб'єкт здобуває ідеальні за своєю сутністю інформаційні знання у взаємодії з об'єктом — навколишнім середовищем (екосфера) — та використовує їх для формування і реалізації цілей також шляхом ідеально-інформаційного моделювання програм і технологій національного та світового розвитку. Отже, цей шлях розвитку є об'єктивно необхідним і глобально єдиним. І в принципі лише цим шляхом можна об'єднувати свідомість творчих суб'єктів й позитивно спрямувати людство.

Відтак зрозуміло, що результати дій завжди принципово будуть залежати від якості та рівня достовірності використовуваного інформаційного ресурсу. Тому, зважаючи на змістовну цінність інформації, повсюдно так названі інформаційні війни ми назвали дезінформаційними та й усвідомили, що саме недостовірною інформацією як недоскональними знаннями застелений шлях до різних криз, збройних конфліктів, — холодних чи гарячих, але завжди трансінформаційних. Якщо зовсім коротко, то нам треба ще раз нагадати, що феномен інформації в нашому житті проявляється неоднозначно щодо суто людських потреб, тобто як позитивно в сфері соціально-економічного поступу, так і негативно, скажімо як ніж, ядерні, хімічні чи інші технології. Слід зрозуміти, що інформація — це двогострий меч. І для усього світу сьогодні настав час найбільшу увагу звернути на якість використовуваного науково-інформаційного ресурсу як глобально найвпливовішого чинника в сфері виховання, освіти, науки та підготовки по-сучасному компетентних фахівців в усіх сферах нашого життя. Таким чином як в міжнародному, так і в національному вимірі високоякісний науково-інформаційний ресурс сьогодні виявився глобальним та пріоритетно вирішальним чинником розбудови світ-системної безпеки.

Протягом останнього періоду в ДУ ІВІ НАН України також розроблені основні положення г л о б а л і с т и к и як загальносистемної науки про світогосподарську діяльність та розвиток. В даній роботі ми стисло

викладемо зміст цих інноваційних положень з прив'язкою до уявлень історичного матеріалізму. Якщо в нашому дослідженні з самого початку звернути увагу на актуальні потреби і проблематику вивчення сучасних глобалізаційних процесів, то треба визнати, що вони не залишаються непоміченими навіть в сфері побуту. Сам по собі потрібний, але малозрозумілий термін *глобалність* вже викоростовується, наприклад, для визначення 30-річного віку молодої людини. Отже, цей термін набув, так би мовити, модного статусу, без будь-якого конкретного визначення. Тут можна уявити не тільки дещо “кругле”, а й “дуже велике”, як то, наприклад, наша планета Земля. Але, без усякого сумніву, об'єктивно існує потреба у більш досконалому пізнанні й термінологічному визначенні цього феномена.

Численна більшість вже існуючих наукових публікацій на предмет глобалізації саме так і трактують цей термін, маючи передусім на увазі “планетарність”. Дехто, все ж таки, намагається вийти за межі просто “круглого” та “великого”, і зрушитись на пізнання сутності самого феномена глобалізації хоча б у деяких визначеннях [7]. Адже цього конче потребує саме життя з його “надвеликими”, правда, здебільшого технологічними досягненнями, системними світовими й національними кризами. Реально ми також спостерігаємо охоплюючі всю земну кулю процеси й ефекти небаченого раніше взаємовпливу різних людей, країн і культур на економіко-екологічну сферу життя. Отже, з метою досягнення науково-системного визначення цих явищ на рівні сутності глобалізаційних процесів автором були зроблені кроки в напрямку ближче підійти до більш чіткого розуміння цього феномена як об'єктивно невідворотного і загальносистемно впливового чинника в усіх сферах сучасного світового розвитку.

По-перше, тривалі цільові загальносистемні дослідження автора показали, що суть глобалізаційні процеси в сучасних умовах реально базуються саме на високотехнологічних досягненнях. Без усякого сумніву, науково-методологічна думка минулого також наближалась до розуміння сутності цих процесів, про що свідчить не тільки взятий нами робочий епіграф, а й твердження класиків про базовий характер та ефективність саме технологічних способів виробництва в процесах соціально-економічного поступу [4]. Як показали результати наших досліджень, в новітній історії логічно говорити про так звані високі інформаційні технології, що здебільшого уособлюють комп'ютери як технічні пристрої та Інтернет як мережеві способи накопичування, обробки, зберігання та використання інформаційних знань як по-суті ідеального ресурсу соціально-економічного розвитку.

По-друге. Загальносистемними дослідженнями нами зафіксована також практично усталена синхронність процесів, слід так визначити, революційного підняття інформаційних технологій та, відповідно, революційно прискореного Інтернетом розповсюдження інформатизаційно-глобалізаційних процесів, які феноменально найочевидніше постали в географічному вимірі. З цього приводу доречно сказати, що сучасні глобалізаційні хвилі за своєю масштабністю нагадують деякий варіант “всесвітнього потоку”. І мабуть вже немає на нашій планеті людей, які б тією чи іншою мірою не відчули специфічних “поштовхів трансінформаційної глобалізації” та певним чином на них не зреагували.

По-третє. Системно узагальнюючий розгляд також переконливо показав, що сучасний період цивілізаційної історії саме на перетині століть — це не тільки апогей всесвітньої науково-технологічної революції, але й час безпосереднього усвідомлення людьми зворотного глобальносистемного зв'язку, який, до речі, окрім високотехнологічних успіхів чітко фіксує планетарно впливові негативи розвитку, особливо в екосфері¹.

Таким чином, революційні досягнення в області інформаційних технологій та синхронність їх появи разом з невідворотним підйомом глобалізаційних хвиль, а також ефект дещо відкладеного за часом, але вже чіткого усвідомлення наукою взаємозв'язку цих феноменів, дозволяє нам зробити висновок про фундаментальну роль та вирішальне значення ресурсу інформаційних знань² в процесах цивілізаційного поступу і соціоекономічного розвитку людства.

Отже, поглиблено підходячи до питання визначення сутності поняття “глобалізація” саме з загальносистемних позицій, передусім зафіксуємо, що “корінний зміст”, тобто **фундаментальна сутність глобальності** взагалі, полягає саме в її об'єктивно необхідній всезагальності, що виявляються в непорушних законах природи, які треба лише відповідним чином пізнавати та неухильно дотримуватись. При цьому наголосимо, що окремі спроби прагматиків усвідомити смисл феномена глобалізації з філософської точки зору лише заштовхують в глибину цю методологічно важливу проблему. В результаті ми маємо певну еклектику, яка в

¹Термін екосфера з глобальносистемної точки зору включає в себе не тільки питання економічного та екологічного значення, а й проблеми стану правосвідомості та моральності як ключові показники психоінформаційного здоров'я людей — рушійної сили усіх соціокультурних мікропроцесів.

²Під інформаційними знаннями ми розуміємо знання, що мають здатність бути знаково закодованими і модульно збереженими на інертних щодо їхнього змісту речовинно-енергетичних носіях, взаємно передаватись та використовуватись в процесах культурної й економічно творчої діяльності людей як специфічно-ідеальний, але об'єктивно необхідний ресурс.

свою чергу породжує кризонебезпечну концептуальну плутанину. Така ситуація є дуже несприятливою для так званих перехідних суспільств, зокрема для молодії української держави.

Таким чином, наші загальносистемні дослідження показують, що людські спільноти як у цивілізаційних так і в національних вимірах існують, розвиваються і удосконалюються насамперед на основі по-суті ідеального інформаційного ресурсу як глобально ключових, об'єктивно орієнтуючих знань про закономірності перебігу природних процесів. Взагалі, будучи генетично-гносеологічно й методологічно єдиним представником єдиного, об'єктивно існуючого світу, інформаційні знання виступають в житті людей також єдиним, ідеальним важелем творчого цілепокладання в усіх системах праці, пріоритетно-стратегічним гарантом особистісного і суспільного поступу.

Саме на цих підставах, в загальноісторичному та загальноцивілізаційному планах, а також з урахуванням актуально існуючих реалій і тенденцій світового розвитку, можна стверджувати, що людство взагалі та й кожне людське суспільство має чіткий фундаментальний вимір — воно за своєю сутністю **г л о б а л ь н о і н ф о р м а ц і й н е**.

Оскільки сьогодні вже зовсім очевидно також постала потреба більш чіткого визначення феномена **інтенсивної інформатизації світу**, і саме з урахуванням необхідності глибинного усвідомлення суто об'єктивних підстав, то можна вважати цілком закономірною небачену раніше активізацію науково-практичних досліджень з цих проблем в усіх регіонах світу, в тому числі у формі всесвітніх, міжнародних і національних форумів, особливо з найгостріших проблем світового розвитку та побудови так званого пост-індустріального суспільства, власне як інформаційного.

Попереднім планом дивлячись з суто теоретично-методологічної точки зору, ще раз відзначимо найсуттєвіші функції **інформаційного ресурсу**, які вже практично виявились, отже можуть бути науково зафіксовані та демонструють власне глобальний вплив в реальних соціально-економічних процесах. Отже:

1. Виходячи з того реального факта, що усі без виключення процеси людської праці об'єктивно закономірно мають бути ідеально¹ цілеспрямованими та доцільними, суб'єкт трудового процесу також необхідно закономірно потребує ідеального ресурсу, який забезпечує формування відповідної до потреб **м е т и**, яка безумовно є лише формально ідеаль-

¹На втіху занадто войовничим релігійним діячам мова тут, власне, не йде про самозакономірність природних процесів.

ною, але щоб бути реально здатною вона повинна бути об'єктивно орієнтуючою. Таким чином, закономірно винятковим ресурсом як ідеальним субстратом покладання ідеальних трудових цілей є інформаційні знання про непорушні закономірності перебігу природних процесів. Тобто, це глобальноключова функція інформації.

2. Оскільки всебічно ефективна соціально-економічна діяльність суб'єкта реалізується виключно в цілеспрямованих трудових системах, в яких об'єктивно цілеформує чинником є феномен інформації, то це означає, що найважливішою функцією інформаційного ресурсу є заснування систем праці, отже — функцією бути г л о б а л ь н о є д и н о ю інформаційно-цільовою основою діяльності та розвитку. Тобто, — це с и с т е м о с т в о р ю ю ч а функція інформаційних знань.

3. Враховуючи, що суспільно організоване господарювання, як системний соціально-економічний процес, за своєю структурою складається з доцільно спрямованих трудових етапів та операцій, кожний з яких є лише підсистемною складовою послідовної ієрархії конкретних цільових дій, то, власне, загальносистемне управління процесами діяльності та розвитку п р и н ц и п о в о можливе лише на основі функціонально необхідного, але ідеального по-суті інформаційного ресурсу. Тобто — це прямий і зворотний, цілеформуєчий та цілереалізуєчий, отже, самоуправлінський зв'язок в усіх без винятку системах людської праці.

Таким чином, якщо трансінформаційно сформована мета як з а к о н, всезагально, тобто як по-горизонталі так і по-вертикалі, пронизує всю структуру кожного трудового процесу, кожної системи людської життєдіяльності, то власне ідеально-інформаційний ресурс людської праці і розвитку набуває статусу не просто глобального, а й об'єктивно та суб'єктивно г л о б а л і з у ю ч о г о ч и н н и к а.

В подальшому, концентруючи свою увагу до проблеми визначення глобалістики як науки про фундаментальні чинники і механізми управління світовими процесами, ще раз наголосимо на конкретних реаліях міжнародного й національного життя, а також імперативно виявлених тенденціях світогосподарського розвитку. По-перше, глибинна сутність процесів так званої інформатизації вочевидь реально і здебільшого виявилась у формах високотехнологічної комп'ютеризації, інтернетизації, електронного зв'язку та запису, накопичення і зберігання інформації на електронних носіях, а також оперативної, фактично миттєвої передачі її на практично необмежену відстань. Однак відмітимо, що все це з прийнятої нами точки зору відображує лише технократичний зміст процесів реальної інформатизації світу. Тому поки-що в світі

існує певний дисбаланс між рівнем розвитку інформаційних технологій і рівнем усвідомлення сутності процесів інформатизації в глобалістично-цивілізаційному вимірі.

Але, по-друге, більш глибокий системно цілісний погляд надає нам можливість зрозуміти, що сучасні, можна сказати — надвисокі, інформаційні технології з'явилися у житті людства завдяки творчій праці саме на вже історично накопиченій інформаційній основі. Отже, з теоретично-методологічної точки зору вже можна зафіксувати деякі ефекти або реальну феноменологію змістовно-сутнісного руху інформаційних знань в сферу глобальносистемного та ефективного управління світовими соціально-економічними процесами.

Далі зауважимо, що ще не зовсім усвідомленим у нас залишається питання власне про рушійні сили процесів в методологічно повній та праксеологічно цілісній соціально-економічній системі. З цього приводу згадаємо крилатий вираз сучасності — “інформація править світом”, — який за системно-інформаційною методологією здатен привести нас до розуміння процесів людської діяльності в їх глобально-комплексній цілісності.

Однак, сьогодні немало розмов точиться навколо сутності світових цивілізаційних процесів та латентних важелів управління світом. На жаль, це тільки парацвілізаційні судження, а не дослідження власне глибинно сутнісних основ цих процесів. Реально ж науковцями здійснюються лише деякі описи, в кращому випадку тих чи інших історично-культурних ситуацій, що з часом виникали на географічних просторах світу.

Нашими глобально- або загальносистемними дослідженнями, тобто саме за глобалізаційно-цивілізаційним підходом та системно-інформаційною методологією, встановлено, що усі без виключення процеси людської діяльності ієрархічно, пріоритетно оперативне та пріоритетно стратегічно здійснюються на генетично й праксеологічно єдиній інформаційно-цільовій основі. Цей факт абсолютно очевидним є сьогодні, бо був дійсним завжди й повсюдно, і таким же чином буде працювати в майбутньому.

Відтак можна сказати, глобалістично-цивілізаційний підхід і розроблена автором системно-інформаційна методологія вперше відкривають нам двері до пізнання більш глибинної сутності первинно-об'єктивних підвалин як основних засад соціокультурної й економічної діяльності, включаючи науково-інтелектуальну і технологічно-виробничу працю, політично-правові й усі інші процеси, які базуються на ідеальних духовно-моральних цінностях.

В даному випадку нас найбільше цікавлять глибинні основи процесів державного самоуправління та міжнародних відносин, тому що нова, прийнята до розгляду цих питань теорія і методологія розроблена відповідно до новітніх реалій і тенденцій світового розвитку. Надзвичайно важливо тут зрозуміти, що передній фронт в процесах самоуправління та міжнародних відносин об'єктивно й необхідно завжди формувався і формується в інтелектуальній сфері, а вірніше транс-суб'єктно, отже на глобально-фундаментальній основі ресурсів інформаційних знань, отриманих в історично-цивілізаційних процесах суб'єкт-об'єктної взаємодії, тобто, виключно на основі досвіду практичного життя.

Переважаюча активність суб'єкта в цій взаємодії переконливо свідчить не тільки про його творчу природу, але й про те, що людина творча є принципово єдиною рушійною силою усіх інформаційних процесів. Природно, але обмежено володіючи феноменом “свободної волі”, людина — трансінформаційний суб'єкт праці — також має принципову можливість як позитивно, так і почасти помилково-негативно змінювати цільову спрямованість своєї активності, починаючи від неадекватного пізнання об'єктів, некомпетентності — до цілком усвідомлених дезінформаційних дій.

Цей букет “цільового злому” в процесах діяльності історично “процвітав” завжди, але надінтенсивної сили він набув в останні століття за часів так званого індустріального суспільства. Зокрема, в процесах формування окремих держав та наддержав, науково-технологічних проривах, завоювання чужої і відстоювання своєї власності, а також в усіх інших конфліктах силового характеру своїм “переднім фронтом” в найглибиннішій основі, пріоритетно і глобально мали інформаційно-інтелектуальну підготовку та психоінформаційну спонуку.

Таким чином сьогодні, тобто в часи інтенсивного переходу розвинених країн до так названого постіндустріального або інформаційного суспільства, став зовсім очевидним факт глобального, як по вертикалі так і по горизонталі, впливу ресурсу інформаційних знань на процеси розвитку. Отже, настав час визначити провідну роль і чільне місце цього ресурсу в процесах ефективної діяльності та безпечного, гармонійно влаштованого життя.

Підкреслимо, що фундаментальний, тобто глобальносистемний рівень розгляду процесів людської діяльності та розвитку щонайперш звертає нашу увагу на те, що інформаційний ресурс — це по-суті знання про об'єктивно непорушні закони перебігу природних процесів. Людина активнотворча та компетентно і цілеспрямовано діюча використовує цей ресурс як всезагально, методологічно і праксеологічно єдину основу

для розробки конкретних концепцій та цільових програм діяльності, нових проектів по створенню засобів й управлінських шляхів успішної реалізації цілей.

Отже, особливо відповідальну, цілепокладально-вирішальну роль в цих процесах відіграє функція людини компетентної як суб'єкта, вже необхідно так сказати, трансінформаційного самоуправління системами праці, усіма без винятку системами діяльності, національного і світового розвитку. Це тому, що феномен людської психіки як суто рушійна сила процесів мислення та феномен інформації як ідеальний субстрат трудового цілепокладання в глобальносистемному вимірі єдиний процесуально невіддільні.

Відтак, з прийнятої нами глобальносистемної (загальносистемної) точки зору в людському житті існують два глобалізуючих чинники:

1. Об'єктивно орієнтуючий трансінформаційний — це генетично й методологічно, тобто всезагально єдиний чинник, що практично функціонує в якості глобально необхідного та повноважного представника природних закономірностей перебігу усіх без виключення світових процесів. Отже, по-суті — це ідеально абсолютний глобалізуючий чинник як найглибинніша основа, ресурс і важіль системного управління реальними, але трансінформаційними соціокультурними та світогосподарськими процесами.

2. Людський психоінформаційний чинник, що природно та необхідно функціонує в соціально-економічному житті як єдина гуманітарна основа і єдиний першорухій соціально організованих процесів. Тобто, це відносний, але вирішальний глобалізуючий чинник системного управління конкретно-цільовими політичними, соціально-культурними та світогосподарськими процесами. Саме тому глобальносистемний механізм реалізації цих процесів слід визначити як об'єктивно цілісний транс-психоінформаційно-технологічний комплекс, отже, як цивілізаційно, соціокультурно, економічно та гуманітарно всеоб'єднуючий людство в його активнотворчій діяльності на всезагальній, глобальносистемній основі інформаційного ресурсу. Наголосимо, що людський чинник принципово може бути реально дієздатним лише на основі абсолютно глобалізуючого фактора, тобто на основі об'єктивних закономірностей природи, навіть якщо ці дії мають хибний, недостатньо усвідомлений, некомпетентний, аморальний або кримінальний характер.

Особливим застереженням в проблематиці безпеки сучасного, інтенсивно та глобально інформатизованого життя слід покласти факт поширення недоброякісної інформації й дезінформації, а також небаченого загострення інформаційно-інтелектуальних війн з використанням наяв-

ної ядерної зброї як інструмента шантажу у міжнародних відносинах. Також врахуємо, що сучасний світ надмірно, за деякими ключовими параметрами навіть катастрофічно, напружений дезінтеграційними явищами. Адже сьогодні повсюдно ми спостерігаємо, що за тими чи іншими, суттєвими чи несуттєвими причинами поділені науки, культури, релігії, країни, поділений труд і розділені самі люди. Цей факт є також об'єктивним, але й суть небезпечним. Латентна, але глобально могутня небезпека для людського життя та розвитку прихована в тому, що все це відбувається в умовах космічного закону всеєдності світу та об'єктивної непорушності законів природи. Відтак, з всесвітньо-історичної, як глобальносистемної точки зору для розбудови антикризових процесів соціально-економічного розвитку, а також подолання існуючих світових і національних криз, в тому числі «холодних» та «гарячих» воєнних конфліктів, найголовнішу увагу необхідно треба звернути й невідкладно використовувати саме ключові алгоритми.

Глобальносистемні висновки і рекомендаційні алгоритми подолання сучасних криз

I. Історичний матеріалізм фактично був першою системно упорядкованою теоретично-практичною спробою віднайти ключові моменти щодо подолання історично накопичених у світі кризових проблем і поставити людство на рейки соціально більш ефективного й безпечного політично-економічного розвитку. Однак, сучасність не змогла сприйняти цю спробу і знову сформувала виклик фундаментального, адекватного до потреб світового суспільства пошуку.

II. Реальні події і процеси розвитку ХХ—ХХІ ст. чітко продемонстрували саме системну обмеженість та недосконалість «єдиного вірного вчення історично-діалектичного матеріалізму про політико-економічну діяльність та соціальний розвиток». І в апогейний період світоглядної холодної війни начебто неочікувано розвалилась всесоюзна наддержава СРСР і супутниковий «соціалістичний табір».

III. Окремі країни бувшого Радянського союзу і табору, попри швидко задекларовану незалежність та інерцію «посткомуністичного існування», стали реформуватись без чітко визначеної ідеологічної орієнтації. Але скоріше і з більшим успіхом перебудувались країни, які менше перебували в обіймах тодішньої ідеології. А країни — головні засновники такого *modus vivendi*, треба прямо це сказати, і до сих пір знаходяться в ідеологічно, методологічно й концептуально розгубленому стані.

IV. Та ще й невідвортна сучасність, головню останні століття, імперативно продемонструвала нові виклики планетарного виміру, глобальні процеси й тенденції світового розвитку. Так, феномени надінтенсивної інформатизації й трансінформаційної глобалізації у другій половині ХХ та на початку ХХІ століть визначені як системно найважливіші й найвпливовіші феномени за усі часи світоісторичного цивілізаційного поступу. Така ситуація гостро вимагала спеціально спрямованих досліджень з глобалістично-цивілізаційним підходом.

V. В результаті наших міждисциплінарних досліджень встановлено, що на відміну від ортодоксальних ключових положень історичного матеріалізму, феномен «ідеального» — суть «надбудова», аж ніяк не можна вважати деяким вторинним чинником в системі соціально-економічного процесу, й загальним чином — цивілізаційного поступу людства. Адже теоретично й практично уже встановлено, що саме сутнісно ідеальний інформаційний ресурс системно — пріоритетно — стратегічно виступає «первинним» чинником цілепокладання в усіх без виключення процесах соціально-економічної діяльності та розвитку.

VI. Такий підхід і по-суті інноваційна теорія й методологія дослідження та реалізації світових процесів, на відміну від «істмат-діамат» ідеології, завдяки новим об'єктивно невідвортним реаліям та імперативному наступу нових тенденцій, усі проблеми людства розглядає у всесвітньо історичному, тобто глобально системному вимірі складових структури «ЛЮДИНА, ЕКОСФЕРА та ІНФОРМАТИЗАЦІЯ СВІТУ». Ці складові є найвпливовішими, першо-пріоритетно-стратегічними чинниками в процесах діяльності та розвитку людства в умовах об'єктивно існуючого навколишнього середовища.

VII. Спільно з відповідними європейськими і світовими організаціями слід негайно розгорнути доробку представленої всесвітньо об'єднуючої КОНЦЕПЦІЇ. Ця дія актуально допоможе нам і всьому світові глибинніше усвідомити трансінформаційну сутність та небезпеку критичного стану життя сучасного людства в епоху залякування людей та шантажу цілих народів, в першу чергу інформаційною дезорієнтуючою та надпотужною летальною ядерною зброєю.

VIII. Користуючись позитивами європейського та світового досвіду, а також цими глобальносистемними принципами, негайно провести в Україні глибинну реформу науково-освітньої сфери. Без усякого сумніву тут необхідно реально увійти в так званий Болонський процес, впровадити спеціально розроблений методологічний модуль принципів творчої праці й управління на глобально єдиній системно-інформаційній основі. Ключовим тут має бути категоричний імператив єднання

через урахування глобально системного зв'язку з природою, Всевишнім та якісним науково-інформаційним ресурсом. Цей крок започаткує процес природно закономірного, життєво необхідного єднання громадян нашої держави й усіх народів на основі правди, принципів гуманізму і соціально-економічного розвитку. При цьому слід пам'ятати, що саме людський, гуманітарний чинник — це глобально єдиний рушій та зв'язок в усіх трансінформаційних соціально-економічних й цивілізаційних процесах.

ІХ. В нових Українських Програмах діяльності і розвитку вже сьогодні необхідно врахувати той глобально-інформаційно найвпливовіший факт, що людські закони принципово не можуть бути дієвими в умовах духовної й моральної кризи в будь-якому суспільстві. Адже законодавством, навіть довершеним, враховуються лише окремі моменти суспільного життя, а власне переходи між ними необхідно регулюються сферами моралі, культури і духовності.

Х. Розвиток НАУКИ-XXI, як головного виробника по-сучасному якісного інформаційного ресурсу, має бути адекватним щодо необхідності подолання уже накопичених криз та викликів кардинального удосконалення активно творчо діючих суб'єктів. І саме тому найважливішим ключовим алгоритмом антикризового світового і нашого національного розвитку буде включення до усіх науково-освітніх програм дисциплін з релігієзнавства та людинознавства.

Список використаних джерел

1. Скаленко О.К. Глобальна інформаційна основа постіндустріального розвитку. Наукова доповідь Римському клубові. — К.: Міжнародна Асоціація «Україна — Римський клуб», 1994.
2. Вернадский В.И. О науке. Т.1. — Дубна, «Феникс», 1997. — 576 с.
3. Энгельс Ф. Диалектика природы. — М.: Политиздат, 1982. — XI, — 359 с.
4. Маркс К., Энгельс Ф. Твори. ТТ: 7,8,20,21,23,25,37,39. — М.: 1956.
5. Бард А, Зодерквист Я. Нетократия. — СПб.: Стокгольмская школа экономики, 2004. — 256 с.
6. Всемирная история экономической мысли. ТТ. — 1—6. — М.: Мысль, 1988—1989.
7. Скаленко А.К. Глобальные резервы роста: информация+интеллект+инновации. Докторская монография. — К.: Интеллект, 2002. — 428 с.

8. Скаленко А.К. Глобализация и информатизация — объективно неотвратимые волны современного мирового процесса // *Економічний часопис XXI, №10, 2002.*

9. Скаленко.О.К. Теоретично-методологічні основи суспільства інформаційних знань // *Зб.наук.праць, вип. 49. — К.: ІСЕМВ НАНУ, 2006.*

10. Скаленко А.К. Глобализация XXI: реалии и концепции // *Діалог цивілізацій: протиріччя глобалізації. Матеріали II Всесвітньої конференції. — К.: МАУП, 2003. — 376 с.*

11. Скаленко О.К. Україна в глобальному інформаційному просторі: між Сходом і Заходом. // *Зовнішня політика України та шлях країни до Європи. — К.: СРСФПУ, 2007. — 170 с.*

12. Скаленко О.К. Глобальна інформаційна основа управління процесами світового розвитку // *Діалог цивілізацій: роль і місце латентних структур в управлінні світом. Матеріали III Всесвітньої конференції. — К.: МАУП, 2005. — 368 с.*

13. Декларация тысячелетия ООН // *Основные положения. — М.: Информцентр МАИ, 2000.*

14. Скаленко О.К. Суспільство знань XXI ст.: системно-інформаційна теорія розвитку // *Міжнародний науковий журнал “Наука та наукознавство”, № 1, 2006.*

15. Скаленко О.К. Глобальний економічний потенціал суспільства інформаційних знань // *Актуальні проблеми міжнародних відносин. Зб.наук.праць, вип.71, частина 2. — К.: ІМВ КНУ ім. Т. Шевченка, 2008. — 238 с.*

16. Skalenko Oleksiy. Global information strategy of anti-recessionary social and economic Development of Ukraine // *New Economic Theory — «Journal of European Economy» by Ternopil National economic University vol. 6 (№3).*

17. Skalenko Alexey. Globally systemic crisis of the transinformational civilization // *proceedings international conference «transition to a new society», organized by: world academy of art and science, all european academies (allea), european academy of sciences. — podgorica, montenegro, march 2014.*

References

1. Skalenko O.K. Hlobal'na informatsiyna osnova postindustrial'noho rozvytku. Naukova dopovid' Ryms'komu klubovi. — К.: Mizhnarodna Asotsiatsiya «Ukrayina — Ryms'kyu klub», 1994.

2. Vernadsky V.Y. O nauke. T.1. — Dubna, «Fenyks», 1997. — 576 s.

3. Энхельс Ф. Дialektyka pryrody. — М.: Polytyzdat, 1982. — KhI, — 359 s.

4. Marks K., Enhel's F. Tvory. TT: 7,8,20,21,23,25,37,39. — М.: 1956.
5. Bard A, Zoderkvyst Ya. Netokratyya.— SPb.: Stok'hol'mskaya shkola ekonomyyu, 2004. — 256 s.
6. Vsemurnaya ystoryya ekonomycheskoу mysly. TT. — 1—6. — М.: Мысль', 1988—1989.
7. Skalenko A.K. Hlobal'nye rezervы rosta: ynformatsyya+yntellekt+ynnovatsyyu. Doktorskaya monohrafiya. — K.: Yntellekt, 2002. — 428 s.
8. Skalenko A.K. Hlobalyzatsyya y ynformatyzatsyya — obyektivno neotvratymые volny sovremennoho myrovoho protsessа // Ekonomichnyy chasopys KhKhI, №10, 2002.
9. Skalenko.O.K. Teoretychno-metodolohichni osnovy suspil'stva informat-siynykh znan' // Zb.nauk.prats', vyp. 49. — K.: ISEMV NANU, 2006.
10. Skalenko A.K. Hlobalyzatsyya KhKhI: realyy y kontseptsyy // Dialoh tsyvilizatsiy: protyrichchya hlobalizatsiyi. Materialy II Vsesvitn'oyi konferentsiyi. — K.: MAUP, 2003. — 376 s.
11. Skalenko O.K. Ukrayina v hlobal'nomu informatsiynomu prostori: mizh Skhodom i Zakhodom. // Zovnishnya polityka Ukrayiny ta shlyakh krayiny do Yevropy. — K.: CPCFPU, 2007. — 170 s.
12. Skalenko O.K. Hlobal'na informatsiyna osnova upravlinnya protsesamy svitovoho rozvytku // Dialoh tsyvilizatsiy: rol' i mistse latentnykh struktur v upravlinni svitom. Materialy III Vsesvitn'oyi konferentsiyi. — K.: MAUP, 2005. — 368 s.
13. Deklaratsyya tysyacheletyya OON // Osnovnye polozhenyya. — М.: Ynformtsentr MAY. 2000.
14. Skalenko O.K. Suspil'stvo znan' KhKhI st.: systemno-informatsiyna teo-riya rozvytku // Mizhnarodnyy naukovyy zhurnal “ Nauka ta naukoznavstvo”, № 1, 2006.
15. Skalenko O.K. Hlobal'nyy ekonomichnyy potentsial suspil'stva infor-matsiynykh znan' // Aktual'ni problemy mizhnarodnykh vidnosyn. Zb.nauk.prats'. vyp.71, chastyna 2. — K.: IMV KNU im. T. Shevchenka, 2008. — 238 s.
16. Skalenko Oleksiy. Global information strategy of anti-recessionary social and economic Development of Ukraine // New Economic Theory — «Journal of European Economy»by Ternopil National economic University vol. 6 (№3).
17. Skalenko Alexey. Globally systemic crisis of the transinformational civilization // proceedings international conference «transition to a new soci-ety», organized by: World Academy of Art and Science, ALL European Aca-de-mies (ALLEA), European Academy of Sciences. — Podgorica, Montenegro, March 2014.

Olexiy Skalenko

Lead researcher government agency

«Institute of World History» Sciences of Ukraine, Ph.D.

Key Challenges and algorithms of the modern world: materialism or historical global system methodology!?

This work are generalized and systemic characteristics have IT globalized world with reference to issues of XX—XXI centuries. The historical realities and trends important socio-economic and civilization process, including the phenomenon of ideological wars between so-called materialists and idealists, intensive information and imperative of globalization and the offensive nature of the syndrome of acute national and global crises globally systemic dimension. Based on comprehensive analysis of the main provisions of historical materialism and the results of its operations, conducted comparing it to the major challenges and philosophical issues of modern development. Provided weighted according algorithmic recommendations for overcoming the crisis, the main way based on an innovative methodology and global system categorical imperative spiritual and scientific information unity of mankind.

Keywords: *global development, innovation global system methodology, categorical imperative, global crisis, outlook, progress materialism.*

Розділ II
**РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ
ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИЙ КОНФЛІКТ**

УДК 327.5:323.1

Мироненко Петро Володимирович

доктор політичних наук,
академік Академії політичних наук

**Конфліктологічний вимір становлення
ідентичності української нації**

Встановлено, що ідентичність виступає як «тимчасовий, відносний, незавершений продукт, що має онтологічний статус проекту або постулату». Відзначено, що розгляд процесу структуризації етнічності й становлення етнічної ідентичності вважається найбільш коректним з позицій принципу поліпарадигмальності. Етнічним конфліктам властиві всі закономірності соціальних і політичних конфліктів. Ефективне подолання конфліктної складової становлення нової ідентичності української нації пов'язують із формуванням системного базису для етносоціокультурного діалогу в Україні. Наголошується, що людина існує в соціальному просторі, наповненому культурними артефактами, які є цінністю для відповідних етнічних груп. Коли людина росте, її соціальний світ ніби розширюється. Водночас розширюється і ціннісний простір, у процес соціалізації індивіда включаються різні соціальні інститути, в тому числі й інститут соціалізації етнічної. Саме соціальні інститути пропонують ціннісно-нормативну базу для формування етнічної ідентичності.

Ключові слова: конфлікти, вимір, ідентичність, Україна, нація, етнічні конфлікти, ефективне подолання конфліктів, українська нація.

Набуття Україною повноцінного державного статусу виявилось соціально-політичним свідченням не стільки структуризації нової національної ідентичності, скільки лише початком руху в цьому напрямку, можливості державної підтримки і цілеспрямованого сприяння оптимальній динаміці становлення української нації. Потреба структуризації нового соціального організму під назвою «українська

політична нація» на загал не викликає заперечень ні в середовищі науковців, ні в громадській думці. Також зрозуміло, що нова політична, історична й соціокультурна ідентичність має бути заснована на принципах поліетнічності, полікультурності, поліконфесійності тощо.

Теоретико-праксіологічна проблема полягає в іншому: яким чином забезпечити гомогенність (політична нація) на підставі оперування гетерогенним (полі-етнічність, полі-культурність, полі-конфесійність) масивом? Як привести рівновеликі дробі етнокультурного формату різноманітних груп і прошарків до спільного знаменника консолідованої політичної нації, не знехтувавши, не заперечивши й не знищивши при цьому істотні атрибути життєдіяльності етнокультурно відмінних сегментів політично єдиного суспільства?

Сформульовані запитання є визначальними для політичної й історичної долі України, адже недостатнє теоретико-методологічне обґрунтування й методичний супровід, доповнені праксіологічною непереконливістю втілення теоретичних настанов, цілком можуть призвести до політичної дисперсності, відцентровості, а згодом і деструктуризації державної єдності. Не будемо обтяжувати аргументацію похмурими прикладами — світова історія й так знає їх безліч.

Інституціоналізація й наукове оперування етонаціональною проблематикою виявляються неможливими в разі ігнорування аспекту ідентичності. Однак сама ідентичність — надзвичайно пластичний теоретичний конструкт, оперування яким є не надто простим. Як влучно зауважив Ерік Еріксон, «термінами «ідентичність» і «криза ідентичності» як у широкому, так і у вузькому науковому вжитку змальовується дещо настільки широке і на перший погляд самоочевидне, що, здавалося б, наполягати на точному визначенні означало б присікатися; водночас іноді вони вживаються у настільки вузькому розумінні, що загальний смисл втрачається, тому з однаковим успіхом можна було б використати й будь-який інший термін» [6, с. 24].

Сам термін «ідентифікація» потрапив до соціальних наук із психології, в якій його вперше застосував Зігмунд Фрейд з метою позначення процесів і результатів емоційного самоотождолення індивіда з іншим індивідом, групою, взірцем, ідеалом тощо. В соціально-психологічній, а згодом і соціокультурній літературі термін набув значно ширшого значення: він інтерпретується як один з механізмів соціалізації особи. Завдяки ідентифікації (ідентичності) також засвоюються соціальні норми, ідеали, цінності, рольові функції та моральні якості.

Як зауважує Л.Нагорна, «під ідентичністю прийнято розуміти результат самовизначення людини чи групи у соціальному сенсі,

створення «образу-Я» та «образу-Ми», тобто віднесення себе до тих чи інших спільнот за віковими, професійними, статевими, територіальними, етнічними, конфесійними чи іншими ознаками. Англійське слово «identity» вживається у значеннях тотожності, справжності й самобутності. У соціогуманітарних науках ідентичність розуміється як сукупність специфічних рис, які виділяють певну спільноту з-поміж інших і є для окремої особи чи групи осіб підставою для віднесення себе до цієї спільноти [3, с. 16].

Смислова неусталеність ідентичності (коли та може означати і самотожність, і тотожність чомусь іншому, себто аналогічність) накладає відповідний відбиток на особливості риторичних практик і дискусій, які точаться довкола цього понятійно-категоріального конструкту. Можна наголосити на жорсткій конкуренції, принаймні, двох моделей продукування ідентичностей: «Перша перебуває в руслі есенціалізму і відшукує у будь-якій ідентичності органічно властивий їй сутнісний, автентичний зміст, що виводиться здебільшого з культурного досвіду. Ідентичність визначається як екстракт усього того, що «органічно притаманне» її носієві. Така натуралістичність, з погляду есенціалістів, забезпечує ідентичності інтегральність і цілісність, вирішує проблеми її самолегітимізації і визнання її іншими спільнотами. Другий, близький до конструктивізму, погляд виходить із заперечення інтегральної, гармонійної ідентичності. Остання розглядається як «рукотворна» категорія, що конструюється в межах конкуруючих дискурсивних практик. У таких трактуваннях ідентичність виступає як «тимчасовий, відносний, незавершений продукт, що має онтологічний статус проекту або постулату». Це — завжди недосконале знання про себе і ще не досягнуте адекватне визнання іншими» [3, с. 17].

Якщо Вільям Джеймс визначав «ідентичність» як «суб'єктивне натхненне відчуття власної цілісності й тотожності» [7, с. 44], то Ерік Еріксон наполягав, що «поняття ідентичності означає твердо засвоєний і особистісно прийнятий образ себе в усьому багатстві відносин особи до навколишнього світу, почуття адекватності й стабільності володіння особою власним «Я», спроможність особи повноцінно розв'язувати завдання, які виникають» [6, с. 12].

Типологія та структуризація ідентичності можлива за історичними, ментальними, духовними та іншими критеріями*. Здебільшого виокремлюють тверду (наявність Самості, власного «Я») та м'яку (розщеплення індивідуальної ідентичності в груповій, корпоративній, суспільній тощо) модифікації ідентичності. Звідси — неоднозначність так званої «колективної ідентичності», яка, по суті, означає втрату або запе-

речення цінності індивідуальної самості. Ерік Еріксон хоч і дещо витіювато, проте в цілому переконливо визначив дифузію ідентичності як «обтяженість відсутністю обов'язків», «розщеплення образів «Я», втрату центра та розсіювання» [6, с. 222]. За великим рахунком, м'яка ідентичність — це результат дифузії твердої ідентичності, втрати тих особистісних солідаритетів (ціннісних атрибутів дійсної та належної буттєвості), довкола яких індивід концентрує свій особистісний цілепокладаючий потенціал.

Виокремлюють три рівні становлення ідентитету:

- 1) етнічний (з'ясовує природні корені об'єкта дослідження, його походження, кровні зв'язки);
- 2) національний, або культурний (виявляє власне національний аспект);
- 3) націю (суспільно-політична категорія).

Етапи становлення етнічної ідентичності логічно й закономірно співвідносити з етапами розвитку індивіда. За таким принципом одним з перших класифікацію етапів розвитку класичної ідентичності запропонував швейцарський вчений Ж.Піаже.

У сучасного індивіда розрізняють три базові форми самоідентифікації:

- 1) індивідуальну (усвідомлення індивідом себе суб'єктом життєдіяльності, який оволодів предметним багатством людського світу);
- 2) суспільну (усвідомлення себе представником соціуму, приналежність до якого створює і оптимізує умови, котрі зумовлюють можливості оволодіння предметним багатством людського світу);
- 3) громадянську (усвідомлення себе як представника держави, що виступає гарантом збереження і оптимізації умов, котрі надають можливість оволодіння предметним багатством людського світу).

Наявність чи відсутність тотему (історично структурованого уподібнення) є чітким показником сформованої чи несформованої ідентичності. Наприклад, зразком класичного тотему є корова у індусів. Росію ж зазвичай уподібнюють до ведмедя: хоча цей звір, за великим рахунком, не є тотемом росіян, оскільки на нього ніколи не поширювалось табу під час полювання чи вживання в їжу (йдеться, таким чином, про нав'язаний ззовні тотем), однак, навіть такого типу тотем є яскравим свідченням етнічної ідентичності росіян. Продовжуючи тему прикладів, слід зазначити, що в українців нема ні власно виробленого, ні нав'язаного ззовні тотему. Вже сам по собі цей факт є опосередкованим підтвердженням труднощів з історичною і етносоціокультурною ідентичністю українства.

Популярний нині феноменологічний підхід передбачає, що кожен індивід конструює власну соціальну реальність, живе у власному світі, в якому сприйняття одних частин реальності поділяється іншими членами суспільства, а інших — може помітно відрізнятись. Ця реальність також може істотно видозмінюватися під впливом зовнішніх умов, наприклад, нової інформації або з огляду на ті процеси, що відбуваються на рівні самого індивіда.

Людина існує в соціальному просторі, наповненому культурними артефактами, які є цінністю для відповідних етнічних груп. Коли людина росте, її соціальний світ ніби розширюється. Водночас розширюється і ціннісний простір, у процес соціалізації індивіда включаються різні соціальні інститути, в тому числі й інститут соціалізації етнічної. Таким чином, саме соціальні інститути пропонують ціннісно-нормативну базу для формування етнічної ідентичності. Однак факт існування етнічних маргіналів доводить, що людина бере безпосередню участь у формуванні власної ідентичності, оскільки структура цінностей і ціннісні орієнтації, що пропонуються інститутами соціалізації, не засвоюються всіма однаково ґрунтовно і в тому вигляді, в якому вони пропонуються інститутами соціалізації.

Процес соціалізації характеризується двосторонньою динамікою: людина може прийняти цінності, а може й відхилити їх, намагаючись у свою чергу або запропонувати деяку ціннісну альтернативу, або скоригувати цінності, запропоновані соціальним інститутом. Таким чином, слід вести мову або про механізми персоніфікації цінностей, або про відторгнення їх. Зрештою, можливий і третій варіант, коли індивід віддає перевагу проміжному стану, не наважуючись ні вибрати, ні відхилити ту чи іншу ціннісну систему. В цьому випадку йдеться здебільшого про етнічну маргіналізацію.

Багато маргіналів, відчуваючи свою неповноцінність, намагаються подолати цей стан інтенсивним впливом на структуру цінностей. Вони творять дещо відмінне від ціннісних настанов, регламентованих певною етнічністю, однак оскільки їхня життєдіяльність відбувається в епоху націй-держав, то результати креативності вважаються надбанням певної нації. Таким чином, як це не парадоксально, найбільш відкритими для ціннісних інновацій виявляються етнічні маргінали, які, з одного боку, не асоціюють себе з чіткою етнічною приналежністю, однак, з іншого боку, є достатньо соціально мобільними й ініціативними, щоб акціонувати пошуки такої приналежності або ж створювати деякі цінності загальносоціального гатунку. Якщо застосувати теорію структуризації до вивчення феномену етнічної ідентифікації, то найбільш

активними агентами, які трансформують етнічність, виявляться якраз етнічні маргінали. Таким чином, структуризація етносу відбувається, головним чином, завдяки маргіналам, які трансформують правила, ресурси й ритуали.

Джордж Сантаяна писав: етнічна приналежність подібна до зв'язків з жінкою — вона надто природна, щоб її відхиляти, проте досить інтимна, щоб про неї постійно говорити. Проблеми етнічної ідентифікації сучасною соціальною наукою вивчені досить ґрунтовно. Існує чимало напрямків, які досліджують питання етнічної ідентифікації, виходячи з різних передумов. Утім, найбільш адекватно процес взаємодії індивіда та структури етнічних цінностей (тобто процес становлення етноса й етнічної ідентичності) відображає теорія структуризації Ентоні Гідденса. Вона, зокрема, стверджує, що соціальні агенти (суб'єкти) хоч і відчують на собі перманентний вплив соціальної структури, однак своїми повсякденними практиками також значною мірою впливають на неї, трансформуючи її у певному цілепокладаючому напрямку. Це означає, що під час пізнання соціального світу необхідно дотримуватися постулата про дуальність соціального простору, інакше кажучи, соціальне є результатом взаємодії соціальної структури та соціального агента (суб'єкта).

На відміну від етнічної, поняття національної ідентичності є більш невизначеним і розмитим. Тому не дивно, що один із найавторитетніших західних дослідників у галузі національної ідентичності Е.Сміт інтерпретує її як абстракту, багатовимірну конструкцію, пов'язану з багатьма різноманітними сферами життя й схильну до численних перевтілень. Її найголовнішими рисами є територія, спільна історична пам'ять, єдність культури, юридичних прав та обов'язків, спільна економіка й ринок. Національна ідентичність обов'язково передбачає деяку самобутність, історичну індивідуальність, національну ідею або міф. На практиці національна ідентичність може химерно поєднуватися з багатьма різновидами ідентичностей — класовою, релігійною, етнічною, а її ідеологічне забезпечення — трансформуватися у надзвичайно широкому діапазоні.

Як зазначає Л.Нагорна, «якщо етнічна ідентичність ґрунтується на певній системі об'єктивних ідентитетів — расових, культурних (антропологічний тип, мова, релігійні догмати, традиційна обрядовість), психологічних, то конститутивною основою національної ідентичності виступають ознаки, значно менш «відчутні на дотик» — свідомість, політична воля, громадянство. Національний принцип, за И.-Г.Фіхте, не є природним. Він не біологічний, не вроджений, а духовний. З ким

або чим виявляє особа свою духовну спорідненість — це її особистий вибір, а розпливчатість поняття «нація» цей вибір ускладнює. Можна бути етнічним українцем і не бути ним у духовному сенсі. Ян Коллар був недалекою від істини, коли визначав націю як «дух, особливу характеристику». Джерела «невловимості» національної ідентичності, очевидно, перебувають саме у цій площині» [3, с. 18].

Кореляція етнічної та етнонаціональної ідентичності має надзвичайно важливе теоретико-праксіологічне значення. Тож Г.Палій цілком має рацію, коли стверджує: «Від стану і характеру взаємодії (взаємодоповнення) національної та етнічної ідентичностей залежить міра інтегрованості етнічних спільнот у суспільство, міра гармонізації міжетнічних стосунків і порозуміння в межах єдиної держави» [5, с. 97].

Теоретичний фундамент емпіричного дослідження етнічної ідентифікації складають такі методи: якісний (феноменологія Е.Гусерля), соціологія повсякденності (А.Шюц), етнометодологія (Г.Гарфункель), символічний інтеракціонізм (Ч. Кулі, Дж.Мід), соціальна конструкція реальності (П.Бергер, Т.Лукман), обґрунтована теорія (А.Страус, Дж.Корбін).

Одна з основних проблем політології та етносоціології є співзвучною назві праці Георга Зіммеля «Як можливе суспільство». Дійсно, яким чином у соціального суб'єкта формується почуття співпричетності до долі свого етносу й нації? Що це взагалі за даність — «етнічність»? Як вона структурується? Наскільки вільною є людина, коли вона реалізує ту чи іншу етнічну поведінку? І наскільки в принципі можливий етнос?

Розгляд процесу структуризації етнічності й становлення етнічної ідентичності вважається найбільш коректним з позицій принципу поліпарадигмальності. У цьому контексті Ернст Геллнер зауважив, що «у сучасного індивіда соціальні ролі набувають все більш незакріплених і рухливих ознак». Це детермінує фактичність проблеми кризи ідентичності. Індивід, віддаючи перевагу тому чи іншому місцю в соціальному просторі, обирає для себе певну ідентичність. Однак в умовах непостійного світу, в якому перманентно змінюються соціальні ролі й зв'язки, коли сьогодні найпопулярнішим, найпрестижнішим і найактуальнішим виявляється один щабель на соціальній драбині, а завтра — зовсім інший, індивід не має гарантій, що його соціальне становище згодом буде таким же престижним, прибутковим і загалом соціально значущим. Саме з цієї причини людина скоріше підсвідомо, ніж свідомо, обирає для себе найбільш стійку з усіх можливих у таких випадках приналежність — етнічну ідентифікацію, а проблема розуміння, функціону-

вання й розвитку етнічного феномену набуває ознак однієї з найбільш актуальних у сучасній соціально-політичній науці.

Цінності та ціннісні орієнтації є основними категоріями, які сутнісно структурують і формують (формалізують) етнічну ідентифікацію. Цінності виконують різноманітну роль на всіх етапах життєвого шляху людини. Зокрема, в юності відбувається найбільш інтенсивне формування ціннісного каркасу, що передує самовизначенню індивіда й теоретичному осмисленню значення суспільства. Доросла людина характеризується найбільшою соціальною віддачею внаслідок дії саме усталених ціннісних уявлень, їхнього поглиблення і вдосконалення. В цей час індивід виявляє максимум самостійності в соціальній, культурній, професійній та сімейній сферах; відбувається конкретизація основних потреб, світоглядних оцінок, а також стабілізація самооцінки. На схилі ж віку, коли людина частково виключається із суспільного функціонування, однак її інтелектуальний та емоційний розвиток триває, саме залежно від ціннісних пріоритетів, які сформувалися в юності й пройшли корекцію в зрілому віці, залежить ступінь прийняття і засвоєння нового суспільного становища.

Етнічній поведінці передують мотиви, які базуються на етнічних цінностях групи. Тому будь-яка поведінка, що відповідає такій схемі, виявляється ціннісно орієнтованою. У зв'язку з цим необхідно розглянути категорію «ціннісна орієнтація». Отже, ціннісна орієнтація відтворює внутрішній світ індивіда і виконує організуючу, скеровуючу і регулюючу роль. Вона приписує людині певні норми, правила, принципи поведінки, що відповідають тому соціальному оточенню, в якому функціонує індивід. Під ціннісними орієнтаціями слід розуміти стратегічні домінанти поведінки у ціннісному просторі.

Цінність — компонент соціальної системи, наділений особливим значенням в індивідуальній і суспільній свідомості. Цінності слугують своєрідним масштабам оцінки соціально-політичної дійсності в результаті її співвіднесення із системою цінностей. Цінності не притаманні суб'єкту від природи: вони характерні лише для носіїв певних соціальних функцій і відносин.

Стан етнічної самосвідомості індивіда багато в чому залежить від того, наскільки персоніфікованими є етнічні цінності для членів етнічної групи. В умовах поліетнічного суспільства процес засвоєння індивідом ціннісної системи різних етнічних груп інколи призводить до химерних ієрархій ціннісних пріоритетів. Системою цінностей просякнуті всі форми суспільної свідомості: об'єднуючи різні ідейні, етичні й естетичні засоби, вона виявляється найважливішим мотиваційним джерелом

поведінки і стимулів людської діяльності. Отже, можна констатувати, що цінності володіють ознаками вирішального регулятивного фактора життя як окремого індивіда, так і суспільства в цілому, в тому числі й соціуму етнічного.

Базисом формування етнічної ідентичності є етнічні кордони. Етнос як соціальна група існує завдяки тому, що є об'єктивна можливість «упізнання» цієї групи серед інших. Таке виокремлення можливе лише в тому випадку, якщо маємо змогу якимось чином порівняти цю спільноту з іншими, за рахунок певних критеріїв виявити її. Власне, етнічні «Ми» виявляють себе завдяки тому, що деякі «Вони» відрізняються від «Ми» мовою, культурою, звичаями, світоглядними стереотипами тощо. Таким чином, існування етнічних кордонів, вибудованих за допомогою інструментів етнічних маркерів, визначає формування етнічної ідентичності. Етнічна ж ідентифікація є впізнанням членів своєї групи, що можливо лише за наявності певних характерних ознак етносу. Такими ознаками вважаються етнічні маркери, які, властиво, й визначають конкретні параметри етнічних кордонів.

Норвезький антрополог Ф.Барт аргументовано стверджує, що взаємодія етносів у соціальній системі не призводить до ліквідації етнічних відмінностей або акультурації; культурні відмінності можуть зберігатися всупереч міжетнічному контакту і взаємній залежності. Основою консолідації етносу є культура. Культурну єдність слід розглядати не як основну характеристику етносу, а як результат його існування. Етнічна група, згідно з Ф.Бартом, є соціальною групою, характерною особливістю якої вважається структуризація на основі принципу катетеризації. Це передбачає співвіднесення своєї етнічної групи з іншими. Впізнання ж її виявляється можливим лише в тому випадку, коли існують інші етнічні групи, не схожі на свою. «Несхожість» своєї етнічної групи підтверджується інструментом етнічних маркерів. Отже, можна стверджувати: етнос існує завдяки етнічній ідентичності членів групи, яка легітимізується етнічними маркерами. Етнічні категорії (маркери) можуть пронизувати все соціальне життя або ж функціонувати лише в обмежених секторах суспільної реальності, однак саме етнічні маркери особливим чином структуризують соціальну поведінку етноса.

Українська національна ідентичність залишається предметом жорстких протистоянь у середовищі як суспільної, так і наукової думки. Більш-менш конвенційно усталеними є хіба що уявлення про минуле української ідентичності: «Ідентичність, якщо винести за дужки короткий період національної революції середини XVII ст., була

радше становою, релігійною, регіональною, міжнаціональною. Лише у XVIII ст. усвідомлення старшинською елітою своєї нерозривної єдності з етнічною територією, консолідація навколо власних політико-правових цінностей і інституцій, створення власного історичного міфу істотно розширили ідентифікаційний простір. Вихід за межі етнорелігійної ідентифікації дає підстави зробити висновок: протягом XVIII ст. в середовищі соціальної еліти України-Гетьманщини розпочався процес формування національної ідентичності, характерної для сучасної нації» [3, с. 18—19].

Більшість дослідників схиляються до думки, що «українська національна ідентичність проходить складний і суперечливий процес становлення. Нині її ознаками є амбівалентність суспільної свідомості, брак консенсусу стосовно базових цінностей, етнопсихологічні та мовно-культурні деформації у свідомості. Таку ситуацію ускладнюють розриви у загальнодержавному комунікативному просторі внаслідок суперечностей у мовній, ідеологічній сферах; брак історичних знань або їх викривлене тлумачення і, як наслідок цього, слабкість ідеологічної основи для формування національної ідентичності; деформації національної і громадянської свідомості, соціальної структури суспільства та невиразність соціальної ідентифікації в умовах послаблення суспільства та конструктивних його частин» [5, с. 94].

З одного боку, формування української національної ідентичності відбувається за наявності передумов, достатніх для виокремлення української національної ідентичності: це наявність власної держави, мови, культурної самобутності, цінностей, національної ментальності тощо. З іншого ж боку, відчувається очевидна нестача етнічних, мовно-культурних, конфесійних, державно-політичних українських ідентитетів.

Не викликає особливих заперечень і теза, згідно з якою «процеси становлення національної ідентичності відбуваються не з оптимальною швидкістю і спрямуванням, оскільки в країні бракує позитивної формотворчої участі у цих процесах політичних інституцій держави, спроможних суттєво на них впливати. Водночас слабкість суспільних інституцій створює поле для негативного втручання (з інших центрів впливу) на процес кристалізації національної ідентичності. Саме тому підхід до вибору напрямків такого впливу має бути максимально вивіреном на предмет сприятливості його для повноцінного, незалежного від зовнішніх впливів розвитку українського суспільства і держави. Тим більш недоречною є ідея про цілковите невтручання державних інституцій у процеси націостановлення, кристалізації національної ідентичності, ніби все має відбуватися самоплином, шляхом природних соціокультур-

них процесів. Очевидно, ідея такого «природного шляху» є хибною в українських умовах» [5, с. 98].

Сучасний формат національної ідентичності України характеризується невиразністю й амбівалентністю. Причини й пояснення цього феномену цілком об'єктивні: «Те, що українська культура протягом XV—XX ст. була включена у дві геокультурні спільноти — європейську та російську, зумовило її внутрішню двоїстість і створювало додаткові осі конфліктності. В українській національній свідомості виразно виявлялися дві орієнтації: на взаємодію з панівною культурою і на автономізацію; після 1654 р. вони набрали промосковської та антимосковської форм. Питання «Росія чи Європа» постійно перебувало (і перебуває досі) в полі інтелектуальних рефлексій» [3, с. 19].

Варто погодитися з тезою, що «сьогодні конче необхідно чітко розрізнити етнічну та національну ідентичності. В основу такого розрізнення слід покласти відмінності між етноцентричним та логоцентричним типами світосприйняття. Ідентифікація з етносом у своїй основі є культурною, в ідентифікації з нацією значно виразнішим є територіальний компонент. Підґрунтя етносу — біологічне, лінгвістичне, культурно-релігійне. Підґрунтя нації — інституційне, політичне, територіальне. На відміну від етнічної, національна ідентичність знаходить свій головний вияв у горизонтальній ідентифікації членів певної спільноти як співгромадян. При цьому акцент робиться на загальнонаціональних цінностях — національному інтересі, національній безпеці тощо» [3, с. 20].

Будь-який конфлікт (міжособистісний, міжгруповий, міжнаціональний, міждержавний) спроможний істотно реанімувати ідентичність (індивідуальну чи групову — залежно від формату конфлікту), охороняючи суб'єкта (індивідуального чи суспільного) від асиміляції. Це прозоро, випукло й переконливо з'ясував Льюїс Алфред Козер у книзі «Функції соціального конфлікту» (1956). Утім, справедливою виявиться й зворотна теза: будь-яка ідентифікаційна процесуальність є конфліктогенною в принципі, оскільки містить значну конфліктну складову. Якщо ж комусь спаде на думку позбутися конфліктності методом уникнення ідентифікаційних (само-ідентифікаційних) процедур і формалізацій, то такий «вихід зі становища» нагадуватиме спробу загасити пожежу бензином: річ у тім, що відсутність ідентичності є одним з найістотніших конфліктогенних чинників кожного суспільства.

Теоретичне дослідження й праксіологічне оперування причинно-наслідковою взаємозалежністю ідентичності та конфлікту в соціаль-

ній процесуальності України ускладнюється ще й тією обставиною, що формування національної ідентичності відбувається в умовах не лише мультикультуралізму, а й акультуралізму. Такий статус-кво істотно розмиває, розпорошує фундамент будь-якої ідентичності, ідентичності в принципі.

Ієрархія ідентитетів має вирішальне значення в періоди криз і конфліктів. Наприклад, хрестоносець француз йшов разом із німецьким лицарем проти свого народу, бо той для нього не ідентифікувався зі спорідненим етносом чи нацією — це були просто раби-бунтівники. Що ж стосується сучасних українських умов, то, як зазначає Я.Невелик, «в етнічних меншин є свої особливі інтереси і вони не в усьому збігаються із загальнодержавними. Так націоналізм державної нації зустрічається з етнонаціоналізмом етнічних груп. Зростання політичної активності останніх і реакція на неї «нації-держави» створюють суспільний феномен, який у світовій політології визначається терміном «етнополітика» [4, с. 233].

З середини ХІХ ст. політизація етносів вважається одним з основних конфліктогенних чинників світової цивілізації. Фактори, які сприяють політизації етносів виокремили Дж.Ротшильд, Е.Сміт і К.Уїльямс. По-перше, це аспект етнічної строкатості, наявність у замкненому географічному просторі етносів з різними ментальностями, мовними та в цілому культурними традиціями. По-друге, обтяженість історичної спадщини згадками про несправедливість, дискримінацію тощо. По-третє, поява в середовищі етносів політичних лідерів, спроможних сформувати й гідно очолити національний рух.

Утім, що значить політизувати етнічність? За Дж.Ротшильдом це: 1) дати можливість людям усвідомити як роль політики для збереження етнокультурних цінностей, так і значущість етнокультурних цінностей для ефективного впровадження політичної концептуалістики; 2) стимулювати увагу до вищенаведеного взаємозв'язку; 3) мобілізувати представників етносу на формування етнічних груп, котрі мають спільну самосвідомість; 4) спрямувати поведінку в сферу першочергової політичної діяльності.

Політизація етнічності — це, головним чином, перетворення етнічного фактора у фактор політичний, в інструмент боротьби за владу. Слід зазначити, що акцентуація на здобутті влади, на владній компоненті розв'язання етнічних проблем є цілком зрозумілою і закономірною, адже формат етнічних проблем можна успішно розв'язати чи хоча б істотно оптимізувати лише за умови наявності певного ресурсу політичної влади, реальних політичних повноважень.

Коли у другій половині 80-х рр. XX ст. в національних республіках СРСР зародилися національні рухи, то дослідники виявили такі причини їхнього виникнення: а) економічні (низький рівень життя, господарсько-економічна стагнація, надмірна централізація виробництва і промисловості); б) історично-етичні (необхідність відновлення історичної справедливості, моральна компенсація за заподіяні у минулому збитки); в) правові (вимога перегляду угод, котрі фіксували чинний юридичний статус-кво); г) національно-культурні (проблеми національних мов, традицій, релігій і т. ін.); д) демографічні (міграція населення, котра призводить до падіння частки корінної національності в сукупній кількості населення національної республіки); е) екологічні (вилучення зі своєї території небезпечних і шкідливих для здоров'я виробництв і технологій).

Прикметно, що з-поміж шести факторів, котрі спонукали виникнення національних рухів 80-х рр., в сучасній Україні залишилося щонайменше чотири (економічні, історично-етичні, правові та національно-культурні). Вони можуть слугувати підставою для нової хвилі національних рухів. Особливість і водночас курйоз ситуації полягає в тому, що зазначені фактори є живильним середовищем для виникнення в першу чергу і головним чином українських національних рухів — і це за умови існування української державності, котра покликана за своїм історичним призначенням розв'язати наведену проблематику якраз по відношенню до українського етнічного сегменту хоча б тому, що в світі нема жодної іншої країни, котра наділена аналогічною місією.

Поняття «етнічний конфлікт» доволі умовне і застосовується зазвичай для позначення ситуації, коли фактор етнічного походження стає найбільш ефективним засобом для реалізації планів індивідів і політичних інститутів на тлі неспроможності (небажання) держави задовольнити висунуті вимоги. Дієвість етнічного чинника у формуванні суб'єкта конфлікту полягає в тому, що він впливає на поведінку людей не лише на свідомому, а й на підсвідомому рівнях. Це надає йому більшої мобілізаційної сили, аніж у випадках задоволення тривіальних економічних чи інших інтересів. Етнічний чинник зазвичай має найбільше значення на тлі внутрішніх суперечностей у поліетнічних державах.

Етнічним конфліктам властиві всі закономірності соціальних і політичних конфліктів*. Отже, процес розвитку етнічного конфлікту складається з наступних стадій: 1) виникнення об'єктивних протиріч між етносами; 2) усвідомлення цих протиріч; 3) стадія спорадичних конфліктів, що перетворюються на загальний конфлікт; 4) розв'язання

конфлікту. «Етнополітичним конфліктам притаманні такі риси, як невідворотність та неможливість повного й остаточного розв'язання. Вони існуватимуть доти, доки існуватимуть самі етнонаціональні спільноти і держави з відмінними цінностями та суперечливими інтересами й цілями» [2, с. 16].

Можна погодитися з О.Кривицькою, коли вона твердить: «Етнічний конфлікт — це особлива форма соціального конфлікту, у якому в ролі соціальної цілісності виступає етнос — спільнота людей, об'єднаних єдиним етнічним походженням, що існує як структура у межах державних чи територіальних кордонів. Роль етнічного чинника у формуванні конфлікту очевидно варто шукати не у визначенні сутності самого конфлікту, а в детермінантах формування його суб'єктів» [1, с. 10].

О.Маруховська в своєму варіанті дефініції звертає увагу на дещо інші, проте не менш істотні аспекти: «Етнополітичний конфлікт — це розбіжність цінностей, зіткнення інтересів і цілей різних етнонаціональних спільнот (етносів, націй та етнонаціональних меншин) між собою та з цінностями, інтересами та цілями держави, а також між всіма їхніми носіями. Інакше кажучи, етнополітичний конфлікт — це процес виявлення й усунення суперечностей, що постійно виникають в етнополітичній сфері поліетнічного суспільства» [2, с. 13].

Не існує інституційно виокремленої теорії етнічних конфліктів. Зрештою, можливо в цьому нема й потреби, адже під час дослідження етнічних конфліктів цілком придатні розробки теорії соціальних конфліктів у цілому. Це стосується в першу чергу типологізації конфліктів на: 1) справжній (існує реально); 2) випадковий (залежить від кон'юнктури історичних, політичних, економічних та інших факторів); 3) змішаний (очевидний конфлікт, за яким приховується інший за характером конфлікт); 4) приписаний (як результат помилкового тлумачення проблем); 5) латентний (приховується за малозначущими на перший погляд, однак насправді глибинними й масовими явищами); 6) несправжній (результат помилкового тлумачення феноменів і обставин політичного життя).

Чимало дослідників ефективно подолання конфліктної складової становлення нової ідентичності української нації пов'язують із формуванням системного базису для етносоціокультурного діалогу в Україні. Цього можна досягти лише засобом формування консолідуючого вектора перспективного цілепокладання. Мова йде про необхідність залучення солідаризаційного потенціалу національної ідеї. На жаль, попри самоочевидність сформульованого завдання помітних практичних успіхів у цій сфері виявити не вдається. Тому не зайвим буде перехід від

абстрактних теоретизувань до практичних методів і методик реалізації потенціалу національної ідеї.

Пrawdopodobно, для початку слід виокремити своєрідну точку відліку — ті безумовні соціальні й громадянські цінності та ідентитети, які є близькими й зрозумілими значній більшості населення країни. Річ у тім, що коли задекларована система цінностей буде близькою й зрозумілою незначній частині соціуму, тоді у функціональному плані вона виявиться недостатньо ефективною з огляду на неспроможність об'єднати суспільство для досягнення задекларованої мети.

Список використаних джерел

1. Кривицька О. Толерантність чи конфронтація: вектори етноконфліктного потенціалу України // Людина і політика. — К., 2001. — № 6.
2. Маруховська О. Врегулювання етнополітичних конфліктів: наука чи мистецтво? // Віче. — 1998. — № 1.
3. Нагорна Л. Поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі // Політичний менеджмент. — 2003. — № 2.
4. Невелюк Я. Формування етнополітичної парадигми в українській соціології // Генеза. — 1994. — № 2.
5. Палій Г. Формування української політичної нації // Політичний менеджмент. — 2003. — № 1.
6. Зриксон З. Ідентичність: юність и кризис. — М., 1996.
7. The Letters of William James. Boston, 1920.
8. Білий О. Воля до ідентичності (Штрихи до історії реальної української держави після 1945 року) // Політична думка. — 2000. — № 4;
9. Глухова А.В. Политические конфликты: основания, типология, динамика (теоретико-методологический анализ). — М., 2000
10. Burton J., Dukes F. Conflict: Practices in Management, Settlement, and Resolution. L., 1990;

References

1. Kryvyts'ka O. Tolerantnist' chy konfrontatsiya: vektory etnokonfliktnoho potentsialu Ukrayiny // Lyudyna i polityka. — K., 2001. — № 6.
2. Marukhovs'ka O. Vrehulyuvannya etnopolitychnykh konfliktiv: nauka chy mys-tetstvo? // Viche. — 1998. — № 1.

3. Nahorna L. Ponyattya «natsional'na identychnist'» i «natsional'na ideya» v uk–rayins'komu terminolohichnomu prostori // Politychnyy menedzhment. — 2003. — № 2.

4. Nevelyuk Ya. Formuvannya etnopolitychnoyi paradyhmy v ukrayins'kiy sotsio–lohiyi // Heneza. — 1994. — № 2.

5. Paliy H. Formuvannya ukrayins'koyi politychnoyi natsiyi // Politychnyy menedzh–ment. — 2003. — № 1.

6. Zrykson З. Ydentychnost': yunost' y kryzys. — М., 1996.

7. The Letters of William James. Boston, 1920.

8. Bilyy O. Volya do identychnosti (Shtrykhy do istoriyi real'noyi ukrayins'koyi derzhavy pislya 1945 roku) // Politychna dumka. — 2000. — № 4;

9. Hlukhova A.B. Polytycheskye konflykty: osnovanyya, typolohyya, dynamyka (teoretyko-metodolohycheskyy analiz). — М., 2000.

10. Burton J., Dukes F. Conflict: Practices in Management, Settlement, and Resolution. L., 1990.

Petro Myronenko

Doctor of Political Sciences

The conflict dimension of identity formation of Ukrainian nation

Established that identity serves as a temporary, relative, unfinished product that has the ontological status of the project or postulate. It is noted that the process of structuring consideration of ethnicity and ethnic identity formation is the most correct position of principle poliparadyhmal. Ethnic conflict has all the patterns of social and political conflicts. Effective conflict resolution part of establishing a new identity Ukrainian nation is associated with the formation of the system etnosotsioculture basis for dialogue in Ukraine. It is noted that there are people in social space, filled with cultural artifacts that are valuable for the respective ethnic groups. When a person grows, though her social world expands. At the same time expanding and value space, individual socialization process included various social institutions, including the Institute ethnic socialization. That social institutions offering value-regulatory framework for the formation of ethnic identity

Keywords: *conflicts, measurement, identity, Ukraine, nation, ethnic conflicts, effective conflict resolution, the Ukrainian nation.*

Ткаченко Василь Миколайович

доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України,
заслужений діяч науки і техніки України,
Посол Миру

Українська національна ідея: час війни і час миру

Оскільки формування громадянського суспільства в нашій країні відбувається вкрай повільно й неоднозначно, дехто вже готовий оголосити про провал здійснення проекту громадянської нації в Україні як територіально-політичного утворення. Натомість суспільна увага навертається до проекту розбудови нації лише на етнічній основі. Зазначені, у статті, тенденції характерні не лише для України, але і для решти світу — ситуація економічної депресії завжди і всюди негативно відбивається на долі молоді. Зазначено, що влада має глибоко усвідомити, що розбудова українського гуманітарного простору, на якому виробляється український науковий, освітній та культурний продукт, стала неодмінною умовою виживання країни. Наголошується, що для України, де впродовж чверті століття її незалежності все ще залишилися невизначеними загально значимі цінності, які б потужно об'єднували українське суспільство, послідовне опрацювання соціальної концепції безпеки України та настійне проведення відповідної гуманітарної політики набули б значення одного з вирішальних факторів становлення й збереження суверенітету нашої держави.

Ключові слова: національна ідея, Україна, нація, влада, війна, українське суспільство, соціальні концепції, держава.

Впродовж 25 років незалежності ми перейняли пошуком відповіді на хрестоматійне запитання: «Куди йдемо?». Здавалося б відповідь лежить на поверхні — вона була сформульована предтечею української демократичної думки європейського рівня Михайлом Драгомановим ще півтора століття тому: «Вся практична мудрість людська може бути в тому, щоб убачити напрямок руху світового, його міру, закон і послужитися тим рухом. Інакше той рух піде проти нас, роздавить нас». Ось це визначення, як на нашу думку, і стало першою віссю координат в усвідомленні відправної точки української національної ідентичності (тут і далі курсив наш. — В.Т.).

Подальші кардинальні зрушення у самосвідомості нашого народу пов'язані з перебігом доби від Тараса Шевченка до Лесі Українки: саме тоді провідна інтелектуально-політична еліта України врешті-решт перестала вважатися «українофілами» і стала ідентифікувати себе «українцями». Цей культурно-інтелектуальний прорив знайшов своє відображення у самоусвідомленні особливості нашої вітчизняної історії — тяглості її етнічної та перервності державно-політичної традиції. Відтак Михайло Грушевський зафіксував другу визначальну вісь української національної ідентичності: «Студіюючи політико-державний устрій, ми, скільки можемо, повинні вияснити собі питання, в якій мірі він був ділом самого народу, чи виріс він на ґрунті народнім, чи звідкілясь був накинений. Вияснити, наскільки відповідав він потребам народним...».

Визначальною точкою перетину цих двох осьових координат — демократичної Драгоманова й народницької Грушевського — став могутній акорд утвердження держави-нації з прийняттям влітку 1996 року Конституції незалежної України. Цим актом було підтверджено кардинальні зрушення в самоусвідомленні «Українського народу — громадян України всіх національностей». Конституція України провела історичну межу між бездержавним минулим і державотворчим сьогоденням нашого народу, заклала підвалини демократичних перетворень в країні.

Настав час дієвого самоствердження на міжнародній арені. Це потягло за собою необхідність рішуче позбутися низки комплексів, що залишилися у спадок від перебування у складі Російської імперії. До таких можна віднести тривалі намагання державної бюрократії копіювати рішення та заходи Російської Федерації, схильність ряду представників чиновництва та бізнесу заповзятю рахуватися з російськими інтересами, на шкоду українським національним. Тривалий час менталітет «меншого брата» також надокучливо виявляв себе: у тяжінні скаржитися на утиски з боку Росії; ображатися, коли Росія ігнорувала українські інтереси; бачити навколишній світ насамперед очима Росії; сумніватися у власних можливостях утвердитися на міжнародній арені без підтримки чи згоди Росії.

Анексія Криму та розв'язання Російською Федерацією війни на Донбасі поставили питання ідентичності України в принципово іншу площину. Настав час усвідомити, що Росія — це постійний виклик Україні, на який слід безперервно знаходити адекватну відповідь і формувати українську національну ідентичність як рівнозначну фактору національної безпеки. Маємо жити і творити з урахування того, що є «час

війні і час миру», бо, згідно Святого Письма, «для всього свій час, і година своя кожній справі» (Еклезіаст).

До такого рівня розуміння власного шляху в історії ми прийшли через Майдан 2004 року та Революцію Гідності 2013—2014 років. Революція гідності в Україні зримо довела, що широко відомий вислів Леоніда Кучми «Україна — не Росія» врешті-решт утвердився й закріпився в свідомості переважної більшості українських громадян як цілий історичний етап «ідентичності спротиву». Нині злобу дня визначає назріла проблема: необхідність опрацювати «ідентичність проекту майбутнього». Надаючи особливого значення подібному документу, Президент України Петро Порошенко у своїй інавгураційній промові зазначав: «А що нам конкретно треба зробити, щоб жити вільно і безбідно, жити в мирі й безпеці? Це все написано в угоді про політичну асоціацію та зону вільної торгівлі з Євросоюзом. Ми разом доклали зусиль до цього документу. Тепер мрію втілити його в життя...».

Звісно, йдеться не просто про наявність Угоди «на папері», а, що більш значимо, про сприйняття цього документу в свідомості громадян України «як свого». Лиш тільки цей факт міг би засвідчити появу в нашій країні не просто «правлячого класу», а справжньої «національної еліти», яка досягла певного рівня консенсусу щодо ключових проблем поточного моменту: державність, демократія та євроінтеграція. Йдеться і про консенсус еліти у своїх рядах, і про консенсус загальнонаціональний — між народом і елітою. Лише поєднання першого з другим має забезпечити легітимність самої влади і стабільність поступу української держави по шляху євроінтеграції.

Тут було б не зайвим звернутися до досвіду інших країн так званого «третього світу», які довели свою здатність до модернізації. Вони вийшли із зони «залежного розвитку» світової периферії і перейшли в розряд хоч би «напівпериферії», все більше наближаючись до ядра капіталістичної світ-системи. Взяти хоча б Бразилію часів президента Фернандо Енріке Кардозу — блискучого інтелектуала, автора понад 20 книг, який в 1994—2002 роках змусив привернути увагу всього світу до «Бразильської моделі».

Як він пригадує, у свій час йому довелося довго переконувати колег-економістів у правильності обраного ним шляху. Адже багато з них вважали цей шлях пагубним і говорили, що не можна примусити народ сприйняти завідомо непопулярні заходи, неможливо розтлумачити суть складної комплексної реформи для більшості населення країни. «Але, — зазначав Кардозу, — я наполягав на своєму і не помилився. Метод, до якого ми вдалися, я називаю «демократичною педагогі-

кою» і до цього дня вірю в його ефективність. Виключно важливо не боятися знову і знову пояснювати народу свою політику... Це, зрозуміло, нелегко зробити, але ніколи не можна полишати спроби прихилити виборця на свій бік. Сам я залишаюся послідовним демократом і не сумніваюся: якщо ви готові представити своєму народу всю можливу інформацію і переконати його у своїй правоті усіма доступними вам методами, до вас рано чи пізно прийде успіх. Якщо ж ви вважаєте, що люди не здатні зрозуміти вас і ними слід маніпулювати заради прийняття правильних рішень, то це — початок великих неприємностей. Та ви й не доб'єтесь нічого такими методами — звичайно, якщо ми говоримо про відкрите суспільство».

Тут, як говориться, нічого додати й нічого відняти: суть легітимності влади полягає саме в тому, чи сприймає її народ «як свою», а не нав'язану ззовні. І в цьому ж її демократизм.

Трохи «демократичної педагогіки»

Час демократичних перетворень в Україні позначений низкою зрушень у суспільно-політичній свідомості. Йдеться про наукове осмислення власної ідентичності — «Ким ми були?», «Ким ми є?» і «Ким ми прагнемо стати?» — в сучасному глобалізованому світі. Питання ці, зазвичай, виникають перед кожним народом у період національного самовизначення, що й знаходить своє відображення у працях дослідників. Насамперед, засвідчують вони, проблема національної ідентичності актуалізується тоді, коли «значна кількість людей з певної спільноти вважає себе нацією або ж поводить ся так, нібито ця нація існує» (Хью Сетон-Вотсон). В цей історичний час кожна нація діє як «співтовариство почуттів, що знаходить своє адекватне втілення лише у власній державі, і природно прагне створити її» (Макс Вебер). Більше того, вповні нормальним є те, що «будь-якій національній спільноті судилося в той чи інший момент являти себе в іпостасі «обраного народу». Цей романтичний сплеск почуттів і відповідна піднесена поведінка, як бачимо, не минула й старі нації Європи» (Етьєн Балібар).

Жити «як люди» — прагнення зрозуміле й оправдане. Тут Україна у своїх пориваннях нічим не відрізняється від інших народів світу. Інша справа — практична реалізація розбудови власної державності в ролі «обраного народу». Тут багато залежить від здатності національної еліти мобілізувати суспільство і повести його за собою. Однак, щоденна практика знову й знову спонукає нас шукати втіху в Святому Письмі, бо час лиха, що нині спіткав Україну, часто-густо засвідчує: «Знову я

бачив під сонцем, що біг не у скорих, і бій не в хоробрих, а хліб не в премудрих, і не в розумних багатство, ні ласка — у знавців, — а від часу й нагоди залежні вони!» (Еклезіаст).

Двадцять п'ять років суверенного правління, впродовж яких нам так і не вдалося вийти на рівень ВВП 1990 року, помітно остудили наш романтичний запал «обраного народу», характерний для перших років після проголошення суверенітету. То чи ж варто дивуватися, що той небачений раніше попит на історичну літературу про нашу минувшину теж помітно упав, бо замість запитання «Ким ми були?» на порядок денний було висунуто суворе у своїй повсякденності: «Ким, ми, врешті-решт, є нині?».

І тут картина виявилася різко неоднозначною. З одного боку, всупереч заявам деяких високих керівників країни про те, що, мовляв, «віддача від науки — нуль», Україна посіла 7 місце в ТОП-15 країн з середнім рівнем доходів за якістю заявок, поданих на здобуття патентів. У загальному підсумку за динамікою кількості заявок на реєстрацію інновацій Україна опинилася в 20-ці лідерів світового науково-технічного прогресу.

Однак, з другого боку, сьогодні лише в поодиноких випадках запатентовані ідеї українських учених впроваджуються у вітчизняне виробництво. В країні не створені належні умови для роботи молодих висококваліфікованих фахівців — багато з них не можуть знайти належну роботу у своїй країні й змушені шукати її за кордоном. Що найголовніше, в державі не створені належні стимули для розвитку високотехнологічної промисловості.

Тут не треба бути великим провидцем, щоб зробити узагальнення: продуктивні сили України, хай поки що в окремих галузях, вочевидь уже переросли виробничі відносини. Питання лише в тому, коли набереться «критична маса» нового покоління, що рішуче поставить на порядок денний проблему суспільної модернізації. В усякому випадку уже складається класична передумова того, що Збігнев Бжезінський охарактеризував як «глобальне політичне пробудження», де новітні «потенційні революціонери» — студентство й молоді спеціалісти — «являють собою еквівалент войовничого пролетаріату XIX і XX століть».

Останнім часом відбулися певні зрушення й в іншій площині самоідентифікації — «Ким ми були?». Зокрема йдеться про осмислення новітніх даних генетики у визначенні «портрету нації» через ДНК, коли вчені зіставляють прадавні ДНК із викопних решток людей минулих тисячоліть із сучасним «геномом нації». Методика професора Кем-

бриджського університету Пітера Форстера дає можливість зазирнути в родословну кожної людини на 10 а то й на 30 тисяч років вглиб віків і віднайти її антропологічні корені. Нічого сенсаційного в цій програмі не міститься. Приміром, французам не треба доводити, що вони є нащадками галів, хоча у своїй самоназві відштовхуються від германського племені франків. І в цьому теж немає нічого сенсаційного. Зовсім іншу реакцію подибуємо ми, коли справа доходила до походження українців. Як це не прикро, тут міфологія все ще розквітає буйним цвітом! Не дивно, що на людському марновірстві намагаються нагріти руки політичні маргінали.

А тому не може не радувати той факт, що замість спекулювати на понятті «арії», останні наукові дослідження засвідчують, що свій вклад у генофонд сучасних українців внесли й трипільці з кельтами, й угро-фіни з варягами, й скіфи з арабами. А це спростовує будь-які домисли — чи то про «вищість», чи то про «меншовартість» українців — ми просто є нащадками автохтонного населення, яке має довгі тисячоліття історії на своїй землі, так само як й інші народи на своїй.

Проте слід зважати на одне аж надто важливе для науки застереження: будь-яке прив'язування біологічного носія спадковості до етносу є невірним по суті. Тут мова йде про різні системи координат: генофонд визначає лише концентрацією генів у певному ареалі, а належність до того чи іншого народу визначається самосвідомістю людини. Гени дозволяють слідкувати за ходом біологічної популяції впродовж віків і тисячоліть. Однак почуття спільності історичної долі етносу, а згодом нації, ґрунтується на феномені колективної суспільної свідомості, феномені культури.

Радує те, що останнім часом ми все далі відходимо від байок різноманітних «гуру» і все більше опираємось на дані науки. А вона стверджує: «Жодна нація не володіє етнічною базою від природи, нації набувають її в міру того, як соціальні формації націоналізуються, як населення, котре вони включають чи розподіляють або ж над яким панують, «етнізується», тобто починає уявляти себе в минулому чи майбутньому так, нібито воно утворювало природне співтовариство, яке має ідентичність витоків, культури й інтересів, що стоїть вище індивідів та соціальних умов. Ця вимішлена етнічність не просто так співпадає з ідеальною нацією, що стає об'єктом патріотизму, однак етнічність для ідеальної нації необхідна, тому що без неї нація залишиться всього лише ідеєю чи добровільною абстракцією: патріотичний заклик не мав би адресата» (Етьєн Балібар).

Коли відштовхуватися від визначення Ернеста Ренана в його знаменитому есе «Що таке нація?», то поняття «нація» належить скоріше до

сфери соціальної психології, культури й моралі, а вже звідти — до політики. Щоправда, лише політики мають дати відповідь на третє запитання самоідентичності — «Ким ми хочемо бути?». А це вимагає як здатності політичної еліти представити народу конкретний суспільно-політичний проект на майбутнє, так і наявності політичної волі задля реалізації цього проекту. Як зазначав Е. Ренан, «нація — це кінцевий результат тривалої роботи, жертвовності й відданості... Спільна слава в минулому; прагнення разом здійснити ще раз щось велике в сучасному — ось головна умова для того, щоб бути нацією... Нація — це велика спільнота, створена розумінням, усвідомленням жертви, принесеної раніше, і готовністю до нової. Вона існувала в минулому, вона відновлюється в сучасності реальною дією: розумінням, чітко висловленим прагненням продовжити життя спільноти. Існування нації... — це щоденний плембсцит».

Звісна річ, жодне визначення нації, не може претендувати на істину в останній інстанції. Це стосується і складових цього поняття у викладі Ренана, який зробив акцент на «вольовій» іпостасі цього поняття. Але чи досить волі, коли забракло сил і ресурсів? І тут нам в нагоді знову стає досвід історії, який засвідчує істинність положення, що динаміку суспільного поступу визначає, врешті-решт, потенціал напруги між набутих досвідом нації та горизонтом її устремлінь. Доводиться зважати на те, що чим менш осмисленим є досвід минулого, тим більш утопічними стають проекти на майбутнє. І навпаки — чим вищий рівень самоусвідомлення власного досвіду, тим реалістичнішими при самовизначенні нації стають конкретні плани і завдання її модернізації.

Отже, на межі третього тисячоліття, в пограничній ситуації «гібридної війни» перед Україною у весь зріст постала проблема визначення своєї національної ідентичності. І кожен із нас, і суспільство в цілому мають зрозуміти й оцінити, яке місце ми посідаємо в сучасному світі, наскільки унікальним і неповторним є пройдений ними шлях. Врешті-решт, усі ми перейняті турботами про майбутнє — що нам суджено в майбутньому. Не буде перебільшенням сприймати наш час як епоху ідентичності — пошуку кожною людиною уявлення про самоцінність людського життя в його співставленні з цивілізаційними надбаннями, культурою та історією як минулих, так і нині сущих поколінь.

Ця незбагненна нація: «етнічна» чи «громадянська»?

Поняття «ідентичність» навряд чи стало б таким популярним, якби до нього не долучився прикметник «національна». А до того ж про акту-

алізацію національного чинника часто згадують у негативному контексті, наголошуючи на численних міжетнічних, расових та міжконфесійних конфліктах у багатьох регіонах світу. Пригадується, як у останні роки існування Радянського Союзу на різноманітних політнавчаннях партійних пропагандистів можна було почути такі сентенції: «є нова історична спільнота — радянський народ, а усі ті нації — то видумка націоналістів».

Радянський лад відійшов у минуле, а тим часом національний фактор у формі «вибуху етнічності» став повсякденною реальністю. Більше того — національна ідентичність стала зворотною стороною нестримного і неоднозначного процесу глобалізації. З одного боку, процес глобалізації вторгається у наше повсякдення, руйнує і підпорядковує собі традиційний спосіб життя. Але з другого боку, ця ж глобалізація спонукає до відтворення наявних і породження нових резервів соціального існування людства. Позиціонуючи себе в ролі дуальної опозиції до процесу «глобалізації», оця всюдисуща «національна ідентичність» виступає як самоописання, самопрезентація нації до зовнішнього світу, що передбачає оцінку як «себе», так й «інших». У підсумку, ми спостерігаємо своєрідний парадокс, коли національна ідентичність актуалізується самим процесом наростання світового глобалізаційного процесу або й усупереч йому.

Цей процес має свої глибокі психологічні корені. У сучасному глобалізованому світі людина всі більше губиться у різнонаціональних міських агломераціях, у велелюдному вуличному натовпі, втрачає відчуття своєї людської «самості». Старі універсальні структури й інституції підтримання соціальної згуртованості часто виявляються недейовими. Йдеться передусім про різноманітні соціальні, корпоративні, політичні й релігійні форми колективної ідентичності, які або ж ослабли, або настільки обюрократилися, що втратили свою духовну, сакральну сутність. За цих умов етнічні структури виявилися здатними плекати в людях ціннісні орієнтації, більше того — забезпечувати почуття стабільності й безпеки — аж до фізичного захисту. Культура й моральна спадщина поколінь повертають свою роль і значимість у житті людини й суспільства, оскільки, врешті-решт, «не в політиці і не в економіці, а в культурі здійснюються цілі суспільства» (Микола Бердяєв).

Однак не все так просто й однозначно. Проблема національного самосвідомлення ускладнюється тим, що в добу індустріалізму в Україні, як в СРСР в цілому, так і не було сформовано громадянське суспільство. На практиці за умов радянської дійсності абстрактно-правові засади впроваджувалися в життя тоталітарним партійно-державним

репресивним апаратом. Тому, здобувши незалежність, Україна мала пройти в «наздоганяючому режимі» дві фази суспільного розвитку, притаманні індустріальній добі: 1) становлення громадянського суспільства; 2) завершальний етап формування національної самосвідомості. Водночас ми маємо відповісти й на виклики ґлобалізму з їх гіпертрофією споживацьких потреб «золотого мільярда», для задоволення яких потрібно мобілізувати енергетичні, сировинні, природні, екологічні й інші резерви всієї планети. І тут тяжіння до осмислення національної ідентичності стало сприйматися як свого роду прагнення зберегти цілісність морального образу окремої людської особистості та традиційних людських спільнот перед загрозою нівелювання з боку такої «універсальної» цінності капіталізму, як гроші. Саме на цій основі в Україні спалахнув інтерес до європейського досвіду утвердження «соціального солідаризму» і наповнення його сучасним розумінням «національної ідентичності».

Оскільки формування громадянського суспільства в нашій країні відбувається вкрай повільно й неоднозначно, дехто вже готовий оголосити про провал здійснення проекту громадянської нації в Україні як територіально-політичного утворення. Натомість суспільна увага на повертається до проекту розбудови нації лише на етнічній основі. Деякі дослідники, навпаки, наголошують на принциповій різниці між двома типами націоналізму: етнічний націоналізм, мовляв, заснований на ідеології винятковості й заперечення багатоманітності, а громадянський націоналізм ґрунтується на ідеології солідарності й визнання багатоманітної єдності.

На нашу думку, постановка питання — «або політична, або етнічна» основа нації — є некоректною, такою, що штучно драматизує проблему. Національна свідомість, як відомо, не одновимірна. Вона має, принаймні, два аспекти. Перший — громадянський: нація складається з громадян, які прямо чи опосередковано беруть участь у створенні законів, їх прийнятті та в процесі управління через місцеві й центральні органи, суди, а також політичні партії та різноманітні добровільні товариства. Тому доцільно говорити саме про «громадянську» а не «політичну» націю, бо неполітичних націй взагалі не буває, а нація є етносом, який утверджує свою національну державу.

Разом з тим, було б некоректно відкинути другий аспект — етнічний. Нація є спільнотою людей, об'єднаних однією мовою, культурою, традиціями, історією, економікою і територією. Інтелектуальний світ чудово розуміє специфіку регіонів і окремих країн. У деяких націях перший аспект переважає над другим: наприклад, французи, швейцарці й аме-

риканці — нації насамперед «громадянські», тоді як німці й східноєвропейські народи — швидше «етнічні».

Утім, поняття «громадянська нація» та «етнічна нація» є лише своєрідними «ідеальними типами», які в чистому вигляді майже не трапляються в житті. Вироблення оптимального підходу до визначення національної ідентичності може, на нашу думку, стати основним для забезпечення сталості й злагоди в суспільстві, а також запорукою міцності держави не в меншій мірі аніж конституція, армія й надійно захищені кордони. Адже громадянин такої спільноти бере на себе відповідальність перед минулими й майбутніми поколіннями, приймає історичну версію спільного минулого з його драмами й здобутками, готовий словом і ділом прискорювати досягнення поставленої мети. Для нас соціокультурне ядро країни та її цивілізаційну сутність становлять насамперед люди, які не мислять себе поза історичним досвідом свого народу, сприймають соціонормативну культуру спільноти — її розуміння «добра» і «зла», «правди» і «кривди», «красивого» і «огидного» — як свою власну, з повагою ставляться до своєрідності національних меншин.

Певна річ, чинник націоналізму варто постійно тримати в полі зору, оскільки саме радикальний фундаменталістський націоналізм несе загрозу державі й суспільству загалом. З одного боку, він може виступати від імені меншин, що бажають вийти із спільної держави шляхом збройної сецесії, а з іншого — від імені більшості, оголосивши державу власністю лише однієї групи і тим самим породивши упередженість меншин і регіонів щодо української держави. Отож, ідеальною, як на наш погляд, є ситуація двох рівнів ідентичності — громадянської та етнічної, коли культура, мова й релігія більшості виступають ядром культурної сфери суспільства, довкола якого й формується нація як громадянське багатоетнічне утворення.

Сферою, у якій також відбувається самоідентифікація України, є переосмислення власних здобутків і втрат на шляху розбудови української незалежної держави. Ідеться про ідентичність щодо «самої себе», принаймні в контексті адекватності результатів реформування України, з одного боку, до задекларованих цілей політичного класу та соціальних очікувань широких народних мас — з іншого. Тому проблема набуття національної ідентичності в процесі самоописання й самопрезентації України залишається й досі актуальною. Більше того — вона потребує нагального розв'язання в контексті євроінтеграції і набуття повноцінної європейської ідентичності. Тут доречно послатися на авторитетне судження відомого науковця-економіста, члена Римського

клубу Б. Гаврилишина: «Потрібно, щоб ми були кваліфіковані згідно з копенгагенськими критеріями: треба піднести ефективність економіки, підняти соціальні стандарти — ми тоді були б абсолютно нормальною державою і мали б вільний ринок з ЄС, навіть якби з якихось причин і не ставали членами ЄС».

Сьогодні ми виходимо з того, що нинішня потреба в ідентифікації України зумовлена необхідністю «усвідомити себе», зміцнити позиції й знайти союзників, зрештою — відобразити світ у системі впорядкованих образів і смислів. Суспільство матиме можливість успішно подолати період «розрухи в головах» лише тоді, коли ідентичність інтерпретуватиметься через структуру образів і смислів спільності історичної долі нашого народу, його високої духовності й культури, через колективне «МИ» як спільноти, що утверджує громадянське суспільство й реалізує проєкт європеїзації суспільного життя.

Цей висококонкурентний і немилосердний світ

І в цьому контексті важливість Угоди про асоціацію України і Європейського союзу важко переоцінити. Вона закладає рамки для співробітництва між сторонами, що домовляються. Ту сферу співробітництва, яка обіймає розвиток політичних, торговельних, соціальних, культурних зв'язків та зміцнення безпеки. Як це заведено, Угоди про асоціацію Європейський Союз укладає в обмін на зобов'язання тої чи іншої держави щодо здійснення нею політичних, економічних, торговельних і судових реформ. І лише в обмін на виконання цих умов асоційована держава може отримати безмитний доступ до деяких, а то й усіх ринків ЄС (зокрема до ринку сільськогосподарських продуктів), а також фінансову чи технічну допомогу.

Все це так, але Угода являє собою документ на тисячу сторінок, які, зрозуміла річ, ніхто із простих громадян України читати не буде — це справа спеціалістів. Однак виконання цього документу буде стосуватися кожного. Але, як це не прикро, в короткотривалій перспективі життя наше навряд чи стане кращим, оскільки будь-який процес адаптації завжди болісний. І до цього ми маємо бути готовими. Поліпшення може наступити лише в середньостроковій, а то й довгостроковій перспективі. І щоб стійко перенести найближчий період адаптації, необхідно хоча б в загальних рисах зрозуміти, що іншого нам не дано, що будь-які напівзаходи будуть лише погіршувати ситуацію і відтягувати процес оздоровлення.

А для цього необхідно усвідомити, що нинішнє українське суспільство тяжкохворе, що воно перебуває в стані загострення кризи. А криза,

як відомо, у перекладі з грецької — рішення, поворотний пункт, або стан, для котрого існуючі до того засоби в досягненні мети за існуючих умов стають неадекватними.

З одного боку, ми маємо прийти до розуміння того, що нинішній світ жорсткий, висококонкурентний і за великим рахунком несправедливий. Капіталістична система об'єднує в собі три складові: ядро, напівпериферію та периферію. Між ними складаються відносини «залежного розвитку»: шляхом нееквівалентного обміну виграє ядро (розвинуті капіталістичні країни); периферія програє («третій світ»), а напівпериферія (наприклад, так звані країни БРІК — Бразилія, Росія, Індія й Китай) посідають проміжне становище. В силу специфіки, і в цьому трагізм ситуації, Україна перебуває в зоні «подвійної периферії»: коли Росія (попри всю її конфронтаційну політику) є фактично напівпериферією Європи, а Україна до недавнього часу скотилася була до рівня периферії Росії.

Однак, з другого боку, як зазначав у інаугураційній промові Петро Порошенко, «європейська демократія для мене — найкращий спосіб державного правління, винайдений людством». А тому нічого дивуватися, «що на відміну від нас країни європейської спільноти побудували економіку вільної конкуренції. Нових ідей, ділової ініціативи, наполегливої праці, постійного самовдосконалення. Так буде і в Україні».

А поки що доводиться виходити з того, що є: враховуючи особливості періоду «дикого капіталізму» і специфіку олігархічно-бюрократичного корпоративізму, що домінували у нашій країні тривалий час після проголошення незалежності. За такої спадщини Україні як представниці світової периферії не позаздриш — вона фактично приречена на режим виживання в ролі «внутрішньої колонії» своїх же таки олігархів та «зовнішньої залежної території» міжнародних транснаціональних корпорацій, які викачують із неї фінанси, переводячи їх в офшорні зони. Хоча все це є самоочевидним і вкрай гнітюче сприймається населенням України, однак сьогодні, коли ми сповнені рішучості вступити в новий етап свого розвитку, не зайвим буде й проілюструвати глибину та розповсюдженість кризи, якої зазнала наша країна.

Так, досліджуючи обсяги не задекларованих світових фінансів на замовлення міжнародної неурядової організації «Tax Justice Networks» (Мережа податкової справедливості), екс-головний економіст «McKinsey & Co» Джеймс Генрі повідомляє, що за 20 років незалежності України на офшорні рахунки було виведено 167 млрд. дол. (при цьому Генрі вважає свою оцінку консервативною, оскільки вона враховує лише економічні активи, нехтуючи нерухомістю, яхтами та предметами мистец-

тва). А ще останнім часом із України було виведено додатково 70 млрд. дол. Саме про це було заявлено прем'єр-міністром Арсенієм Яценюком із трибуни Верховної Ради України: «За останні три роки із фінансової системи України на офшорні рахунки було виведено у загальному підсумку близько 70 млрд. дол. США. Виводилися кошти, які бралися як кредити під державні гарантії й розкрадалися представниками попереднього уряду». Що й говорити — одні лише ці цифри яскраво демонструють рівень деградації колишньої політичної влади в Україні, що й викликало врешті-решт феномен Євромайдану.

Звичайно, тут слід враховувати й той факт, що частина грошей із офшорних зон поверталася в Україну у вигляді інвестицій, які офіційно значилися як «закордонні». Тобто, кошти в принципі не розтанули як дим, вони просто змінювали «порт прописки», і було б справедливо, щоб хоча б якась частина із них була повернута в Україну у вигляді податків. Однак окремі заклики запровадити відповідний податок якось швидко затухали в системі олігархічного корпоративізму, притаманній для пострадянського простору.

Україна в цьому процесі виведення коштів не одинока. Із інших пострадянських регіонів також значна частина засобів була отримана в результаті несправедливої приватизації державних активів у «лихих» 1990-ті роки, а потім виведена в офшори. Як стверджує згадуваний вище Джеймс Генрі, із Росії, наприклад, за два десятиліття незалежності теж було виведено майже 800 млрд. дол. через офшори. І в цьому процесі пострадянська бюрократія й західні «акули капіталу» знайшли повне взаєморозуміння. Описуючи механізм їх «зчіпки», професор Каліфорнійського університету (Берклі) Мануель Кастельс на прикладі Росії показує, що «групи інтересів» нуворишів — особливо менеджери кампаній і урядові апаратники, — які очолили процес приватизації на пострадянському просторі, утримали найціннішу власність під своїм власним контролем. При цьому вони занизили ціни акцій приватизованих кампаній з тим, щоб запропонувати суттєвий прибуток іноземним партнерам у обмін на швидко отриману готівку, яка найчастіше осідала на їх банківських рахунках.

Приклали руку до розвалу пострадянської економіки, зазначає Кастельс, і зарубіжні наукові консультанти внаслідок безвідповідальних рекомендацій на шляху впровадження фундаменталістської політики вільного ринку з боку Міжнародного валютного фонду. Вони консультували політично недосвідчених пострадянських економістів, які раптово опинилися на командних постах внаслідок паралічу держав «нової демократії», що погрузили в заплутаних інтригах між політични-

ми фракціями, де розбухались політичні амбіції. У результаті взаємодії внутрішніх і зовнішніх груп інтересів, кримінальна і напівкримінальна економіка виросла до пропорцій, нечуваних у розвинутих капіталістичних країнах, встановлюючи зв'язки із світовою кримінальною економікою і перетворюючись в фундаментальний фактор як всередині власних країн, так і на міжнародній арені.

Означена модель суспільної трансформації практикувалася практично на всьому пострадянському просторі, в тому числі і в Україні. У підсумку утворилася широка зона «периферійного капіталізму», яка цілком вплелася в систему економічної взаємозалежності, забезпеченої мережевими інформаційними інструментами гнучкого реагування на рівні «давоських хлопчиків» з метою прийняття ними доленосних для світу рішень.

Однак технологічно приваблива для управління мережева система сучасного капіталізму виявилася не такою вже й привабливою в гуманітарній площині на рівні конкретної людини праці. Так, їй була зовсім байдужою подальша доля переважної частини пострадянського простору. Власне, як і доля решти світу за межами «золотого мільярда». Те, що соціальна нерівність досягла в сучасному глобалізованому світі воістину фантастичних масштабів, вразило в січні 2016 року навіть бувалих аналітиків Всесвітнього економічного форуму в Давосі. А й дійсно — 50% загальносвітового багатства нині належить «елітному» 1% найбагатших людей, ще майже 45% належить досить вузькому прошарку достатньо заможних людей, які складають одну п'яту частину населення Землі. Решті ж усього людства — а це десь 80% населення світу — належить лише близько 5% глобальних статків.

За умов, що склалися, виникає запитання: чи існує якась можливість для України вийти із зони периферії та, перемістившись ближче до ядра капіталістичної світ-системи, набути хоча б статусу напівпериферії? В цілому, перспективи тут не надто оптимістичні. Ще в 2009 році український академік Валерій Геєць попереджав урядові кола про те, що із 133 держав, що посіли місце у списку після «великої двадцятки» (G-20), всього 20 країн за останні 50 років змогли скоротити своє відставання від країн-лідерів. Решта 113 держав не змогли просунути вперед. Більше того — 43 із них володіють лише формально державною атрибутикою, потрапивши у повну залежність від транснаціональних та регіональних корпоративних кланів. Україна, що перебувала в той час у числі названих 113 відстаючих держав, очутилася перед більш ніж очевидною загрозою потрапляння в число 43 квазі-суверенних держав. І не в останню чергу через дефіцит суспільної дові-

ри до державних інституцій, внаслідок чого не було можливості вивести із тіньового обороту як мінімум 40% ВВП, чи залучити в економіку заощадження своїх громадян, які були ретельно сховані від своєї «рідної» криміналізованої держави.

Звичайно, у світовій практиці були виключення, коли ядро капіталістичного Заходу вважало за доцільне підключити якусь державу із зони периферії чи напівпериферії у зону, ближчу до центру. Так, наприклад, у повоєнні роки світ був вражений німецьким чудом, а за ним — японським, південнокорейським чи тайванським. Однак тут не останню роль відіграли складові феномену холодної війни — окупаційний американський режим плюс широкі інвестиції в інноваційне чи масове виробництво зробили свою справу.

Про це досить відверто визнав Крейг Калхун — президент американського Social Science Research Council, що відає фінансуванням соціальних досліджень. Як вважає цей дослідник, існує хибний погляд, згідно якого усе, що відбувається всередині країни, цілком і повністю залежить від того, добре чи погано управляється, а значить і розвивається ця держава. Насправді ж «успішний чи неуспішний розвиток окремої держави багато в чому визначається не її власною волею до перемоги, а тим, чого від неї хоче решта світу і наскільки він дозволяє їй успішно розвиватися. Ось вам приклад. Якщо ми хочемо пояснити економічний успіх Південної Кореї, то, ймовірноше за все, ми будемо робити це, оперуючи такими фактами, як висока норма накопичень, трудова дисципліна й вдала технологічна імітація. Однак насправді ви маєте розглядати розстановку політичних і економічних сил у світі, яка привела до появи у Кореї можливості досягти усіх цих успіхів».

У нашому випадку ситуація поки що протилежна. З боку України останнім часом активно демонструється готовність до прийняття своєрідного «плану Маршалла», однак з боку Заходу якогось певного сигналу у відповідь поки що не поступало. Більше того — у зв'язку з невизначеним статусом на вершині політичної піраміди України (відсутність легітимного президента до виборів у травні 2014 р.), Брюссель став було маневрувати з підписанням Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом — розбивши Угоду на частину політичну і економічну. Не виключено, що європейці на той час просто сумнівалися в здатності України реалізувати цей важливий документ. Слабкість українського уряду тоді їх просто лякала. За існуючої кризової ситуації вистраждана з таким трудом Угода могла бути проваленою, або ж, у всякому випадку, дискредитованою. За цих умов, звісна річ, мали

бути зроблені відповідні кроки з українського боку на шляху утвердження демократії.

Характер виборів Президента України продемонстрував консолідацію усіх патріотичних, проукраїнських, проєвропейських сил: «Навколо ідеї незалежності, свободи, гідності, правової держави, європейської інтеграції об'єдналася вся Україна і все світове українство. Народ свого вагомeho слова сказав. Під час революційних подій. Під час спротиву агресії. Під час виборів. Тепер черга — за нами, за владою».

Але й владі тут не позаздриш. Не в останню чергу їй доводиться шукати взаєморозуміння з представниками великого капіталу. Хоча б для того, щоб заручитися їх підтримкою щодо зміни правил гри, які до останнього часу культивувалися олігархічним капіталізмом. Чи підтримають олігархи курс на демократизацію країни? Поки що все не так однозначно. Судячи із загострення ситуації в Донбасі, там відбувається подвійна гра, коли ті чи інші фінансово-промислові групи намагаються виторгувати в урядових кіл пільгові умови для ведення свого бізнесу. Отже, залишається не лише сподіватися, але й докладати максимальних зусиль. Президент України Петро Порошенко це усвідомлює: «ми здолаємо всі труднощі. Відстоїмо територіальну цілісність нашої держави, забезпечимо мир та спокій. Нас уже ніхто не оберне в рабів криміналу та бюрократії, в прислужників колоніальної влади».

Глобальне політичне пробудження

А чи нема тут якогось елемента нездійснених надій і сподівань? Далєбі що ні. Як говорив у свій час Віктор Гюго, «можна протистояти нашестю армій, але неможливо зупинити ідею, час якої прийшов». Щоправда, закономірно виникає запитання: а чи прийшов для нас цей час? І друге: а яка ж магістральна ідея нашого часу?

Не претендуючи на оригінальність, пошлемося на авторитет Збігнева Бжезінського. Магістральною ідеєю XVIII—XIX століть, вважає він, була ідея свободи. В XX столітті — ідея захисту демократії від тоталітаризму. А в XXI столітті лідируюче місце посіла ідея універсальної людської гідності. Універсальність останньої ідеї полягає в тому, що вона, з одного боку, вміщує в собі ідеали свободи і демократії, а з другого — принципи поваги до культурного розмаїття і націленості на ліквідацію соціальної несправедливості. У цьому й полягає суть і основний напрям «глобального політичного пробудження».

Що ж являє собою це «глобальне політичне пробудження», яке піднесло ідею універсальної людської гідності? Адже і в Україні, за оцінкою

Петра Порошенка, «переможна Революція гідності змінила не лише владу. Країна зробилася інакшою. Іншими стали люди. Настав час невідворотних позитивних змін».

За роки незалежності в Україні виросло нове покоління, яке налаштоване на максимальну реалізацію свого потенціалу. Однак, ситуація не лише в Україні, але й у всьому світі складається так, що для одних перспективи можуть бути навіть блискучими, але для інших досить невизначеними. Як зазначає Мануель Кастельс, за допомогою сучасних інформаційних технологій, провідні транснаціональні компанії можуть відшукати й найняти необхідних для фірми людей, якщо вони, умовно кажучи, будуть перебувати навіть у Сахарі. І навпаки, ці фірми не інтересуються тими людьми і регіонами, які не втягнуті в сучасне інноваційне чи масове виробництво і не являють собою інтересу для глобального капіталу ні в ролі виробників, ні в ролі споживачів.

Відчайдушні спроби деяких депресивних регіонів світу стати частиною глобальної економіки, уникнути маргіналізації наштовхуються на те, що міжнародна організована злочинність намагається використати їх для зміцнення позицій світової кримінальної економіки. У сфері промислового виробництва часто-густо цей сегмент робочих місць посідають спеціалісти, які за інших обставин не мали б взагалі шансів влаштуватися на роботу. Відсутність конкуренції з боку більш освічених людей занижує їх мотивацію до підвищення професійного рівня — бо ж замінити цей контингент малокваліфікованої робочої сили практично ніким.

У підсумку на периферійному ринку праці України зримо проявила себе тріщина загального глобального розколу. Вона утворилася між традиційним індустріальним «родовим» трудом, з одного боку, і «самопрограмованим» трудом нового інформаційно підготовленого покоління — з другого. А лінію вододілу між ними (що поглиблюється) проклала освіта. Для представників «самопрограмованого» труда на перший план виходить освіта як можливість і здатність «перепрограмувати» себе відповідно до безкінечних змін і нових завдань в процесі удосконалення й ускладнення виробництва. Однак, для цього контингенту новітніх спеціалістів необхідне й нове інноваційне виробництво. А замість нього в Україні все ще працює старе, що залишилось від радянських часів «трофейне» обладнання, на котрому працюють старші за віком представники «родового» труда, яких ніщо не стимулює до «самопрограмування» й підвищення знань.

Зазначені тенденції характерні не лише для України, але і для решти світу — ситуація економічної депресії завжди і всюди негативно відби-

вається на долі молоді. Так, Лайза Кан, економіст з Єльської школи менеджменту, порівняла кар'єру випускників університетів, які закінчували навчання в роки безробіття, з кар'єрою тих, чий випуск припав на період економічного піднесення. Ті, кому не поталанило, показали у підсумку набагато гірший результат, причому не лише у перші роки після закінченні університету, але і впродовж усього життя.

Коментуючи зазначену тенденцію, лауреат Нобелівської премії Пол Кругман пише: це і є «руйнівний ефект тривалого безробіття: якщо людей, котрі тривалий час залишаються без роботи, починають розглядати як нездатних її знайти, в довготривалому плані це призводить до скорочення ефективної сили економіки, а відтак, до зменшення її продуктивності. Десь у такому ж становищі виявляються випускники університетів, які змушені погоджуватися на роботу, що не вимагає отриманих ними при навчанні професійних навичок: час іде, і вони можуть відкрити для себе, що зведені до рівня некваліфікованих працівників, в крайньому разі, в очах потенційних працедавців, що робить освіту непотрібною».

Проблема погіршується тим, що коли — і якщо — економіка врешті-решт починає відновлюватися, вона стикається з обмеженнями виробничої здатності. Стає зрозумілим, що без зміни політичного курсу економіка ще довго буде залишатися кволою. І така тенденція аж ніяк не радує нинішнє керівництво України. Десятки і сотні тисяч людей постійно знаходять і втрачають своє робоче місце, часто скочуючись в структури тіньової, якщо не кримінальної економіки. Все це переростає в людські кризи, провокує хвороби, тяжіння до наркотиків/алкоголю, загрожує втратою заощаджень і потраплянню в кредитний капкан. Збільшується прошарок людей, де грань між соціальними виключенням і щоденним виживанням все більш розмивається. Частина колишнього радянського сегмента спеціалістів і науково-технічних працівників все ще намагається утриматися на плаву, не скотитись до рівня люмпенізованої робочої сили соціально недієздатних людей. Разом з тим, стихійно вибудовується справжня спіраль виштовхування людей з виробничого циклу (та й справжнього соціального виключення), яка веде до особистісної деградації.

Розкол в соціальній структурі робочої сили вніс з собою і політичне протистояння молоді: освіченої, з одного боку, і малоосвіченої молоді — з другого. Цей розкол зримо поглиблює розмивання не лише залишків класової, але й національної солідарності. Але увесь трагізм ситуації полягає в тому, що цей освітній ценз провокує соціальне виключення одних і других. З одного боку, суспільству виявляються непотрібними

освічені й потенційно креативні представники майбутнього постіндустріального суспільства (їх цінність і значимість як виробників/споживачів не затребувана чи примітивно ігнорується). І навпаки, з другого боку, малоосвічена молодь депресивних регіонів теж часто-густо залишається без роботи і примітивно використовується в ролі «штурмовиків», що відстоюють ідеали віджилих форм індустріального суспільства. У свій час, і одні й другі опинилися на Майдані. Лише студентство провідних університетів ми побачили по один бік барикад на Євромайдані, а малоосвічену молодь депресивних регіонів країни, так званих «тітушок» — по другу на Антимайдані.

Ось цей клубок проблем і засвідчив нам, що об'єктивно народжені на переломі тисячоліть «міленаріуми» (як освічені, так і малоосвічені) політизуються щоденно і щогодинно. Лише одні стали розуміти, що коли не візьмуться за політику, то політика візьметься за них. Адже не дарма одним із найчастіше використовуваних понять в часи інтерв'ю на Майдані було — «ДІСТАЛИ». Однак є й інші — молодь, яка живе «по поняттям», які привили їм куратори депресивних регіонів. Обидві ці групи молоді поставлені перед вибором альтернативи: яка система влади і форма державності є для них найбільш прийнятною? Судячи з усього, вузькоспеціалізований труд, пов'язаний з індустріальним виробництвом, конвеєром — тяжіє до «сильної руки». І навпаки: «самоорганізований» труд інформаційного суспільства тяжіє до децентралізації владних повноважень і утворення сучасної геометрії влади.

Осмислюючи все пережите, чи можна було в цій ситуації ставити запитання: «хто кого»? Адже це — два контингенти переважно молодих громадян однієї і тієї ж України? Саме їм було суджено жити разом і адекватно відчувати на собі «спільність історичної долі». Необхідно було аж надто постаратися, щоб розбудити ненависть в цих молодих серцях, переслідуючи свої власні корисливі інтереси і відсікаючи тим самим Україну від цивілізованого світу. А потім ще й звинувачувати «міленаріумів» у екстремізмі!

Нинішнє керівництво України виявляє усе більшу стурбованість і навіть тривогу, викликану економічними кризами і соціальним виштовхуванням молоді із суспільних процесів. У своїй інаугураційній промові Президент України Петро Порошенко чітко визначив майбутній магістральний тренд досягнення суспільної консолідації: «Наявність роботи — це те, що дає людині можливість жити безбідно. Найбільше професійне задоволення я досі отримував саме від створення робочих місць. Що може втішати людину більше, як праця та гідна зарплата за неї? Робочі місця мають організувати підприємці. А от справи глави

держави — це забезпечення таких умов, коли ніхто і ніщо не заважає працювати. Держава цінуватиме вклад роботодавця та платника податків в економіку та соціальну сферу. Забезпечення людей роботою та гідною оплатою — це перша гарантія внутрішнього миру та національної безпеки. Хоча управління економічними процесами належать до компетенції вільного ринку або Уряду, Президент як гарант Конституції зобов'язаний забезпечити умови для інноваційної економіки та соціальної справедливості. Справедливий розподіл багатства — це нагальна вимога часу. Але перш ніж національне багатство ділити, його треба примножити. Україна має все необхідне, щоб забезпечити людям європейський добробут».

Таким чином, наше суспільство все більше наближається до консенсусу — його вже не влаштовує авторитарна політична мобілізація. Всупереч складності й неоднозначності поточного моменту в Україні, ми маємо чітко усвідомити, що в довготривалому плані лише демократична участь може бути найліпшою гарантією як соціального прогресу, так і політичної стабільності.

Про імператив толерантності

У нинішньому глобалізованому світі характер загроз безпеці людини не просто змінився — він суттєво наростає, набирає небачених раніше рис і нових джерел походження. Свідчення тому є й нинішня ситуація в Україні та довкола неї. «Гібридна» форма воєнного конфлікту на південному сході України засвідчує, по-перше, що не існує чіткої межі між національною і міжнародною безпекою. А, по-друге, воєнний фактор стає лише одним із багатьох складових національної та світової стабільності, таких як: економічний розвиток, суспільно-політична зрілість суспільства, захист навколишнього середовища і збереження природних ресурсів, забезпечення дотримання прав людини тощо. По-третє, насилля дедалі більше виступає під личиною ненасилля, а то навіть й миротворчості. На цей феномен було звернуто увагу президентом Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) Клаусом Швабом в Давосі 2016 року: в наші дні й надалі «буде все більше стиратися різниця між такими поняттями, як війна і мир, воююча і невоююча сторони, і навіть насилля і ненасилля».

Недооцінка усіх цих факторів стає чинником загрози як національній безпеці України, так і світу в цілому. Все це засвідчує необхідність опрацювання нової — соціальної — концепції безпеки, що враховувала б її гуманітарні, культурні й соціальні аспекти.

Одним із провідних пунктів такої соціальної концепції безпеки мав би стосуватися національної ідентичності в контексті культивування в українському суспільстві терпимості й довіри між людьми, або, іншими словами, плеканні толерантності міжлюдських відносин. В Декларації принципів толерантності (ЮНЕСКО, 1995 р.) це явище визначається як «цінність і соціальна норма громадянського суспільства, що виявляє себе в праві всіх індивідів громадянського суспільства бути різними, в забезпеченні стійкої гармонії між різними конфесіями, політичними, етнічними та іншими соціальними групами, повазі до різноманіття різних світових культур, цивілізацій і народів, готовності до розуміння і співробітництва між людьми, що відрізняються зовнішнім виглядом, мовою, переконаннями, звичаями і віруваннями». Визначення толерантності в Преамбулі Статуту ООН також тлумачиться в подібний спосіб: «проявляти терпимість і жити в мирі один з одним, як добрі сусіди». Тобто, толерантність розглядається як умова успішної соціальної інтеграції в систему суспільних відносин, що полягає в умінні жити в гармонії як самому з собою, так і зі світом людей — як на мікро-, так і на макрорівні.

Це, так би мовити, той ідеал, до якого маємо прагнути, але досягнення якого вимагає часу й терпіння, з огляду на конкретну фазу суспільного розвитку тієї чи іншої країни, яка й забезпечує відповідну ресурсну, соціально-політичну та правову базу для реалізації поставлених завдань.

Йдучи по шляху євроінтеграції та творчого осмислення набутого європейського досвіду, було б легковажно бачити лише позитивні досягнення Європи, нехтуючи при тому наявними ризиками й загрозами, з якими зіткнулися країни Заходу у сфері гуманітарної політики, в тому числі утвердження толерантності на шляху «мультикультуралізму». Досить нагадати виступ прем'єр-міністра Великобританії Девіда Кемерона на 47 міжнародній конференції з безпеки в Мюнхені (2011 р.), де постало питання про незахищеність людини внаслідок зростання несправедливості і недотримання її прав. Аналізуючи стан справ у Європі, Кемерон закликав британців та їх європейських партнерів відмовитися від доктрини «мультикультурності», яка «заохочує сегрегацію», тобто життя у відокремлених один від одного етнічних спільнотах. За словами прем'єр-міністра, «Європі пора прокинутись і побачити, що відбувається у її країнах. Під загрозою не лише наші життя, але й сам життєвий уклад». Він закликав «відкрито заявити про відмову від пасивної толерантності», оскільки «політика мультикультурності нас підвела, настав час лібералізму з м'язами».

Англійський прем'єр-міністр був не самотній у своїх висновках. Ще в жовтні 2010 р. канцлер Німеччини Ангела Меркель заявила, що спроби побудувати мультикультурне суспільство зазнали цілковитої поразки, а концепція мультикультурності, що передбачає мирне співіснування людей, які репрезентують різні культурні традиції, у Німеччині не спрацьовує. Зокрема, глава уряду поставила до іммігрантів таку вимогу: «Ті, хто хоче стати частиною нашого суспільства, повинні не тільки дотримуватися наших законів, а й говорити нашою мовою». В подібному ключі зробив ряд заяв і тодішній президент Франції Ніколя Саркозі.

Отже, серед провідних діячів Європи було досягнуто певного консенсусу щодо внесення у поняття толерантності суттєвого корективу: толерантність уже не сприймалася як імператив — безумовний принцип поведінки за будь-яких передумов. Пасивна толерантність стала трактуватися як всепрощення, яке неминуче веде до вседозволеності, а тому основне гасло лібералізму — свобода — має чітко фіксувати межу. У ній «червона лінія» має фіксувати недопущення порушення свобод більшості громадян у відстоюванні своїх прав на усталений спосіб життя. Характер відстоювання більшістю своїх прав став трактуватися з новими акцентами — як «лібералізм з м'язами».

Саме поняття толерантності в європейській історії пройшло нелегкий шлях еволюції. В часи релігійних війн XVI—XVII століть будь-які компроміси виключалися, оскільки вважалося, що у боротьбі Бога проти Диявола ніякого порозуміння бути не може в принципі. З часом, коли далася взнаки втома від релігійних війн, що поставили під загрозу саме існування держав, більшість церковних синодів висловилися проти насилля й за утвердження принципу толерантності. Раніше віра домінувала над політикою, але згодом становище змінилося: досягнення миру стало справою світської влади. Вестфальські й Піренейські трактати 1648—1659 рр. заклали основу сучасної ліберальної толерантності. Загальний мотив релігійних текстів, у свою чергу, став зводитися до необхідності припинення релігійних війн всередині християнської Європи, але водночас проповідувався початок тривалої війни із зовнішніми противниками, насамперед мусульманами.

Після Французької революції 1789 р. настав період становлення сучасних націй. Проблема толерантності знову набула нового змісту. Провідною ідеологією стає націоналізм як універсальний світогляд якщо не для всіх, то принаймні більшості громадян тієї чи іншої держави. Відповідним чином і поняття толерантності наповнюється новим змістом. Від людини вимагалася абсолютна лояльність до національної держави як ідеальної форми політичної організації й джерела культурного життя.

Згодом у повоєнні роки «стара Європа» пройшла фазу національного становлення і увійшла у нову фазу соціально відповідальних держав, забезпечивши на цьому етапі, хай і в основних рисах, цілком достатній матеріальний добробут для переважної більшості населення, з якими б етносами вони себе не ідентифікували й до якої б релігії не належали. Саме це й створило соціальні передумови для прийняття суспільством певного рівня толерантності як дотримання усталеного способу життя. Підстави соціальних конфліктів виявилися притлумленими, і толерантність стала у значній мірі елементом повсякденного побуту. Це призвело до розуміння толерантності як байдужості до суджень і діянь людей, доки вони не становлять небезпеки для суспільства.

Саме тому в 50—60-ті роки ХХ століття європейський інтеграційний проект дещо відтіснив націоналізм на периферію суспільного життя. Відтак ідея толерантності як пріоритетної лояльності до національної держави в значній мірі ослабла. Натомість толерантність стала сприйматися насамперед як лояльність до системи європейських цінностей. Однак загострення соціальних проблем за нинішньої фінансово-економічної кризи знову поставило проблему толерантності в критичну ситуацію. Криза соціальної держави та політики мультикультуралізму зримо засвідчили необхідність актуалізації проблеми толерантності у напрямі наближення до національної держави та усталеного способу життя національної більшості. У ряду цих настроїв і частка представників правих націоналістичних сил, обраних до Європарламенту, стала все більш відчутною.

Системна криза, яка охопила нині українське суспільство, спонукає нас до пошуків моделі консолідації держави-нації, подолання ксенофобії й конфесіональної нетерпимості, та утвердження толерантності між людьми. Звісно, що на цьому шляху не слід нехтувати досвідом інших країн, насамперед європейських. Але було б помилкою вдаватися й до імітації сучасних західних моделей, замість ретельного аналізу власних (національних чи регіональних) джерел, що породжують боязнь до чужих «Інших» та нетерпимість до них. А без цього не обійтись, оскільки досить часто зустрічаються заклики до радикального викорінення ксенофобії з нашого життя.

Що й казати, ксенофобія — негативне, або й вороже ставлення до «Іншого», несхожого за національною чи релігійною ознакою — не найкраща риса сучасної людини. Однак було б неправильним вважати це якоюсь суб'єктивною людською вадою, оминаючи при тому вагомі об'єктивні фактори наростання ксенофобії. А корінь зла саме в них. З точки зору академічної науки, ксенофобія, як це не дивно для «здорово-

го глузду», є «нормальною» реакцією суспільств, що модернізуються, на ослаблення колишніх територіальних, етнічних, соціальних і конфесійних бар'єрів, характерних для традиційного суспільства. Вона являє собою форму архаїчного захисту від реальних чи уявних загроз при наростанні кризових явищ, коли населення стикається з ситуацією обмежених ресурсів виживання, а тому намагається захистити свої позиції та інтереси.

Тоді почуття небезпеки і тривожності переростає в агресивні дії щодо приїжджих, «інородців» та «іновірців». Виникає потреба в наростанні власної згуртованості «своїх» проти «чужих», у підкресленні необхідності захисту власних позицій і цінностей. Отже, ксенофобія являє собою реакцію невпевненого в собі суспільства чи окремих груп і верств, що не мають надій для сприятливих перспектив на поліпшення свого становища. Ці люди бояться ускладнення суспільної системи, впливу зовнішнього глобалізованого світу, намагаються законсервувати звичний для них спосіб життя, світ ідей та систему цінностей, до яких вони звикли. Ті кризові явища, що відбувається нині в Україні, штучно підживлюваний спалах «євроскептицизму» — є не чим іншим як так званою «совковою» реакцією на перспективу європейської інтеграції.

За цих умов при опрацюванні політики консолідації українського суспільства слід враховувати наростання ризиків від політики «мультикультурності». Відомий керівник Левада-Центру Лев Гудков описує цю ситуацію таким чином: «Можна сказати, що саме по собі існування різнокультурних укладів і способів життя виявлялося можливим або в традиційних етностанових спільнотах, де кожній етнічній спільноті відводилося своє віками закріплене місце, або ж лише при умові завершення фази національної консолідації етнічної більшості, виникненні розвинутої сучасної національної держави, з якою ідентифікує себе більшість, тобто після переходу даної країни до постіндустріального чи постмодерного суспільства, достатньо сильного і гнучкого, щоб цінувати і користуватися благами культурної гетерогенності».

Іншими словами, для введення політики «мультикультурності» країна має увійти спершу у фазу «розвинутої сучасної національної держави» і постіндустріального суспільства, яке буде здатне забезпечити високий рівень життя і соціального благополуччя. В той же час, за умов падіння ресурсної бази (з чим ми зіткнулися нині), будь-які кроки в бік «мультикультурності» призведуть до ризику появи вогнищ сепаратизму. «Мультикультурність», яка вже стала загрозою навіть для Німеччини, Франції та Великобританії, може стати реаль-

ною небезпекою для України, оскільки, як стверджує академічна наука, «найбільш важкими і небезпечними своїми конфліктами, загрозами масових зіткнень, кровопролиттям виявляються не ранні, а середні періоди процесів модернізації — фази завершення інституціалізації національної культури».

Отже, звинувачення сучасної України в тому, нібито вона проводить політику насильної «українізації» російськомовного населення (переважно українського походження, але русифікованого за часів Російської та Радянської імперій) є результатом злісних політтехнологій, які відверто ігнорують наявність закономірних об'єктивних фаз суспільного розвитку. Застосування таких, ворожих до України політтехнологій свідомо провокує етнічне протистояння україномовного та російськомовного населення України, підштовхує його до конфлікту.

З урахуванням зазначеного і проблема ксенофобії має формулюватися не як завдання ліквідації ксенофобських настроїв, а лише їх контролю і пониження до якихось суспільно допустимих і адміністративно регульованих форм. Зведення ксенофобії до «нецивілізованості» чи дикунства є крайнім спрощенням і вульгаризацією проблеми. Чи не найкращий приклад подолання ксенофобії продемонстрували країни Балтії, утверджуючи в повсякденному житті відчуття благополуччя, розвиненості, європейської окультуреності повсякденного побуту. Такий впевнений поступ соціально сильних і цивілізованих спільнот нейтралізує і пригнічує будь-які можливі спалахи агресії стосовно національних меншин у цих країнах. Так, міграція російського населення з країн Балтії на історичну батьківщину є практично нульовою. А все тому, що російський контингент в цих країнах без особливих конфліктів сприйняв свою нову роль і засвідчив спокійне ставлення до корінного населення.

І навпаки, стан неблагополуччя в Україні, до якого довела кримінальна влада, значною мірою «стимулювала» і «полегшила» можливість нав'язати якійсь частині російськомовного населення уявлення про неприязне ставлення до них. Саме на цьому полі деякі політичні сили й збирають нині свій кривавий урожай.

Отже, сама логіка подій спонукає нас до визначення тих меж толерантності, які забезпечують права людини на самозбереження, гарантують її права на вільні судження і діяння до тих пір, доки вони не становлять небезпеки для держави. У такій системі координат проблема ідентичності перемежується з проблемою суспільної безпеки, що, на нашу думку, є сьогодні вкрай важливо для України. А це вимагає від нас активної громадянської позиції. І тут термін «толерантність» хоча й

використовується здебільшого як синонім «терпимості», набуває вже нового змісту: під ним ми розуміємо активну соціальну поведінку, до якої сучасна людина має прийти добровільно й свідомо.

Пріоритетність діалогу

Для досягнення атмосфери толерантності та порозуміння серед мільйонів українських громадян, як ніколи актуальним є розв'язання проблеми самоідентифікації України у всесвіті сучасного міжнародного співтовариства, у з'ясуванні рушійних сил нинішнього світового процесу та головних трендів сучасності, формування суспільства соціальної згуртованості, в якому політика подолання бідності, корупції та дефіциту демократії визначається як провідна сфера відповідальності з боку держави. Цей шлях пройшла повоєнна Європа, забезпечивши тим самим надійне підґрунтя пониження рівня ксенофобії та утвердження толерантності. Як це трактується в оновленій Європейській соціальній хартії (1999 р.), соціальна згуртованість, консолідація розглядаються насамперед як здатність суспільства забезпечити рівний доступ людей до прав і ресурсів. А вже на цій основі держава має влаштовувати добробут усіх своїх членів, мінімізуючи диспропорції у розвитку та уникаючи маргіналізації людей.

До того ж правлячі кола України мають чітко визначити спільну національну мету, яка б консолідувала суспільство. Одне з головних питань — освіта та інновації. Зокрема у «Білій книзі» Ради Європи (2008 р.) зазначено важливість двох сторін освітнього процесу. Перша вимога — різнобічна професійна підготовка підростаючого покоління. Друга не менш важлива вимога — «громадянське, історичне, політичне і правове навчання», а надто «у сфері культурної спадщини». Плануючи своє майбутнє і обираючи професію, молода людина має в достатній мірі усвідомлювати всі ті виклики часу, які вже нависли над людством у XXI столітті. Насамперед досягнути свою власну ідентичність (як індивідуальну, так і національну) у сучасному глобалізованому світі.

Конкретизуючи ситуацію, «Біла книга» виділила навіть спеціальний розділ — «Ключові галузі знань». До них було віднесено 1) демократичну громадянськість, 2) мову, 3) історію. Особливо наголошувалось на тому, що навчання демократичної громадянськості є фундаментальним елементом для вільного, толерантного, справедливого й відкритого суспільства, для соціального згуртування, взаєморозуміння, міжкультурного і міжрелігійного діалогу й солідарності. Щодо вивчення мов, то

навіть рідко використовувані мови мають бути захищеними. Але, разом з тим, слід подбати про те, щоб «захист мов, якими говорять меншини в кожній конкретній державі, не здійснювався на шкоду офіційним мовам і необхідності їх вивчення». Викладання ж історії у демократичній Європі «має посідати важливе місце у навчанні відповідальних і активних громадян і в розвитку поваги до всіх типів відмін, заснованих на розумінні національної ідентичності».

Розвиваючи в учнях і студентах інтелектуальну здатність аналізувати та критично й об'єктивно інтерпретувати інформацію, викладання історії має допомогти уникнути повторення чи заперечення Голокосту, Голодомору, геноциду й інших злочинів проти людяності, етнічних чисток і масового порушення прав людини, для загоєння ран минулого і для розвитку фундаментальних європейських цінностей. Це й буде вирішальним фактором для примирення, визнання, розуміння й взаємної довіри між людьми.

Що ж до часових рамок розв'язання проблеми «мультикультурності», то (при безумовному пріоритеті встановлення соціальної солідарності, територіальної цілісності і єдності суспільства) необхідно буде як мінімум зміна декількох поколінь, тривала і копітка освітня робота. Врешті-решт ми досягнемо розуміння того, що формування мультикультурного суспільства — це не асиміляція, не розкочегарювання «плавильного котла», а тривала адаптація й справжня інтеграція зі збереженням етнічної й культурної ідентичності при взаємній повазі різних культур і звичаїв один одного. Це й буде втіленням толерантності на практиці.

Над нами поки що тяжіє старе уявлення, що немає важливішої проблеми ніж економіка, виробництво, економічні блага, а все решта — то колись воно та прикладеться само собою. Досить було кинути погляд на численні передвиборчі біг-борди, де політики обіцяли навести порядок і підняти економіку. При цьому нехтується той момент, що в епоху різних трансформаційних змін суспільства важливість понять базис і надбудова міняються місцями. Тобто — в наш час інформаційного наукового суспільства надбудовою стає вже економіка, а базисом стає наукова інформація, культура, духовність. Дійсно, у свій час індустріальна парадигма була притаманною для етапу XVIII—XX століть. Але вже в другій половині XX століття технологічна парадигма стала фрагментарно опиратися на культуру. У наш час відбувається ж становлення нової гуманітарної парадигми, яка покликана вирішити, яким чином і як скоро в цьому швидкоплинному світі віднайти сенс і мету людського існування.

Ніде правди діти, про важливість гуманітарної сфери уже стали говорити деякі провідні політики. Але в масі своїй, як складається враження, ми все ще перебуваємо в пострадянському просторі, а тому від радянської організаційної моделі далеко не відійшли. А ще гіршим є те, що серед нас навіть відчувається якась певна ностальгія за радянським минулим. Мовляв, як-не-як, але в минулому все ж була якась ідеологічна парадигма зі своєю системою цінностей — комунізм, а нині й цього немає. Як наслідок, наше молоде підростаюче покоління втратило такий важливий для нього ціннісний орієнтир як «культурний герой», яким раніше були вчені-винахідники, передовики виробництва, митці та літератори. Втрачено поняття професійної честі. Людина праці, байдуже в якій сфері, чи то лікар, вчитель, інженер чи навіть і порядний бізнесмен — він, в принципі, у нинішньому широкому сприйнятті — невдаха, лузер. Героєм нашого часу став представник тіньової економіки та обслуговуюча його челядь.

Отже, влада має глибоко усвідомити, що розбудова українського гуманітарного простору, на якому виробляється український науковий, освітній та культурний продукт, стала неодмінною умовою виживання країни. Але для цього слід культивувати не лише зрілу свідомість, але й по-справжньому стратегічну свідомість, яка б несла у собі розуміння того, що ти проектуєш майбутнє не лише від виборів до виборів, а формуєш певну спадкоємну історію. Саме ця спадкоємність, відповідальність перед майбутніми поколіннями має стати провідним трендом гуманітарної політики. Але це процес тривалий, який не терпить суєти й легковажності.

Чи не найбільш поширеною фразою дня сьогоднішнього на сході України є: «Нас не чують». Ці слова лунали на київському Майдані, ці ж слова звучать нині в Донбасі. Тобто, складається враження, що десь була втрачена та лінія зв'язку, яка забезпечувала можливість діалогу між владою, креативною меншістю і широкими верствами населення, на необхідності якої у свій час наголошував англійський мислитель Арнольд Тойнбі. А між тим лише такий діалог в Україні і міг би забезпечити суспільний консенсус у вирішенні проблеми «виклик — відповідь». Коли ж цей зв'язок і здатність до порозуміння було втрачено, ініціативу ведення суспільного діалогу перебрали на себе різноманітні ініціативні групи активістів, яких взимку 2013—2014 років кваліфікували як «екстремістів» і «бандерівців» із Майдану, а на сьогоднішній день кваліфікують як «сепаратистів» із Донбасу.

Тим часом, поняття «сепаратисти» сьогодні надто узагальнене, хоча в їх рядах перебувають зовсім різні люди. Одні з них діють на власний

страх і ризик — це ті, що почувають себе скривдженими, приниженими, залишеними наодинці із своїми проблемами. Інші — це деякі представники місцевого самоврядування, представницька функція яких забезпечується мандатом довіри, отриманим ще на минулих офіційних виборах. Деякі інші — це ті, що самі оголосили себе «губернаторами», «мерами» і навіть військовими командувачами і в їх діяльності немає жодного легітимаційного підґрунтя. Не слід думати, що від діяльності цих «самопроголошених» пересічні громадяни східного регіону України стали щасливішими, бо людей залякують і сіють навколо паніку. Однак саме ці «самопроголошені» де-факто і залишаються поки що досить впливовим фактором в регіоні — як через їхню активність, так і внаслідок того страху, який вони поширюють навколо.

Саме тому так важливо, але й важко дійти порозуміння в Україні й знайти «переговорний майданчик» для обговорення назрілих проблем. При всіх недоліках якусь подобу «круглого столу» маємо сьогодні в Мінську.

Звернемося знову до здатності творчої меншості знаходити консенсус із широкими верствами суспільства. Важливим каналом такого діалогу, як на нашу думку, могла б стати державна система політичної освіти та виховання толерантності впродовж життя. Тут не йдеться про відродження радянського Агітпропу. Скоріше було б доцільним творче переосмислення досвіду Німеччини в подоланні нацистського минулого після 1945 року. Німецька практика політичної освіти націлена як на захист громадянського суспільства від деспотизму держави, так і на захист держави від хаосу анархії. Існують фінансовані державою спеціальні комітети і організації, які займаються розвитком політичної освіти. Німецька практика довела, що така освіта забезпечує стабільність, стійкість і відтворення самого політичного процесу. В роботах німецьких авторів настійно проводиться думка, що диктатура взагалі не може дозволити собі політичну освіту, бо покладає всі сподівання на державну пропаганду, покликану створити вірнопідданого обивателя з «гнучкою свідомістю», піддатливою до маніпулювання. І навпаки, демократія життєздатна лише тоді, якщо буде з розумінням сприйнятою і підтриманою свідомими громадянами.

Особливо слід наголосити на тому, що система політичної освіти в Німеччині виявилася досить гнучкою, постійно змінюючи формулювання цілей і висувуючи все нові парадигми залежно від появи назрілих проблем у суспільстві. Так, відразу після 1945 року в основу політичної освіти було покладено тезу Джона Дьюї, що демократія не лише форма правління, але насамперед той уклад життя, який має бути притаман-

ним кожній людині. Відтак демократія переставала бути чимось абстрактним і віддаленим від пересічної людини, а «одомашнювалася», входила в побут життя, у звичку.

Враховуючи факт розколу німецької нації, система освіти не нагнітала ненависть до східних німців, а навпаки — вводила так звану «дидактику партнерства». В міру загострення політичної боротьби між християнськими демократами і соціал-демократами в 1960-ті роки політична освіта спрямовувалася на осмислення сутності і характеру політичної боротьби за умов демократії, вивчення методики подолання розбіжностей і недопущення конфліктів. В результаті з'являється «дидактика конфліктів» Германа Гізеке. Подальший розвиток політичної освіти Німеччини пов'язаний з інтеграційними процесами в Європі, з актуалізацією проблеми охорони довкілля. Невдовзі цей напрям отримав узагальнюючу назву «політики майбутнього», де поняття «майбутнього» виступало в якості дидактичної форми, націленої на інтеграцію суспільства. А вже події 1989 року стали приводом для принципово нової дискусії про роль політичної освіти у об'єднаній Німеччині.

Таким чином, постійна зміна парадигм у політичній освіті Німеччини забезпечувала надійну методологічну основу для відмови від застарілих поглядів і постійного оновлення світоглядних засад відповідно до назрілих проблем.

Чи варто ще раз нагадувати, що люди, позбавлені політичних знань, приречені або на безсловесність, або на політичний вибух під гаслом «Нас не чують!». Але є й інша проблема. А чи здатні ці люди усвідомити, а тим більше сформулювати свої думки і прагнення у чіткі політичні декларації? Навряд чи так, бо практика сьогодення доводить, що політично неосвічені люди, як правило, стають об'єктом маніпуляцій різноманітних політичних угруповань.

І це вже наше недоопрацювання, коли в громадян України відсутнє розуміння основних конституційних принципів, відсутнє розуміння «права націй на самовизначення» (а не якихось певних територіальних груп населення), відсутнє розуміння принципу непорушності кордонів, відсутнє розуміння процедури та легітимності проведення референдумів тощо. Врешті-решт, чи здатні ці люди протистояти популістській риторичі з приводу всіляких суспільних протиріч: тут і штучно розпалюваний мовний конфлікт, і надумані претензії на те, хто більш європейський, високо культурний чи успішніше просунутий в Україні? А надто — який регіон годує всю Україну, а який мітингує?

Що найголовніше — в Україні відсутнє глибоко усвідомлене розуміння «спільності історичної долі». Переважає стихія, хоча на академічно

му рівні історичні дослідження позначені глибокою аргументованістю. Але чи доходять історичні знання до масового читача? Так, з боку Росії цілодобово працює державний телеканал під назвою «Русский исторический канал 365 дней ТВ», а ще йдуть регулярні передачі «Русского военно-исторического общества» на телеканалі «Россия-1», де йдеться переважно про звитяги «русского оружия». А де можна подивитися регулярні передачі з української історії? Ті, що іноді передають приватні телеканали, можна подивитися лише глупою нічтю престарілим пенсіонерам, які мучаться від безсоння. Праймтайм, як правило, відданий розважальним передачам.

Отже, осмисленої державної політики в напрямі формування «спільності історичної долі» за великим рахунком немає. А тим часом російські телеканали проповідують тезу про «меншовартість» української історії, а ми дивуємося — звідки ж з'явилася ця хвиля українофобії серед певної частини громадян України. Тут хоч які академічні напрацювання не були б здійсненими, а коли відсутні державні медійні канали зв'язку інтелігенції з широкими верствами народу, справа вперед не посується.

На закінчення хотілося б знайти оптимістичну ноту. Що стосується політики, то тут країна здебільшого працює в режимі «від виборів до виборів», коли великі сподівання покладаються на чергові чи дострокові вибори, які, врешті-решт, мають наблизити нас до просвіченої влади. Тим часом у тіні залишається проблема громадянського суспільства, а воно, між іншим, народжується, і як кожен новонароджений поки що кричить. Гірше буде, коли від крику діло дійде до сутичок. Отже, слід подбати, щоб у громадянському суспільстві викристалізувалися суб'єкти для конструктивного суспільного діалогу. І тут роль освіти і науки мала б залишатися провідною. Однак при існуючій системі фінансування науки і освіти ці важливі сфери національного існування приречені на животіння, а то й повний занепад.

Особливо хотілося б звернути увагу на те, що в процесі підвищення статусу технічних вузів в університети слід було б приділити більше уваги проблемі політичної освіти, яка могла б стати важливою складовою формування громадянського суспільства, наповнення його змістом українського патріотизму. Цей процес має йти в ногу з рухом у напрямі євроінтеграції, який повинен вийти за межі приведення документів у відповідність до правової бази, і перерости в потужний тренд загальної культурної інтеграції. Широкі верстви населення мають сприйняти ідею євроінтеграції як свою, як подальший крок набуття «спільності історичної долі».

Звісно, простих рецептів для подолання викривленого розуміння «мультикультуралізму» в стилі закону Ківалова-Колесниченка та досягнення в Україні нового суспільного статусу не існує. Однак опрацювання проблем національної ідентичності, толерантності та суспільної безпеки України має бути віднесене до невідкладних завдань щодо розв'язання в руслі конкретних пропозицій суспільству задля досягнення суспільного консенсусу.

Вони мають вирішуватися доступними державі шляхами — зокрема, через культуру і освіту, через державні ЗМІ, шляхом посилення бюджетного фінансування тих чи інших культурних і соціальних проєктів і програм. Для України, де впродовж чверті століття її незалежності все ще залишилися невизначеними загально значимі цінності, які б потужно об'єднували українське суспільство, послідовне опрацювання соціальної концепції безпеки України та настійне проведення відповідної гуманітарної політики набули б значення одного з вирішальних факторів становлення й збереження суверенітету нашої держави.

Vasily Tkachenko

Doctor of Historical Sciences, Professor

Ukrainian national idea: the war and a time for peace

Since the formation of civil society in our country is extremely slow and ambiguous, some are ready to announce the failure of the project of civic nation in Ukraine as a territorial and political entity. Instead, public attention is drawn to the nation-building project only on an ethnic basis. Mentioned in the article, the trends are typical not only for Ukraine but for the rest of the world — a situation of economic depression always and everywhere a negative impact on the fate of young people. Indicated that the authorities should deeply understand that development of Ukrainian humanitarian space, which made Ukrainian scientific, educational and cultural product, was a prerequisite for the survival of the country. It is noted that in Ukraine, where over a quarter century of independence still remained uncertain general significant value that would powerfully united Ukrainian society, sequential processing of social security concept and Ukraine imperative of humanitarian policy become appropriate to the value of one of the decisive factors in the formation and preserving the sovereignty of our state.

Key words: national idea, Ukraine, nation, government, war, Ukrainian society, social concepts, state.

Король Валерій Григорович

Військовий інститут Київського Національного університету

імені Тараса Шевченка,

старший науковий співробітник Лінгвістичного науково-дослідного центру

Комунікаційно-контентні агресії Кремля: характеристика, тенденції, організація спротиву

Досліджуються окремі аспекти новітніх явищ і процесів, які виникли в ході гібридно-месіанської агресії путінської Росії проти України. Зокрема, увага приділяється комунікаційно-контентним агресіям кремлівських технологів, що мають значний вплив на свідомість пересічних громадян нашої країни. Дається визначення поняття «комунікаційно-контентні агресії», що є ключовим для розуміння організації інформаційного (комунікаційно-контентного) спротиву нинішньому агресору, та фіксуються тенденції, які притаманні комунікаційно-контентним агресіям з боку Кремля. Для формування активного та ефективного різноформатного спротиву агресору пропонується створення стратегічного координаційно-сервісного центру комунікаційно-контентного моделювання мирного життя, який має бути основним елементом цілісного суспільно-державного бачення комунікаційно-контентної проблематики як домінуючої складової інформаційної безпеки держави.

Ключові слова: комунікаційно-контентна безпека, інформаційні потоки, безпековий сектор, інформаційна протидія, комунікаційно-контентні агресії.

“Міць інформаційної зброї я відчув під час війни в Донбасі. Якби не журналістика, вірніше, пропаганда, замаскована під неї, війни б не було, вона розпалила ненависть в людях. Я знімав останній проукраїнський мітинг в Донецьку. На моїх очах люди з кілками, прутами, в бронжилетах і касках били дівчаток-студенток, а міліція не діяла. За моєю спиною стояв кореспондент Lifepnews, який в прямому ефірі розповідав, що тільки що фашисти-бандерівці побили

*мирний проросійський мітинг,
тобто викладав все з точністю до навпаки”.*
Єфрем Лукацький,
фотокор агентства Associated Press

Передусім варто зауважити, що ми інерційно досі живемо здебільшого динамічними вимірами ХХ століття, які мали значною мірою статичний характер. Тобто тривалими процесами, довгими рішеннями і довгими оцінками.

А за вікном ХХІ століття з динамікою життя, яка часто (і дедалі частіше) обмежує час для роздумів і тривалих осмислень. Статика в житті закінчилася за сучасних умов глобалізації. Час вимагає надшвидких усвідомлених реакцій і оцінок різнодинамічних процесів, що відбуваються, негайного, а краще — випереджувального ухвалення рішення і такої ж стрімкої дії.

Гібридно-месіанські агресії путінської Росії поставили нас із вами перед фактом осмислення нових комплексних процесів у питаннях національної та світової безпеки. Для того, щоб їх адекватно осмислювати, ми повинні розуміти їхню сутність. Цю можливість надає нам комунікаційно-контентний вимір розуміння сучасних потокових динамік різноформатних композицій інформаційного контенту.

Аналіз сучасного науково-практичного стану даної проблематики в Україні свідчить про те, що суттєвих зрушень у дослідженні нових комунікаційно-контентних явищ та процесів, що відбуваються в її інформаційному просторі, не сталося. Відповідно, за нашими спостереженнями, немає істотних зрушень і у виробленні та застосуванні на практиці концептуально нових методів, форм, механізмів контентної протидії зусиллям агресора в інформаційному просторі, його нейтралізації чи інноваційного домінування над ним, продукування умов та мотивацій до вибудови інфраструктурних рішень через технологічні лінії та сервіси випереджувального (прогнозного) аналітичного сценарного моделювання для управлінських рішень за даним напрямом та започаткування координаційно-ситуаційних сервісів як комбінованих моделей адекватного реагування на комунікаційно-контентні виклики сучасності.

Тут слід звернути увагу на те, що більшість наших уявлень про стан, проблематику, способи протидії в національному інформаційному просторі базуються на фундаментальних дослідженнях феномена інформаційної війни, напрацьованих у минулому столітті, які продовжують домінувати і на початку століття двадцять першого. Безперечно, наріжним каменем цих поглядів є праці З. Бжезинського, Дж. Стейна, Р. Шафраньски,

Дж. Аркілли, Д. Денінг. Суттєвий вклад в розуміння окремих аспектів даної тематики зробили і українські дослідники — В. Горбулін, М. Ожеван, Г. Почепцов, В. Карпенко, О. Литвиненко, В. Горовий тощо. Однак за перші понад півтора десятка років нового століття (і тисячоліття) вже стало зрозуміло, що новітні смислові концепти та технологічні підходи і рішення не просто змінюють наші уявлення про звичні речі, а й кардинально впливають на якість життя і можливості людини (а разом і держави) на сучасному етапі і особливо — в недалекій перспективі.

На жаль, проблематиці комунікаційно-контентної безпеки (як смисловій складовій інформаційної безпеки), зокрема аспекту комунікаційно-контентних агресій, який є на даний момент визначальним у боротьбі з путінсько-терористичними креативними технологічними центрами-агресорами, увага науковців майже не приділяється. На сьогодні можна виділити лише наукові дослідження Г. Любовця та окремі публікації Р. Савчука і М. Білана.

Основною метою цієї статті є загострення уваги на темі масованого різноформатного комунікаційно-контентного впливу кремлівських креативно-технологічних систем на свідомість пересічних українців та визначення основних тенденцій, які характеризують інформаційні (комунікаційно-контентні) агресії Росії по відношенню до України та інших країн світу.

Серед завдань, які ставилися автором у процесі дослідження, основним є визначення дефініції «комунікаційно-контентні агресії», що є принципово важливим у процесі осмислення та усвідомлення новітніх явищ і процесів, з якими стикається Україна в ході гібридно-месіанських агресій на Донбасі та в Криму, а також які формуються і застосовуються путінською Росією для посилення інформаційно-пропагандистського впливу на міжнародній арені.

Протягом практично всього періоду незалежності Україна інерційно потерпала від наслідків масованої радянської, згодом російської пропаганди, яка докорінно трансформувалася як за технологічним інструментарієм, так і за концептуально-креативною складовою, що перетворило їх на реальне ноу-хау для сучасного світу. Передумовою цього було тривале перебування нашої країни в єдиному інформаційному просторі з Російською Федерацією та усталений традиційний феномен меншовартісної довіри до медійного слова з Москви. Застосування традиційних пропагандистських форм впливу на свідомість пересічних громадян у поєднанні з креативно-інноваційними технологіями маніпуляції свідомістю, які напрацьовувались і застосувались кремлівськими пропагандистами на базі розробок спецпропаганди, що десятиліттями застосовувались в Радянській армії і перейшли до спецслужб Російської Федера-

ції, та ігнорування (свідоме чи ні — вже не має значення) даного аспекту національної безпеки низкою керівників української держави відіграли основну роль у створенні специфічного інформаційного простору в межах України з його формально-схематичною (наближеною до соціологічного градування) сегментацією за територіальними ознаками (Схід, Південь, Крим, Захід, Центр, Північ). Продумана і послідовна інформаційно-пропагандистська політика Кремля виявилась мінним полем, закладеним у свідомість українців, яке 2014 року вибухнуло у Криму і на Донбасі. Але загроза подальших «вибухів» таких мін не зникла із початком різноформатних путінських агресій в інших регіонах країни.

Для прикладу візьмемо Бережанський район на Тернопільщині, який став ареною протистояння з російським агресором. При чому агресор діє на абсолютно законних підставах, якщо вірити офіційним відповідям, що їх надсилає бережанцям Національна рада з питань телебачення і радіомовлення.

Суть справи полягає в тому, що єдина в районі ФМ-радіостанція веде мовлення російською. А причиною обурення бережанців є те, що на розважальному ФМ «Радио пятницы» низькосортний, як свідчать місцеві ЗМІ, російський шансон вкупі з такою ж попсою суперечить їхнім музичним смакам. Прояви ж «русского міра» в репертуарі радіо місцеві мешканці взагалі розцінюють як «ідеологічну диверсію».

До протестних заходів, які наразі виявляються у направленні до різних інстанцій листів від діячів культури, освіти, журналістів і навіть духовенства, місцеві активісти вдаються вже тривалий час. Нещодавно у Facebook було поширене звернення громадян району до «всіх небайдужих по допомогу». Бережанці волають про необхідність захистити рідну мову та виступають «проти окупації нашого культурного простору». [11]

Втім це вже голос відчаю. Бо перед цим громадськість разом із міською владою зверталася до міністра інформаційної політики з проханням про допомогу, однак не отримала навіть відповіді. А відповідь Національної ради з питань телебачення і радіомовлення лише здійняла нову хвилю обурення, оскільки чиновники повідомили, що діяльність державного підприємства «Новий обрій» («Радио пятницы») відповідає вимогам Закону «Про телебачення і радіомовлення». Зважаючи на те, що це єдине в районі ФМ-радіо, виникає закономірне запитання: як таке сталося і кому це вигідно? [17]

Варто зазначити, що лише після наполегливих звернень до всіх державних інстанцій, засобів масової інформації Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення нарешті призначила позапланову перевірку ДП «Новий Обрій» (позивні — «Радио пятница»). [3]

Ситуація в Бережанському районі набула публічного розголосу, що допомогло громадськості добитися бодай уваги відповідних посадових осіб. Однак сказати, що такий стан речей є зараз унікальним, не можна. Засилля «русского міра» в ефірах регіональних комунікаційно-контентних середовищ навіть за умов фізичної агресії з боку путінської Росії відбувається по всій Україні. Це є одним з креативно-сценарних проявів комунікаційно-контентних агресій як технологічного вторгнення в життя громад. Такі агресії путінці різноформатно здійснюють на всій території нашої країни за допомогою глобальних технологічних інфраструктур, мереж, агентів впливу та елементарного матеріально-ресурсного фактору, і в цьому їм без тіні сумнівів допомагають як місцеві, так і столичні чиновники, політики, працівники пера в стилістиці гібридних дій путінського месіанізму тощо.

Звернемося до результатів загальнонаціонального дослідження, проведеного в березні 2015 року соціологічною групою «Рейтинг» на замовлення Міжнародного Республіканського Інституту США (International Republican Institute, директор — сенатор США Джон Маккейн). Мета цієї роботи полягала у вивченні багатоаспектних особливостей мови спілкування в Україні. Соціологічне дослідження проводилося в усіх обласних центрах, окрім окупованих центрів Донбасу та Криму. В межах дослідження опитано 17 000 респондентів безпосередньо в обласних центрах. [1]

Одразу зазначимо, що за результатами цієї соціологічної роботи «абсолютна більшість мешканців обласних центрів Західної України і відносна більшість Центральної спілкуються вдома українською мовою». Цей показник становить у Львові 93%, у Вінниці — 70%, у Черкасах — 52%, у Полтаві — 47%, у Києві — 27%. Значна частина містян спілкується вдома як українською, так і російською.

В ході соціологічного дослідження здійснювався моніторинг п'яти радіостанцій з найвищим рейтингом. Часові параметри — з 16 до 20 години у будні дні.

З 1200 хвилин (20 годин) сумарного моніторингу програми та пісні українською мовою становили відповідно 22,6% ефірного часу. Але такий результат отриманий лише завдяки Першому каналу Українського радіо, де частка мовлення українською становить 91,7%.

Під час моніторингу в ефірі 5 радіостанцій, як свідчать дані дослідження, пролунало в сумі 184 пісні, з них лише 9 (!) — українською мовою, 74 — російською, 101 — іншими мовами (більшість з яких — англійською). Тобто якщо загальну кількість пісень, що лунали в прайм-тайм на провідних радіостанціях, взяти за 100 відсотків, то пісні

українською мовою становили лише 4,9%. Водночас пісні російською мовою — 40,2% від загальної кількості.

Факти тотального різноформатного засилля російського контенту з сурковсько-путінською акцентацією наразі можна спостерігати в багатьох регіонах України. Відбувається це з відповідним комунікаційно-контентним креативно-сценарним супроводженням у засобах масової інформації та засобах масової комунікації. Розмовами про те, що громадянський патріотизм українця не залежить від мови спілкування, прикриваються дії різноманітного ігнорування чиновниками як центрального, так і місцевого рівня державної мови або сприйняття ними проблем державної української мови та культурно-ментальних дискурсів територій як не надто актуальних на даний момент. Причому робиться це навіть за умов військово-безпекового протистояння з путінською Росією.

Хочемо звернути тут увагу на те, що ідеологічний концепт просування, вживлення та нав'язування «русского міра» передбачає найактивніше вживання всіма апологетами — від найвищих чиновників до «бійців ідеологічно-кремлівського фронту» із пропутінських засобів масової інформації — таких термінів як «суверенна демократія», «модернізація» та «патріотизм». Забалакування і постійне нівелювання такого сильного та суспільно-енергетичного поняття як громадянський патріотизм якраз і є однією з цілей путінських політтехнологічних центрів глобального комунікаційно-контентного вторгнення в життя громад по всьому світу. [22]

Це підтверджують також і наші європейські партнери. Так, міністр культури Латвійської Республіки Даце Мелбарде минулого року в інтерв'ю українському виданню заявила: «Одна із цілей російської пропаганди — послабити відчуття патріотизму». [6]

За такого формального ставлення чиновників до державної мови зростає агресивне несприйняття української мови посадовцями різних державних та приватних установ і організацій. Так, минулого року працівниця митниці київського аеропорту «Жуляни», попри законні претензії пасажира щодо спілкування державною мовою, принципово відмовилася переходити на українську. При цьому вона без жодних проблем говорила з іноземцем англійською. [21]

У серпні цього року схожий інцидент стався у Харкові. Там у одному з місцевих McDonald's «працівники відмовилися обслужити волонтера Марину Хаперську українською мовою» [19]. А після її офіційного звернення-скарги до керівництва закладу вона отримала відповідь, в якій не було визнано вини працівників та свідомого ігнорування статті 10 Конституції України.

За умов зростання динамічних реалій креативно-технологічної комунікаційно-контентної агресії Кремля в Україні (на тлі фізичної) мовна (контентна) проблема стає ключовою для національної безпеки і, зокрема, військово-безпекового сектору. Чомусь фахівцями з питань інформаційної війни рідко береться до уваги той факт, що потенційними об'єктами російської пропаганди за допомогою прямих та опосередкованих механізмів комунікаційно-контентного впливу є саме російськомовне населення. А там, де частка такого контингенту зовсім мала (територія Західної та частково Центральної України), застосовуються технології культурно-мистецького проникнення російсько-пропагандистського контенту, що ми бачимо на прикладі «Радио Пятницы» на Тернопільщині.

Варто звернути увагу на агресивну політику просування російської мови за межами Російської Федерації. За офіційними даними, фінансування «Федеральної цільової програми «Російська мова» на 2016—2020 роки» збільшилося в порівнянні з аналогічною попередньою програмою втричі і тепер становить 6 мільярдів рублів. [18]

Неважко дійти висновку, що частка цих коштів, спрямована в Україну, є, мабуть, найбільшою. І таке «щедре» фінансове підживлення дає плоди: на різних рівнях українські патріоти стикаються з проявами антидержавницьких дій з боку ...власних громадян. Так, у лютому цього року вчителя російської мови та літератури Знам'янської загальноосвітньої школи № 3, що на Кіровоградщині, Наталю Артем засудили на 3 роки (умовно, з випробним строком на два роки) за поширення сепаратистських настроїв та ведення антидержавницької пропаганди. [15]

Дії даної особи направлялись кураторами з Росії, про що вона добре знала. Однак без вагань погодилася адмініструвати інформаційне наповнення спільнот «Кіровоград Новороссиа» та «Новороссиа — наша земля/Русская весна». Згодом вона розмістила на своїй сторінці в соціальній мережі «Вконтакте» так званий «Акт о провозглашении государственной самостоятельности Кировоградской Народной Республики», який, за висновком спеціалістів, містив публічні заклики до збройної боротьби проти державної влади в Україні з метою зміни конституційного ладу.

Таких проявів прямої антидержавної діяльності можна нарахувати лише за інформацією у ЗМІ чимало. Так, СБУ періодично повідомляє про затримання мешканців різних регіонів за певні дії, спрямовані проти держави — розповсюдження газет сепаратистського спрямування “Новороссиа”, інших друкованих матеріалів, ведення агітаційної роботи тощо.

Однак досить тривожним є те, що реагування відповідних державних служб, зокрема судів, на такі факти досить слабке. До того ж воно не набуває достатнього розголосу та відповідної оцінки з боку суспільства.

Так, два роки і два місяці Печерський суд Києва розглядав позов секретаря Національної спілки журналістів України Гліба Головченка, автора телепередачі “Телевізійний прес-клуб з Глібом Головченком” миколаївського телеканалу “ТАК TV” до ТОВ “Об’єднання російських телеканалів”, ЗАТ “Первый канал. Всемирная сеть”, ВАТ “Первый канал” Російської Федерації щодо визнання недостовірною інформації, яка була оприлюднена в сюжеті “Первого канала”, спростування цієї інформації та стягнені моральної шкоди. Ще в березні 2014 року російські пропагандисти використали фотографії з телепередачі Головченка із його ж власним зображенням і за кадром повідомили про підготовку “штурмовых групп и диверсионных отрядов”. Позов став результатом відмови “Первого канала” від спростування та вибачення. [20]

Два роки Головченко та громадськість чекали на справедливе рішення “найкращого” суду столиці України. Це рішення могло стати прецедентом в разі подальшого подання позовів українськими громадянами до кремлівських ЗМІ, які ведуть масовану пропаганду і в переважній більшості надають викривлену або просто брехливу інформацію.

Але суддя Батрин О. В. прийняла інше рішення і, за словами Гліба Головченка, “стала на бік російських пропагандистів”. [4]

Зазначимо, що випадок із знам’янською вчителькою — це поодинокий приклад практичного застосування апологетів «русского міра». А якщо врахувати кількість проросійських (а фактично пропутінських) організацій, офіційно зареєстрованих в Україні, які отримують повноцінне фінансування з РФ, то картина комунікаційно-контентної діяльності ворожих спецслужб стане не просто вражаючою, а реально загрозовою для національної безпеки. До слова, на 1995 рік російських організацій в Україні (відповідно до закону «Про національні меншини в Україні») нараховувалось 24. За десять років їхня кількість зросла до 70. «Русское движение Украины», «Русская община Украины», «Русский совет Украины», «Русское собрание» — список можна продовжувати. До цих громадських організацій згодом приєдналися партійні організації, такі як «Руський блок», «Союз», «Слов’янська партія» та інші, які, за висновками політичних експертів, «є носіями ідеології російського націоналізму». [12]

Станом на кінець 2010 року в Україні вже нараховувалося 125 проросійських організацій, до складу яких входило і майже 15 партій (частини з них була представлена у Верховній Раді України). [16]

Однією із засад “русского міра” є активне (залежно від ситуації — агресивне чи м’яке) просування російської мови та культури на всіх теренах, які підпадають під поняття “інтереси Російської Федерації”.

Тут варто звернутися до результатів досліджень, проведених Київським міжнародним інститутом соціології, а також соціологічною групою «Рейтинг» (відповідно у лютому 2015 року та в серпні й листопаді 2014 року). Ці опитування підтвердили пряму залежність між мовою спілкування респондентів та їхньої вразливістю до проявів російської пропаганди.

Дослідники КМІС ввели нову оцінку характеристику для розуміння глибини проникнення російського пропагандистського контенту у свідомість пересічного українського громадянина — індекс результативності російської пропаганди (РРП). Він мав визначати адекватну відповідність сприйняття респондентом логічного ланцюжка основних тез, які пропонувалися в ході опитувань: “Майдан організували американці разом із націоналістами — в результаті Майдану до влади прийшли націоналісти, які загрожують російськомовному населенню України — Крим і Схід України були в небезпеці — Крим вдалося захистити, включивши його до складу Росії, а Схід повстав і хоче незалежності та гарантій безпеки — націоналісти, що незаконно прийшли до влади, почали війну зі своїм народом”. [5]

Дослідження проводилося по всій Україні, включно з тимчасово окупованими районами Донецької і Луганської областей. Виняток — лише Крим. Для україномовного населення індекс РРП становив 15 одиниць, для російськомовного — 38. Висновки лежать на поверхні — російська пропаганда, незалежно від того, в яку “обгортку” упакована, є ефективною насамперед у російськомовному середовищі. Тобто найвразливішими для ворожої пропаганди залишаються східні і південні регіони України.

Такий стан речей є результатом продовження засилля пропутінського контенту через російськомовні громади у країні. Попри зміни в суспільстві, які відбулись після Майдану гідності, бойові дії (у форматах гібридного тероризму) на Донбасі, де українські захисники протистоять військовим агресіям путінців, у сфері комунікаційно-контентної безпеки досі не сталося суттєвих зрушень на краще.

Отже, можемо констатувати, що комунікаційно-контентні агресії з боку путінської Росії є комплексним багаторівневим креативно-технологічним, витонченим просуванням різноформатних проблематик, тем, ідей, фундаментальним підґрунтям яких є ідеологічний концепт “русского міра”, для досягнення комунікативного проникнення в різні соціальні верстви споживачів інформаційного продукту з метою унеможливлення українського національного спротиву та відновлення патерналістського стану українського суспільства як передумови повернення країни на орбіту впливу неоросійської імперії з подальшим тотальним нищенням середовищ з гуманістичними цінностями мирної цивілізації.

В більш ширшому розумінні, якщо брати до уваги зусилля путінської Росії на цьому напрямі в Європі та інших країнах світу, комунікаційно-контентні агресії — це комплекс державно-корпоративних та релігійно-конфесійних спеціальних заходів, спрямованих на занурення у створену іншу, додаткову, віртуальну дійсність у свідомості пересічних громадян різних країн світу, а також реальне формування громадської думки для переформатування на цій базі державно-адміністративних устроїв у визначеній — як ціль — державі або групі держав.

Сьогодні ми змушені констатувати, що менше 30 відсотків газет в Україні видаються українською мовою. Для журналів та інших періодичних видань (станом на 2014 р.) ця цифра значно менша — 9,9%, хоча ще 2010 року ця цифра сягала майже 20 відсотків. [23]

Характерним є й те, що російська мова в прайм-тайм на 8 найпопулярніших телеканалах звучить 44 відсотки, двомовність становить 26%, а на українську мову залишається лише 30 відсотків найкращого часу для перегляду телепередач (дані 2015 року).

Пояснюється така ситуація тим, що традиційно великий український бізнес насправді був російським або принаймні російськомовним. Тобто власники бізнесу через своє походження або пріоритети дотримувалися політики прихильності до колишньої метрополії. Тому питання української мови для них було не лише неперіоритетним, але й таким, що викликало ідіосинкразію. Із плином часу ситуація в цій сфері майже не змінилася.

Саме в цьому криється розгадка, чому, наприклад, низка відеофільмів про видатних діячів української культури і науки, а це більше 80 десятихвилинних серій, які створив культуролог Марко-Роберт Стех, не стала подією на жодному центральному каналі. Для всіх них це був так званий «неформат». Погодився продемонструвати ці стрічки лише київський регіональний телеканал. [7]

Така ж доля спіткала пластиліновий мультсеріал «Моя країна — Україна». Кожна із 26 серій цього «мультика» присвячена українській народній казці або історії якогось визначного міста чи села. Тривалість кожної історії, які створила студія «Новаторфільм» за сценаріями Сашка Лірника та інших митців, триває не більше 4 хвилин. І знову від провідних телеканалів, серед яких «1+1», «Інтер», «Україна», звучало звичне «неформат». Погодився транслювати мультсеріал один телеканал — Громадське ТБ. [13]

Якщо скласти всі ці «пазли» повзучого просування російської мови, пропаганди на цій базі «руського міра» та одночасного витіснення української, ми побачимо цілісну картину різноманітних комунікаційно-контентних гібридних агресій проти України, які здійснюються на

постійній основі, за чітким планом стратегічного характеру та з визначеною метою.

Більше того, комунікаційно-контентні агресії стали путінським ноу-хау за динамікою експансії та формуванням заданих форм віртуальної дійсності в певних соціальних середовищах. [8]

Отже, ми можемо зафіксувати тенденції, притаманні комунікаційно-контентним агресіям з боку Кремля, а саме:

- створення в комунікаційних середовищах громадян різних країн постійної напруги у стосунках між українцями і росіянами, іншими народами (формування сталих енергетик агресивного середовища);

- використання культурно-мистецької, освітньої, спортивної та інших немілітарних сфер для вживлення у свідомість українців заданих пропутінських контентних акцентів;

- підтримання панівного стану брендової російськомовної періодики в усіх, переважно східних та південних, регіонах України;

- застосування методик нейролінгвістичного моделювання в сегментовано-контroversійних групах соціальних мереж;

- тотальне застосування різноманітних за форматами брутальності маніпулятивних практик у телевізійних програмах російського телебачення та окремих каналах українського.

Яким є вихід із цієї ситуації? Пропозицій на сьогодні розроблено на різних рівнях державного та волонтерського спротиву чимало. Однак глобальною стратегічною проблемою управлінських інституцій в Україні залишається відсутність цілісного суспільно-державного бачення комунікаційно-контентної проблематики як панівної складової інформаційної безпеки держави. Це бачення має фіксуватися на рівні стратегічного координаційно-сервісного центру комунікаційно-контентного моделювання мирного життя як ефективного інструменту спротиву різноформатним агресіям путінізму.

Зупинимось на кількох таких пропозиціях. Так, у короткостроковій перспективі доцільно було б невідкладно ухвалити комплексне законодавче рішення стосовно мовної ситуації у країні. На період до завершення військових дій на Донбасі та звільнення Криму від окупації путінською Російською Федерацією необхідно було би застосовувати тимчасові норми щодо використання державної мови у засобах масової інформації, де частка української має бути не менше 70—80 відсотків. Це має стосуватися всіх без винятку ЗМІ, тобто як державних і комунальних, так і приватних. При цьому слід терміново зупинити дію ухваленого минулого року закону про роздержавлення ЗМІ та створення для державних і комунальних ЗМІ окремої програми реалізації державної

інформаційної політики на період до завершення бойових дій та відновлення державного кордону на Донбасі.

Вся публічна аргументація щодо путінських технолого-креативних мемів для європейських еліт про утиски прав і свобод російськомовного населення України, якою будуть переповненні ті ж пропутінські ЗМІ, мають розбиватися об тверду цивілізаційну волю керівництва держави. Бо в даному випадку ми маємо справу не стільки з проблемою мови, однаково російської чи української, а з креативно-індустріальним комплексом комунікаційно-контентних агресій Кремля, які здійснюються через використання домінуючої лінгвістичної палітри саме російськомовного контенту.

Ці агресії відрізняються від фізичних тим, що діють повільніше і прихованіше, але за різноформатним ураженням свідомості та душ наших співвітчизників завдають значно більшої шкоди і до того ж йому піддається будь-яка частина території і будь-яке населення будь-якої країни.

Дія ж таких комунікаційно-контентних агресій може тривати нескінченно, тобто до повної перемоги агресора в змістах, смислах, акцентах і навіть суспільній енергетиці ізоляціонізма.

Інша фундаментально-принципова пропозиція полягає в кардинальних змінах щодо мовної державної політики Майданної України, а саме — у відмові від кириличної абетки та повернення до латинського письма. Це було б реальним креативно-технологічним спротивом глобальному гібридному тероризму, який динамічно та різноформатно продукує Кремль.

Така пропозиція вже тривалий час обговорюється в наукових та журналістських колах, однак не має необхідної стратегічно-цивілізаційної підтримки на вищому державному рівні, особливо в межах безпекового та дипломатичних секторів моделювання майбутнього.

Почнемо відразу з мінусів цієї пропозиції. Як не дивно, але цих мінусів аж один. А саме — всім нам потрібно перенавчатися. Втім для дітей це не буде проблемою — вони сприйматимуть латинку навіть краще, ніж дорослі свого часу кирилицю.

А тепер трохи історії. Кирилиця, якою ми з діда-прадіда користуємося, насправді є штучно нав'язаною українцям абеткою штучної церковнослов'янської мови. Відбувалась така трансформація з посиленням християнства на теренах України. Бо до цього наші пращури користувалися рисками і різками. За свідченням дослідників, риски і різки є прототипом етруського письма, з якого згодом вийшла латина.

Українці минулого активно користувалися саме латинською абеткою. Приміром, у королівстві Данила Галицького все ділове листування велося латинською мовою і українською латинкою. Рукописні твори за

часів гетьмана Богдана Хмельницького теж писалися українською мовою за латинською абеткою.

В перші роки радянської влади це питання неодноразово актуалізувалося на рівні вищого керівництва тодішньої держави. Зокрема, прихильником такої ідеї був тогочасний нарком освіти Анатолій Луначарський.

На початках радянської влади, коли ще існувала відносна автономія дій у республіках СРСР і велися дискусії з багатьох питань становлення і розвитку держави, партії, економіки, науки тощо, ця ідея захопила і частину українських діячів.

Тож, коли в УСРР була утворена державна комісія під головуванням наркома освіти щодо створення українського правопису, постало питання доцільності переходу на латинський.

Результати роботи комісії підбивалися на Всеукраїнській правописній конференції. Вона «розпочала свою роботу у Харкові 25 травня 1927 року й тривала 10 днів до 6 червня. У ній брали участь до 60 науковців і «практиків» з УСРР (4 високі урядовці Наркомпросу, 5 академіків, 28 професорів лінгвістики й філології, 8 учителів, 7 журналістів і 8 письменників)...». [10]

Зрештою учасники конференції дійшли спільних думок щодо майбутнього української мови і нарком освіти Микола Скрипник згодом затвердив «Український правопис». Але щодо переходу на латиницю тривала серйозна дискусія, хоча її прихильники не переконали присутніх у необхідності такого кроку — при голосуванні забракло одного голосу «за». [14]

Однак рівень дискусії щодо переходу на латинку не отримав широкого розголосу, а результат голосування з цього питання офіційними особами подавався у потрібному партії ключі. Ось як описує цей момент у газеті «Вісти Всеукраїнського Центрального виконавчого комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів» сам Скрипник: «Одна група членів конференції, наприклад, домагалася провести для української мови латинський правопис, чи хоча б уживати його паралельно з сучасною абеткою. Мені не доводиться тепер виявляти політичний сенс тієї пропозиції, оскільки вона означає своєрідний європеїзм й наближається до всім нам відомого й навіть обридлого «хвильовизму» чи пак «шумськізму». Дійсно заведення латинської абетки нині є фактом всіх тюркських народів СРСР, в Азербайджані, Туркменістані, Узбекистані, в Татарській республіці і у гірських народів Кавказа тощо. Правильно також, що латинська абетка значно спростила би український правопис, але автори тої пропозиції не зважили найголовніше того, що мільйони народів наших уже знають нашу звичайну абетку. Отже справа не в тому, щоб переучувати людей, що уже знають українську звичайну абетку на новий альфавет,

а в тому, щоб яко можна скоріше навчити писати тих, що ніякої абетки не знають. Тому конференція після довгих гарячих дебатів, великою більшістю голосів відхилила пропозицію про перехід на латинський алфавет і потім знову свою постанову підтвердила». [2].

Актуалізувалось питання латиниці вже за часів незалежності. Були навіть намагання у Верховній Раді зареєструвати законопроект про використання латинського алфавіту в українській мові.

Варто взяти до уваги, що латинською абеткою послуговуються країни Євроатлантики (крім Болгарії). Слід згадати, що і президент Казахстану Нурсултан Назарбаєв, говорячи у щорічному посланні до парламенту про перспективи розвитку держави до 2050 року, заявив про необхідність переведення казахської мови з кирилиці на латинський алфавіт.

До того ж наприкінці травня цього року завершилась довготривала робота з переведення на латинську графіку кримськотатарського алфавіту. Про це повідомив радник міністра освіти і науки України, голова робочої групи з розробки та впровадження нового кримськотатарського алфавіту Ельхан Нурієв. [9]

Тому сьогодні ми маємо повне право говорити про повернення не лише до історичних засад, але й до нашої європейськості, від якої українців відвертали кілька століть поспіль цілеспрямованою брутально-ментальною православною русифікацією.

І насамкінець — звільнитися від російсько-радянської імперії назавжди ми зможемо, лише змінивши абетку. Тому питання реформування української мови є стратегічним, зрештою, це питання надзвичайної ваги — національної безпеки.

На сьогодні постійнодіючі стратегічні виклики та прямі латентні загрози комунікаційно-контентних агресій з боку Кремля залишаються константою. З часом вона буде лише нарощуватись московськими імперськими технологіями для домінування в публічному міжнародному дискурсі. Сучасна практика агресора підтверджує це як найнадійніший шлях до заволодіння Україною через мовно-ментальні особливості впливу на свідомість пересічних громадян та щільну комунікаційну присутність в українському інформаційному просторі та різномірних регіональних комунікаційно-контентних середовищах життя громад України.

Сучасні можливості цифрових технологій практично не залишили місць, де можна було б захватитись від глобального світу, що своєю чергою сприяє зростанню і призводить до фактичного домінування інформаційних технологій та креативних індустрій у будь-якому середовищі життя. За умови підвищення загальносвітової загрози точкового теро-

ристичного вторгнення, яке може здійснюватися як одномоментно, так і мати значний часовий вимір постійної дії, комплексне використання технологій, механізмів, методів, форм комунікаційно-контентної протидії агресору стає одним з першочергових завдань, які має виконувати держава через низку відповідних структур сектору безпеки.

Вкрай значущим у цьому сенсі є усвідомлення появи в міжнародному безпековому просторі нових явищ і процесів, які набувають чітких форм застосування та, відповідно, кричущих викликів та прямих загроз для світової спільноти, їхнє науково-теоретичне та предметно-практичне дослідження з одночасною інноваційною розробкою технологій та методів протидії, нейтралізації та знищення таких загроз.

Україна, яка зараз знаходиться на передовому рубежі протистояння з гібридно-месіанським агресором в особі путінської Росії, має всі підстави і можливості стати ключовою дієвою особою міжнародного рівня з питань розробки та застосування технологій комунікаційно-контентної безпеки для міжнародного співтовариства — ООН, ОБСЄ, ЄС тощо.

Список використаних джерел

1. Аналітичний огляд «Становище української мови в 2014—2015 роках». Електронний ресурс. — Режим доступу : http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/analitichniy_oglyad_stanovishe_ukrainskoi_movi_v_20142015_rokakh/

2. Архів старих газет. Підсумки правописної дискусії, Вісті ВУЦВК, 1927 рік, 19 червня. Електронний ресурс. — Режим доступу : <http://old-newspapers.com.ua/node/454>

3. Богуславська К., Єдине в Бережанах розважальне радіо насаджує російську культуру. TeNews (Всі новини Тернопільщини на одному сайті). Електронний ресурс. — Режим доступу : http://tenews.te.ua/news_all.php?id=16669

4. Веселовська В., Рішення могло стати прецедентом... Газета «День», №93, (2016), 31.05.2016.

5. Індекс результативності російської пропаганди. Всеукраїнське опитування громадської думки, Офіційний сайт Київського міжнародного інституту соціології, 25.3.2015. Електронний ресурс. — Режим доступу : <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=510&page=1>

6. Корбут А., Даце Мелбарде: «Одна із цілей російської пропаганди — послабити відчуття патріотизму». Сайт tyzhden.ua, Електронний ресурс. — Режим доступу : <http://tyzhden.ua/World/136899>

7. Кириченко І. Лариса Масенко: «Дуже важливо подолати обмеженість вживання української мови...» «Дзеркало тижня. Україна» №19, 27.05.2016

8. Любовець Г.В. Глобальність комунікаційно-контентних впливів гібридних тероризмів сучасності як модель панування неоварварства. Аналітично-інформаційний портал ArmyUA. Електронний ресурс. — Режим доступу : <http://armyua.com.ua/globalnist-komunikacijno-kontentnix-vpliviv-gibridnix-terorizmiv-suchasnosti-yak-model-panuvannya-neovarvarstva/>

9. Кримськотатарська мова готова до переходу на латиницю, справа — за Кабміном. Високий замок, 1.06.2016. Електронний ресурс. — Режим доступу : <http://wz.lviv.ua/ukraine/173249-krymskotatarska-mova-hotova-do-perekhodu-na-latynytsiu-sprava-za-kabminom>

10. Мельник І. Соборний правопис 1928 року, сайт Zbrucь. Електронний ресурс. — Режим доступу : <http://zbruc.eu/node/12449>

11. Мичко С., «П'ятниця» дістала, Україна молода, №062, 19.05.2016.

12. Музичко О. Є. Проросійські суспільно-політичні організації на півдні України як фактор дестабілізації ситуації в регіоні: сучасний стан проблеми та шляхи її вирішення. Журнал Національного інституту стратегічних досліджень «Стратегічні пріоритети», №1, 2006, 43 с.

13. Музиченко Я., Сашко Лірник: Казку пропускаю через себе... «Україна молода», №059, 13.05.2016

14. Нарядько А.В., Українська латинка: історія питання. Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка. «Тези 68-ої наукової конференції професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів університету», 2016 р., том 3, 189с.

15. На Кіровоградщині вчительку засудили за сепаратизм. Інформаційний портал «Перша електронна газета», 16.02.2016. Електронний ресурс. — Режим доступу : <http://persha.kr.ua/news/life/67095-na-kirovogradshhini-vchitelku-zasudili-za-separatizm.html>

16. НГ: Російський світ України дав тріщину. Електронний ресурс. — Режим доступу:<http://ua.korrespondent.net/world/1144115-ng-rosijskij-svit-ukrayini-dav-trishchinu>

17. «Радіо п'ятниця» зменшило обсяг мовлення, тому його перевірить регулятор. Офіційний веб-сайт Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення. 12.05.2016. Електронний ресурс. — Режим доступу : <http://www.nrada.gov.ua/ua/news/radanews/30749.html>

18. РФ витратить 2 млрд руб на просування російської мови за кордоном. Українська правда, 01.06.2015. Електронний ресурс. — Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2015/06/1/7069730/>

19. Скандал у Харкові: у McDonald's відмовилися говорити українською. Електронний ресурс. — Режим доступу : novyny.online.ua/750454/

skandal-u-harkovi-u-mcdonalds-vidmovilisa-govoriti-ukrayinskoju/ сайт ONLINE.UA

20. Судовий позов «Гліб Головченко проти Першого каналу РФ», Сайт Національної спілки журналістів України, 01.02.2016. Електронний ресурс. — Режим доступу : <http://nsju.org/article/5402>

21. Хто навчить “карателів хунти” говорити українською. Сайт Deroua. 08.04.2015. Електронний ресурс. — Режим доступу : <http://www.dero.ua/ukr/life/skandali-navkolo-movi-abo-chomu-ukrayinske-suspilstvo-08042015131000>

22. Україна та проект «русского мира», Аналітична доповідь. Національний інститут стратегічних досліджень. с. 8. Електронний ресурс. — Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/public/File/2014_nauk_an_rozrobku/Rus_mir.pdf

23. Української стало менше у ЗМІ і більше в освіті — дослідження. BBC Україна — веб-сайт Української служби Британської телерадіомовної корпорації. Електронний ресурс. — Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/07/150708_ukrainian_language_research_ko

References

1. Analitichnyy ohlyad «Stanovyshche ukrayins'koyi movy v 2014—2015 rokakh». Elektronnyy resurs. — Rezhym dostupu : http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/analitichniy_oglyad_stanovische_ukrainskoi_movi_v_20142015_rokakh/

2. Arkhiv starykh hazet. Pidsumky pravopysnoyi dyskusiyi, Visti VUTsVK, 1927 rik, 19 chervnya. Elektronnyy resurs. — Rezhym dostupu : <http://oldnewspapers.com.ua/node/454>

3. Bohuslavs'ka K., Yedyne v Berezhanakh rozvazhal'ne radio nasadzhuje rosiys'ku kul'turu. TeNews (Vsi novyny Ternopil'shchyny na odnomu sayti). Elektronnyy resurs. — Rezhym dostupu: http://tenews.te.ua/news_all.php?id=16669

4. Veselovs'ka V., Rishennya mohlo staty pretsedentom... Hazeta «Den'», №93, (2016), 31.05.2016.

5. Indeks rezul'tatyvnosti rosiys'koyi propahandy. Vseukrayins'ke opytuvannya hromads'koyi dumky, Ofitsiyyny sayt Kyiviv'koho mizhnarodnoho instytutu sotsiologiyi, 25.3.2015. Elektronnyy resurs. — Rezhym dostupu : <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=510&page=1>

6. Korbut A., Datse Melbarde: «Odna iz tsiley rosiys'koyi propahandy — poslabyty vidchuttya patriotyzmu». Sayt tyzhden.ua, Elektronnyy resurs. — Rezhym dostupu : <http://tyzhden.ua/World/136899>

7. Kyrychenko I. Larysa Masenko: "Duzhe vazhlyvo podolaty obmezhenist' vzhlyvannya ukrayins'koyi movy... «Dzerkalo tyzhnya. Ukrayina» №19, 27.05.2016

8. Lyubovets' H.V. Hlobal'nist' komunikatsiyno-kontentnykh vplyviv hibrydnykh teroryzmiv suchasnosti yak model' panuvannya neovarvarstva. Analitychno-informatsiynyy portal ArmyUA. Elektronnyy resurs. — Rezhym dostupu : <http://armyua.com.ua/globalnist-komunikacijno-kontentnix-vplyviv-gibridnix-terorizmiv-suchasnosti-yak-model-panuvannya-neovarvarstva/>

9. Kryms'kotatars'ka mova hotova do perekhodu na latynytsyu, sprava — za Kabminom. Vysokyy zamok, 1.06.2016. Elektronnyy resurs. — Rezhym dostupu : <http://wz.lviv.ua/ukraine/173249-krymskotatarska-mova-hotova-do-perekhodu-na-latynytsiu-sprava-za-kabminom>

10. Mel'nyk I. Sobornyy pravopys 1928 roku , sayt Zbru. Elektronnyy resurs. — Rezhym dostupu : <http://zbruc.eu/node/12449>

11. Mychko S., «P'yatnytsya» distala, Ukrayina moloda, №062, 19.05.2016.

12. Muzychko O. Ye. Prorosiys'ki suspil'no-politychni orhanizatsiyi na pivdni Ukrayiny yak faktor destabilizatsiyi sytuatsiyi v rehioni: suchasnyy stan problemy ta shlyakhy yiyi vyrishennya. Zhurnal Natsional'noho instytutu stratehichnykh doslidzhen' «Stratehichni priorytety», №1, 2006, 43 s.

13. Muzychenko Ya., Sashko Lirnyk: Kazku propuskayu cherez sebe... «Ukrayina moloda», №059, 13.05.2016

14. Narad'ko A.V., Ukrayins'ka latynka: istoriya pytannya. Poltavs'kyy natsional'nyy tekhnichnyy universytet imeni Yuriya Kondratyuka. «Tezy 68-oyi naukovoyi konferentsiyi profesoriv, vykladachiv, naukovykh pratsivnykiv, aspirantiv ta studentiv universytetu», 2016 r., tom 3, 189c.

15. Na Kirovohradshchyni vchytel'ku zasudyly za separatyzm. Informatsiynyy portal «Persha elektronna hazeta», 16.02.2016. Elektronnyy resurs. — Rezhym dostupu : <http://persha.kr.ua/news/life/67095-na-kirovogradshhini-vchitelku-zasudili-za-separatizm.html>

16. NH: Rosiys'kyy svit Ukrayiny dav trishchynu. Elektronnyy resurs. — Rezhym dostupu : <http://ua.korrespondent.net/world/1144115-ng-rosijskij-svit-ukrayini-dav-trishchinu>

17. «Radio p'yatnytsya» zmenshylo obsyah movlennya, tomu yoho pereviryt' rehulyator. Ofitsiynyy veb-sayt Natsional'noyi rady Ukrayiny z pytan' telebachennya i radiomovlennya. 12.05.2016. Elektronnyy resurs. — Rezhym dostupu : <http://www.nrada.gov.ua/ua/news/radanews/30749.html>

18. RF vytratyt' 2 mlrd rub na prosuvannya rosiys'koyi movy za kordonom. Ukrayins'ka pravda, 01.06.2015. Elektronnyy resurs. — Rezhym dostupu : <http://www.prawda.com.ua/news/2015/06/1/7069730/>

19. Skandal u Kharkovi: u McDonald's vidmovylsya hovoryty ukrayins'kouy. Elektronnyy resurs. — Rezhym dostupu : novyny.online.ua/750454/skandal-u-harkovi-u-mcdonalds-vidmovilysya-govoriti-ukrayinskoyu/ sayt ONLINE.UA

20. Sudovyy pozov «Hlib Holovchenko proty Pershoho kanalu RF», Sayt Natsional'noyi spilky zhurnalistiv Ukrainy, 01.02.2016. Elektronnyy resurs. — Rezhym dostupu : <http://nsju.org/article/5402>

21. Khto navchyt' "karatyelyey khunty" hovoryty ukrayins'kouy. Sayt Depo.ua. 08.04.2015. Elektronnyy resurs. — Rezhym dostupu : <http://www.depo.ua/ukr/life/skandali-navkolo-movi-abo-chomu-ukrayinske-suspilstvo-08042015131000>

22. Ukrayina ta proekt «russkoho myra», Analitychna dopovid'. Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen'. s. 8. Elektronnyy resurs. — Rezhym dostupu : http://www.niss.gov.ua/public/File/2014_nauk_an_rozrobku/Rus_mir.pdf

23. Ukrayins'koyi stalo menshe u ZMI i bil'she v osviti — doslidzhennya. BBC Ukrayina — veb-sayt Ukrayins'koyi sluzhby Brytans'koyi teleradiomovnoyi korporatsiyi. Elektronnyy resurs. — Rezhym dostupu : http://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/07/150708_ukrainian_language_research_ko

Valerii Korol

Senior Research Fellow,

Linguistic Research Center, Military Institute,

T.Shevchenko Kyiv National University.

Kremlin communicative-content aggression: characteristics, trends and counter measures

The article deals with different aspects of new phenomena and processes caused by Russian “messianic-based” hybrid aggression against Ukraine. Main attention is focused on the elements of Kremlin communicative-content aggression technologies, that have serious impact on Ukrainian citizens. In the Article definition is given for communicative-content aggression, as a necessary step for equal info- counter measures. Also specific “Kremlin” trends of communicative-content aggression are marked. For active, effective and multi-aspect defence the strategic-level Coordination Center for communicative-content modeling is proposed. Center is posed as a main public tool in communicative-content sphere — the main part of National Information Security.

Key words: *communicative-content security, information flows, security sector, information counteraction, communicative-content aggression.*

Розділ III
ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

УДК 340.114

Тертишник Володимир Митрофанович
доктор юридичних наук, професор,
академік Академії політичних наук,
професор Університету митної справи та фінансів

**Доктрина та проблеми і ризику конституційної
й судово-правової реформи в Україні**

Розкриваються проблеми гармонізації законодавчої, судової та виконавчої влади, удосконалення законотворчої діяльності та забезпечення верховенства права, зміцнення гарантій захисту прав і свобод людини. Найвища цінність держави — людина, в нашій державі в своїй більшості поки що залишається без достатніх матеріальних засобів для ефективної самореалізації та підтримки високих стандартів демократії. У правовій державі влада має бути обмежена правом, а головний урок історії показує на те, що вона має бути максимально обмежена в можливості довільно міняти законодавство задля своєї вигоди. Прийняття Конституції держави шляхом всенародного референдуму — законний і ефективний спосіб гармонізації влади і суспільства. При цьому основний Закон держави, отримує свою юрисдикцію безпосередньо від самого народу і стає вище влади, а влада вже не в змозі змінювати його на свій розсуд. Влада має бути не «верховною», а слугувати закону, дарованому народом і забезпечувати верховенство права людини і громадянина.

Ключові слова: *верховенство права, конституційний процес, референдум, розподіл влади, місцеве самоуправління, реформи, Україна, ризику.*

Економічна і політична криза в Україні все більше набирає загрозливих для суспільства і державотворення ознак кризи громадської довіри до влади, необхідності коректив стратегії розвитку, переосмислення доктринальних і інституційних трансформацій.

Актуальність досліджуваної проблеми обумовлюється новими обертами конституційної та судово-правової реформи та недосконалістю чинних законів.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми показує, що проблема узгодження конституційного процесу з цивілізаційним вибором суспільства приділяється увага соціологів, політологів, економістів та юристів [1—30]. Але існуючі публікації не вичерпують всю складну проблему, а швидше утворюють фундаментальну базу для подальшого її дослідження.

Метою даної роботи є визначення шляхів доктринальних трансформацій та гармонізації правових інституцій і суспільства.

В історичному і філософському вимірі право — це інтелектуальна цінність, суттєвий елемент культури народу, проявів його жадоби до свободи і справедливості.

Правова доктрина — це зумовлена духовним і інтелектуальним розвитком, станом моральності та політико-правовою культурою суспільства цілісна і гармонічна система принципів, поглядів, уявлень, ідей, концепцій і модельних норм щодо права і його розвитку, які виступають теоретичним стрижнем та концептуальною основою державотворчої, правотворчої, правозастосовної та право тлумачної діяльності.

Цивілізаційним вибором України в державотворенні є доктрина правової держави, одними з фундаментальних ідей якої є принципи розподілу влади та верховенства права.

Отримавши в спадщину правову систему, розбудовану на ідеології тоталітаризму та реалізовану методами командно-адміністративної юрисдикції, наша держава, попри всі проблеми, тримає курс на реалізацію принципів правової держави. Але це складний і багатогранний процес має торкатись як правовідносин «людина-держава», так і організації самої влади, де накопичилось немало проблем.

За аналітичними даними Інституту міжнародної економіки Петерсона з усіх найбільш багатих людей України більше 55% з них отримали свої багатства завдячуючи зв'язкам з владою та завдяки добуванню і експорту сирця. Для порівняння в США і в Бразилії таких лише 3,8%, в Китаї 9,2%, в Норвегії, Фінляндії, Данії, Японії та багатьох країнах з високим рівнем життя населення такі форми збагачення взагалі не спостерігаються, а в заможних країнах Європи їх зазвичай обмаль.

Найвища цінність держави — людина, в нашій державі в своїй більшості поки що залишається без достатніх матеріальних засобів для ефективної самореалізації та підтримки високих стандартів демократії.

Разом з тим, за даними організації Global Financial Integrity в 2010 р. з України виведено в зарубіжні банки 13,843 млрд доларів, в 2011 р. — 17,949 млрд, в 2012 р. — 21,001 млрд, в 2013 році було вивезено 13,911

млрд доларів. Разом з тим, Україна спромоглась отримати на кінець 2015 р. зовнішній борг у розмірі 46480,9 млн доларів.

Час від часу накочувану на Україну фінансову і банківську кризу можна в значній мірі подолати, якщо б багатії-патріоти, зняли хоча б десятину своїх валютних накопичень у зарубіжних банках, і помістили б їх на свій депозит у будь-який з державних банків України. Але сподіватись на таку шляхетність мабуть не приходиться.

Відтак потребують розв'язання проблеми з розмежуванням влади і бізнесу, створення системи стримувань і противаг феодалізації економічних правовідносин, постановки економіки різних форм власності в рівні умови, ліквідації схем «відкатів», недобросовісних махінацій з ПДВ, корупційної приватизації та інших незаконних збагачень. Потребує оптимізації організація усієї системи виконавчої влади.

У правовій державі влада має бути обмежена правом, а головний урок історії показує на те, що вона має бути максимально обмежена в можливості довільно міняти законодавство задля своєї вигоди.

Створення системи стримувань і противаг за допомогою розділу державної влади на окремі взаємодіючі і контролюючі одна одну гілки забезпечує оптимальне функціонування державного механізму, не дає можливості жодній з гілок влади узурпувати владні повноваження інших.

Як підмічає М. І Михальченко, — у виконавчій владі окрім її традиційної вертикалі на чолі з Кабінетом Міністрів, створився унікальний симбіоз з адміністрації президента та колишніх структур Компартії України, і цей неприродний симбіоз існує до цього часу, дозволяючи переродження політичного режиму в олігархію, а сама Україна «мандрює від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської» республіки, явивши особливий варіант «напівдемократичної олігархії» з усіма його недоліками [12, с. 9].

Виконавча гілка влади у нас виявилась поділеною на дві паралельно функціонуючі та часто дублюючі одна одну інституції — Президент з апаратом президента і Прем'єр-міністр з цілим апаратом Кабінету міністрів та міністрами. Таке дублювання функцій виконавчої влади робить її недостатньо оперативною в прийнятті рішень, не сприяє ефективності її діяльності. Штори, за якими ховається колективна безвідповідальність мають бути відправлені на звалище історії. Думається що доцільно в процесі Конституційної реформи в Україні радикально спростити організацію виконавчої влади — підпорядкувати усіх міністрів безпосередньо Президенту (скасувавши посаду Прем'єр-міністра), а також Кабінет міністрів об'єднати з апаратом Президента, значно скоротивши штат чиновників.

Доцільно буде відновлення функції прокурорського нагляду за забезпеченням прав і свобод людини і громадянина в діяльності органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та їх посадових і службових осіб. Прокуратура виправдовувала себе в процесі цивілізаційного розвитку як багатофункціональна інституція забезпечення законності у різних сферах держави, і її компетенцію не варто зводити тільки до участі у кримінальних провадженнях. Забезпечення законності в інших сферах залишилось білою плямою законодавчих реформ і досі інституційно належним чином не забезпечено. Позбавлення прокуратури функції нагляду за законністю в діяльності посадових осіб органів влади і місцевого самоврядування — є великою стратегічною і доктринальною помилкою реформи.

Деполітизація правоохоронних — важлива умова їх об'єктивності. Але висунення їх керівників від політичної більшості, а тим більше підпорядкованість більшості з них Кабінету міністрів не робить їх належними рицарями законності і незалежними від виконавчої влади, яку вони мають певним чином контролювати. Нонсенс, але факт — працівники поліції згідно закону «Про національну поліцію» мають бути деполітизовані і не можуть бути членом якоїсь партії, а Міністр МВС чомусь може призначатися за домовленістю про розподіл портфелів від якоїсь партії.

Законодавчий орган України — Верховна Рада, має працювати більш якісно, оперативно і стабільно, забезпечуючи через право злагоди і стабільності в суспільстві, і не створювати ситуацію перманентних реформ.

Закладена змінами до Конституції схема роботи Парламенту, штовхає парламентарів на створення штучної більшості, що автоматично залишає інших в опозиції до неї. Парламент обрікається на існування двох таборів, стосунки яких «стінка на стінку». Існуюча ж схема позбавляє можливості появи мудрого і виваженого центрризму, який гармонізує всю систему.

Зменшенню градусів політичної напруги, та сприянню виваженості рішень законодавчого органу буде сприяти його реформування, з урахуванням досвіду роботи Парламенту США: вибори в парламент мають відбуватись так, щоб склад парламенту не мінявся водночас повністю, а оновлювався кожні два роки на одну третину (стримування від радикальних змін і потрясінь); доцільніше мати двопалатний законодавчий орган.

Назва нашого законодавчого органу не повинна підкреслювати його «верховність» — доцільніше наш парламент так і іменувати «Парламент».

Не слід відмовлятися від ідеї двопалатного парламенту, досвід роботи якого в багатьох країнах світу показує його певні переваги. Так, наприклад, у Франції парламент складається з Сенату та національ-

них зборів, в Італії з Сенату та Палати депутатів, в Іспанії Парламент (Генеральні кортеси) складається з Конгресу депутатів і Сенату, у Німеччині законодавчу владу виконують Бундестаг і Бундесрат, у Швейцарії Федеральні зібрання, як законодавчий орган, включають Національну раду і Раду кантонів, в США законодавчий орган — Конгрес складається із Сенату та палати представників, у Польщі законодавчу владу здійснюють Сейм і Сенат.

Двопалатний парламент більш консервативніший. І це виправдано. В законотворчій роботі як ніде має діяти принцип — “сім раз відміряй, один відріж”. Вважаємо, що двопалатний парламент — досить прийнятна модель законодавчої влади для України, яка має бути все ж реалізована, але без поспіху, зважено. Доцільно в структурі нашого законодавчого органу передбачити дві палати: верхня палата — «Сейм», нижня палата, — «Віче» (народні збори). «Віче» має обиратись за максимально демократизованою мажоритарною системою виборів. В іншому випадку (при запровадженні пропорційної системи виборів) залишаються умови для соціальних потрясінь — пробудження політичних вулканів, як наслідок зміни симпатій виборців. Часті зміни курсу ні державі, ні суспільству, ні громадянам нічого хорошого не дають.

Для конструктивного оновлення законодавчої влади слід установити загальне конституційне правило — громадянин може бути членом парламенту не більше двох строків підряд; до зарахування обраним має допускатись лише той, хто подав декларацію про свої прибутки та своє багатство в цілому, та підтвердив, що більшість його власності перебувають на території України (тим самим інвестується в Україну); регламент роботи законодавчого органу має бути більш простим і дозволяти оперативно приймати доленосні закони.

Депутати, які проголосували за неконституційні закони, або порушували правила голосування (голосування чужими картками) мають, щонайменше, позбавлятиись депутатських мандатів і не допускатись до виборів у законодавчий орган держави в наступних виборах.

Досі не вирішена проблема депутатської недоторканності. Нагадаємо, що Указом Президента України від 15 січня 2000 року проголошено проведення у неділю 16 квітня 2000 року всеукраїнського референдуму. На референдум ставилось питання: “Чи згодні Ви з необхідністю обмеження депутатської недоторканності народних депутатів України і вилученням у зв’язку з цим частини третьої статті 80 Конституції України, де сказано: “Народні депутати України не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані ?” Необхідна більшість голосів на референ-

думі була подана за скасування названого положення. Конституційний Суд 27 червня 2000 року (Справа N 1-38/2000 N 1-в/2000) визнав, що виключення частини третьої статті 80 Конституції України не суперечить Конституції України. Фактично Конституційний Суд України уже оприлюднив результати референдум, які і набирають чинності законів після їх оприлюднення в порядку оприлюднення законів. Та візок і понині ще там.

Як швидко вирішити проблему сьогодні? Не треба розглядати проблему скасування депутатської недоторканності в комплексі з проблемами встановлення європейських стандартів захисту депутата. Практика дебатів в парламенті показує, що «всі за» скасування депутатської недоторканності існуючої в чинному її варіанті, але «кожен має свою точку зору» щодо питання, якою має бути система захисту роботи депутата. Як наслідок, незгода з проектами щодо розв'язання проблеми останнього, призводить що при голосуванні в цілому, ніколи не набирається необхідна кількість голосів, що фактично і задовольняє «усіх», хто раніше був «за».

На наш погляд, указанного прийнятого й оприлюдненого рішення Конституційного Суду достатньо як для того, щоб вважати самі результати референдуму також оприлюдненими, а отже такими що набрали законної сили, так і для постановки на голосування в сьогоднішньому Парламенті питання про скасування частини третьої статті 80 Конституції України (без всяких «підвісок» до цього питання).

Думається, скасовуючи ч. 3 ст. 80 Конституції України, в Законодавстві про статус депутатів необхідно закріпити такі правила: «Народні депутати України не можуть бути затримані чи заарештовані під час роботи безпосередньо у Верховній Раді України. Кримінальне провадження стосовно народного депутата України може бути розпочате тільки Генеральним прокурором України, його заступниками, або прокурорами областей відповідно до правил територіальної підслідності. Затримання чи арешт народного депутата України може здійснюватися тільки за рішенням апеляційного чи Верховного суду України». Аналогічний рівень правового захисту доцільно установити також відносно суддів та слідчих усіх слідчих підрозділів.

Судова влада має бути максимально незалежною від інших. Існуюча система призначень і звільнень суддів не зовсім забезпечує такий підхід. Це стосується як судів загальної юрисдикції, так і Конституційного суду України. В розв'язанні даних проблем не вичерпаний досвід європейських країн. Перехід на обрання суддів всенародним голосуванням може стати більш доцільним в сенсі реалізації принципу розподілу влади та забезпечення незалежності суддів.

Відродження суду присяжних має відбуватись з урахуванням його класичної моделі, моделі яку обрали Англія, США і інші країни та яка показала свої переваги за Статуту кримінального судочинства 1864 року. Має бути така модель, за якої відокремлюється питання про винність (це питання вирішується присяжними в вердикті) від питання про покарання (це питання вирішує суддя в вироку), чим по суті судова влада ділиться на дві взаємно контролюючі частини, що обмежує можливості зловживання, корупції та тиску на судову владу, зміцнює принцип неупередженості і незалежності суду та зменшує ризик судових помилок.

Разом з тим, має бути відновлена робота мирових суддів — це демократичний виборний судовий орган, простота роботи якого забезпечувала процесуальну економію, а його діяльність в цілому має поглиблювати реалізацію ідеї у гуманізму в судовій владі.

Поспішно запроваджена монополія адвокатури на захист не відповідає ідеям демократичної правової держави. Самі державні установи, в яких нерідко є посади юрисконсультів, в разі необхідності захисту своїх інтересів у суді, за такої моделі змушені будуть звертатись до адвокатів, невідомо якими шляхами шукаючи кошти на оплату їх послуг. Положення Конституції України щодо вільного вибору людиною захисника своїх прав доцільно викласти з урахуванням позиції Європейського суду з прав людини у справі «Загородній проти України» (рішення від 24 листопада 2011 року), а також положеннями міжнародно-правового джерела права — «Принципи і керівні положення Організації Об'єднаних Націй, що стосуються доступу до юридичної допомоги в системі кримінального правосуддя» (Резолюція Економічного та Соціальної Ради ООН 2012/15 від 26 липня 2012 року). При цьому, як і при будь-яких реформах, слід неухильно дотримуватись фундаментальної засади недопустимості звуження існуючих прав і свобод людини.

Держава відповідає перед людиною за свою діяльність, саме так визначено в ст. 3 Конституції України. Важливою формою реалізації даної ідеї став Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду». Між тим, потребує окремого врегулювання порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями посадових осіб органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. На основі вищезгаданих норм Конституції України потребує розробки і прийняття системний законодавчий акт — «Кодекс реабілітації постраждалих від незаконних дій чи бездіяльності влади».

Реалізація принципу гуманізму в подальшому не можлива без прийняття нового Кримінального кодексу, при розробці якого має виважено бути здійснена масштабна декриміналізація.

Разом з тим, з становленням України як незалежної держави, з все більшою розлукою з тоталітарним минулим, ми маємо подбати як про гідність загублених жертв сумління минулого, так і про безхмарну перспективу майбутніх поколінь. «Держава існує не для того, щоб перетворити земне життя в рай, а для того, щоб перешкодити їй остаточно перетворитися в пекло», — слушно писав Микола Бердяєв.

Одна з важливих проблем — це забезпечення невідворотності відповідальності тих, хто організував і здійснив масові політичні репресії і терор проти населення України. Відповідні дії є як несумісні з ідеєю права і справедливості, мають отримати окрему кваліфікацію як злочини проти миру, людства і людяності, та такі, що не підлягають терміну давності. Думається буде доречно розділ XX Кримінального кодексу України доповнити ст. 448 «Політичні репресії і терор».

Для забезпечення прав людини доцільно запровадити в Україні свого окремого Національного Суду з прав людини, в юрисдикцію якого входило б як раз розгляд позовів людини проти органів державної влади України та їх посадових осіб. На наш погляд, створення такого судового органу може поліпшити реалізацію інституту відповідальності держави перед людиною, сприяти зміцненню принципу верховенства права в діяльності державних органів влади.

Національний суду з прав людини, має створюватись в Україні на засадах максимального забезпечення незалежності суддів від самої влади. Отже, на призначення суддів на посади жодна з гілок влади не повинна впливати. Тому скоріш за все буде виправданим обрання суддів прямими всенародними виборами.

Склад та організація діяльності Національного суду з прав людини можуть бути визначені з урахуванням досвіду формування та організації діяльності Європейського суду з прав людини. Судді обираються строком на шість років таким чином, щоб кожні три роки склад Суду оновлювався на одну третину. Поряд із внесенням змін і доповнень до Конституції України має бути прийнятий окремий Закон України «Про Національний суду з прав людини». На наш погляд створення такого судового органу може поліпшити реалізацію інституту відповідальності держави перед людиною, сприяти зміцненню принципу верховенства права в діяльності державних органів влади.

Одним із найважливіших кроків на шляху реформи влади на сучасному етапі державного будівництва та в умовах існуючої системи роботи

парламенту є прийняття демократичної Конституції держави шляхом всенародного референдуму.

Слід мати на увазі, що «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ... Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами» (ст. 5 Конституції України).

Згідно ст. 3 Закону України № 5475-VI від 6 листопада 2012 року «Про всеукраїнський референдум», одним з предметів всеукраїнського референдуму може бути «схвалення нової редакції Конституції України, внесення змін до Конституції України, скасування, втрату чинності чи визнання нечинним закону про внесення змін до Конституції України (конституційний референдум)»

На наш погляд, доцільно Конституцію в цілому прийняти шляхом референдуму. При прийнятті Конституції України шляхом референдуму змінюється суть співвідношення права і влади — «право отримує панівне становище, забезпечується верховенство права, стабільність і непорушність конституційних норм, а законодавча влада залишається не «панівною», а однією з гілок влади, яка має виконувати і реалізовувати норми Конституції України.

Прийняття Конституції держави шляхом всенародного референдуму — законний і ефективний спосіб гармонізації влади і суспільства. При цьому основний Закон держави, отримує свою юрисдикцію безпосередньо від самого народу і стає вище влади, а влада вже не в змозі змінювати його на свій розсуд. Влада має бути не «верховною», а слугувати закону, дарованому народом і забезпечувати верховенство права людини і громадянина.

Список використаних джерел

1. Брус Т. Аналіз державної політики: проблеми походження, теорії та перспективи розвитку / В. Романов, Т. Брус // Вісник УАДУ. — 2001. — С. 250—257.
2. Головатий С. П. Правнича термінологія і державотворчий процес / С. П. Головатий, Ю. Є. Зайцев, І. Б. Усенко // Українське право. — 1995. — № 1 (2). — С. 88—94.
3. Головаха Е. Можновладці і маси в умовах «класово-станового суспільства»: сучасні реалії і можливі зміни / Е. Головаха // Філософська думка. — 2016. — №1. — С. 26—28.

4. Горбатенко В. П. Політичні ризики: від теорії до практики / В. П. Горбатенко // Суспільно-політичні процеси. — 2016. — Вип. 2. — С. 55—69.
5. Козюбра М. Верховенство права: українські реалії та перспективи / М. Козюбра // Право України. — 2010. — №3. — С. 6—18.
6. Колодій А. Громадське суспільство та правова держава: проблеми і шляхи розбудови / А. Колодій // Право України. — 2010. — №7. — С. 12—17.
7. Концепція удосконалення інституту юридичної відповідальності держави перед громадянським суспільством та особою в Україні / Ю. С. Шемшученко, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, С. В. Стоєцький та ін. — К.: Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2014. — 112 с.
8. Корнієнко М. В. Суспільство і правопорядок. Видання в 6-и т. — Т. 2. / М. В. Корнієнко. — К.: Фонд юрнауки АПС, 2007. — 264 с.
9. Костенко О. Яка Конституція нам потрібна, або Свобода людини проти правової сваволі / О. Костенко // Віче. — 2015. — №13. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: ресурс <http://www.viche.info/journal/4805/>.
10. Лікарчук Д. С. Основні способи вирішення парламентських конфліктів у сучасній Україні / Д. С. Лікарчук // Суспільно-політичні процеси. — 2016. — Вип. 3. — С. 95—150.
11. Маляренко В. Природа «переформатирования» судебной системы Украины / В. Маляренко // Ракурс [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://racurs.ua/1004-priroda-pereformatirovaniya-sudebnoy-sistemy-ukrainy>
12. Михальченко М. Політична система в Україні: що ми модернізуємо? / М. Михальченко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія № 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Випуск 4: збірник наукових праць. — К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. — С. 9—14.
13. Мироненко П. В. Форма правління: політичні трансформації на зломі століть: монографія / П. В. Мироненко. К.: Академія, 2014. — 220 с.
14. Небоженко В. Мы от социализма пришли к дикому капитализму [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://vse.media/viktor-nebozhenko-myi-ot-sotsializma-prishli-k-dikommu-kapitalizmu/>
15. Обрусна С. Ю. Зарубіжний досвід судового управління та можливості його використання при реформуванні судової системи України / С. Ю. Обрусна // Вісник Вищої ради юстиції. — 2010. — № 4. — С. 52—73.
16. Оніщук М. В. Референдна демократія: проблеми конституційної теорії та практики: Монографія / И. В. Оніщук. — К.: Видавництво Європейського університету, 2009. — 450 с.
17. Петришин О. В. Модельні правові акти: теорія та практика реалізації: монографія / О. В. Петришин, О. А. Колодій. — К.: Алерта, 2016. — 204 с.

18. Петров Р. А. Транспозиція «acquis» Європейського Союзу у правовій системі третіх країн: Монографія / Р. А. Петров. — К.: Істина, 2012. — 384 с.
19. Правова доктрина України: у 5 т. — Т.2: Публічно правова доктрина України / Ю. П. Битяк, Ю. Г. Барабаш, М. П. Кучерявенко та ін. ; за заг. ред. Ю. П. Битяка. — Х.: Право, 2013. — 864 с.
20. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: Монографія: У 2-х кн. / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. — К.: Юридична думка, 2008. — Кн.1. Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії. — 344 с.
21. Сірий М. Значення та роль найвищого судового органу у правовій системі України / М. Сірий // Право України. — 2012. — № 11—22. — С. 52—62.
22. Семченко О. А. Політична модернізація як чинник державної іміджевої політики / О. А. Семченко // Суспільно-політичні процеси. — 2016. — Вип. 2. — С. 125—140.
23. Тертичка В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні / В. Тертичка. — К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. — 750 с.
24. Тертишник В. М. Конституційна реформа: пошук нової парадигми українського конституціоналізму / В. Тертишник // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. — 2015. — №6. — С. 52—59.
25. Тертишник В. Правова держава: гострі кути на шляху від концептуальної моделі до реальності / В. М.Тертишник // Вісник національної академії наук України. — 2007. — №3. — С. 25—29.
26. Уваров В. Г. Застосування практики Європейського Суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів в удосконаленні кримінального судочинства України: монографія / В. Г. Уваров; за заг. ред. доктора юрид. наук В. М. Тертишника. — Дніпропетровськ, 2012. — 268 с.
27. Ченцов В. В. Реабілітація жертв незаконних кримінальних переслідувань, політичних репресій та зловживань владою: підручник для слухачів магістратури юридичних вузів / В. В. Ченцов, В. М. Тертишник. — Київ, 2016 — 324 с.
28. Черленяк І. І. Суспільно-еволюційний запит реформування політичної та конституційної систем України на сучасному етапі / І. І. Черленяк // Стратегічні пріоритети. — 2007. — № 2 (2). — С. 40—49.
29. Шемшученко Ю. С. До питання про формування і розвиток державно-правових інститутів незалежної України / Ю. С. Шемшученко, Н. М. Оніщенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2012. — №8. — С. 5—12.
30. Шемшученко Ю. С. Наукові засади конституційної реформи в Україні (за матеріалами наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 26 червня 2013 року) / Ю. С. Шемшученко // Вісник Національної академії наук України. — 2013. — № 8. — С. 15—20.

References

1. Brus T. Analiz derzhavnoyi polityky: problemy pokhodzhennya, teoriiy ta perspektyvy rozvytku / V. Romanov, T. Brus // Visnyk UADU. — 2001. — S. 250—257.
2. Holovatyy S. P. Pravnycha terminolohiya i derzhavotvorchyy protses / S. P. Holovatyy, Yu. Ye. Zaytsev, I. B. Usenko // Ukrayins'ke pravo. — 1995. — № 1 (2). — S. 88—94.
3. Holovakha E. Mozhnovladtsi i masy v umovakh «klasovo-stanovoho suspil'stva»: suchasni realiyi i mozhlyvi zminy / E. Holovakha // Filosofs'ka dumka. — 2016. — №1. — S. 26—28.
4. Horbatenko V. P. Politychni ryzyky: vid teoriiy do praktyky / V. P. Horbatenko // Suspil'no-politychni protsesy. — 2016. — Vyp. 2. — S. 55—69.
5. Kozyubra M. Verkhovenstvo prava: ukrayins'ki realiyi ta perspektyvy / M. Kozyubra // Pravo Ukrayiny. — 2010. — №3. — S. 6—18.
6. Kolodiy A. Hromads'ke suspil'stvo ta pravova derzhava: problemy i shlyakhy rozbudovy / A. Kolodiy // Pravo Ukrayiny. — 2010. — №7. — S. 12—17.
7. Kontseptsiya udoskonalennya instytutu yurydychnoyi vidpovidal'nosti derzhavy pered hromadyans'kym suspil'stvom ta osoboyu v Ukrayini / Yu. S. Shemshuchenko, N. M. Onishchenko, N. M. Parkhomenko, S. V. Stoyets'kyy ta in. — K.: Instytutu derzhavy i prava im. V.M. Korets'koho NAN Ukrayiny, 2014. — 112 s.
8. Korniyenko M. V. Suspil'stvo i pravoporyadok. Vydannya v 6-y t. — T. 2. / M. V. Korniyenko. — K.: Fond yurnauky APS, 2007. — 264 s.
9. Kostenko O. Yaka Konstytutsiya nam potribna, abo Svoboda lyudyny proty pravovoyi svavoli / O. Kostenko // Viche. — 2015. — №13. [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: resurs <http://www.viche.info/journal/4805/>.
10. Likarchuk D. S. Osnovni sposoby vyrishennya parlament's'kykh konfliktiv u suchasniy Ukrayini / D. S. Likarchuk // Suspil'no-politychni protsesy. — 2016. — Vyp. 3. — S. 95—150.
11. Malyarenko V. Pryroda «pereformatyrovanyya» sudebnoy systemy Ukrayny / V. Malyarenko // Rakurs [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: <http://racurs.ua/1004-priroda-pereformatirovaniya-sudebnoy-sistemy-ukrainy>
12. Mykhal'chenko M. Politychna systema v Ukrayiny: shcho my modernizuyemo? / M. Mykhal'chenko // Naukovyy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriya № 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannya sotsial'no-politychnykh dystsyplin. Vypusk 4: zbirnyk naukovykh prats'. — K.: Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova, 2010. — S. 9—14.

13. Myronenko P. V. Forma pravlinnya: politychni transformatsiyi na zlomi stolit': monohrafiya / P. V Myronenko. K.: Akademiya, 2014. — 220 s.

14. Nebozhenko V. Мы ot sotsyalyzma pryshly k dykomu kapytalyzmu [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: <http://vse.media/viktor-nebozhenko-myi-ot-sotsializma-prishli-k-dikomu-kapitalizmu/>

15. Obrusna S. Yu. Zarubizhnyy dosvid sudovoho upravlinnya ta mozhlyvosti yoho vykorystannya pry reformuvanni sudovoyi systemy Ukrayiny / S. Yu. Obrusna // Visnyk Vyshchoyi rady yustyttsiyi. — 2010. — № 4. — S. 52—73.

16. Onishchuk M. V. Referendna demokratiya: problemy konstytutsiynoyi teorii ta praktyky: Monohrafiya / Y. V. Onishchuk. — K.: Vydavnytstvo Yevropeys'koho universytetu, 2009. — 450 s.

17. Petryshyn O. V. Model'ni pravovi akty: teoriya ta praktyka realizatsiyi: monohrafiya / O. V. Petryshyn, O. A. Kolodiy. — K.: Alerta, 2016. — 204 s.

18. Petrov R. A. Transpozytsiya «acquis» Yevropeys'koho Soyuzu u pravovi systemy tretikh krayin: Monohrafiya / R. A. Petrov. — K.: Istyna, 2012. — 384 s.

19. Pravova doktryna Ukrayiny: u 5 t. — T.2: Publichno pravova doktryna Ukrayiny / Yu. P. Bytyak, Yu. H. Barabash, M. P. Kucheryavenko ta in. ; za zah. red. Yu. P. Bytyaka. — Kh.: Pravo, 2013. — 864 s.

20. Pryntsyp verkhovenstva prava: problemy teorii ta praktyky: Monohrafiya: U 2-kh kn. / Za zah. red. Yu. S. Shemshuchenka. — K.: Yurydychna dumka, 2008. — Kn.1. Verkhovenstvo prava yak pryntsyp pravovoyi systemy: problemy teorii. — 344 s.

21. Siryy M. Znachennya ta rol' nayvyshchoho sudovoho orhanu u pravoviyi systemi Ukrayiny / M. Siryy // Pravo Ukrayiny. — 2012. — № 11—22. — S. 52—62.

22. Semchenko O. A. Politychna modernizatsiya yak chynnyk derzhavnoyi imidzhevoyi polityky / O. A. Semchenko // Suspil'no-politychni protsesy. — 2016. — Vyp. 2. — S. 125—140.

23. Tertychka V. Derzhavna polityka: analiz ta zdiysnennya v Ukrayini / V. Tertychka. — K.: Vyd-vo Solomiyi Pavlychko «Osnovy», 2002. — 750 s.

24. Tertyshnyk V. M. Konstytutsiyna reforma: poshuk novoyi paradyhmy ukrayins'koho konstytutsionalizmu / V. M. Tertyshnyk // Aktual'ni problemy vitchyznyanoyi yurysprudentsiyi. — 2015. — №6. — S. 52—59.

25. Tertyshnyk V. Pravova derzhava: hostri kuty na shlyakhu vid kontseptual'noyi modeli do real'nosti / V. M. Tertyshnyk // Visnyk natsional'noyi akademiyi nauk Ukrayiny. — 2007. — №3. — S. 25—29.

26. Uvarov V. H. Zastosuvannya praktyky Yevropeys'koho Sudu z prav lyudyny ta norm mizhnarodno-pravovykh aktiv v udoskonalenni kryminal'noho

sudochynstva Ukrainy: monohrafiya / V. H. Uvarov; za zah. red. doktora yuryd. nauk V. M. Tertyshnyka. — Dnipropetrovs'k, 2012. — 268 s.

27. Chentsov V. V. Reabilitatsiya zhertv nezakonnykh kryminal'nykh peresliduvan', politychnykh represiy ta zlovzhyvan' vladoyu: pidruchnyk dlya slukhachiv mahistratury yurydychnykh vuziv / V. V. Chentsov, V. M. Tertyshnyk. — Kyiv, 2016 — 324 s.

28. Cherlenyak I. I. Suspil'no-evolyutsiynnyy zapyt reformuvannya politychnoyi ta konstytutsiynoyi system Ukrainy na suchasnomu etapi / I. I. Cherlenyak // Stratehichni priorytety. — 2007. — № 2 (2). — S. 40—49.

29. Shemshuchenko Yu. S. Do pytannya pro formuvannya i rozvytok derzhavno-pravovykh instytutiv nezalezhnoyi Ukrainy / Yu. S. Shemshuchenko, N. M. Onishchenko // Byuleten' Ministerstva yustytsiyi Ukrainy. — 2012. — №8. — S. 5—12.

30. Shemshuchenko Yu. S. Naukovi zasady konstytutsiynoyi reformy v Ukraini (za materialamy naukovoyi dopovidi na zasidanni Prezydiyi NAN Ukrainy 26 chervnya 2013 roku) / Yu. S. Shemshuchenko // Visnyk Natsional'noyi akademiyi nauk Ukrainy. — 2013. — № 8. — S. 15—20.

Vladimir Tertyshnyk

Doctor of Law, Professor,

Professor at the

University of Customs and Finance

Doctrine, problems and risks constitutional and judicial reform in Ukraine

Revealed problems of harmonization of legislative, judicial and executive, legislative activity and improving the rule of law, strengthening guarantees protection of rights and freedoms. The highest value of the state — the person in this country for the most part remains without adequate facilities for the effective fulfillment and support high standards of democracy. In legal state power should be limited to the right, and the main lesson of history shows that it should be as limited opportunities arbitrarily change the legislation to their advantage. Adoption of the Constitution states by referendum — a legitimate and effective way of harmonization of government and society. The basic law of the state receives its jurisdiction directly from the people and becomes higher authorities, and the authorities are not able to change it at will. The government should not be supreme, serve the law given by the people, and ensure the rule of law and citizens' rights.

Keywords: rule of law, constitutional process, referendum, separation of powers, local government, reform, Ukraine, risks.

Литвин Віталій Сергійович

кандидат політичних наук,

доцент і докторант кафедри політології

Львівського національного університету імені Івана Франка

Еволюція інституту президентства у досучасній політичній історії України: повноваження, роль і місце у системі державного правління

Розглянуто еволюцію інституту президентства у досучасній політичній історії України. Визначено стадії становлення, повноваження, роль та місце інституту президентства в системі правління різних державних утворень на історичних землях України. Особливу увагу приділено фактологічному окресленню повноважень, ролі та місця інституту президентства у державних утвореннях на історичних землях сучасної України в першій половині ХХ ст., а також визначено вплив інституту президентства в СРСР на особливості становлення й роль інституту президентства в пострадянській Україні. Водночас, окреслено історіографію дослідження інституту президентства в досучасній політичній історії України та структуровано еволюцію політико-правової думки щодо інституту президентства на історичних землях України. Відзначено, що досвід українського державотворення, інститут президентства в Україні здебільшого був кон'юнктурним, адже повноваження, роль та місце президента в системі державної влади (у системі державного правління) зазвичай (історично) визначались конкретними намірами певних політичних сил або політичними подіями, які складались в Україні впродовж різних етапів її історії.

Ключові слова: президент, президентство, система державного правління, напівпрезиденталізм, парламентаризм, президенталізм, Україна.

У ході і в результаті різноманітних політичних подій (внутрішньополітичного та зовнішньополітичного характеру) останніх десятиліть в Україні декілька разів змінювалась система державного правління і, відповідно, декілька разів корегувались повноваження, роль та місце інституту глави держави — президента — у системах державного правління. Але навіть сьогодні у цьому зрізі актуальним залишається питання адекват-

ного окреслення перспективної системи державного правління в Україні, зокрема в контексті місця у ній інституту президентства. А це, безумовно, складна та комплексна проблема, вирішення якої, враховуючи інституційно вагому парадигму «траєкторії попереднього розвитку», фактично неможливе без знання особливостей та наслідків еволюції інституту президентства (особливо у контексті становлення, повноважень, ролі і місця інституту президентства в системі державного правління) в політичній, у тім числі й досучасній, історії України.

Відповідно, метою представленої наукової статті¹ є політологічний (а також політико-правовий) аналіз еволюції інституту президентства у досучасній політичній історії України (до моменту відновлення Україною своєї незалежності в 1991 р.) крізь призму повноважень, ролі та місця інституту президентства у різних системах державного правління.

Поставлена мета значною мірою (хоча зазвичай побіжно та неконцептуально) вирішувалась з огляду на доволі широку джерельну базу, представлену доробками дослідників та державних діячів різних державних утворень на історичних землях України, а також вченими незалежної України тощо. Першу групу історіографічних напрацювань, які у тім числі розмірковують і з приводу доцільності запровадження інституту президентства в Україні (на історичних землях України), становлять розвідки таких авторів, як Г. Андрузький [4], М. Драгоманов [11], М. Міхновський [27], І. Франко [47], М. Грушевський [7], Д. Дорошенко [10], С. Дністрянський тощо. Натомість, другу групу доробків становлять праці сучасних вчених, які одначе апелюють до проблематики еволюції інституту президентства у досучасній політичній історії України, зокрема таких, як М. Пахомова [29], В. Шатіло [50], С. Агафонов [1], П. Музиченко [26], Б. Дем'яненко [9], П. Плахотнюк і В. Мельниченко [30], І. Старків [38], В. Сухонос [42], Б. Лазарєв [22; 23], М. Томенко [46], В. Горбатюк [6], В. Шаповал і В. Головатенко [49], О. Житник [12], Т. Приймак [31], М. Мацкевич [25] тощо (їхні праці здебільшого опубліковані з 2000 р.). Однак у представленому огляді наукової літератури, присвяченої інституту президентства в межах досучасних державних формувань на території України, не з'ясовано або слабо з'ясовано є проблема інституційного наслідування президентства, зокрема його повноважень, ролі та місця у різних системах державного правління в зрізі історичного впливу одних історичних віх становлення укра-

¹ Вона значною мірою є скороченим варіантом іншого нашого дослідження, опублікованого у польськомовному варіанті в збірнику наукових статей «Politeja: Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie». Детально див. [51].

їнської державності на наступні. Розгляд саме такої проблематики у контексті становлення інституту президентства в Україні до 1990/1991 рр. є ключовим вектором тих невирішених наукових завдань, які поставлено у дослідженні.

Проте перед тим, як безпосередньо перейти до розгляду еволюції інституту президентства в досучасній політичній історії України, варто згадати, що сам інститут президентства (а це, зі слів А. Гулієва, сукупність державно-правових (конституційно-правових) норм, які регулюють порядок виборів та вступу на посаду (інавгурацію) президента, його повноваження, місце та роль у системі органів державної влади, а також особливості дострокового припинення, заміщення чи відсторонення від посади і повноважень [8, с. 146]) в сучасному розумінні вперше оформлено Конституцією США 1787 р. Сьогодні інститут президентства належить до найбільш поширених у світі, бо, приміром, наприкінці ХХ ст. більше 130 зі 183 (тогочасних) держав-членів ООН мали у своєму державному механізмі посаду президента [36, с. 3]. Специфіка тільки у тому, що кожна держава, де є інститут президентства, пройшла особливу історію його розвитку.

Виникнення та запровадження (як багатоступеневий і складний процес) інституту президентства на історичних землях України (тобто в різних державних утвореннях на теренах сучасної України) продиктоване споконвічним прагненням українських етнічних земель до демократичних перетворень, а тому також має свої традиції. Українська політико-правова думка пов'язує ідею інституту глави держави в основному з уявленням про ту чи іншу форму (монархічну і республіканську — авт.) та систему (президентську, напівпрезидентську або парламентську) державного правління [49].

Зокрема, ще в середині — наприкінці ХІХ ст. в громадсько-політичних колах української інтелігенції виник національно-державницький напрям політико-правової думки, представники якого першими спробували підготувати проекти конституції України та регламентувати суть посади глави держави в Україні з урахуванням її державно-історичних традицій [2]. Ідея запровадження інституту президентства в політико-правовій думці України виникла в часи існування Кирило-Мефодіївського братства (1845—1847 рр.), члени якого виступили за побудову слов'янської спілки християнських республік, на чолі кожної з яких (у тому числі України) мали стояти обрані на певний фіксований термін всенародними зборами президент (як глава держави) і сейм (як парламент) [16]. Проект «Конституції Республіки» 1850 р. члена братства Г. Андрузького [4] став чи не першим помітним документом конститу-

ційно-правового характеру в українській політичній думці середини ХІХ ст., що акцентував увагу на доцільності запровадження республіканської форми правління із посадою президента як члена Державної Ради (легіслатури). Наступним етапом обґрунтування посади президента і її доцільності для України (але в складі федеративної республіки) стали доробки М. Драгоманова (зокрема робота «Вільний союз — Вільна спілка»), в яких аргументовано, що президент — політично відповідальний інститут влади, за яким зосереджені функції обнародування, нагляду за виконанням і переслідування за порушення законів, прийнятих парламентом [11]. Не менше важливими виявились думки І. Франка, що, виступаючи за республіканську форму державного правління, обґрунтував ідею всенародно виборного глави держави, який служить своєму народові [47]. Помітною виявилась проблема обґрунтування інституту виборного президентства і в діяльності перших українських політичних партій наприкінці ХІХ — початку ХХ ст. Це помічено у програмах Української соціал-демократичної робітничої партії, Української партії соціалістів-федералістів (об'єднувала членів Української демократичної партії і Української радикальної партії), Української партії соціалістів-революціонерів тощо, які виступали за трансформацію тогочасної Російської імперії у федеративну республіку на чолі з виборним у парламенті або ж призначуваним в уряді президентом [12]. Так, у програмі Української партії соціалістів-федералістів зазначено, що функції президента мали виконувати по черзі (впродовж одного року кожний) члени Високої Державної ради (уряду — авт.) [29, с. 21].

Дещо розбіжною у цьому контексті виявилась програма Української народної партії, програмний документ якої «Основний закон “Самостійна Україна”» (автора М. Міхновського) заперечував ідею локального самоврядування України в межах Російської децентралізованої держави, а, натомість, зосереджувався на положенні повної незалежності України як президентської республіки з всенародно виборним на шість років президентом, що одночасно мав бути як главою держави, так і главою виконавчої гілки влади [27]. Зазначалось, що особа президента політично мала бути недоторканою, оскільки відповідальність за дії президента мали нести призначені безпосередньо президентом (без згоди двопалатного парламенту) міністри. Було встановлено, що президентом може бути обрано особу віком, не менше 35 років. Також було регламентовано, що президент, не маючи права законодавчого вето, мав здійснювати нагляд за виконанням законів, міг скликати дві палати парламенту, мав бути головнокомандувачем збройними силами України, був наділений правом помилування (амністії) тощо. У проекті Конституції України

Української народної партії було закладено механізм притягнення президента до відповідальності у разі порушення ним Основного закону. Для цього було передбачено утворення спеціального народного суду, який складаючись з представників двох палат парламенту, мав право усунути президента з посади та призначити дострокові вибори глави держави.

Загалом (з огляду на сучасну інтерпретацію систем державного правління) це означає, що фактично політико-правова думка України періоду середини XIX — початку XX ст. зосередилась на виборі із-поміж президентською і парламентською моделлю республіканізму, а відповідно — між посадою всенародного виборного на фіксований термін президента як водночас глави держави і глави виконавчої влади і посадою виборного парламентом на фіксований термін президента як винятково глави держави. На початку XX ст. (зокрема в 1918—1921 рр.) проблему теоретично і практично, як свідчить історичний досвід, було вирішено двозначно. З однієї сторони, в Українській Народній Республіці (УНР), де вперше на практиці апробовано інститут українського президентства [1, с. 103], ідеологом якого був М. Грушевський [31], передбачалось, що особа, яка обрана всенародними зборами (парламентом), є главою держави (президентом) УНР [45, с. 65; 48, с. 175]. І. Старків [38, с. 859] вважає, що 29 квітня 1918 р. першим президентом УНР обрано М. Грушевського. Але, зі слів Д. Белова, в той час інституту президентства як такого ще не існувало [3, с. 74—75]. Це було пов'язано з тим, що вибори М. Грушевського не були легальними, адже не існувало нормативно-правових актів (навіть із огляду на прийняту 29 квітня 1918 р. Конституцію УНР [19]), які передбачали би посаду президента та регламентували порядок її обрання¹. Тому першим президентом УНР, але вже в екзилі, варто вважати А. Лівіцького, що обіймав цю посаду двічі — в 1926—1948 і 1948—1954 рр. Іншими президентами УНР в екзилі (детально див. табл. 1) були С. Витвицький (1954—1965 рр.), М. Лівіцький (1967—1989 рр.) і М. Плав'юк (1989—1992 рр.).

Доволі специфічна ситуація склалась у контексті визначення глави держави в УНР періоду Директорії (у 1918—1920 рр. — на території

¹ Окрім того, невідомий жодний політико-правовий акт, учинений М. Грушевським як президентом УНР. Натомість, очевидно, що М. Грушевський був лише «президентом» (главою/спікером) Української Центральної Ради — парламенту УНР (він навіть послуговувався візиткою французькою мовою — «President du Parlement D'Ukraine»). Це була вища посадова особа в УНР того часу. Будучи якщо не харизматичним, то найавторитетнішим лідером українства того часу, М. Грушевський виконував «верховну функцію репрезентанта держави». Саме це дало підстави А. Жуковському назвати М. Грушевського «першим некоронованим президентом української держави».

сучасної України, а в 1921—1926 рр. — поза межами етнічної території України, в екзилі). Директорія УНР була найвищим органом державної влади УНР, який складався з Голови Директорії (у 1918—1919 рр. — В. Винниченко, у 1919—1926 рр. — С. Петлюра) та членів Директорії (разом п'ять осіб). Ми дотримуємось позиції, що Директорія за повноваженнями й функціями була схожа до інституту колегіального президентства, підпорядкованого і виборного органами законодавчої влади. Вищим тимчасовим законодавчим органом влади УНР в 1919 р. був Трудовий конгрес України, перед яким формально, навіть попри те, що Трудовий конгрес був скликаний Директорією і працював не постійно, а сесійно, була відповідальна остання. Особливість функцій Директорії у цей час полягала в тому, що в силу військового стану цей колегіальний орган державної влади видавав закони, які мали затверджуватись на найближчій сесії Трудовим конгресом України (фактично це означало, що Директорія мала право видавати декрети/укази з силою законів). Натомість, як орган виконавчої влади функціонувала призначена Директорією (колегіальним главою держави УНР) та підзвітна перед Трудовим конгресом України (парламентом УНР¹) Рада народних міністрів (уряд УНР) на чолі з головою Ради народних міністрів (прем'єр-міністром УНР). У листопаді 1920 р. правовою основою політичної системи УНР були закони «Про тимчасове Верховне Управління і порядок законодавства в УНР» [15] і «Про Державну народну раду» [14]. Ці нормативно-правові акти передали законодавчі функції і контроль над урядом УНР Державній народній раді (новому парламенту). Проте до скликання Державної народної ради її функції було покладено на Раду народних міністрів, а Голова Директорії (ним тоді був С. Петлюра) виконував (індивідуально) функції глави держави. Голову Директорії, на випадок неможливості виконувати обов'язки, заміщала колегія, а в разі неможливості її скликати — голова Ради народних міністрів.

Схожа модель республіканізму (парламентська система державного правління) і відповідно схожа вагомість посади президента були передбачені в незалежній з 15 по 18 березня 1939 р. Карпатській Україні. Конституційними законами цієї невизнаної держави регламентувалось, що: президент як глава держави обирається Сеймом (парламентом Карпатської України); виконавчу владу очолює прем'єр-міністр, якого також обирають у Сеймі; прем'єр-міністр і президент політично відпові-

¹ Трудовий конгрес України в 1919 р. висловився за підготовку закону для виборів всенародного парламенту.

дальні перед парламентом. Також було регламентовано право уряду зі згоди президента видавати тимчасові розпорядження із силою закону. Вони не могли вести до змін конституційних законів і мали бути внесені як законопроекти на найближче засідання Сейму, оскільки інакше втрачали юридичну силу. Першим і останнім президентом Карпатської України було обрано А. Волошина. Це означає, що політико-правова думка і політична практика Української Народної Республіки та Карпатської України тяжіла до запровадження моделі парламентського республіканізму (парламентської системи державного правління), відповідно — до посади виборного парламентом на фіксований термін президента винятково як глави держави.

Таблиця 1

**Історія інституту президентства в досучасній політичній історії України
(на прикладі деяких українських державних утворень в 1918—1991 рр.)¹**

Державне утворення	Президент	Дати повноважень	Політична партія	Конституційний статус	Тип президентства	Система правління/ Конституційний спосіб обрання
УНР	В. Винниченко	14.12.1918 – 13.02.1919	УСДРП	Глава держави	Колегіальне	Парламентаризм/ Парламентський
	С. Петлюра	09.05.1919 – 25.05.1926	УСДРП	Глава держави	Колегіальне/ Індивідуальне	Парламентаризм/ Парламентський
	А. Лівіцький (I)	25.05.1926 – 10.06.1948	УСДРП	Глава держави	Індивідуальне	Парламентаризм/ Парламентський
	А. Лівіцький (II)	10.06.1948 – 17.01.1954	УСДРП	Глава держави	Індивідуальне	Парламентаризм/ Парламентський
	С. Витвицький	17.01.1954 – 09.10.1965	Без-партійний	Глава держави	Індивідуальне	Парламентаризм/ Парламентський
	М. Лівіцький	22.03.1967 – 08.12.1989	Без-партійний	Глава держави	Індивідуальне	Парламентаризм/ Парламентський
	М. Плав'юк	08.12.1989 – 22.08.1992	Без-партійний	Глава держави	Індивідуальне	Парламентаризм/ Парламентський
ЗУНР	Є. Петрушевич	04.01.1919 – 22.01.1919	УНДП	Глава держави	Колегіальне	Парламентаризм/ Парламентський
		19.06.1919 – 15.03.1923		Глава держави і виконавчої влади	Індивідуальне	Президенталізм/ Всенародний
Карпатська Україна	А. Волошин	15.03.1939 – 18.03.1939	НХП	Глава держави	Індивідуальне	Парламентаризм/ Парламентський

¹ Умовні позначення: УНР — Українська Народна Республіка; ЗУНР — Західноукраїнська Народна Республіка; УСДРП — Українська соціал-демократична робітничка партія; УНДР — Українська національно-демократична партія; НХП — Народно-християнська партія.

З другої сторони, в Західноукраїнській Народній Республіці (ЗУНР) у різний час апробовано розбіжні проекти і концепти конституцій, котрі були запропоновані С. Дністрянським, депутатом австрійського парламенту і професором Львівського університету. Перший проект цього вченого, що був підготовлений наприкінці жовтня 1918 р. і називався «Устроєм Галицької Держави» [40, с. 59—60], суттєво звертався до інституційної практики УНР та передбачав створення держави із парламентською системою державного правління, у якій законодавча влада мала належати Українській Національній (Народній) Раді (яку було обрано 18 жовтня 1918 р.), а виконавча влада — Уряду (Народній Управі або Державному Секретаріату), який формувався та був відповідальним перед парламентом (перший уряд було створено 9 листопада 1918 р. на чолі із К. Левицьким). Українська Національна Рада трактувалась як тимчасовий парламент, який на підставі виборів за пропорційною системою («із пропорційним заступництвом для національних меншостей») мав замінити постійно функціонуючий Народний Сейм. Це було закріплено в прийнятому 13 листопада 1918 р. «Тимчасовому Основному законі про державну самостійність українських земель бовшої Австро-Угорської монархії» [20; 43], в якому ні слова не було сказано про посаду президента ЗУНР. Тільки згодом (4 січня 1919 р.) текст Тимчасової Конституції ЗУНР доповнено групою, за твердженням Б. Тищика [44], так званих «конституційних законів». Приміром, «Про Виділ Української Національної Ради» — своєрідний інститут колегіального глави держави у складі Президента Української Національної Ради і дев'яти осіб (разом десяти членів) [14]. Повноваженнями Виділу було визначено: іменування та призначення членів уряду, дострокове припинення повноважень членів уряду, здійснення амністії і помилування/аболіції, призначення керівників органів державної влади на місцях, проголошення законів ЗУНР тощо. Особливу (голосуючу) силу у Виділі мав Президент, голос якого був визначальним у прийнятті конкретних рішень цього органу державної влади — особливо тоді, коли в ході голосування (обов'язково за присутності не менше шести членів Виділу) голоси членів Виділу розподілялись рівномірно. Також було аргументовано, що Виділ Української Національної Ради вибирається на час повноважень Української Національної Ради і функціонує до формування нового Виділу нової Української Національної Ради. Фактично йшлося про інститут колегіального президентства в умовах парламентської системи республіканського правління (за типом Директорії в УНР). Перший і останній інститут колегіального президентства очолив Є. Петрушевич,

який у 1918—1923 рр. був Президентом (спікером) Української Національної Ради (спершу впродовж листопада 1918 — січня 1919 рр. в межах території ЗУНР (до Акту Великої Злуки УНР та ЗУНР), а впродовж 1919—1923 рр. (після підписання і денонсації Акту Великої Злуки УНР і ЗУНР) в межах території Західної області УНР і в форматі існування ЗУНР в екзилі [24, с. 140]). Будучи главою найвищих органів державної влади ЗУНР (Української Національної Ради і її Віділу), Є. Петрушевич спочатку виконував тільки представницькі функції, не мав реальних повноважень для реалізації власних поглядів на внутрішню й зовнішню політику держави. Крім того, в січні 1919 р. (після підписання Акту Великої Злуки УНР і ЗУНР) Є. Петрушевич як очільник Західної області УНР увійшов до складу Директорії УНР — іншого органу державної влади, який виконував функції колегіального глави держав, — чим було послаблено його повноваження як керівника інституту колегіального глави держави в ЗУНР.

Ситуація змінилася лише у червні 1919 р., коли Українська Національна Рада (в силу військової небезпеки з боку Польщі, а також внутрішніх суперечок у керівництві УНР) присвоїла Є. Петрушевичу спеціальні права «Диктатора», тобто «верховного військово-політичного зверхника на час війни», котрі означали суміщення його повноважень як глави держави та глави уряду ЗУНР. Фактично (навіть попри те, що Є. Петрушевича не було обрано президентом всенародно) очікувалося зміщення республіканської форми державного правління від парламентської до президентської системи державного правління, тобто від позиціонування президента лише як глави держави до позиціонування президента як глави держави і глави виконавчої влади. Схожу логіку було передбачено в другому проекті «Конституції Західно-Української Народної Республіки» С. Дністрянського у 1920 р. [39, с. 147—150]. Документ означав ЗУНР як президентську республіку, де законодавча влада має бути зосереджена в руках Народної Палати (парламенту), а виконавча влада — в руках Президента Республіки (як глави держави і глави уряду — Державної Ради). Обидва органи державної влади мали формуватись на підставі одночасних/синхронних всенародних виборів (кожні 4 роки) [25]. За президентом передбачалось зосередження таких функцій: керування урядом; керування збройними силами держави; присвоєння і скасування військових звань та рангів; призначення і звільнення членів Державної Ради й Голови Державної Юстиції, здійснення через них верховного керівництва внутрішнім управлінням та правосуддям в державі; здійснення права помилування в державі. Передбачалась можливість висунен-

ня парламентом (двома третинами його голосів) політичного звинувачення проти президента, а також внесення парламентом пропозиції про зміщення президента.

Все це означає, що в політичній боротьбі українських земель за незалежність, а відповідно в міжінституційних політичних і правових відносинах різних українських державних утворень на початку — у першій половині ХХ ст. було втілено дві моделі інституту президентства: одна для умов парламентської системи республіканського правління передбачала посаду президента винятково як глави держави, обраного на фіксований термін у легіслатурі (у випадку Української Народної Республіки, Карпатської України та першого періоду існування Західноукраїнської Народної Республіки); друга для умов президентської системи республіканського правління передбачала посаду президента як глави виконавчої влади і глави держави, обраного на фіксований термін всенародно (другий період існування Західноукраїнської Народної Республіки). Попри переважання в політико-правовій думці і на практиці у той час моделі парламентського республіканізму з посадою виборного у парламенті як глави держави президента, дві апробовані моделі президентства (парламентську і президентську) поєднала ідея про те, що посада президента повинна сприйматись як певний стабілізаційний фактор і амортизатор поміж протидіючими політичними силами суспільства, особливо якщо вони перебувають на перехідному етапі свого розвитку.

Подальший розвиток (а точніше відсутність) інституту президентства в Україні після національно-визвольних змагань початку ХХ ст. продиктований перебуванням країни здебільшого у складі Радянського Союзу, політичну систему якого цілісно не можна було зіставити з парламентською чи президентською системою державного правління¹. Попри те, що в радянському політико-правовому процесі робилися спроби запровадження посади президента в 1936, 1964 та 1988 рр., ця ідея не була зрозуміла і підтримана партократичним загалом/вищими ешелонами влади. Причина полягала у тім, що за класичними моделями реалізації влади інститут президентства нерозривно пов'язаний із поділом влади. Тим часом, офіційна державна ідеологія радянського періоду заперечувала розподіл влади як спосіб організації політичної системи [21, с. 100], адже вважала його чужою цінністю для соціалістичної моделі. Таку ідею прослідковуємо ще з часів Й. Сталіна, який на пропо-

¹ Тим не менше, Радянський Союз і, зокрема Українська РСР, за системою державного правління (особливо з огляду на ідею повновладності рад, хоч і критичне відношення до політико-правової теорії) нагадували парламентські республіки.

зицію до проекту Конституції СРСР 1936 р. про запровадження інституту президентства зауважив: що за системою Конституції в СРСР не мало бути одноосібного президента, що обирався би всім населенням на рівні із Верховною Радою і спроможним би був протиставити себе Верховній Раді; що Президент у СРСР колегіальний, це — Президія Верховної Ради [37, с. 517]. Ситуація змінилась лише у березні 1990 р., коли Третій позачерговий з'їзд народних депутатів прийняв Закон «Про заснування поста Президента СРСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) СРСР» [33; 41]. Звернення до ідеї інституту президентства в СРСР було продиктовано драматичними подіями того часу, кризою радянського федералізму, яка проявилася після оголошення курсу на суспільно-економічну та політичну «перебудову», а також демократизацію країни [36].

Вибори першого Президента СРСР відбулись безпосередньо на З'їзді народних депутатів (вищого органу державної влади в СРСР), хоча надалі й передбачалось проведення прямих всенародних виборів президента СРСР [17]. Тогочасний Голова Верховної Ради СРСР (двопалатної легіслатури) М. Горбачов був обраний першим і останнім президентом Союзу [5; 6, с. 326]. Але ідея інституту президентства була підтримана більшістю населення СРСР, зокрема його складовою в Українській РСР, що стало причиною запровадження аналогічного інституту в усіх пострадянських державах. Більше того, при створенні посади президента в Україні (формально в Українській РСР), а це відбулось 5 липня 1991 р. [32; 34; 35] (після внесення змін до Конституції Української РСР 1978 р. [18]), було здійснено спробу врахувати як норми і досвід всесоюзного, так й іноземного законодавства [45, с. 72], хоча не було проапельовано до політико-правових ідей та практик інституту президентства на історично-етнічних землях України.

Висновуючи, потрібно зауважити, що інститут президентства в досучасній політичній історії України від початку до кінця ХХ ст. суттєво еволюціонував. Внаслідок цього спосіб обрання (із 1991 р. — всенародний, а в історичному зрізі — парламентський), повноваження (із 1991 р. більші, ніж в історичній ретроспективі), місце та роль (із 1991 р. над всією системою державної влади, а в історичному зрізі у системі державної влади) інституту президентства в Україні з 1991 р. не відповідають інституційній практиці й історичному досвіду, який інкорпорувала посада президента на історичних землях України на початку — в першій половині ХХ ст. У системному контексті це означає, що інститут президентства в Україні історично був більшою мірою спрямований на реалізацію/апробацію парламентської системи республіканського пра-

вління, а з 1991 р. — президентської і більшою мірою напівпрезидентської системи республіканського правління. Це може бути одним із сутнісних/концептуальних дороговказів подальшого реформування системи правління та місця у ній президента в Україні. Очевидно, що історичний досвід застосування інституту президентства в Україні більшою мірою вказує на те, що він (цей інститут) має бути регламентований/апробований в межах парламентаризму або парламент-президентського (прем'єр-президентського) напівпрезиденталізму. Це відповідало би не тільки концептуальній сутності політико-правових пошуків стосовно системи державного правління та місця у ній інституту президентства в Україні упродовж другої половини ХІХ — початку ХХІ ст., але й інституційному (доволі успішному і стабільному) досвіду раніше перехідних/транзитних країн Центрально-Східної та Південно-Східної Європи (які, прагнучи бути членами Європейського Союзу, цілком впорядковано й природно апробували системи парламентаризму та парламент-президентського (прем'єр-президентського) напівпрезиденталізму). Також доцільно зауважити, що як загалом свідчить досвід українського державотворення, інститут президентства в Україні здебільшого був кон'юнктурним, адже повноваження, роль та місце президента в системі державної влади (у системі державного правління) зазвичай (історично) визначались конкретними намірами певних політичних сил або політичними подіями, які складались в Україні впродовж різних етапів її історії. Натомість, варто концентруватись на інституті президентства, який всесторонньо відображатиме існуючий суспільний запит та цілісно відповідатиме на виклики (в сенсі ризиків та переваг) подальшого реформування системи державного правління та в цілому політичної системи в Україні.

Список використаних джерел

1. Агафонов С. Історичний розвиток інституту глави держави в Україні / С. Агафонов // Право України. — 2001. — № 7. — С. 102—105.
2. Багатопартійна українська держава на початку ХХ століття : партійні документи перших українських політичних партій / Упоряд. В. С. Журавський. — Київ : Наук.-інформ. підприємство «Пошук», 1992. — 96 с.
3. Белов Д. Конституційно-правове регулювання інституту президентства в Україні та Франції / Д. Белов, І. Бисага. — Ужгород : Ліра, 2007. — 216 с.

4. Біленчук П. Георгій Андрузький : провидець, патріот, конституціоналіст / П. Біленчук, В. Капелюшний // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. — 2002. — Вип. 2. — № 15. — С. 2—12.

5. Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР. — 1990. — № 7.

6. Горбатюк В. Інститут президентства в Україні : історико-правовий аспект / В. Горбатюк // Часопис Київського університету права. — 2011. — № 2. — С. 325—329.

7. Грушевський М. На порозі нової України (фрагменти) / М. Грушевський // Громадянин — Держава — Громадянське виховання : Антологія / ред. М. П. Рагозін, О. В. Сухомлинська. — Донецьк, 2001. — С. 74—85.

8. Гулиев А. Інститут президентства в протидії міжнародному тероризму: сравнительно-правовой анализ законодательства Украины и Азербайджанской Республики : монографія / А. Гулиев. — К. : НАУ, 2012. — 438 с.

9. Дем'яненко Б. Генезис інституту президентства в Україні: попередні підсумки президентської каденції В. Ющенко / Б. Дем'яненко // Сучасна українська політика : політики і політологи про неї : зб. наук. праць. — 2010. — Вип. 19. — С. 24—38.

10. Дорошенко Д. Історія України 1917—1923 рр. — Т. 2 : Українська Гетьманська Держава 1918 року / Д. Дорошенко. — Київ, 2002. — 352 с.

11. Драгоманов Д. Передне слово до «Громади» / М. Драгоманов // Драгоманов Д. Вибрані твори. Збірка політичних творів з примітками / М. Драгоманов. — Прага-Нью-Йорк, 1937. — С. 93—147.

12. Житник О. Інститут глави держави в політико-правовій думці доби українського національного відродження (друга половина XIX ст. — 1917 р.) / О. Житник // Часопис Академії адвокатури України. — 2010. — Вип. 9. — № 4. — С. 1—5.

13. Закон про Виділ Української Ради 4 січня 1919 р. / Лозинський М. Галичина в рр. 1918—1920 / М. Лозинський. — Прага, 1922. — С. 62—63.

14. Закон про Державну Народну Раду Української Народної Республіки від 12 листопада 1920 року // Вісник Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки. — 19 листопада 1920 р. — Вип. 2.

15. Закон про тимчасове Верховне Управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці від 12 листопада 1920 р. // Конституційні акти України. 1917—1920. Невідомі конституції України. — К. : Вид. «Філософська і соціологічна думка», 1992.

16. Кирило-Мефодіївське товариство. — Київ, 1990. — Т. 2. — С. 569—570.

17. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик // Свод законов СССР. — 1990. — № 3. — С. 7.

18. Конституція (Основний Закон) України. 20 квітня 1978 р. (із змінами і доповненнями, внесеними станом на 21 вересня 1994 р.). — К. : Вид. «Преса України», 1994.

19. Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) // Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917—1920 рр. / П. Христюк. — Прага, 1921. — Т. 2. — С. 174—180.

20. Костів В. Конституційні акти відновленої української держави 1917—1919 років і їхня політично-державна якість / В. Костів. — Торонто, 1964. — 186 с.

21. Кудряченко А. Институт президентства в Украине : реалии конституционно-правового статуса / А. Кудряченко // Государство и право. — 1998. — Вып. 3. — С. 99—106.

22. Лазарев Б. Об изменениях в правовом статусе Президента СССР / Б. Лазарев // Государство и право. — 1991. — № 8. — С. 32—44.

23. Лазарев Б. Президент СССР / Б. Лазарев // Государство и право. — 1990. — № 7. — С. 3—14.

24. Литвин М. Історія ЗУНР / М. Литвин, К. Науменко. — Львів : Вид. «Інститут українознавства НАНУ», 1995. — 361 с.

25. Мацкевич М. Конституційне законодавство в ЗУНР : історико-правові аспекти / М. Мацкевич // Юридичний журнал «Право України». — 2011. — № 2. — С. 255—261.

26. Музиченко П. Історія держави і права України / П. Музиченко. — Київ : Т-во «Знання», КОО, 2006. — 437 с.

27. Основний закон «Самостійної України» Спілки народу українського // Історія української конституції / Ред. А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. — Київ, 1997.

28. Паречина С. Институт президентства : история и современность / С. Паречина, Е. Матусевич. — Минск : ИСПИ, 2003. — 163 с.

29. Пахомова М. Формування інституту президентської влади в Україні / М. Пахомова // Наукові праці : Науково-методичний журнал. — Серія «Політичні науки». — 2004. — Вып. 33. — № 20. — С. 21—26.

30. Плахотнюк П. Інститут президенства в Україні : становлення та розвиток : монографія / П. Плахотнюк, В. Мельниченко. — Київ : Вид. дім. «Максімум», 2004. — 224 с.

31. Приймак Т. Конституційний проект М. Грушевського з 1905 р. / Т. Приймак // Український історичний журнал. — 1991. — № 1. — С. 127—136.

32. Про вибори Президента Української РСР : Постанова Верховної Ради Української РСР від 5 липня 1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). — 1991. — № 33. — С. 450.

33. Про заснування поста Президента СРСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) СРСР : Закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік № 1360-І від 14.03.90 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v1360400-90>

34. Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР : Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 5 липня 1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). — 1991. — № 33. — С. 445.

35. Про Президента Української РСР : Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 5 липня 1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). — 1991. — № 33. — С. 446.

36. Сахаров Н. Институт президентства в современном мире / Н. Сахаров. — Москва, 1994. — 176 с.

37. Сталин И. Вопросы ленинизма / И. Сталин. — Москва : «Госполитиздат», 1945. — 611 с.

38. Старків І. Історико-правові витоки інституту президентства в Україні та світі / І. Старків // Форум права. — 2012. — № 4. — С. 859—864.

39. Стерчо П. Картапо-Українська Держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919—1939 роках / П. Стерчо. — Львів, 1994. — 286 с.

40. Стецюк П. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст / П. Стецюк. — Львів, 1999. — 232 с.

41. Стрижова І. Інститут президентства на пострадянському просторі / І. Стрижова // Гілея : науковий вісник. — 2011. — Вип. 49 (№ 7). — С. 581—584.

42. Сухонос В. Інститут глави держави в Україні 1917—1921 років / В. Сухонос // Вісник ЦВК. — 2008. — Вип. 4 (№ 14). — С. 78—84.

43. Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії, ухвалений Українською Національною Радою на засіданні 13 листопада 1918 р. // Лозинський М. Галичина в рр. 1918—1920 / М. Лозинський. — Прага, 1922. — С. 45—46.

44. Тищик Б. Конституційне законодавство Західно-Української народної Республіки / Б. Тищик // Науковий Збірник Українського Вільного Університету. — 1995. — № 17. — С. 303—308.

45. Тодика И. Президент Украины : конституционно-правовой статус : монография / И. Тодика, В. Яворский. — Харьков : Изд. «Факт», 1999. — 256 с.

46. Томенко М. Інституту президентства в українській історико-політичній думці / М. Томенко // *Українська перспектива : історико-політологічні підстави сучасної державної стратегії*. — 1995. — № 2. — С. 17—28.

47. Франко І. «Громада» і «за друга» серед українського народу в Галичині і на Буковині / І. Франко // *Франко І. Зібрання творів : У 50 т. / І. Франко*. — Київ, 1984. — Т. 44 (1). — С. 487—495.

48. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917—1920 рр. / П. Христюк. — Прага, 1921. — Т. 2.

49. Шаповал В. Інститут глави держави в українському конституціоналізмі кінця XIX — початку XX ст. / В. Шаповал, В. Головатенко // *Вісник Академії правових наук України*. — 1997. — Вип. 2 (9). — С. 49—55.

50. Шатіло В. Інститут глави держави : його місце в українському конституціоналізмі XIX — поч. XX ст. / В. Шатіло // *Віче*. — 1999. — № 10. — С. 137—144.

51. LLytwyn W. Ewolucja instytucji prezydentury w politycznej historii Ukrainy : ustanowienie prezydentury, kompetencje, rola i miejsce prezydenta w systemie rzaadow / W. LLytwyn // *Politeja : Pismo Wydziallu Studioow Miedzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellonnskiego w Krakowie*. — 2015. — Nr. 2 (34/1) : *Studia Ukrainnskie*. — S. 25—62.

References

1. Ahafonov S. Istorychnyi rozvytok instytutu hlavy derzhavy v Ukraini / S. Ahafonov // *Pravo Ukrainy*. — 2001. — № 7. — S. 102—105.

2. Bahatopartiina ukrainska derzhava na pochatku KhKh stolittia : partiini dokumenty pershykh ukrainskykh politychnykh partii / Uporiad. V. S. Zhuravskiy. — Kyiv : Nauk.-inform. pidpriemstvo «Poshuk», 1992. — 96 s.

3. Bielov D. Konstytutsiino-pravove rehuliuвання instytutu prezydentstva v Ukraini ta Frantsii / D. Bielov, I. Bysaha. — Uzhhorod : Lira, 2007. — 216 s.

4. Bilenchuk P. Heorhii Andruzkyi : provydets, patriot, konstytutsionalist / P. Bilenchuk, V. Kapeliushnyi // *Visnyk Akademii pratsi i sotsialnykh vidnosyn Federatsii profspilok Ukrainy*. — 2002. — Vyp. 2. — № 15. — S. 2—12.

5. Vedomosty Sъezda narodnykh deputatov SSSR y Verkhovnoho Soveta SSSR. — 1990. — № 7.

6. Horbatiuk V. Instytut prezydentstva v Ukraini : istoryko-pravovyi aspekt / V. Horbatiuk // *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. — 2011. — № 2. — S. 325—329.

7. Hrushevskiy M. Na porozhi novoi Ukrainy (frahmenty) / M. Hrushevskiy // Hromadianyn — Derzhava — Hromadianske vykhovannia : Antolohiia / red. M. P. Rahoziin, O. V. Sukhomlynska. — Donetsk, 2001. — S. 74—85.

8. Hulyev A. Ynstytut prezydentstva v protyvodeistvyi mezhdunarodnomu terroryzmu : sravnytelno-pravovoi analiz zakonodatelstva Ukrainy y Azerba-idzhanskoii Respublyky : monohrafiya / A. Hulyev. — K. : NAU, 2012. — 438 s.

9. Demianenko B. Henezys instytutu prezydentstva v Ukraini : poperedni pidsumky prezydentskoii kadentsii V. Yushchenka / B. Demianenko // Suchasna ukrainska polityka : polityky i politolohy pro nei : zb. nauk. prats. — 2010. — Vyp. 19. — S. 24—38.

10. Doroshenko D. Istoriiia Ukrainy 1917—1923 rr. — T. 2 : Ukrainska Hetmanska Derzhava 1918 roku / D. Doroshenko. — Kyiv, 2002. — 352 s.

11. Drahomanov D. Perednie slovo do «Hromady» / M. Drahomanov // Drahomanov D. Vybrani tvory. Zbirka politychnykh tvoriv z prymitkamy / M. Drahomanov. — Praha-Niu-York, 1937. — S. 93—147.

12. Zhytnyk O. Instytut hlavy derzhavy v polityko-pravovii dumtsi doby ukrainskoho natsionalnoho vidrozhennia (druha polovyna KhIKh st. — 1917 r.) / O. Zhytnyk // Chasopys Akademii advokatury Ukrainy. — 2010. — Vyp. 9. — № 4. — S. 1—5.

13. Zakon pro Vydil Ukrainskoii Rady 4 sichnia 1919 r. / Lozynskiy M. Halychyna v rr. 1918—1920 / M. Lozynskiy. — Praha, 1922. — S. 62—63.

14. Zakon pro Derzhavnu Narodnu Radu Ukrainskoii Narodnoi Respublyky vid 12 lystopada 1920 roku // Visnyk Derzhavnykh Zakoniv dlia vsikh zemel Ukrainskoii Narodnoi Respublyky. — 19 lystopada 1920 r. — Vyp. 2.

15. Zakon pro tymchasove Verkhovne Upravlinnia ta poriadok zakonodavstva v Ukrainskii Narodnii Respublitsi vid 12 lystopada 1920 r. // Konstytutsiini akty Ukrainy. 1917—1920. Nevidomi konstytutsii Ukrainy. — K. : Vyd. «Filosofska i sotsiolohichna dumka», 1992.

16. Kyrylo-Mefodiiivske tovarystvo. — Kyiv, 1990. — T. 2. — S. 569—570.

17. Konstytutsiia (Osnovnoi Zakon) Soiuzu Sovetskykh Sotsyalistycheskykh Respublyk // Svod zakonov SSSR. — 1990. — № 3. — S. 7.

18. Konstytutsiia (Osnovnyi Zakon) Ukrainy. 20 kvitnia 1978 r. (iz zminamy i dopovnenniamy, vnesenymy stanom na 21 veresnia 1994 r.). — K. : Vyd. «Presa Ukrainy», 1994.

19. Konstytutsiia Ukrainskoii Narodnoi Respublyky (Statut pro derzhavnyi ustrii, prava i vlnosti UNR) // Khrystiuk P. Zamitky i materialy do istorii ukrainskoii revoliutsii 1917—1920 rr. / P. Khrystiuk. — Praha, 1921. — T. 2. — S. 174—180.

20. Kostiv V. Konstytutsiini akty vidnovlenoi ukrainskoi derzhavy 1917—1919 rokiv i yikhnia politychno-derzhavna yakist / V. Kostiv. — Toronto, 1964. — 186 s.

21. Kudriachenko A. Ynstytut prezydentstva v Ukrainy : realy konstytutsyonno-pravovoho statusa / A. Kudriachenko // Hosudarstvo y pravo. — 1998. — Vyp. 3. — S. 99—106.

22. Lazarev B. Ob yzmenenyakh v pravovom statuse Prezydenta SSSR / B. Lazarev // Hosudarstvo y pravo. — 1991. — № 8. — S. 32—44.

23. Lazarev B. Prezydent SSSR / B. Lazarev // Hosudarstvo y pravo. — 1990. — № 7. — S. 3—14.

24. Lytvyn M. Istoriiia ZUNR / M. Lytvyn, K. Naumenko. — Lviv : Vyd. «Instytut ukrainoznavstva NANU», 1995. — 361 s.

25. Matskevych M. Konstytutsiine zakonodavstvo v ZUNR : istoryko-pravovi aspekty / M. Matskevych // Yurydychnyi zhurnal «Pravo Ukrainy». — 2011. — № 2. — S. 255—261.

26. Muzychenko P. Istoriiia derzhavy i prava Ukrainy / P. Muzychenko. — Kyiv : T-vo «Znanyia», KOO, 2006. — 437 s.

27. Osnovnyi zakon «Samostiinoi Ukrainy» Spilky narodu ukrainskoho // Istoriiia ukrainskoi konstytutsii / Red. A. H. Sliusarenko, M. V. Tomenko. — Kyiv, 1997.

28. Parechyna S. Ynstytut prezydentstva : ystoryia y sovremennost / S. Parechyna, E. Matushevych. — Mynsk : YSPY, 2003. — 163 s.

29. Pakhomova M. Formuvannia instytutu prezydentskoi vlady v Ukraini / M. Pakhomova // Naukovi pratsi : Naukovo-metodychnyi zhurnal. — Seriiia «Politychni nauky». — 2004. — Vyp. 33. — № 20. — S. 21—26.

30. Plakhotniuk P. Instytut prezydenstva v Ukraini : stanovlennia ta rozvytok : monohrafiia / P. Plakhotniuk, V. Melnychenko. — Kyiv : Vyd. dim. «Maksimus», 2004. — 224 s.

31. Pryimak T. Konstytutsiinyi proekt M. Hrushevskoho z 1905 r. / T. Pryimak // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. — 1991. — № 1. — S. 127—136.

32. Pro vybory Prezydenta Ukrainskoi RSR : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainskoi RSR vid 5 lypnia 1991 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR). — 1991. — № 33. — S. 450.

33. Pro zasnuvannia posta Prezydenta SRSR i vnesennia zmin ta dopovnen do Konstytutsii (Osnovnoho Zakonu) SRSR : Zakon Soiuzu Radianskykh Sotsialistychnykh Respublik № 1360-I vid 14.03.90 [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v1360400-90>

34. Pro zasnuvannia posta Prezydenta Ukrainskoi RSR i vnesennia zmin ta dopovnen do Konstytutsii (Osnovnoho Zakonu) Ukrainskoi RSR : Zakon Ukra-

inskoï Radianskoï Sotsialistychnoi Respubliky vid 5 lypnia 1991 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR). — 1991. — № 33. — S. 445.

35. Pro Prezydenta Ukrainскоï RSR : Zakon Ukrainскоï Radianskoï Sotsialistychnoi Respubliky vid 5 lypnia 1991 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR). — 1991. — № 33. — S. 446.

36. Sakharov N. Ynstytut prezydentstva v sovremennom myre / N. Sakharov. — Moskva, 1994. — 176 s.

37. Stalyn Y. Voprosy lenynyzma / Y. Stalyn. — Moskva : «Hospolytyzdat», 1945. — 611 s.

38. Starkiv I. Istoryko-pravovi vytoky instytutu prezydentstva v Ukraini ta sviti / I. Starkiv // Forum prava. — 2012. — № 4. — S. 859—864.

39. Stercho P. Kartapo-Ukrainska Derzhava. Do istorii vyzvolnoi borotby karpatskykh ukrainsiv u 1919—1939 rokakh / P. Stercho. — Lviv, 1994. — 286 s.

40. Stetsiuk P. Stanislav Dnistrianskyi yak konstytutsionalist / P. Stetsiuk. — Lviv, 1999. — 232 s.

41. Stryzhova I. Instytut prezydentstva na postradianskomu prostori / I. Stryzhova // Hileia : naukovyi visnyk. — 2011. — Vyp. 49 (№ 7). — S. 581—584.

42. Sukhonos V. Instytut hlavy derzhavy v Ukraini 1917—1921 rokiv / V. Sukhonos // Visnyk TsVK. — 2008. — Vyp. 4 (№ 14). — S. 78—84.

43. Tymchasovyi osnovnyi zakon pro derzhavnu samostiinist ukrainskykh zemel buvshoi Avstro-Uhorskoï monarkhii, ukhvalenyi Ukrainскоïu Natsionalnoïu Radoïu na zasidanni 13 lystopada 1918 r. // Lozynskyi M. Halychyna v rr. 1918—1920 / M. Lozynskyi. — Praha, 1922. — S. 45—46.

44. Tyshchuk B. Konstytutsiine zakonodavstvo Zakhidno-Ukrainskoï narodni Respubliky / B. Tyshchuk // Naukovyi Zbirnyk Ukrainскоho Vilnoho Universytetu. — 1995. — № 17. — S. 303—308.

45. Todyka Y. Prezydent Ukrainy : konstytutsyonno-pravovoi status : monohrafiya / Y. Todyka, V. Yavorskyi. — Kharkov : Yzd. «Fakt», 1999. — 256 s.

46. Tomenko M. Instytutu prezydentstva v ukrainskii istoriko-politychnii dumtsi / M. Tomenko // Ukrainська perspektyva : istoriko-politohichni pidstavy suchasnoi derzhavnoi stratehii. — 1995. — № 2. — S. 17—28.

47. Franko I. «Hromada» i «za druha» sered ukrainskoho narodu v Halychyni i na Bukovyni / I. Franko // Franko I. Zibrannia tvoriv : U 50 t. / I. Franko. — Kyiv, 1984. — T. 44 (1). — S. 487—495.

48. Khrystiuk P. Zamitky i materialy do istorii ukrainskoï revoliutsii 1917—1920 rr. / P. Khrystiuk. — Praha, 1921. — T. 2.

49. Shapoval V. Instytut hlavy derzhavy v ukrainskomu konstytutsionalizmi kintsia XIX — pochatku XX st. / V. Shapoval, V. Holovatenko // Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy. — 1997. — Vyp. 2 (9). — S. 49—55.

50. Shatilo V. Instytut hlavy derzhavy : yoho mistse v ukrainskomu konstytutsionalizmi XIX — poch. XX st. / V. Shatilo // Viche. — 1999. — № 10. — S. 137—144.

51. LLytwyn W. Ewolucja instytucji prezydentury w politycznej historii Ukrainy : ustanowienie prezydentury, kompetencje, rola i miejsce prezydenta w systemie rzaadow / W. LLytwyn // Politeja : Pismo Wydziallu Studioow Miedzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellonnskiego w Krakowie. — 2015. — Nr. 2 (34/1) : Studia Ukrainnskie. — S. 25—62.

Vitaliy Lytvyn

PhD in Political Science,
associate professor and ScD student
at the department of Political Science of
Ivan Franko National University of Lviv

The evolution of the institution of presidency in the pre-modern political history of Ukraine: powers, role and place in the system of government

The author reviewed the evolution of the presidency in the pre-modern political history of Ukraine, determined the stages of incipience, powers, role and position of the presidency in the systems of government of various state formations on the historical lands of Ukraine. Particular attention was given to the actual outlining the powers and role of the presidency in various state formations on the historical lands of Ukraine in the first half of the twentieth century and to determining the influence of the presidency in the USSR on the peculiarities of the role of the presidency in post-Soviet Ukraine. In parallel, the author outlined the historiography of the presidency research in pre-modern political history of Ukraine and structured the evolution of political and legal opinions on the presidency on historical lands of Ukraine. It is noted that the experience of Ukrainian state institute of presidency in Ukraine was mainly opportunistic, because the powers, role and place in the presidential system of government (system of government) usually (historically) defined specific intentions of certain political forces or political events, which included in Ukraine during the various stages of its history.

Keywords: *president, presidency, system of government, semi-presidentialism, parliamentarism, presidentialism, Ukraine.*

Кочубей Лариса Олександрвна

доктор політичних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу теоретичних та прикладних
проблем політології Інституту політичних і екстремістських досліджень
ім.І.Ф.Кураса

Інформаційно-комунікативні технології взаємодії влади та опозиції в сучасній Україні

Проаналізовано сучасні інформаційно-комунікативні технології взаємодії влади та опозиції за перший рік президентства П.Порошенка. Дослідження проводилося на основі п'яти ключових інтернет-джерел. Узагальнено поняття опозиції можна визначити так: опозиція—це організована група суб'єктів, що на основі спільного інтересу веде боротьбу різними доступними засобами за можливість володіння домінуючим політичним ресурсом та, залежно від форми функціонування, може набувати таких ознак, як системність та інституційність. Відзначається, що домінантними серед публікацій у охарактеризованих джерелах про владу є теми політики, міжнародних відносин, економіки; натомість переважаючими темами про опозицію є соціальна проблематика та тема війни. Наголошується, що «електронне урядування» — це внутрішня урядова інформаційна інфраструктура, аналог корпоративної мережі, а також зовнішня інформаційна інфраструктура, що взаємодіє з громадянами, підприємствами й організаціями.

Ключові слова: влада, опозиція, взаємодія, технології інформаційно-комунікативні, Україна, інформаційно-комунікативні технології, політичні процеси, електронне урядування.

Нові можливості впливу на політичну систему з використанням інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) виводять політичні відносини на якісно новий рівень, забезпечуючи зворотний зв'язок між владою і громадянами, між опозицією і суспільством, між владою і опозицією.

Сучасні політичні події в Україні зумовили актуалізацію проблеми взаємодії влади та опозиції. Особливо гостро стоїть питання інформаційно-комунікативної діяльності. В сучасній Україні існує брак довіри і до влади, і до опозиції. За такої ситуації потенціал, закладений у концепціях інформаційного суспільства, повинен бути реалізований з максимальною користю.

Надзвичайно важливим на сьогодні є розглянути політичні процеси, які відбувалися в Україні протягом останніх років, з точки зору пошуку опозицією налагодження хоча б якихось змін у взаєминах з владою. За усіх часів, коли відбуваються важливі зміни у суспільстві, надзвичайно актуальною постає проблема спрямованості та сутності розвитку взаємин влади та опозиції.

Необхідно зазначити, що поглиблене політологічне вивчення опозиції зобов'язане багато в чому ґрунтовним дослідженням, здійснених зарубіжними вченими М.Дюверже («Політичні партії», 1951 р.), Е.Фроммом («Душа людини», 1964 р.), Р.Далем («Поліархія: участь та опозиція», 1971 р.) та ін., які надали переконливий доказ соціальної, політичної та духовної потреби в справжній опозиції, яка б сприяла оновленню всього суспільства, його демократизації.

Складність з'ясування сутності опозиції пов'язана з відсутністю практики тлумачення змісту цього поняття у нормативно-правових актах. У наукових джерелах з відповідної проблематики опозицію часто описують як організовану групу індивідів, об'єднання на основі спільності, протистояння суб'єктів політики, протиставлення різних політик тощо [1].

У політичній практиці й науці визначаються різні види й форми політичної опозиції: стосовно системи влади — лояльні та нелояльні; за способом дії — системні й ситуативно орієнтовані. Розрізняють також парламентську опозицію та політичну. Якщо парламентська опозиція існує на рівні фракцій, то політична, крім фракцій, включає партійні структури поза парламентом, інші об'єднання, що виступають проти офіційного курсу держави або конкретних політичних діячів. Зіставляючи політичну та парламентську опозиції, можна виділити характеристики, що й дозволяють розкрити сутність опозиції.

Таким чином, узагальнено поняття опозиції можна визначити так: опозиція — цеорганізована група суб'єктів, що на основі спільного інтересу веде боротьбу різними доступними засобами за можливість володіння домінуючим політичним ресурсом та, залежно від форми функціонування, може набувати таких ознак, як системність та інституційність.

Запропоноване визначення повною мірою вкладається у розуміння поняття опозиції лише в країнах зі стабільними партійними системами, де політичний склад більшості та меншості є приблизно однаковим як у центрі, так і на місцях (США, Бельгія, Великобританія, Португалія, Швеція, Франція) [2]. Тому у зарубіжних країнах поняття інституційно оформленої опозиції сприймають на інтуїтивному рівні, а сама опозиційна діяльність у переважній більшості країн окремими законами не регулюється.

Опозиція є необхідною для демократичного розвитку суспільства, визначають її переважно через опозиційність до політичного курсу Президента. На сьогодні політичну коаліцію в Україні утворюють: Партія Петра Порошенка, «Народний Фронт», Об'єднання «Самопоміч», «Батьківщина». До опозиції належить «Опозиційний Блок», Радикальна партія Ляшка, а також умовно можна віднести Групу «Воля народу» та Групу «Економічний розвиток» [3].

Опозиційним силам в Україні насамперед не вистачає наявності чіткої позиції стосовно розвитку держави, найбільш актуальними їх проблемами є політична корупція, залежність від ФПГ і не підзвітність виборцям. Ідеологія влади за оцінками експертів поєднує елементи правих (консервативних) поглядів — в економіці, внутрішній і правовій політиці і проросійських поглядів — у питаннях гуманітарної і зовнішньої політики.

Формування інформаційного суспільства в Україні, використання інформаційно-комунікативних технологій є неможливим без розгляду в контексті розвитку «електронної демократії», впровадження «електронного врядування», тобто тих питань, які є на часі в Україні та орієнтовані на підвищення рівня участі громадян у політичному житті й актуалізують питання щодо майбутніх змін у характері взаємодії влади та опозиції в Україні.

У цьому контексті актуальним є вивчення такого порівняно нового напрямку в сфері масових комунікацій, як використання інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) та можливостей їх застосування у політичній діяльності.

Мета нашого дослідження полягає у з'ясуванні особливостей інформативно-комунікативних технологій, які відіграють важливу роль в інформаційному полі взаємовідносин влади й опозиції та розвитку взаємин влади й опозиції в умовах розвитку нових інформаційних технологій (зокрема, на прикладі Інтернет-видань) за допомогою контент-аналізу через призму розвитку електронної демократії.

Досягнення мети здійснювалося через завдання дослідження, а саме: визначення напрямів взаємодії влади й опозиції в умовах використання ІКТ та проведення контент-аналізу ЗМІ шляхом статистичного та якісного аналізу публікацій в ТОП5 ключових он-лайн ЗМІ про суб'єкти дослідження за період 25.05.14—25.05.15 — час від обрання Президентом України П.Порошенка).

«Електронне урядування» — це внутрішня урядова інформаційна інфраструктура, аналог корпоративної мережі, а також зовнішня інформаційна інфраструктура, що взаємодіє з громадянами, підприємствами

й організаціями. У рамках концепції «електронної держави» інтегруються інформаційні ресурси органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, забезпечується доступ до них, а також створюється система он-лайнних послуг.

Поняття «електронне урядування» містить три основні складові, як-от:

— доступ громадян, організацій та державних службовців відповідно до рівня їх компетентності до будь-якої інформації, у тому числі оперативної, якою володіють, збирають або генерують органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, за винятком інформації, яка, згідно з чинним законодавством України, не може бути оприлюднена;

— збір, обробка і аналіз інформації на основі максимальної автоматизації всіх процесів та процедур в органах виконавчої влади і місцевого самоврядування, введення електронного документообігу, створення баз даних тощо;

— надання органами виконавчої влади та місцевого самоврядування своїх послуг громадянам, підприємствам та організаціям в он-лайнному режимі [4].

Проте, електронне урядування — це більше управлінська система. Сьогодні інформаційне суспільство пропонує громадянам нові можливості впливу на політичну систему з використанням ІКТ. Їх поява виводить політичні відносини на якісно новий рівень, забезпечуючи зворотний зв'язок між владою і громадянами. Населення інтегрується безпосередньо у політичний процес. Серед новітніх форм політичної комунікації особливе місце посідає «електронна демократія» («е-демократія»).

Цей термін, що виник не так давно, вже прийнятий суспільством, громадськістю, і основні засади «електронної демократії» сформульовані. Сам термін уперше з'явився в США і досить швидко став загальноживаним у багатьох країнах світу [5]. У широкому значенні електронну демократію (e-democracy) трактують «як інструмент зміцнення демократичного політичного режиму, демократичних інститутів та процесів за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій». М. Вершинін стверджує, що «е-демократія — це будь-яка демократична політична система, в якій комп'ютери і комп'ютерні мережі використовуються для виконання найважливіших функцій демократичного процесу, таких як поширення інформації та комунікація, об'єднання інтересів громадян і прийняття рішень (шляхом обговорень і голосування)» [6].

Наведемо ще декілька визначень «електронної демократії», порівняння яких дає можливість більш точно оцінити, який смисл вкладається в цей термін. «Електронна демократія є формою політичної організації,

яка характерна для інформаційного суспільства, що поєднує в собі властивості безпосередньої та плебісцитної демократії, а також можливості інформаційних технологій» [7, с.282]. Електронна демократія — «засіб здійснення прямої демократії за допомогою загальних електронних комунікаційних технологій, зокрема мережі Інтернет» [8, с.33]. Електронна демократія, як і її традиційна форма, може бути прямою (підготовка законів на основі принципу відкритого коду) та непрямую (електронне голосування, обговорення рішень місцевих органів влади та парламенту, ратифікація або подання в парламент законопроекту, який винесений на публічну дискусію в Інтернет і проголосований там).

Метою електронної демократії є систематизація думок і залучення якомога більше громадян й організацій у політичні рішення та процеси. Електронна демократія включає в себе застосування комп'ютерних технологій для інформування населення і влади, прийняття спільних рішень, контролювання виконання цих рішень і т.д. Електронна демократія вимагає від усіх учасників суспільних відносин активної участі в розвитку новітніх інструментів та демократичних процедур, які сприятимуть втіленню цієї ідеї.

В узагальненому вигляді е-демократія: відображає можливість кожного брати участь у формуванні та реалізації державної політики, прийнятті рішень органами влади, використовуючи при цьому інформаційні технології для двостороннього інтерактивного зв'язку між державою (органами влади) та громадянами; створює фундамент для участі громадянськості у прийнятті «державних» рішень, здійсненні впливу на формування і реалізацію державної політики, вирішенні питань місцевого значення, посиленні прозорості та підзвітності органів влади громадянам; включає в себе електронні вибори як елемент представницької демократії; є атрибутом захисту громадянами своїх інтересів і визначення форм співпраці з державою за допомогою технологій е-урядування; явище більш масштабне, ніж е-урядування.

Головні комунікаційні події між владою та опозицією розгортаються в мережі Інтернет, адже це є дешевим та оперативним засобом інформування, з охопленням мільйонів українців. Саме в Мережі можна зустріти класичну «джинсу», як з боку влади, так і опозиції.

Інтернет як важливий інструмент інформаційно-комунікативних технологій, як новий засіб політичної комунікації здатний значно поліпшити якість політичної дискусії. З іншого боку, інтернет-технології спрямовані на зміцнення сучасних демократичних інститутів, що за рахунок застосування інформаційно-комунікативних технологій можуть значно підсилити свою роль у демократичному процесі.

За демократичного режиму будь-якої країни виступають дві сили, які опонують: влада й опозиція. Кожна з цих гілок демократичного процесу переслідує свої цілі. Але й кожна з них репрезентує свою діяльність у суспільстві, як таку, що спрямована на врахування прагнень та сподівань громадськості.

І влада, й опозиція, використовуючи інформаційно-комунікативні технології, повинна враховувати, що е-демократія надає нині низку нових можливостей громадськості щодо формування свого ставлення до інститутів як влади, так і опозиції. На наш погляд, використання ІКТ повинно спрямовуватися так, щоб взаємодія політичної опозиції та влади ставала більш прозорою, ефективною та реалізовувалась за типом співробітництва.

Електронна підтримка конституційних політичних прав на участь в управлінні державними справами йде від інформування про різних претендентів на виборні посади й діяльність партій до участі в електронних форумах, в електронному голосуванні (е-голосуванні), електронних виборах (е-виборах).

Опозиція може використовувати інформаційно-комунікативні технології для активної участі у політичному житті країни, для ненасильницьких протестних акцій, для боротьби з порушеннями прав і свобод громадян.

Влада і опозиція, використовуючи інформаційно-комунікативні технології (особливо Інтернет), фактично опосередковано (через електорат, до якого вони звертаються), ведуть діалог і між собою; відбувається спілкування між владою та опозицією на інтерактивному рівні. Використовуючи нові канали подання інформації і комунікації, влада намагається просунути і підсилити базові представницькі позиції владних структур, відповідальних за політичну та соціально-економічну ситуацію в країні, для того щоб об'єднати громадян і державу, суспільство й уряд тощо.

З іншого боку, опозиція, маючи доступ до відповідної інформації, генерує через такі ж інформативно-комунікативні технології своє бачення ситуації в країні, таким чином створюючи можливості для більш інформативної участі громадян у політичному житті України.

У цьому сенсі надзвичайно важливим чинником є те, що сучасні інформаційно-комунікативні технології посилюють феномен прозорості, відкритості діяльності та відповідальності владних структур, зміцнюють канали інтерактивного спілкування між громадянами.

Як свідчить досвід, використання ІКТ в Україні, поки що взаємовідносини та діалог через ІКТ складаються не кращим чином. Переважно

інформаційно-комунікативні технології використовуються як маніпулятивні технології, для створення іміджу політичного діяча, для рекламування політиків та політичних інститутів [9, с.34].

Водночас такі властивості електронної демократії, як інтерактивність, швидкість передачі інформації, можливість утворення мережевих спільнот, є тими позитивними чинниками, які можуть позитивно позначитися на розвитку та функціонуванні взаємовідносин між усіма складовими громадянського суспільства: владою, опозицією, електоратом.

За джерелами «процес розвитку е-демократії в Україні зазнав кілька етапів формування, а саме: 1) 2000 — 2001 рр., коли визначалися найбільш загальні можливості використання сучасних ІКТ; 2) 2002—2003 рр., пов'язаний із формуванням механізмів е-уряду в Україні; 3) з 2003 р. до 2010 р., який спрямований на вдосконалення інформаційної взаємодії органів виконавчої влади між собою та інститутами громадянського суспільства, надання інформації та послуг за допомогою сучасних інформаційних технологій» [10].

Інформаційно-комунікативний простір взаємовідносин із громадськістю формується нині владою тільки в певних сегментах. На наш погляд, роль влади може полягати в тому, щоб її діалог з опозицією в сфері ІКТ став містком між політичними та економічними проектами влади та баченням результатів цих проектів суспільством.

За часів президентства П. Порошенка таким сегментом має бути настання миру в Україні. Це дуже важливий сегмент політичної діяльності і президентських і опозиційних сил. Враховуючи гасло опозиції, що мир — це найбільша на сьогодні цінність, і це гасло сприймається більшістю населення України, дуже важливо правильно використати ІКТ, щоб донести до населення позицію президента і його команди.

У цьому сенсі слід відзначити роботу низки телеканалів, таких як Експресо TV, 5-й канал та інші. Крім того, на телебаченні та в Інтернеті весь час подається інформація із зони АТО речниками відповідних служб. Найбільш важливі питання взаємодії України з Європейським Союзом та США в справі боротьби проти агресивної політики Росії висвітлюються на сайті Президента України і т. п. Зазначимо, що фактично для висвітлення подій задіяні усі засоби масової інформації та інформаційно-комунікативні технології.

Інформаційні технології здатні допомагати зняттю протиріч між владою і суспільством, які дуже часто відбуваються через недостатню інформованість, неможливість отримати інформацію. У цьому контексті існує два типи протиріч. Перший — ідеологічні, коли сторони добре знають позиції одна одної, але мають протилежні погляди. До згоди в

такому разі прийти вкрай важко. Другий тип суперечностей походить від неповної інформованості. Якщо говорити про взаємодію за лінією «влада — опозиція», то в низці випадків незадоволеність формується через неповне або неправильне розуміння мотивів або наслідків рішень, що приймаються. Грамотне застосування інформаційно-комунікаційних технологій, прозорість процесу обговорення й ухвалення рішень можуть знімати суперечності, що виникають. Використання інформаційних технологій здатне вивести на новий рівень не лише якість і терміни надання державних послуг, але і відкритість влади.

Комунікаційний підхід розглядає політичну владу як «політичний вибір, що здійснює суспільство внаслідок запропонованих керуючою групою альтернатив у рамках відібраних нею значенневих політичних кодів, за відомими і рівними для всіх правилами» [11]. Демократична влада передбачає діалогічне спілкування з опозицією й суспільством у цілому. Авторитарна пропонує сурогат діалогу, що постійно підмінюється переконанням, маніпуляцією.

Політична опозиція визначається як альтернативна влада зі своїм набором значенневих політичних кодів, обраних у цей момент меншостями в суспільстві, чий інтереси представлені або не представлені в парламенті.

Якщо відштовхуватися від традиційних уявлень про владу, то за «силової і атрибутивно-субстанціональної концепції інститут опозиції можливий, але сумнівний з погляду легальності, тому що в першому випадку перемагає найсильніший і править, нав'язуючи свою волю всім, не припускаючи ніякої «альтернативної влади», якою хотілося б бути опозиції» [12, с.12]. У другому випадку за погоджувальної концепції влада та опозиція убудовані у систему владних відносин унаслідок узгоджувальних процедур, переговорів і легалізації двосторонньої політичної комунікації. При цьому опозиція розділяє базові цінності суспільства й несе разом із владою відповідальність за все, що відбувається, з погляду сумлінного виконання власних функцій — якісної політичної критики урядового курсу й надання суспільству власних проєктів і альтернатив. Така опозиція є конструктивною. З погляду комунікативного підходу, політичну опозицію розглядають як «альтернативну владу зі своїм набором значенневих політичних кодів, обраних у цей момент меншостями в суспільстві, чий інтереси представлені або не представлені в парламенті» [13]. Як тільки її значенневі коди вибираються більшістю в суспільстві, вона перетворюється на владу й відразу стає уразливою для критики меншостей.

Взаємодію вважають взаємообумовленим процесом впливу одних суб'єктів на інші; керованим процесом реалізації зв'язків, який будується

ся на основі загального та специфічного в діяльності сторін, що взаємодіють, для досягнення нового якісного рівня. Взаємодією може бути процес узгодження та взаємного врахування різних соціальних інтересів.

Похідною від категорії «взаємодія» є категорія «взаємовплив», яка означає послідовну зміну суб'єкт-об'єктних характеристик учасників цього процесу: спочатку один є суб'єктом, а інший — об'єктом впливу, а потім — навпаки. Взаємодія розглядається як взаємообумовлений процес впливу інституту політичної опозиції на державне управління, а також останнього на перший.

Політична взаємодія влади й опозиції визначається як «вербальний і невербальний обмін ними обґрунтованими й, як правило, протилежними змістами, позиціями, поглядами відповідно до їх переконань і певних правил і процедурами з метою прийняття важливих політичних рішень із соціально-значимих проблем» [14].

Поширеною формою політичної діяльності є мітинг — збори прибічників певного рішення, ідеї, яка перетворюється на вимогу — заборонити або дозволити щось, підтримати чи засудити тощо. Головне, що відбувається на мітингу — це формування психологічної готовності індивідів приступати до дії, до конкретних заходів, щоб здійснити свої вимоги. Тут також відбувається пропаганда об'єднуючої ідеї засобами промов, скандування, транспарантів, масового скупчення. Для «мітингової» політичної діяльності є характерним домінування певної однієї ідеї, переважання емоційного начала над раціональним, витіснення логічності аргументів гучністю голосу, войовничістю промов. Коли панує мітинговий стиль політичної взаємодії, стають вельми ускладненими досягнення згоди між учасниками політичного процесу, пошук задовільних рішень спільних проблем через дискусію.

Сучасну опозицію в Україні умовно поділяють на парламентську та позапарламентську. Такий підхід доречний для використання на загальноукраїнському рівні, оскільки в деяких регіонах країни опозиційні партії мають більшість в обласних, районних і міських радах, їх представники обрані головами міських, селищних і сільських рад.

Парламентська опозиція більшою мірою, ніж будь-яка інша, перебуває «біля влади» [15]. Така близькість, як правило, призводить до того, що опозиція орієнтована не на боротьбу за ідею, а на боротьбу за владу. Опозиціонери традиційно будують свої очікування на тому, що їх більшою мірою, ніж провладні сили, підтримує електорат. Це — помилка, яка свідчить, що нинішня опозиція не орієнтується в електоральних настроях і очікуваннях, а отже — не може запропонувати привабливої для електорату мотивації дій. Понад усе, в наш час у пере-

січного українця не викликає ентузіазму заклик до дій, що ведуть до революції або хаосу, оскільки будь-який індивід прагне стабільності, а не стан «вічної революції та війни» [16]. Отже, сучасна опозиція ідеологічно не здатна бути реальною альтернативою чинній владі, так само як і влада не має ніякого авторитету у людей. При цьому вона роз'єднана, а лідери різних політичних партій не шукають шляхів до об'єднання. Також в опозиції немає практики конструктивної боротьби із владою. Вона використовує або передвиборчу, або революційну риторику, спрямовану на «швидкий» результат. Це, як правило, або риторика «очорнення» конкурента, або риторика «телевізійної» опозиції, яка мало що може запропонувати в «живому» форматі, а працює в режимі «рекламної» матриці-слогана.

Для опозиції є вигідним культивування теми патерналістських очікувань від влади. При цьому опозиція втрачає симпатиків саме тому, що, формуючи повсякденні практики громадян, індивід усе більше орієнтується на свої можливості, а не на гарантовані державою.

Тож маємо зазначити, що у сучасному українському інформаційному просторі політична комунікація має суперечливий, часом агресивний характер, що негативно впливає не лише на рівень політичної культури суспільства, а й спричиняє дисбаланс масової свідомості аудиторії, створюючи психологічний дискомфорт, напругу, конфліктні ситуації та протистояння відносин між людьми на побутовому рівні. Майбутнє основних опозиційних сил значною мірою залежатиме від того, наскільки вони зможуть потрапити в резонанс із суспільними настроями, подолати роз'єднаність, навчатися працювати за нових умов.

Застосування нових інформаційно-комунікативних технологій (зокрема, інтернет-технологій) створює певні можливості для широкого залучення громадянського суспільства до політичного життя України.

Мережева взаємодія громадян, організацій та інститутів через електронну комунікаційну систему стала за сучасних умов важливим технологічним засобом впливу на демократичні процеси, результати якого можуть забезпечити прийняття більш ефективних політичних рішень і підвищити легітимність демократії в сенсі прийняття й підтримки громадянами демократичного режиму.

Провладна партія і владні структури на сьогодні ще не повною мірою використовують можливості е-демократії, застосовуючи інформаційно-комунікаційні технології лише в окремих сегментах політичного й економічного спілкування з громадянським суспільством. Розширення застосування ІКТ є нагальною потребою і повинно постійно перебувати в полі зору влади.

Важливим елементом демократичного врядування є прозорість роботи уряду та можливість громадян вільно брати участь у процесі вироблення державної політики. Створення урядом умов для вільного доступу громадян до рішень, які ухвалюють органи влади, а також врахування різних поглядів та інтересів — головне завдання, яке необхідно вирішити для посилення демократії та поліпшення якості урядової політики в Україні. Актуальність теми визначається важливістю застосування інформаційних технологій у процесах розроблення, прийняття та впровадження державних рішень як способу співпраці органів влади та громадян. Це сприятиме процесу реформування державного управління та розвитку відповідної сфери державної політики.

Прозорість у діяльності органів влади України і підзвітність перед громадськістю, її участь у процесі прийняття рішень за допомогою використання інформаційних технологій дозволить державі ефективніше будувати інформаційні канали для громадськості, забезпечувати контроль за їх виконанням у режимі on-line і тим самим підвищить відповідальність уряду. Для успішного та результативного впровадження інформаційно-комунікаційних інновацій у діяльність органів влади необхідна відповідна державна політика, спрямована на створення умов для виробництва, збереження, поширення та комплексного використання всіх видів державних інформаційних ресурсів, вільного доступу до них громадян та організацій усіх форм власності, на підвищення ефективності діяльності органів державної влади, управління та місцевого самоврядування. Розширення ринку інформаційних технологій в Україні уможливорює розвиток найбільш прогресивних методів і методологій процесу отримання загальної та вузькоспеціалізованої інформації. Комунікаційні можливості державної влади не обмежуються наявністю ефективних інформаційних каналів, головне — здатність спілкуватися з населенням, пояснювати суспільству свої рішення, задовольняти запити різних соціальних груп. Якщо в державній діяльності відсутня транспарентність і своєчасне інформування населення про найближчі перспективи й очікувані результати, в суспільстві виникають передумови до відчуження населення від інститутів влади і, як наслідок, народжується недовіра до урядових програм і рішень.

Для з'ясування, зокрема, тем публікацій за досліджуваний період, взаємодії влади і опозиції стосовно контексту публікації, використання слова «довіра» щодо контексту публікації, частоти згадувань суб'єктів влади та опозиції тощо було проведено контент-аналіз публікацій у он-лайн ЗМІ.

Програма, за допомогою якої проводилося дослідження має назву SPSS і також IBM SPSS (англ. Statistical Package for the Social Sciences — «ста-

тистичний пакет для соціальних наук», на сьогодні ця назва не використовується) — програмне забезпечення, що з 1968 року використовується для статистичного аналізу даних. На додаток до наукових досліджень часто застосовується в дослідженнях ринку й громадської думки [17].

Оскільки на сьогодні Інтернет має більше охоплення, ніж друковані ЗМІ, методика дослідження базувалася на контент-аналізі публікацій в ТОП 5 ключових он-лайн ЗМІ. За рейтингом порталів gemiusAudience [18] було обрано ТОП 5 «новинних» порталів: «Сьогодні» [19], «ТСН» [20], «Ліга» [21], «Обозреватель» [22], «Українська правда» [23].

Контент-аналіз ЗМІ відбувався шляхом проведення статистичного та якісного аналізу публікацій про суб'єкти дослідження за конкретний період (25.05.14—25.05.15 — рік від обрання нового Президента України). Зокрема, складався повний статистичний звіт згадувань у ЗМІ з відображенням характеру згадок, із врахуванням вибірки 10% (всього більше трьох тисяч публікацій) від загальної сукупності згадувань суб'єктів дослідження у ЗМІ, що у кількісному вираженні становило 331.

Публікації оцінювалися за такими параметрами: Дата. Джерело. Заголовок. Лід. Тональність. Належність ЗМІ до політичних сил. Взаємодія влади і опозиції щодо контексту публікації. Тема публікації. Критика щодо контексту публікації. Слово «довіра» щодо контексту публікації. Активність влади та опозиції. На основі цих даних згенеровано тенденції за допомогою програмного забезпечення SPSS.

Було проаналізовано ТОП 5 он-лайн ресурсів соціально-політичного спрямування.

Проопозиційний ЗМІ: «Сьогодні» (Ахметов); за поглядами більше проопозиційний: «Українська правда» (складно визначити).

Провладний ЗМІ: «ТСН» (Коломойський), «Ліга» (Пінчук), «Обозреватель» (Турчинов/Бродський); Період аналізу — 1 рік (25.05.2014 — 25.05.2015). Вибірка статей — 10%. У результаті оброблено 331 стаття (всього проаналізовано більше трьох тисяч статей).

Джерела публікацій

Частота згадування суб'єктів влади ключовими он-лайн ЗМІ:

«Сьогодні»: 68

«ТСН»: 20

«Ліга»: 34

«Обозреватель»: 21

«Українська правда»: 31

Отже, влада найчастіше згадується у он-лайн ресурсі «Сьогодні», найменше у «ТСН».

Частота згадування суб'єктів опозиції ключовими он-лайн ЗМІ:

«Сьогодні»: 28

«ТСН»: 22

«Лига»: 24

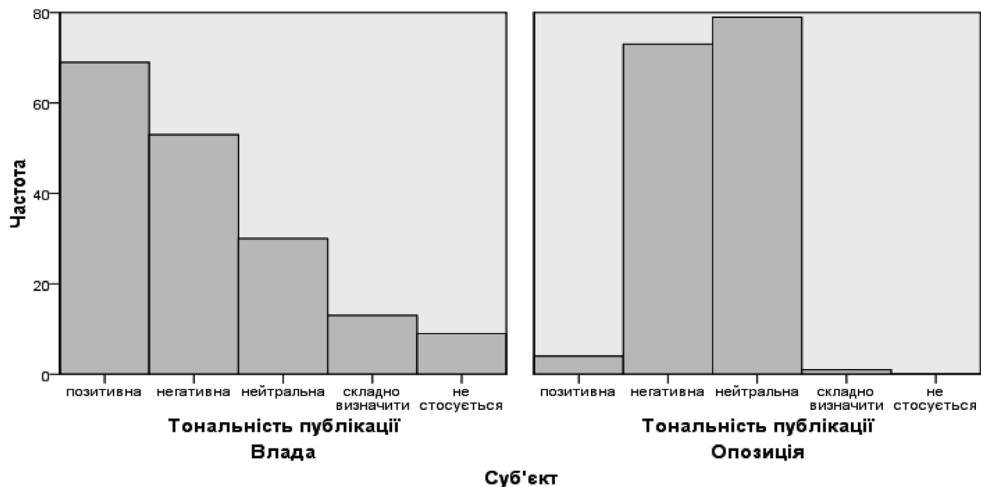
«Обозреватель»: 31

«Українська правда»: 52

Отже, опозиція найчастіше згадується у он-лайн ресурсі «Українська правда», найменше у «ТСН». Тобто, можемо зробити висновок, що інтернет-ресурс Коломойського «ТСН» посідає позицію 50 на 50 у висвітленні питань влади і опозиції.

Співвідношення частоти публікацій: про владу — 174 (52,6%); про опозицію — 157 (47,4%).

Порівняння тональності публікацій про владу і про опозицію:

Позитивна — 69 (4)

Негативна — 53 (73)

Нейтральна — 30 (79)

Складно визначитися — 13 (1)

Не стосується — 9 (0).

[Колонка «не стосується» означає, що певна кількість статей не стосується цього питання. Наприклад, візьмемо статтю «Во фракцію Опозиційного блока вошли 40 депутатів». Відповідно до таблиці «Взаємодія влади і опозиції» ця статтю не включено, тому що вона не містить заданих дескрипторів, як то: «протидія», «взаємодія», тому її й віднесено до колонки «не стосується»].

Усього ж позитивних публікацій і про владу, і про опозицію 73, значно більше негативних публікацій і про владу, і про опозицію — 126;

нейтральних у цілому — 109; незначна кількість тих, які складно визначити, — 14 та 9, що не стосуються досліджуваної проблеми.

Тематика публікацій про владу і про опозицію, відповідно:

Політика — 113 (93); всього — 206.

Міжнародні відносини — 11 (3); всього — 14

Економіка — 14 (4); всього — 18.

Соціальна — 16 (20); всього — 36.

Війна — 12 (15); всього — 27.

Можемо зробити висновок, що домінантними серед публікацій у охарактеризованих джерелах про владу є теми політики, міжнародних відносин, економіки; натомість переважаючими темами про опозицію є соціальна проблематика та тема війни.

Критика стосовно контексту публікації (частота):

Влада критикує опозицію — 13 (3,9 %).

Опозиція критикує владу — 46 (13,9 %).

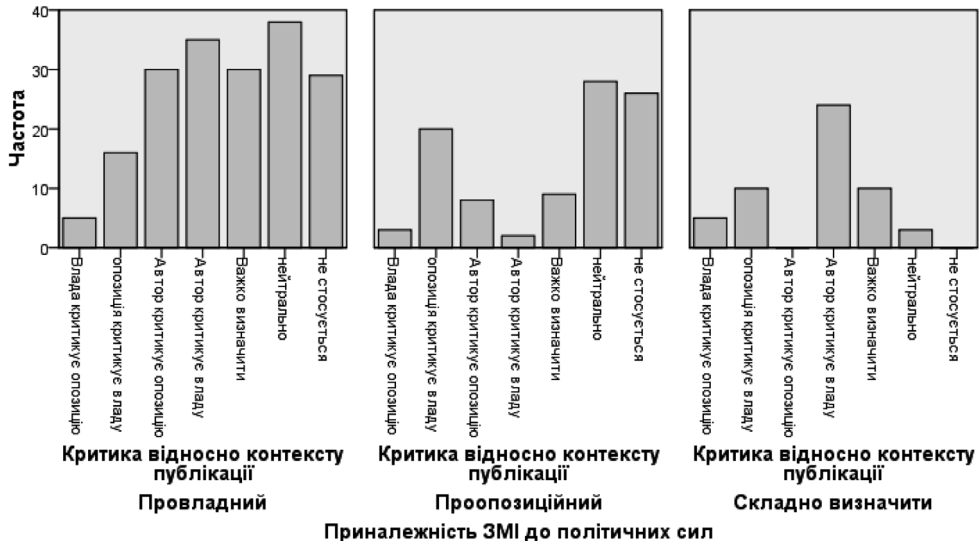
Автор критикує опозицію — 38 (11,5 %).

Автор критикує владу — 61 (18,4 %).

Складно визначити — 49 (14,8 %).

Нейтрально — 69 (20,8 %).

Не стосується — 55 (16,6 %).

Отже, опозиція критикує владу втричі частіше, ніж влада опозицію. Те саме стосується і авторів публікацій, які частіше критикують владу. Досить суттєвий відсоток (частоти) нейтральних публікацій та тих, у яких складно визначити досліджуваний контекст.

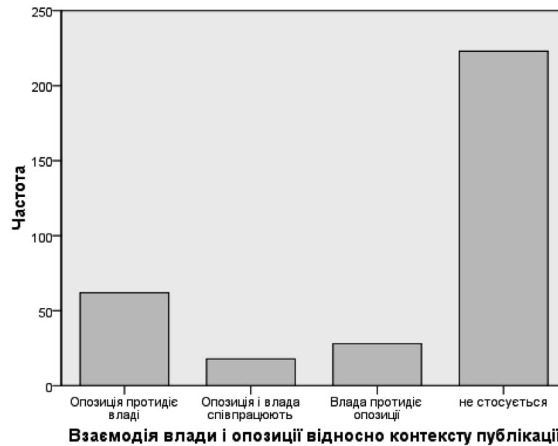
Взаємодія влади і опозиції щодо контексту публікацій

Опозиція протидіє владі — 62 (18,7 %).

Опозиція і влада співпрацюють — 18 (5,4 %).

Влада протидіє опозиції — 28 (8,5 %).

Не стосується — 223 (67,4 %).

Щодо контексту публікацій значно більше публікацій, у яких опозиція протидіє владі. Випадки, коли опозиція і влада співпрацюють або принаймні вирішують спільні питання поодинокі та у контексті всього масиву досліджуваних публікацій становлять лише 5,4 відсотка.

Довіра до влади або опозиції (стосовно контексту публікацій)

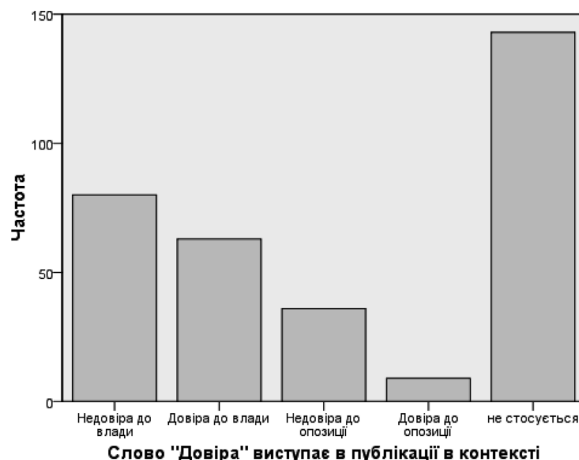
Недовіра до влади — 80 (23,8 %).

Довіра до влади — 65 (19,4 %).

Недовіра до опозиції — 40 (11,9 %).

Довіра до опозиції — 10 (2,9 %).

Не стосується — 140 (42 %).

Характерним під час аналізу виявилось те, що більшість із досліджуваних публікацій взагалі не торкаються проблеми довіри. Публікацій, у яких простежуються аспекти довіри до влади, значно більше, ніж до опозиції, однак чітка позиція недовіри до влади вища, ніж до опозиції. Проте, темою наступних публікацій буде вже відстеження динаміки змін проаналізованого періоду та за 2016 рік.

У цілому ж електронна демократія відкриває широкі можливості для взаємодії опозиції і влади через засоби інформаційно-комунікаційних технологій внаслідок забезпечення зворотного зв'язку між громадянами і опозицією, громадянами і владою. Врешті, «е-демократія» означає врахування думок громадян і організацій щодо політичних відносин і процесів, як владою, так і опозицією, що повинно модифікувати, коригувати дії обох сторін, наближаючи їх до плідної співпраці на користь політичного й економічного розвитку України.

Список використаних джерел

1. Гаврилов Г. Модели политической оппозиции: теоретико-методологический анализ / Гаврилова Г. — Екатеринбург, 2003. — С. 12—13.
2. Конончук С. Г. Парламентська опозиція в Україні: модель та провадження: Дослідження проблеми / С. Г. Конончук, О. А. Ярош. — К. : Український незалежний центр політичних досліджень, 2006. — С. 7.
3. Див.: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://rada.gov.ua/>
4. Дубас О.П. Електронна демократія: сутність і перспективи розвитку в Україні / О.П.Дубас [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdakk/2011_1/43.pdf
5. Див.:Грицяк Н. В. Електронна демократія як механізм політичної взаємодії : Навч.-метод. рек. / Н. В. Грицяк, С. Г. Соловійов. — К.: НАДУ, 2013. — 44 с.
6. Вершинин М. «Електронное правительство» в XXI веке / М. Вершинин [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.prnews.spb.ru>.
7. Сичова В. В. Взаємодія інституту політичної опозиції та державного управління в умовах розвитку інформаційного суспільства / В. В. Сичова // Актуальні проблеми державного управління. — 2012. — № 2 (42). — С. 282—292.
8. Василевич Ю. В. Досягнення та перспективи використання інформаційно-комунікаційних технологій у сфері політики: електронна демократія / Ю. В. Василевич // Наукові праці. Політологія. — 2012. — Вип. 185, Т. 197. — С. 33—36.

9. Клімушин П. С. Електронне урядування в інформаційному суспільстві: Монографія / П. С. Клімушин, А. О. Серенюк. — Харків: Вид-во Хар РІНАДУ «Магістр». — 2010. — 312.

10. Сало І. Розвиток електронної демократії в Україні / І. Сало. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/January2010/01.htm>

11. Связи с общественностью как социальная инженерия / Под ред. В. Ачкасовой, Л. Володиной. — СПб.: Речь, 2005. — 336 с.

12. Сунгуров А. Ю. Взаимодействие власти и структур гражданского общества: возможные модели / А. Ю. Сунгуров // Гражданский диалог. — 2008. — № 3. — С. 12—17.

13. Связи с общественностью как социальная инженерия / Под ред. В. Ачкасовой, Л. Володиной. — СПб.: Речь, 2005. — 336 с.

14. Бойко О. Аналіз інформаційно-комунікативних технологій як механізму досягнення політичного результату // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. — 2009. — Вип.11. — С. 29—34.

15. Петренко О. Парламентська опозиція: європейський досвід і Україна / О. Петренко // Ефективність державного управління : Зб. наук. пр. — Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2007. — Вип. № 12. — С.146—152.

16. Жданов І. Рік опозиції: місце під холодним сонцем / І. Жданов // Дзеркало тижня. — 2011. — № 10. — С.2.

17. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/SPSS>

18. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.audience.com.ua/pages/display/reach>

19. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.segodnya.ua

20. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://tsn.ua/>

21. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.liga.net/>

22. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://obozrevatel.com>

23. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.pravda.com.ua

References

1. Havrylov H. Modely polytycheskoy oppozytsyy: teoretyko-metodolohycheskyu analiz / Havrylova H. — Ekaterynburh, 2003. — S. 12—13.

2. Kononchuk S. H. Parlament's'ka oppozytsiya v Ukrayini: model' ta provadzhennya: Doslidzhennya problemy / S. H. Kononchuk, O. A. Yarosh. — K. : Ukrayins'kyu nezalezhnyy tsentr politychnykh doslidzhen', 2006. — S. 7.

3. Dyv.: [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: <http://rada.gov.ua/>
4. Dubas O.P. Elektronna demokratiya: sutnist' i perspektyvy rozvytku v Ukraini / O.P.Dubas [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdakk/2011_1/43.pdf
5. Dyv.: Hrytsyak N. V. Elektronna demokratiya yak mekhanizm politychnoyi vzayemodiyi : Navch.-metod. rek. / N. V. Hrytsyak, S. H. Solovyov. — K.: NADU, 2013. — 44 s.
6. Vershynyn M. «Elektronnoe pravytel'stvo» v XXI veke / M. Vershynyn [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.prnews.spb.ru>.
7. Sychova V. V. Vzayemodiya instytutu politychnoyi opozytsiyi ta derzhavnoho upravlinnya v umovakh rozvytku informatsiynoho suspil'stva / V. V. Sychova // Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnya. — 2012. — № 2 (42). — S. 282 — 292.
8. Vasylevych Yu. V. Dosyahnennya ta perspektyvy vykorystannya informatsiyno-komunikatsiynykh tekhnolohiy u sferi polityky: elektronna demokratiya / Yu. V. Vasylevych // Naukovi pratsi. Politolohiya. — 2012. — Vyp. 185, T. 197. — S. 33—36.
9. Klimushyn P. S. Elektronne uryaduvannya v informatsiynomu suspil'stvi: Monohrafiya / P. S. Klimushyn. A. O. Serenok. — Kharkiv: Vyd-vo Khar RINADU «Mahistr». — 2010. — 312.
10. Salo I. Rozvytok elektronnoyi demokratiyi v Ukraini / I.Salo. — [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/January2010/01.htm>
11. Svyazy s obshchestvennost'yu kak sotsyal'naya ynzheneryya / Pod red. V. Achkasovoy, L. Volodynoy. — SPb.: Rech', 2005. — 336 s.
12. Sunhurov A. Yu. Vzaymodeystvye vlasty y struktur hrazhdanskoho obshchestva: vozmozhnye modely / A. Yu. Sunhurov // Hrazhdanskyy dyaloh. — 2008. — № 3. — S. 12—17.
13. Svyazy s obshchestvennost'yu kak sotsyal'naya ynzheneryya / Pod red. V. Achkasovoy, L. Volodynoy. — SPb.: Rech', 2005. — 336 s.
14. Boyko O. Analiz informatsiyno-komunikatyvnykh tekhnolohiy yak mekhanizmu dosyahnennya politychnoho rezul'tatu // Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriya: Politolohiya, Sotsiolohiya, Filosofiya. — 2009. — Vyp.11. — S. 29—34.
15. Petrenko O. Parlament's'ka opozytsiya: yevropeys'kyy dosvid i Ukraina / O. Petrenko // Efektyvnist' derzhavnoho upravlinnya : Zb. nauk. pr. — L'viv : LRIDU NADU, 2007. — Vyp. № 12. — S.146—152.
16. Zhdanov I. Rik opozytsiyi: mistse pid kholodnym sontsem / I. Zhdanov // Dzerkalo tyzhnya. — 2011. — № 10. — S.2.

17. [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu :<https://uk.wikipedia.org/wiki/SPSS>
18. [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www.audience.com.ua/pages/display/reach>
19. [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: www.segodnya.ua
20. [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: <http://tsn.ua/>
21. [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www.liga.net/>
22. [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: <http://obozrevatel.com>
23. Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: www.pravda.com.ua

Larysa Kochubei

Doctor of Political Sciences, Professor

Lead researcher of theoretical
and applied problems of political science

I. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine

Information and communication technologies interaction between power and opposition in modern Ukraine

In the article the modern information and communication technologies interaction between power and opposition in the first year of presidency Petro Poroshenko. The study was bas on five key online sources. Overview opposition concept can be defined as: the opposition-tseorhanizovana group entities based on common interest fighting various means available for the possession of the dominant political resource and, depending on the type of operation, may acquire characteristics such as consistency and instytutsiy-nist. It is noted that dominant among the publications described sources of power are topics politics, international relations, economics; Instead dominant themes of opposition is social issues and the topic of war. Noted that “e-government” — an internal government information infrastructure, analogue corporate network and external information infrastructure that interacts with citizens, businesses and organizations.

Keywords: *government, opposition, interaction, technology, information and communication, Ukraine, information and communication technology, political processes, e-government.*

Горбатенко Ірина Анатоліївна

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри політичних наук факультету політології та права

Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Соціально-політичні прояви фрустрації в умовах нестабільного розвитку

Проаналізовано поняття, основні характеристики і суспільно-політичні прояви фрустрації в умовах нестабільного розвитку. До таких проявів, зокрема, віднесено: хаотичні, непослідовні дії і когнітивний дисонанс; агресивність і насильство; апатію й індіферентне ставлення до суспільно-політичних змін; соціальну аномію; політичні стереотипи. Визначено основні напрями подолання фрустрації в контексті демократизації українського суспільства. Встановлено, що влада України досі не має чіткого уявлення про те, чого саме прагне рядовий українець і з приводу відсутності чого в нього може розвинути фрустрація. А тим часом суспільство все частіше висловлює незгоду з тим, що високоосвічена країна виявляється нездатною сформуванню нормальну партійну систему, зупинити корупцію, сформуванню справедливого судочинства, навчитися жити і працювати за європейськими стандартами. Стереотипне мислення є особливо характерним для людей, які звикли орієнтуватися на державу і для яких характерний анклавний спосіб повсякденного буття.

Ключові слова: фрустрація, нестабільний розвиток, когнітивний дисонанс, агресивність, насильство, апатія, соціальна аномія, політичні стереотипи.

Одним із характерних для нашого часу соціально-небезпечних явищ слід вважати фрустрацію (від лат. frustratio — обман, невдача, марне очікування, руйнування задумів). Зазначене явище визначається вченими як психічний стан, пов'язаний з невідповідністю очікувань людини її можливостям і реальному стану справ. Синонімами фрустрації є такі прояви людської свідомості як тривога, розчарування, роздратування, відчай. В умовах фрустрації люди ще бачать мету, якої вони прагнуть, але вже не бачать способів як її досягти. Особливо травматичним для людської психіки є стан розчарування внаслідок повернення до попереднього стану (чи навіть його погіршення) після демократизації

економічних і соціально-політичних відносин, позитивної динаміки суспільного розвитку, деякого покращення особистого добробуту.

Стан фрустрації може виникати внаслідок перехідних політичних ситуацій, що зумовлюють стреси, пов'язані з виникненням політичних конфліктів, кризових явищ у житті суспільства й держави; з втратою політичним лідером чи іншим суб'єктом власного «обличчя», вимушеним відходом від політичної діяльності, поразкою на виборах; з нездоланими труднощами економічного характеру (кризою розподілу, поляризацією суспільства, домінуванням несправедливості); невпевненістю людини в майбутньому.

Перехідні політичні ситуації небезпечні своєю невизначеністю, що справляє негативний вплив на людей з нестабільною психікою та несформованою свідомістю. Особливу небезпеку нестабільність перехідного розвитку становить для представників молодих поколінь. А оскільки останні є носіями майбутнього, виникає небезпека консервування невизначених суспільних відносин на довгі роки. У цьому контексті український психолог С. Прахова слушно зазначає: «Трансформаційні процеси сучасного світу ставлять людину в надзвичайно складні умови соціального життя. Нестабільність у політиці, економіці, освіті, постійні несистемні зміни в усіх суспільних галузях зумовлюють дисбаланс у визначені стійких пріоритетів, ціннісних орієнтацій та ідеалів сучасної молоді. Складні життєві обставини, які накладаються на ряд характерологічних особливостей, формують певну конфігурацію індивідуальних психологічних проявів суб'єкта, які далеко не завжди носять конструктивний характер» [1, с. 29].

Прояви фрустрації залежать від того, наскільки важливим для людини було втрачене. Значення мають і психологічні особливості самої людини: рухливість чи пасивність психіки, схильність до ілюзій чи реалізм. Хоча, в перехідних умовах не тільки пасивна, а й більш активна частина суспільства переживає некомфортний стан — внаслідок зміни роботи, сфери діяльності, місця проживання, країни. В умовах економічної нестабільності, руйнації банківської системи поряд зі зниженням загального рівня життя існує вірогідність збільшення числа психічних розладів. На особистісному рівні це означає підірване здоров'я, сімейні розлучення, немотивовану поведінку, самогубства. Все це можна кваліфікувати як відносну фрустрацію, яка, на думку французького політолога Домініка Кола, визначається самою природою людини й виявляє себе в умовах невідповідності умов життя суб'єкта його уявленням чи очікуванням, що, зокрема, засвідчують морально-філософські уявлення мислителів різних часів [2, с. 116—118].

Поряд з індивідуальною, існує також масова втрата життєвих орієнтирів, яка поширюється на цілі соціальні групи і верстви населення. Зазначений тип відноситься до системної фрустрації, основними чинниками якої є перешкоджання досягненню соціальних цілей, прагненню до збереження соціальних цінностей; одночасне переживання схожих проблем великими спільнотами, соціальними групами; виникнення напруги в діяльності соціальних структур, політичних інститутів. Крім особистих причин, фрустрацію зумовлюють соціальні потрясіння (наприклад, перехід від авторитаризму до демократії і навпаки), кризові явища, конфліктні ситуації, соціальні зміни, радикальні реформи. В українському суспільстві подібних потрясінь було вдосталь лише за останні два з половиною десятиліття — руйнування СРСР і економічна криза 1990-х років, Помаранчева революція, Революція Гідності, анексія Криму, війна на Сході. Поряд з цим, може виникати фрустрація і в цивілізаційних масштабах. Її елементи вже сьогодні проглядаються під страхом терористичних актів у європейських країнах.

Фрустрація зумовлює відповідну індивідуальну й колективну поведінку та пов'язані з нею прояви. До таких проявів зазвичай відносяться наступні.

1. Хаотичні, непослідовні дії; когнітивний дисонанс. Перехідний розвиток суспільства від одного стану до іншого зазвичай зумовлює форсовані соціально-політичні зміни, які негативно впливають на рівень суспільно-політичної стабільності. Як наслідок, на індивідуальному та колективному рівнях виникає емоційна нестабільність, що призводить до безпорадності або непослідовності при появі перешкод у діяльності — суспільної фрустрації. Остання означає нездатність до дій, спрямованих на покращення свого становища. Класичним історичним прикладом є розвиток Росії, де кожна спроба реформ закінчувалась контрреформами «зверху» або революціями «знизу». Саме з цим пов'язаний високий рівень неузгодженості, непослідовності, суперечливості у здійсненні соціальних змін майже на всьому пострадянському просторі, в тому числі і в Україні.

Нездатність еліти до реформування суспільного організму породжує фрустраційні переживання, наслідком яких в Україні можна вважати Помаранчеву революцію і Революцію Гідності. Канадський журналіст Дмитро Бергер вважає, що принциповий конфлікт між прибічниками європейського вибору України і традиційного альянсу з Росією є лише зовнішньою стороною конфлікту, оскільки протести об'єднали людей з почасти протилежними позиціями і прагненнями — «єврея і неонациста, успішного бізнесмена-айтішника і безробітного, столичного політи-

ка-популіста й забитого селянина». Більшість з них були не в змозі осмислити розмиті європейські цінності й ідеали. Їх об'єднала фрустрація, що означала розчарування не тільки в тогочасних політиках, а й у двох з половиною десятиліттях української дійсності. «Головною причиною революції стали не демократія, не європейські цінності, не знищення корупція, не махінації Януковича. Постійним рефреном було майже безнадійне "як нас це все дістало!"». Таким чином, Революція Гідності значною мірою виявилась революцією фрустрації. «Її завданням не було відновити гідність народу (українці народ гордий і так), а вириватись із зачарованого кола постійної нездатності будь-якого уряду перетворити значний потенціал немалої країни у відчутні результати. Цієї мети досі не досягнуто, не дивлячись на зусилля нинішньої адміністрації у просуванні економічних і соціальних реформ. І фрустрація продовжує зростати, оскільки початкові очікування були занадто високими, можливо, просто недосяжними в українських умовах» [3].

Фрустрацію породжують безправність громадян; широка пропаганда (через кіно, телебачення, пресу, літературу) культу жорстокості й насилля; неадекватність ціннісних установок реальному стану справ; непослідовність здійснюваних реформ. Внаслідок зіткнення індивіда з перешкоджанням (з боку уряду, політичного режиму, бюрократії) його спробам досягти певної мети, виникає дисонанс. Зазначене суспільно небезпечне явище ще в 1957 році глибоко охарактеризував американський психолог Леон Фестінгер у своїй теорії когнітивного дисонансу. Згідно цієї теорії два когнітивних елементи (думки, спрямування, вірування) перебувають у конфліктному співвідношенні. Відповідно особистість прагне активно уникати ситуацій та інформації, здатних породжувати суперечності світосприйняття, оскільки людина у процесі пізнавальної діяльності прагне встановити внутрішню гармонію, послідовність, узгодженість між своїми думками, здібностями, знаннями й цінностями [4, с. 304].

До основних умов виникнення когнітивного дисонансу Л. Фестінгер відносить наступні: прийняття рішення між кількох альтернатив на користь однієї з них із відкиданням навіть тих, які містять позитивні характеристики; невідповідність здійснюваної поведінки існуючій системі нагород і покарань; цілеспрямоване або випадкове звертання до нової інформації, яка суперечить існуючим знанням; відкрите вираження незгоди в групі, що суперечить ціннісним уявленням її членів. Теорія когнітивного дисонансу стверджує, що особистість відчуває напруженість і дискомфорт, коли має мінливі, непослідовні ідеї. Відповідно для неї характерним є прагнення усунути суперечності за рахунок зміни

знань, переконань, поведінкових установок щодо певного явища чи об'єкта, які викликають відчуття дискомфорту.

2. Агресивність, насильство. Фрустрація і агресивність тісно пов'язані між собою. Агресивність має виключно інстинктивний характер, вона є природною реакцією на фрустрацію й означає ворожість, прагнення створювати неприємності, заподіювати шкоду іншим людям і оточуючому світові загалом. У більшості країн агресія виявляється на локальному рівні, за виключенням ситуацій, пов'язаних з бойовими діями. Однак у світовому розвитку існують випадки масової ворожості, як це має місце на сучасному етапі в Російській Федерації. Тут фрустрація виявляється в агресивності, спрямованій проти уявного зовнішнього ворога, який не завжди розглядається як безпосередній винуватець невдач, але якому приписуються ворожі наміри. В історичному контексті фрустрація в цій країні пов'язана з постімперським синдромом, який породжує шовінізм — визнання панування однієї нації над іншими націями і правами людини, дискримінацію національних меншин.

Джерелом фрустрації можуть бути панівний політичний режим, система влади, міждержавні, міжетнічні, міжособистісні відносини. Однак агресія найчастіше спрямовується не на джерело фрустрації, а на сторонній об'єкт. Агресивність виявляється як у фізичній поведінці (войовничі дії), так і у вербальній (словесні погрози, висловлення сарказму, неприязні, ненормативна лексика). Ситуативна агресивність виявляється епізодично. Більш небезпечною є стійка агресивність, яка виявляється скрізь і завжди там, де для цього складаються відповідні умови.

Соціальні групи вдаються до агресії, насильства, коли відчувають невідповідність між тим, чим вони є насправді, й тим, на що вони (на їхню думку) заслуговують. Виникнення насильства, як на індивідуальному, так і на колективному рівні, завжди пов'язане з фрустрацією. І навпаки — відчуття фрустрації завжди веде до певних форм насильницької боротьби. У цьому контексті український політолог І. Воронов зазначає: «Постійне обмеження потреб та інтересів людей може призвести до ескалації напруженості, що, у свою чергу, торує шлях до національної катастрофи» [5, с. 8].

Розрізняють вороже й інструментальне насильство. У першому випадку йдеться про заподіяння шкоди опоненту, задоволення агресивної установки по відношенню до нього. Цей тип зазвичай проявляється в етнічних конфліктах. Інструментальне насильство є довготривалим, спрямованим на досягнення запланованого результату. Рівень політичного насильства залежить від характеру правлячого режиму — дозвіль-

ного, заборонного, репресивного. Історія засвідчує, що насильство значно зростає в умовах примусу.

У контексті міждержавного та міжнаціонального функціонування фрустрація веде до конфліктів, що викликає соціальну напругу в цілому. Оскільки конфлікт — це насильницьке або ненасильницьке зіткнення між двома групами людей, то в створених ним умовах виникає соціальна напруга, яка призводить до того, що людина чи соціальна група, внаслідок неможливості забезпечення певних цінностей, реагують на сформовану ситуацію тією чи іншою формою девіантної поведінки, аж до застосування агресії чи насильства. В умовах погіршення політичної ситуації на гостроту конфлікту впливає оцінка людьми власного майбутнього, його перспектив. Страх перед майбутнім мотивує певні дії і визначально впливає на політичну поведінку.

З.Апатія, індиферентне ставлення до суспільно-політичних змін. Фрустрація поряд з іншим породжує політичну апатію, що означає стан людини, яка не бажає брати участь у політичних процесах, байдужа до політичних подій, державно-політичних рішень і не цікавиться національними політичними цінностями. За умов, коли політична влада не реагує на звернення, прохання щодо розв'язання нагальних проблем громадян, значна кількість людей зневірюється в можливості поліпшити своє становище, стає байдужою до політичної влади. Апатія найбільш виразно виявляється в абсентеїзмі й пов'язана з тим, що частина людей втрачає віру в те, що через вибори можна щось змінити. У зв'язку з цим український політолог Д. Гаврилук зазначає, що абсентеїзм в Україні виявляється сьогодні «як небажання громадян відповідати за розвиток своєї держави; як спотворене розуміння громадянських обов'язків та неготовність самотужки забезпечувати свою громадянську суб'єктність» [6, с. 209].

Разом з тим політична апатія здатна спричиняти кризові ситуації в цілих сегментах суспільно-політичного життя. Йдеться, скажімо, про кризу партійної системи, коли політичні партії не виконують своїх функцій, не впливають на переконання, світогляд громадян. Так, в Україні існують десятки партій, за якими стоять тільки політтехнологи. Як результат, вибудовується цілеспрямована партійна політика, спрямована на маніпуляцію свідомості. Внаслідок такої ситуації виникає політичне відчуження в суспільстві. Звинувачувати людей в апатії не завжди доречно, оскільки відчуження виникає не по відношенню до політики як такої, а лише до «шоу-політики».

Ситуація, що утвердилася в пострадянських країнах, є одним з негативних наслідків панування тоталітарної системи, що породила ета-

тизм, пасивність, закрити для звичайних громадян номенклатурну систему, як своєрідне сито для вибіркової участі в державному управлінні. Хоча система, яка виключала існування незалежних організацій, незалежного мислення, залишилась у минулому, значна кількість породжених нею проблем ще довго переслідуватимуть посттоталітарні країни. Найгіршим проявом апатії в цих країнах є втрата людьми почуття особистої причетності до визначення майбутнього.

4. Соціальна аномія. В умовах руйнування соціальних стандартів, недієздатності існуючих норм, які управляють людською поведінкою, постає таке небезпечне явище як соціальна аномія. Е. Дюркгейм розглядав її як загальний стан суспільства чи особистого ставлення до нього в умовах слабого консенсусу, недостатньої віри в соціально мотивовані цілі й цінності, втрати ефективності нормативних і моральних рамок, які регулюють колективне та індивідуальне життя. У політичному контексті соціальну аномію часто пов'язують з електоральною пасивністю, латентними конфліктами, беззаконням, бездіяльністю влади та іншими антисоціальними явищами. Український політолог Ю. Шайгородський вважає, що застосування теорії аномії для аналізу сучасної ситуації є перспективним, насамперед «з огляду на те, що українське суспільство все ще перебуває у стані своєрідного ціннісного «вакууму», пошуку системи ціннісних орієнтирів» [7, с. 27].

Соціальна аномія в умовах нестабільного розвитку розглядається як катастрофа системи регулювання індивідуальних бажань, в результаті чого особистість прагне більшого, ніж вона може реально отримати в рамках даної соціальної структури. За соціальної аномії виникає розбіжність між декларованими цілями та соціально структурованими шляхами їх досягнення. Особистість при цьому позбавляється почуття наступності, обов'язків, відповідальності, руйнується її зв'язок із суспільством. За умов, коли ціннісні та соціальні структури неналежним чином інтегровані, коли сама структура цінностей потребує певної поведінки та поглядів, а соціальна структура заважає цьому, тоді якраз і виникає тенденція до ігнорування всіх норм. Чим менше люди впевнені у способах дій, які підходять для досягнення їхніх цілей, тим більшою є їх аномія, тим нижчими можливості забезпечення власного добробуту, стабільної життєдіяльності.

5. Політичні стереотипи. У структурі політичної свідомості й культури перехідного періоду значне місце належить стереотипам, як зразкам бездумного, некритичного повторення звичної поведінки. Політичні стереотипи зазвичай опановують теоретичні, ціннісні й нормативні уявлення громадян. Політичні стереотипи можна визначити як стійкі, стандартизовані образи чи уявлення про політичні відносини, шляхи і

засоби вирішення політичних проблем, які утворилися на основі минулого досвіду. Вони виникають з консервативної масової політичної свідомості, яка не встигає адекватно оцінювати нову політичну ситуацію. Стереотипи дозволяють спрощувати складну та суперечливу політичну дійсність. З одного боку, це полегшує життя індивіду, а з другого — не дозволяє йому адекватно реагувати на складну динаміку мінливої політичної ситуації і нових явищ суспільно-політичного життя.

Поведінка, зав'язана на стереотипах, спричиняє до утворення безликої маси, натовпу. Зруйнувати стійкі консервативні уявлення здатні політичні знання, аналітичне мислення, інформаційні засоби, які розвиваються на плюралістичній, демократичній основі. Падіння загального рівня життя повертає особистість у лоно стереотипного мислення, блокує бажання до пізнання інновацій. Стереотипне мислення є особливо характерним для людей, які звикли орієнтуватися на державу і для яких характерний анклавний спосіб повсякденного буття. Таким своєрідним анклавом, середовище якого є прихильним до стереотипів, у сучасній Україні можна вважати Донбас, де утвердились уявлення про радянський споживацький, залежний від держави чи роботодавця спосіб життя як про еталон суспільно-політичного розвитку. Небажання інтегруватися в нову демократичну реальність у цьому регіоні, на думку українського етнополітолога Л. Нагорної, «компенсується, з одного боку, залишковою “радянськістю”, а з другого — своєрідним “регіональним патріотизмом”» [8, с. 221]. Стереотипне мислення зрештою й стало наслідком олігархічного корпоративізму на тіньовій основі, прагнення «сильної руки», демонстративної російськомовності, клієнт-патронатних відносин, що поступово, під впливом Російської Федерації, трансформувалися у сепаратизм.

Таким чином, в умовах нестабільного (як правило, перехідного) розвитку в людській свідомості виникає явище фрустрації, яке породжує в різних формах і проявах своєрідну регресію — захисний механізм психіки, процес, у ході якого людина повертається на попередню або менш зрілу стадію розвитку почуттів та поведінки. Фрустрація заважає нормальній життєдіяльності людини, реакцією якої на ускладнені умови чи ситуації є перехід до спрощених способів дії. З огляду на це, американський історик Гарольд Джеймс висловлює слушну думку: «Велика кількість діагнозів поглиблює кризу. Політичні страсті, викликані зіткненням різних інтерпретацій, роблять неможливим її розв'язання» [9]. А це, в свою чергу, поряд з вищеназваними явищами, породжує конформізм, дешевий популізм, архаїзацію суспільних відносин, корупцію та інші негативні явища.

Таким чином, з вищезазначеного можна зробити висновок, що правлячі сили пострадянських держав недооцінюють, або й зовсім ігнорують вплив фрустрації на людину й суспільство. Це є свідченням їхньої нездатності управляти інтересами і прагненнями електорату в періоди від виборів до виборів. Вони йдуть шляхом найменшого спротиву, а саме впливають на свідомість виборців маніпулятивними засобами виключно в періоди виборчих кампаній. Такий стиль правління таїть у собі небезпеку перманентного невдоволення діями влади. Зазначене є характерним і для української влади, не дивлячись на нагадування суспільства про свою незгоду з подібним ставленням до себе під час двох Майданів. Влада України досі не має чіткого уявлення про те, чого саме прагне рядовий українець і з приводу відсутності чого в нього може розвинути фрустрація. А тим часом суспільство все частіше висловлює незгоду з тим, що високоосвічена країна виявляється нездатною сформувати нормальну партійну систему, зупинити корупцію, сформувати справедливе судочинство, навчитися жити і працювати за європейськими стандартами.

Чи можливе за таких умов подолання фрустрації? Зовсім уникнути фрустрації в нестабільному суспільстві перехідного типу, подібному до України, на індивідуальному рівні неможливо, оскільки людину тут постійно переслідують непередбачувані обставини. Щоб зменшити фрустрацію, необхідно ставити перед собою обґрунтовані цілі та реально оцінювати свої можливості. Щоб уникнути фрустрації, варто менше сподіватися на владу, державу, представників політичної еліти, бюрократії. На рівні громадянського суспільства, яке лише народжується в Україні, подолання фрустрації сприятимуть: зниження впливу деструктивного мікросоціального оточення; формування навичок виваженої поведінки у складних життєвих ситуаціях; аналіз несприятливих тенденцій та встановлення їхніх причин; колективне додання труднощів через взаємодопомогу, спілкування, досягнення консенсусу.

Список використаних джерел

1. Прахова С. Теоретико-методологічний аналіз проблеми фрустрації на сторінках сучасних українських та російських періодичних видань / С. Прахова // Психологія особистості. — 2014. — № 1 (5). — С. 28 — 38.
2. Кола Д. Политическая социология / Доминик Кола. — М.: Издательство «Весь Мир», «Инфра-М», 2001. — XXII. 406 с.
3. Бергер Д. Революция Фрустрации: Размышления на двухлетие Майдана / Д. Бергер. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://hvyly->

a.net/analytics/society/revolyutsiya-frustratsii-razmyishleniya-na-dvuh-letie-maydana.html

4. Большой толковый социологический словарь (Collins). Том 1 (А—О): Пер. с англ. — М.: Вече, АСТ, 1999. — 544 с.

5. Воронов І. О. Політична конфліктологія: діалектика соціальних суперечностей і суспільної злагоди. Монографія / І. О. Воронов. — К.: Генеза, 2005. — 320 с.

6. Гаврилюк Д. Ю. Роль феномену абсентеїзму в делегітимації політичних партій в Україні / Д. Ю. Гаврилюк // Політичні партії і вибори в Україні: матеріали міжнародного круглого столу за участю українських і польських науковців (Київ, 26 червня 2015 р.) / [наук. ред. І. О. Кресіна; упорядник В. П. Горбатенко]. — К.: Вид-во «Логос», 2016. — С. 209—216.

7. Шайгородський Ю. Аномія як суспільний і особистісний феномен / Ю. Шайгородський // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. — 2011. — Випуск 4 (54). — С. 19—29.

8. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст / Л. П. Нагорна. — К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. — 405 с.

9. Джеймс, Гарольд. Как растрачить впустую кризисное время / Гарольд Джеймс. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.idea-magazine.com.ua/archive/11306/advance/11321.html

References

1. 1. Prakhova S. Teoretyko-metodolohichnyy analiz problemy frustratsiyi na storinkakh suchasnykh ukrayins'kykh ta rosiys'kykh periodychnykh vydan' / S. Prakhova // Psykholohiya osobystosti. — 2014. — № 1 (5). — С. 28 — 38.

2. Kola D. Polytycheskaya sotsyolohyya / Domynek Kola. — М.: Yzdatel'stvo «Ves' Myr», «Ynfra-M», 2001. — KhKhII. 406 s.

3. Berher D. Revolyutsyya Frustratsyy: Razmyishlenyya na dvukhletye Maydana / D. Berher. [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: <http://hvylya-a.net/analytics/society/revolyutsiya-frustratsii-razmyishleniya-na-dvuh-letie-maydana.html>

4. Bol'shoy tolkovyy sotsyolohychesky slovar' (Collins). Том 1 (А—О): Пер. с англ. — М.: Вече, АСТ, 1999. — 544 с.

5. Voronov I. O. Politychna konfliktolohiya: dialektyka sotsial'nykh superchnostey i suspil'noyi zlahody. Monohrafiya / I. O. Voronov. — К.: Heneza, 2005. — 320 s.

6. Havrylyuk D. Yu. Rol' fenomenu absenteyizmu v delehitymatsiyi politychnykh partiy v Ukraini / D. Yu. Havrylyuk // Politychni partiyi i vybory v Ukraini: materialy mizhnarodnoho kruhloho stolu za uchastyu ukraïns'kykh i pol's'kykh naukovtsiv (Kyïv, 26 chervnya 2015 r.) / [nauk. red. I. O. Kresina; uporyadnyk V. P. Horbatenko]. — K.: Vyd-vo «Lohos», 2016. — S. 209—216.

7. Shayhorods'kyy Yu. Anomiya yak suspil'nyy i osobystisnyy fenomen / Yu. Shayhorods'kyy // Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. — 2011. — Vypusk 4 (54). — S. 19—29.

8. Nahorna L. P. Rehional'na identychnist': ukraïns'kyy kontekst / L. P. Nahorna. — K.: IPIEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2008. — 405 s.

9. Dzheymys, Harol'd. Kak rastratyt' vpustuyu kryzysnoe vremya / Harol'd Dzheymys. [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu:

www.idea-magazine.com.ua/archive/11306/advance/11321.html

Irina Gorbatenko

Candidate of Political Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Political Sciences,
National Pedagogical Dragomanov University

Social and political manifestations of frustration in an unstable development

Analyzed the concept, main characteristics and socio-political expression of frustration in an unstable development. These manifestations, including classified chaotic inconsistent actions and cognitive dissonance; aggression, violence; apathy and indifferent attitude to social and political change; social anomie; political stereotypes. The basic directions to overcome the frustration in the context of Ukrainian society. It was established that the government of Ukraine still has no clear idea of what it is seeking ordinary Ukrainian and the lack of what he can develop frustration. Meanwhile, society increasingly expresses disagreement with the fact that highly educated country is unable to form normal party system, stop corruption, to form a fair trial, to learn to live and work according to European standards. Stereotypical thinking is especially true for people who are used to focus on the state and which are characterized anklavnyy way of everyday life.

Keywords: *frustration, unstable development, cognitive dissonance, aggression, violence, apathy, social anomie, political stereotypes.*

Розділ IV СУСПІЛЬСТВО І РЕЛІГІЯ

УДК 322.2

Здіорук Сергій Іванович

член-кореспондент Академії політичних наук,

Заслужений діяч науки і техніки України

Політико-правові проблеми організації служби військових капеланів України

Розглядаються проблеми створення служби військових капеланів у Збройних Силах, Національній гвардії та інших військових формуваннях України в умовах війни з Росією. Показано загрози та дестабілізуючу роль Московського патріархату, в юрисдикції котрого перебуває переважна більшість православних громад України. Наводяться політико-правові рекомендації щодо ефективної організації функціонування служби військових капеланів для забезпечення духовно-гуманітарного і патріотичного виховання та морально-бойової й психологічної підготовки українських воїнів. Інститут військових капеланів є виправданим лише за умови виконання ним усього комплексу морально-психологічного забезпечення та духовно-гуманітарного виховання особового складу військ. Відзначено, що аналіз взаємовідносин держави і військових формувань з релігійними організаціями показує, що процес задоволення релігійних потреб віруючих військовослужбовців шляхом запровадження служби військових капеланів є складним і суперечливим.

Ключові слова: служба, капелани, Україна, служба військових капеланів, юрисдикція, духовно-гуманітарне виховання, патріотичне виховання.

Історія вітчизняної військової охорони від козацьких до сучасних часів зберегла для нас значний досвід духовно-гуманітарного виховання в українських воїнів мужності, хоробрості, лицарства, дисциплінованості, витривалості й, природно, безумовної відданості Батьківщині [4]. Цей досвід, перевірений багатомісячною боротьбою, набув логічного продовження як у XX столітті, в добу змагань за свободу України, так і в новітній період після відновлення її незалежності.

Потрібно зазначити, що внаслідок цілої низки причин, у радянській системі при формуванні свідомості воїнів такі поняття як духовне світосприйняття чи релігійні вірування офіційно не застосовувалися у виховній роботі з військовослужбовцями. Це й до нині справляє значний негативний вплив на систему роботи з особовим складом військово-службовців Збройних Сил України.

Російська агресія актуалізувала невідкладне реформування Збройних Сил та інших військових формувань України. Їхня модернізація потребує не лише структурних змін військового управління, застосування стандартів НАТО в переозброєнні, але й створення якісно нових умов для духовно-гуманітарної та морально-психологічної підготовки військовослужбовців. Особливістю цього процесу є те, що серед особового складу українських збройних формувань значно збільшилась кількість віруючих військовослужбовців, що породило необхідність подальшого вдосконалення системної роботи з особовим складом та пошук ефективних форм і методів для підготовки його до виконання службово-бойових завдань. В умовах війни з Росією виникла також необхідність специфічної діяльності щодо мінімізації бойових психічних травм серед учасників АТО.

На сучасному етапі розвитку Воєнної організації України з'явилися реальні можливості для впровадження служби військових капеланів з урахуванням як досвіду армій країн-членів НАТО [5], так і практики військово-виховної роботи у Збройних Силах, Національній гвардії, Прикордонних військах та інших військових формуваннях України під час збройного захисту державотворення [7]. На жаль, впровадження військово-капеланської служби не врегульоване відповідними законами України. Нині основним документом, що легалізує службу військових капеланів, є лише Розпорядження Кабінету Міністрів України [6]. Цього катастрофічно недостатньо, що створює додаткові небезпеки на шляху реалізації абсолютно необхідної системи морально-бойового забезпечення українських військ засобами військово-капеланської служби.

Констатуючи певний поступ у практичній взаємодії військових формувань та релігійних організацій, не можна оминати низку загрозливих тенденцій. Зокрема, як показує аналіз діяльності церков, вони не сприяють зміцненню толерантності та співпраці внаслідок конфліктів поміж собою. Особливо вирізняється деструктивна антиукраїнська діяльність Московського патріархату, як безпосередньо, так і використовуючи розгалужену мережу УПЦ (МП). І це не випадково, адже саме Московський патріархат є ідеологічним та організаційним осердям проекту «руський мір» [10].

До того ж УПЦ (МП) юридично та адміністративно-організаційно підпорядковується Московській патріархії, а це означає, що згідно зі стату-

том Російської православної церкви [11] (невід'ємною частиною якої вона є) та власним статутом УПЦ (МП) [9] з необхідністю виконує всі настанови й розпорядження саме Москви. Яскравим прикладом цього є колабораціоністська діяльність УПЦ (МП) в анексованому Криму та окупованих районах Донецької й Луганської областей, а також сепаратистські дії єпископів і священників цієї церкви від паплюження української влади¹ та зриву мобілізації у війська² до прямої збройної участі в терористичних актах (що вже було проаналізовано у відповідних аналітичних матеріалах НІСД) [1].

Відвертою для всієї світової спільноти ілюстрацією васальної відданості УПЦ (МП) Москві стали абсурдні й алогічні заклики щодо «непотрібності автокефалії» у відповідь на звернення до Вселенського Патріарха Варфоломія Президента України і Верховної Ради України щодо надання автокефалії Православній Церкві в Україні [3].

Подібні діяння УПЦ (МП) вочевидь зумовлені ще й тим, що власне сама РПЦ має підписані угоди з Міністерством оборони РФ, МВС РФ, ФСБ, Федеральною прикордонною службою, ФАПСІ, Головним управлінням козачих військ при Президентові РФ, Міністерством освіти РФ та іншими державними установами Росії [8], що зобов'язує її працювати на захист інтересів держави-агресора.

В світлі означеного стає зрозуміло, які цінності прищеплюватимуть українським воїнам капелани московського підпорядкування. Таким чином, головна загроза національній єдності, демократичним реформам та, зрештою, й національній безпеці України виникає з боку структур УПЦ (МП), котрі наскрізь нашпиговані агентами Росії, як це було до Революції Гідності у ЗС, МВС, СБУ та власне у всій системі державно-політичного управління України. Окрім того необхідно враховувати, що, наприклад, ті ж військові капелани безпосередньо або опосередковано через підопічних військовослужбовців матимуть доступ до військових і державних таємниць, до стратегічних і оперативно-тактичних планів воєнного командування тощо. Неважко спрогнозувати кому вони про них доповідатимуть. І це зовсім не перебільшення. Варто лише згадати, що головою синодального відділу УПЦ (МП) по взаємодії зі Збройними Силами та іншими військовими формуваннями України є митрополит Авгу-

¹Єпископ з УПЦ (МП) назвав владу України «сатанинською» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/57682/

²Єпископ УПЦ (МП) Лонгин (Жар) зриває мобілізацію на Буковині. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/national_religious_question/58911/

стин (Маркевич), котрий на Всесвітньому російському народному соборі в Москві закликав: «Мы ждем шагов со стороны России — как отряд, который ждет команды броситься в бой. Я как представитель Украинской православной церкви убежден, что неопределенность засасывает. Наступило время действовать решительно и называть все вещи своими именами. ...Мы устали, нас единственное, что вдохновляет, это то, что мы верим еще в Россию. Если Господь вас выправит — вырулим и мы»¹.

Все це значною мірою впливає не лише на стан духовно-ціннісних орієнтацій українських військовослужбовців, а й прямо підриває їхню боєздатність. Добре відомо, що наявність військово-релігійних служб у багатьох країнах і характер виконуваних ними завдань обумовлює те, що вони займаються не тільки задоволенням релігійних потреб, але й уведені в систему ідеологічно-психологічного впливу на весь особовий склад, незалежно від світоглядної орієнтації кожного. Релігійне виховання, є складовою системи бойової і морально-психологічної підготовки військовослужбовців та підпорядковане основному завданню — підтриманню високого духовно-патріотичного й бойового потенціалу військ. Це особливо важливо для України нині на шляху адаптації до стандартів НАТО. Капеланські служби мають показати нове розуміння ролі та місця армії в демократичній державі, а військовику дати розуміння того, що невід'ємними рисами військового професіонала є національна самосвідомість, патріотизм, висока моральність фондована на ґрунті історії, традицій та культури Українського народу.

Науковий аналіз гуманітарно-виховної роботи з віруючими військовослужбовцями дає нам можливість виокремити основні напрями цього процесу:

- а) співпрацю з релігійними організаціями різних віросповідань;
- б) організацію взаємодії з релігійними організаціями, які займають конструктивну позицію;
- в) духовно-гуманітарну просвіту військовослужбовців;
- г) морально-психологічне виховання військовослужбовців;
- д) виконання душпастирями специфічних обов'язків військового капелана.

Збройні Сили та інших військові формування України — це частина нашого суспільства і всі процеси, які відбуваються в ньому, прямо впливають на бойовий і морально-психологічний стан військовослужбовців. На жаль, у війська надходить поповнення, значна частина якого увібра-

¹Россия является последней опорой для украинского православия — иерарх Украинской церкви. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.interfax-religion.ru/?act=news&div=10586>

ла в себе негативні риси сучасного суспільства і потрібна постійна дієва системна робота з особовим складом, що дозволить забезпечити виконання службово-бойових завдань.

Демократизація українського суспільства дозволяє проводити організацію взаємодії органів виховної роботи армійських, Національної гвардії та Прикордонних військ України з релігійними організаціями шляхом використання різних варіантів нештатного духовно-релігійного обслуговування віруючих військовослужбовців. Такий досвід вже напрацьовано зокрема з Українською Православною Церквою Київського Патріархату, Українською Греко-Католицькою Церквою, Українською Автокефальною Православною Церквою та Українською Православною Церквою (Московського Патріархату). Але розв'язати поточні проблеми співпраці Военної організації України з українськими церквами, а тим паче забезпечити сталі партнерські відносини на довготривалу перспективу можна лише з прийняттям Закону України «Про службу військових капеланів» та відповідних змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», що надійно зміцнить правові засади співпраці Української Держави і Українських Церков на ниві духовної опіки військовослужбовців.

Аналіз взаємовідносин держави і військових формувань з релігійними організаціями показує, що процес задоволення релігійних потреб віруючих військовослужбовців шляхом запровадження служби військових капеланів є складним і суперечливим. У сучасних умовах необхідно шукати різні підходи до формування у військовослужбовців національної самосвідомості, патріотизму, та засвоєння загальнолюдських демократичних цінностей, ставлячи завдання безумовного забезпечення прав віруючих військовослужбовців, одночасно не ослаблюючи боєготовності військ.

Висновки

1. Серед православних церков, котрі діють в Україні, винятковим джерелом загрози національним інтересам та національній безпеці держави виступає УПЦ (МП). Оскільки, як переконують українські реалії та невідворотні факти, саме середовище УПЦ (МП) вирізняється здатністю культивувати сепаратистські настрої та продукувати конфліктогенну атмосферу в українському суспільстві.

2. Найчисельніша православна інституція України — УПЦ (МП) — є структурною частиною Російської православної церкви та потужним інструментом для забезпечення реалізації політики й ідеології «русского міра» на теренах України.

3. Одним із основних підходів до побудови сучасної національної Армії в Україні є концепт раціонального партнерства як у внутрішній,

так і в зовнішній оборонній політиці Української Держави. Гуманітарний аспект національної безпеки нашої держави вимагає для ефективної підготовки особового складу ЗС, практичного використання служби військових капеланів. Адже суспільно-політична практика довела його дієздатність і ефективність.

4. В умовах війни з Росією військові капелани вже зайняли специфічне місце у військових формуваннях України, опікуючись військово-службовцям на фронті та допомагаючи мінімізувати бойові психічні травми в учасників АТО.

5. Оскільки чинним законодавством на цей час не встановлено правових механізмів виконання обов'язків держави стосовно задоволення потреб військовослужбовців, пов'язаних із їх релігійними віруваннями, Україна зобов'язана провести зміни законодавства, котрі регулюють сферу військового-капеланської служби.

6. Встановлення партнерських взаємин між релігійними організаціями і Збройними Силами та іншими військовими формуваннями України має відбуватися з урахуванням особливостей військової служби при суворому дотриманні безпеки та правопорядку, збереженні здоров'я військовослужбовців.

7. Виходячи з вимоги ст. 5 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», де визначено, що встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання або релігійної організації відносно іншої не допускається, релігійні основи мають бути виключені з регламентації службово-бойової і навчальної діяльності з'єднань та частин. Релігійні переконання військовослужбовців також не повинні впливати на визначення розпорядку дня в підрозділі, порядок і черговість несення військової служби.

Політико-правові рекомендації

Інститут військових капеланів є виправданим лише за умови виконання ним усього комплексу морально-психологічного забезпечення та духовно-гуманітарного виховання особового складу військ. Адже їхня діяльність та релігійна опіка мають стати складовою системи морально-бойової та психологічної підготовки військовослужбовців і бути підпорядкованим головному завданню — підтриманню високої боєздатності, міцного патріотичного й духовно-морального потенціалу військ Збройних Сил та інших військових формувань України.

У цьому контексті доцільними будуть наступні заходи.

1. Для правового забезпечення організації служби військових капеланів у Воєнній організації України Міністерству оборони України та Міністерству культури України разом з іншими зацікавленими відом-

ствами необхідно розробити, а Верховній Раді України прийняти Закон України «Про службу військових капеланів» та відповідні зміни до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації».

2. Верховній Раді України прийняти проект Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації» (реєстраційний № 4128), де в лаконічній формі конкретизуються деякі аспекти зміни релігійними громадами своєї підлеглості у юридично-канонічних і організаційних питаннях, що є необхідним для повного та всебічного забезпечення прав громадян на свободу совісті та віросповідання, як це передбачено ст. 35 Конституції України.

3. Верховній Раді України прийняти законопроект про внесення змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (реєстраційний № 1244) щодо назв організацій, керівні центри яких знаходяться за межами України. У разі ухвалення нормативно-правовий акт зобов’яже УПЦ (МП) здійснити перереєстрацію та відобразити у своїй назві власну залежність від РПЦ, що покладе край введенню в оману мільйонів віруючих українців та нормалізує відносини між православними церквами в Україні.

4. Верховній Раді України шляхом внесення відповідних змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» запровадити в Україні систему конкордатів, тобто забезпечити організацію взаємин між державою і релігійними організаціями укладенням двосторонніх договорів. Такий механізм відповідає практиці багатьох країн Європи та створить умови для прозорої партнерської співпраці між суб’єктами договорів, дотримання сторонами відповідних зобов’язань, спонукатиме релігійні організації діяти відповідально, на паритетних засадах і на благо всієї нації.

5. Міністерству оборони, командуванню Національної гвардії, Адміністрації Державної прикордонної служби України в якості військових капеланів залучати представників лише тих конфесій, керівні центри яких офіційно зареєстровані в державному органі України зі статусом Помісної Церкви згідно зі ст. 9, 12, 14, 30 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», і котрі реально працюють на зміцнення військово-патріотичного духу та морального здоров’я українських військовослужбовців України.

Варто до роботи військовими капеланами залучати осіб, які пройшли як мінімум строкову військову службу та мають працездатний для військової служби вік. Кількість військових капеланів тих чи інших конфесій необхідно визначати не порівну, а виходячи з конкретної наявності віруючих військовослужбовців, представників тієї чи іншої конфесії.

6. Міністерству оборони, командуванню Національної гвардії, Адміністрації Державної прикордонної служби України парафіяльних священників чи місцевих пасторів, які будуть рекомендовані релігійними організаціями до капеланської служби у військових формуваннях, необхідно підготувати за спеціальними програмами (перелік дисциплін наведено нижче у Додатку), і тільки після того їх можна буде атестувати для допуску до служби військовими капеланами у Збройних Силах та інших військових формуваннях України.

Доповнити плани гуманітарної підготовки офіцерського складу вивченням академічного релігієзнавства, основ віровчення конфесій України і державно-церковних відносин в Україні та світі, а солдатсько-сержантського складу — історії релігії в Україні та основ державно-церковних відносин, а також правових гарантій забезпечення свободи совісті громадян і свободи віросповідань в Україні.

7. Становлення служби військових капеланів у Воєнній організації України належить здійснити в два етапи:

а) організація служби військових капеланів у Збройних Силах, Національній гвардії та інших військових формуваннях України за допомогою наявних в українських церкв цивільних священників чи пасторів, а також перепідготовка їх за спеціальними програмами. Водночас підготовка змін для вдосконалення в даному плані українського законодавства, що подані вище.

б) реальне, на практиці конституційно-правове забезпечення запровадження служби військових капеланів у Воєнній організації України, максимально уніфіковане з кращими стандартами армій країн-членів НАТО.

Таким чином, у середньостроковій перспективі синхронно зі вступом України до НАТО і Європейського Союзу Збройні Сили, а відтак і вся Воєнна організація України практично запровадять службу військових капеланів при належній законодавчій забезпеченості.

ДОДАТОК

Перелік дисциплін, що пропонуються для вивчення у спеціальному Гуманітарному Центрі Міністерства оборони України священикам або пасторам, які за рекомендацією релігійних організацій могли би здійснювати душпастирську опіку українських військовослужбовців, а з часом стати кандидатами для Служби військових капеланів України.

1. Історія України.
2. Історія Українського Війська.
3. Історія Українських Церков.

4. Філософська антропологія.
5. Філософія релігії.
6. Етнологія релігії.
7. Основи соціології.
8. Основи політології.
9. Теорія й історія культури.
10. Психологія та педагогіка.
11. Релігійне мистецтво.
12. Конституція України.
13. Основи держави і права.
14. Законодавство України і норми міжнародного права.
15. Державно-церковні відносини в Україні.
16. Світовий досвід сучасних державно-церковних відносини.
17. Історія служби військових капеланів в Українських землях.
18. Порівняльний аналіз досвіду капеланської служби в арміях світу.
19. Загальна та спеціальна військова підготовка.
20. Панорама сучасного релігійного життя в Україні та світі.

Список використаних джерел

1. Горбуліна В. П., Власюка О. С., Лібанової Е. М., Ляшенко О. М. Донбас і Крим: ціна повернення : монографія / за ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. — К. : НІСД, 2015. — С. 277.

2. Договір “О сотрудничестве Министерства образования Российской Федерации и Московской патриархии Русской Православной Церкви” г. Москва, 2 августа 1999 г. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://humanism.al.ru/ru/articles.phtml?num=000019>;

3. Звернення Верховної Ради України до Його Всесвятості Варфоломія, Архієпископа Константинополя і Нового Риму, Вселенського Патріарха щодо надання автокефалії Православній Церкві в Україні. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1422-19?nreg=1422-19&find=1&text=&x=2&y=6>

4. Здіорук С. І. Служба військових капеланів у Военній організації Української Держави: необхідність, можливості та перспективи. Аналітична записка. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Kapelany-3aa20.pdf>

5. Здіорук С. І. Служба військових капеланів: досвід функціонування в іноземних збройних силах. — Стратегічні пріоритети — 2009. — № 1 (10). — С. 236—245.

6. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 677-р від 2 липня 2014 р. «Про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах, Національній гвардії та Державній прикордонній службі». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/677-2014-%D1%80>

7. Слово Президента під час молитви капеланів-учасників АТО за мир та перемогу, 09.05.2016 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/slovo-prezidenta-pid-chas-molitvi-kapelanivuchasnikiv-ato-za-37081>

8. Соглашения РПЦ. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://libelli.ru/athe_act/aggreem.htm;

9. Статут про управління Української Православної Церкви. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://orthodox.org.ua/page/statut-upts>

10. Україна та проект “русского мира”. Аналітична доповідь. 2014 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1594/>

11. Устав Русской Православной Церкви [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/document/133114/>

References

1. Horbulina V. P., Vlasyuka O. S., Libanovoyi E. M., Lyashenko O. M. Donbas i Krym: tsina povernennya : monohrafiya / za red. V. P. Horbulina, O. S. Vlasyuka, E. M. Libanovoyi, O. M. Lyashenko. — К. : NISD, 2015. — S. 277.

2. Dohovor “O sotrudnychestve Mynysterstva obrazovanyya Rosyyskoy Federatsyy y Moskovskoy patryarkhyi Russkoy Pravoslavnoy Tserkvy” h. Moskva, 2 avhusta 1999 h. [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu:<http://humanism.al.ru/ru/articles.phtml?num=000019>;

3. Zvernennya Verkhovnoyi Rady Ukrayiny do Yoho Vsesvyatosti Varfolomiya, Arkhiyepyskopa Konstantynopolya i Novoho Rymu, Vselens'koho Patriarkha shchodo nadannya avtokefaliyi Pravoslavniy Tserkvi v Ukrayini. [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1422-19?nreg=1422-19&find=1&text=&x=2&y=6>

4. Zdioruk S. I. Sluzhba viys'kovykh kapelaniv u Voyenniyy orhanizatsiyi Ukrayins'koyi Derzhavy: neobkhidnist', mozhlyvosti ta perspektyvy. Analitichna zapyska. [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Kapelany-3aa20.pdf>

5. Zdioruk S. I. Sluzhba viys'kovykh kapelaniv: dosvid funktsionuvannya v inozemnykh zbroynykh sylakh. — Stratehichni priorityty —2009. — № 1 (10) . — S. 236—245.

6. Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny № 677-r vid 2 lypnya 2014 r. «Pro sluzhbu viys'kovoho dukhovenstva (kapelans'ku sluzhbu) u Zbroynykh Sylakh, Natsional'niy hvardiyi ta Derzhavniy prykordonnii sluzhbi». [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/677-2014-%D1%80>

7. Slovo Prezydenta pid chas molytvy kapelaniv-uchasnykiv ATO za myr ta peremohu, 09.05.2016 r. [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www.president.gov.ua/news/slovo-prezydenta-pid-chas-molitvi-kapelanivuchasnikiv-ato-za-37081>

8. Sohlashennya RPTs. [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: http://libelli.ru/athe_act/aggreem.htm;

9. Statut pro upravlinnya Ukrayins'koyi Pravoslavnoyi Tserkvy. [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: <http://orthodox.org.ua/page/statut-upts>

10. Ukrayina ta proekt “russkoho myra”. Analitychna dopovid'. 2014 r. [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www.niss.gov.ua/articles/1594/>

11. Ustav Russkoy Pravoslavnoyi Tserkvy [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www.patriarchia.ru/db/document/133114/>

Sergey Zdioruk

Honored Worker of Science of Ukraine

Political and legal problems of service in Ukraine military chaplain

The problems of creation service of military chaplains in the Armed Forces, National Guard and other military units of Ukraine in a war with Russia. Showing threats and destabilizing role of the Moscow Patriarchate, the jurisdiction of which the majority is Orthodox communities in Ukraine. We give political and legal recommendations for effective functioning of the service of military chaplains to provide spiritual and humanitarian and patriotic education, moral and psychological training of military and Ukrainian soldiers. Institute of military chaplains is justified only if the performance of the entire complex moral and psychological support, spiritual and humanitarian education of military personnel. It is noted that the analysis of relations between the state and the military forces of religious organizations shows that the process of satisfying the religious needs of believers by introducing military service of military chaplains is difficult i controversial.

Key words: service, chaplains, Ukraine, service of military chaplains, jurisdiction, spiritual and humanitarian education, patriotic education.

священик Іван Сидор

кандидат церковно-історичних наук,

викладач Київської православної богословської академії

Титулування московських ієрархів у перший період їх патріаршества

Досліджено питання титулування московських ієрархів у перший патріарший період (1589—1700 рр.). Також автор провів певну паралель між титулуванням московського царя і православного першоїєрарха, зосередив увагу на несправедливому і зумисному додаванні прикметника «Руська» до офіційної назви Російської Православної Церкви — «Русская Православная Церковь». Саме від політичних процесів, які мали місце в Московському царстві, а пізніше Російській імперії і Російській державі, і відбувалася зміна у церковній традиції титулування її очільників. Очевидно, що сучасний титул Московського Патріарха «Святейший Патріарх Московский и всея Руси» уже довгий час потребує чергової редакції, оскільки російський патріарх історично не може бути патріархом «всея Руси». Справедливо та історично виправдано, щоб титул було змінено на «Святейший Патріарх Московский и всея России», або ж «Святейший Патріарх Московский и всея Московии».

Ключові слова: Російська Православна Церква, цар, імператор, патріарх, титулування, «русский», російський.

Питання про титулування російських патріархів постає одночасно з утворенням патріаршого престолу в Москві у 1589 р. Одразу варто зауважити, що джерела та література, які допомагають висвітлити питання титулування московських ієрархів впродовж XVI — XX стт., переважно російські. Сумнівність повідомлень, які подають деякі російські дослідники і відсутність авторитетного джерела, яке б підтвердило достовірність інформації стало причиною того, що в кількох моментах досліджуваної теми питання недостатньо висвітлене. Однак автор при написанні статті використовував нову методологію наукового пошуку і підійшов до цих аспектів у тому актуальному їх значенні, якого вимагає наш час і майбутнє.

Перший офіційний титул, який дав московському першоїєрарху патріарх Константинопольський Єремія II Транос, довго не протримався (як і усі наступні титули). Частим змінам у традиції титулування

московського патріарха завжди передувала якась важлива державна реформа, яка стосувалася керівного апарату країни, чи зміна її політичної системи, або завоювання нових земель, що тягнуло за собою і зміну титулу як російського імператора так і патріарха. Саме від політичних процесів, які мали місце в Московському царстві, а пізніше Російській імперії і Російській державі, і відбувалася зміна у церковній традиції титулування її очільників.

До цього часу точаться дискусії щодо факту утворення патріаршества в Москві, досі існують полярні позиції церковних і світських істориків. Умовно, усіх дослідників цього питання можна поділити на дві групи: на тих, хто живе у своєму власному світі і нічого окрім високого призначення Росії втілене в ідею «Русского мира», а Церкви у теорію «Москви — Третього Риму», не хочуть бачити і розуміти; і на тих, хто вбачав в утворенні патріаршого престолу чисто політичний аспект і прирівнював цю історичну подію до рівня комерційної операції, роблячи висновок, що титул московського патріарха був куплений за хутра та інші благодіяння, які подавав Московський престол стражденним Православним Церквам Сходу.

Практично всі російські постреволюційні історики якомога рідше намагаються висвітлювати питання про надання московському митрополиту Патріаршого сану через певні політичні чи комерційні причини, пояснюючи це тим, що знижувати духовні процеси до рівня «купівлі-продажу» є, мовляв, вульгарною і не виправданою практикою. Але те, що впродовж XV—XVI стт. через безперестанні напади турків Константинополь на міжнародній арені поступово втратив своє політичне і духовне значення, а Москва якби перебрала на себе ці зобов'язання, є очевидним фактом, який підтверджується практично усіма закордонними і власними джерелами. Наслідком стрімкого зростання Москви стали постійні відвідини Східними архієреями Московської держави. Вони все частіше їздили до православного царя за милостинею. Якщо для Константинопольської Церкви і її патріарха загроза від турецького султана нависла як мінімум катастрофічно, то для Московської Церкви це був хороший шанс підвищити свій авторитет і статус від митрополії до патріархату. Іншими словами, погіршення релігійної і політичної ситуації на Сході покращило і без того процвітаюче політичне і церковне життя в Московії. Історія свідчить, що московські державні і церковні керівні органи цією ситуацією вдало скористалися і вже в січні 1589 р. «вирваний» у Вселенського патріарха титул для московського митрополита міцно утвердився за нововисвяченим патріархом.

«Святейший Патриарх Московский и всея Руси» — такий сьогодні офіційний титул Предстоятеля Російської Православної Церкви. Однак

за понад як 400 років титул російського патріарха і найменування самої Церкви часто змінювалися.

Вперше можливий зміст титулу для майбутнього Московського патріарха прозвучав у зверненні Московського царя Феодора Івановича до Антіохійського патріарха Іоакима, який став першим патріархом, який відвідав Московію (1586 р.): «Изначала, от прародителей наших, киевских, владимирских и московских государей царей и великих князей благочестивых, поставлялись наши богомольцы митрополиты Киевские, Владимирские, Московские и всея России от патриархов Царяградских и Вселенских» [7, с.29]. Вдруге питання титулування Московського патріарха прозвучало 26 січня 1589 р. коли в Успенському храмі Москви, за попередньо складеним богослужбовим чином та уставом, відбувся чин інтронізації новонареченого митрополита Іова у патріарший сан. Константинопольський Патріарх Єремія II, який очолив чин інтронізації новообраного патріарха, перед початком Літургії прочитав наступну молитву над обраним патріархом: «Благодать Пресвятого Духа нашим смирением имеет тя патриархом в богоспасаемом царствующем граде Москве и всего Российского царствия» [7, с.29].

Тут російський церковний історик митрополит Макарій згадує про Московію, як про Росію («всея России»), а Московське царство іменує «Російським царством». Чи то митрополит дійсно так вважав, чи то його «Історію» переписали творці російської історії, але назва «Росія» з'явиться в офіційних документах лише на початку XVIII ст. І не лише один митрополит Макарій так висловлюється. Більшість російських істориків у своїх дослідженнях впевнено іменують перших московських ієрархів «патриархом всея России», або «всея Руси». Однак до початку служіння на московському престолі патріарха Никона (1652 — 1666) найменування країни в патріаршому титулі звучало як «Московія», значно пізніше — «Русія». І лише на початку XVIII ст. офіційна назва держави була перефразована на «Росію».

З цього можна зробити висновок, що російський церковний історик митрополит Макарій (Булгаков) у своїй праці «История Русской Церкви» несправедливо, а можливо помилково описуючи події 1589 р. говорить про якесь «Российское царство». Не виключаємо, що його праця могла бути переписана з виправленням деяких неточностей. Доведено, що «російського» до 1721 р. нічого не було! Московія була офіційно перейменована в «Россию» царським указом Петра I лише у 1721 р. Тим не менше зразок титулування перших московських патріархів, поданий митрополитом Макарієм, виглядає більш правдоподібно на фоні сучасного титулу московського патріарха: замість «Московский и всея Рос-

сии», російський патріарх носить титул «Московский и всея Руси». Недостатньо звертають увагу на те, що етнонім «русский» закріпився тільки в кінці XVIII ст., коли російська імператриця Катерина II (1762—1796) «высочайшим повелением» наказала, щоб московський народ іменували «русским» народом і заборонила вживати назву «москвити», «москвитяне» [2, с.157].

В Уложеній грамоті 1589 р. (грамота про утворення Московського патріаршого престолу) наводиться титул першого патріарха московського Іова (1589 — 1605): «Патриарх царствующаго града Москвы и всея Руси» [10, с.51]. Митрополит Макарій вважає, що коли митрополит Іов став патріархом, то підписувався так: «Смиренный Иов, Божию милостию Патриарх Московский и всея России» [10, с.52]. Згідно його дослідження повний (великий) титул патріархів допетровського періоду містив також додаток: «и всех северных стран Патриарх» [10, с.52].

Цікаві свідчення щодо титулування московського патріарха містяться у переписці царя Феодора Івановича з Вселенським Патріархом Єрмією: «А мы, великий государь... утвердили навеки — поминать в Москве и во всех странах нашего царства на Божественной литургии благочестивых патриархов, во-первых, Константинопольского Вселенского, потом Александрийского, потом нашего Российского, потом Антиохийского, наконец, Иерусалимского, какие патриархи на тех престолах будут» [10, с.45].

При обранні третього московського патріарха Філарета (1619 — 1633), делеговані єпископи так сповістили йому волю Собору: «Святейший Иерусалимский патриарх Феофан и с ним освященный Собор призывают твою святыню на патриаршество Богом спасаемого царствующаго града Москвы и всея Великия России» [10, с.278].

Патріарх Йосиф (1642 — 1652) одне зі своїх повчань назвав «Поучение великаго господина Святейшего Иосифа, Патриарха Московскаго и всея Великия Руссии...». Звідси робимо висновок, що приблизно такий титул носив патріарх [10, с.327].

Всі наступні московські патріархи поступово додавали до першого титулу назви земель, на які поширювалась їх церковна влада. Додавались також й інші додатки. Наприклад, після незаконного приєднання Київської митрополії до Московського Патріархату (1686) патріарх московський Никон вже титулувався так: «Никон, Божию милостью великий господин и государь, града Москвы и всея Великия и Малыя, и Белья России и всея северные страны и помория и многих государств патриарх» [3, с.71]. Тут під «Малой Россией» (тобто «Малороссия») розумілись, очевидно, сучасні землі України, з її Київською митропо-

лією. Після московської анексії давня Київська митрополія була перейменована на «Юго-Западну епархию».

Патріарх Пителир (1672 — 1673) керував Церквою практично один рік, тому скоріш за все значних змін у його титулуванні не відбулося.

Згідно літописних свідчень дев'яятий патріарх московський Іоаким (1674—1690) мав такий титул: «Великий Господин Святейший Кир Іоаким, Милостию Божией Патриарх Московский и всея России и всех северных стран» [8, с.194].

Останній досинодальний патріарх Адріан (1690—1700) титулувався: «Святейший Кир Адріан, архиепископ Московский и всея России и всех Северных стран Патриарх» [4, с.110].

Додавання до титулу патріарха назв земель, на які поширювалась його духовна влада, було для Московії звичною справою, характеризувало її загарбницький характер і мало таку ж мету і принцип, як і титулування московського державного правителя. Для московської верхівки було надзвичайно важливо засвідчити для «всіх і вся», що влада того чи іншого московського патріарха (чи московського царя) поширюється на ті землі, які містяться у його титулі. «Завдяки» цьому за патріархом чи світським правителем закріплювалось право на інші землі і, водночас, відбувалось певне самоутвердження, закрадалось відчуття гордості і самолюбства, з'являлось і посилювалось бажання завоювати, підкорити, анексувати все нові й нові території, бажання, яке розпалюється навіть в ХХІ ст. Швидше це гіркий жарт, але якби сучасний патріарх Російської Православної Церкви зберігав усі ці традиції титулування, то, логічно, мав би титулуватись «Кирил, Божьею милостью великий господин Московский, и всех Чеченских, Сирийских и Крымских земель патриарх».

Цікаво, що у титулах московських царів можна простежити як завоюувались і приєднувались до Московії нові землі. Якщо титул перших московських правителів складався з кількох слів, то титули останніх російських імператорів налічував кілька рядків. Для порівняння автор статті наводить титулування кількох московських князів, які керували Московією у різний історичний та політичний період:

Титул князя Василя II Темного (1425—1433): «Великий Князь Московский» або «Господарь земли русской» [1, с. 7].

Титул князя Івана III Васильовича (1462—1505): «Иоанн, Божьей милостью государь и великий князь всея Руси, Владимирский, Московский, Новгородский, Псковский, Тверской, Пермский, Югорский и Болгарский и иных» [5, с. 97].

Титул першого російського імператора Петра I звучав так: «Пресветлейший и державнейший великий государь и великий князь Петр Алек-

сеевич всея Великия и Малыя и Белыя России самодержец: Московский, Киевский, Владимирский, Новгородский, царь Казанский, царь Астраханский и царь Сибирский, государь Псковский, великий князь Смоленский, Тверский, Югорский, Пермский, Вятцкий, Болгарский и иных, государь и великий князь Новагорода Низовския земли, Черниговский, Рязанский, Ростовский, Ярославский, Белозерский, Удорский, Обдорский, Кондийский и всея северныя страны повелитель, и государь Иверския земли, Карталинских и Грузинских царей, и Кабардинские земли, Черкасских и Горских князей и иных многих государств и земель Восточных и Западных и Северных Отчичь и Дедичь и наследник и государь и обладатель [6, с.311].

Найдовший титул був в останнього російського імператора Миколи II: «Божиею поспешествующею милостью Мы (*имярек*), Император и Самодержец Всероссийский, Московский, Киевский, Владимирский, Новгородский; Царь Казанский, Царь Астраханский, Царь Польский, Царь Сибирский, Царь Херсониса Таврического, Царь Грузинский; Государь Псковский и Великий Князь Смоленский, Литовский, Волынский, Подольский и Финляндский; Князь Эстляндский, Лифляндский, Курляндский и Семигальский, Самогитский, Белостокский, Корельский, Тверской, Югорский, Пермский, Вятский, Болгарский и иных; Государь и Великий князь Новагорода Низовския земли, Черниговский, Рязанский, Полотский, Ростовский, Ярославский, Белозерский, Удорский, Обдорский, Кондийский, Витебский, Мстиславский и всея северныя страны повелитель и Государь Иверския, Карталинския и Кабардинския земли и области Арменския; Черкасских и Горских князей и иных наследный Государь и Обладатель; Государь Туркестанский, Наследник Норвежский, Герцог Шлезвиг-Голстинский, Стормарн-ский, Дитмарский и Ольденбургский и прочая, и прочая, и прочая» [9].

Можливо такі самі довгі титули були б і в Московських патріархів, але відверта неприязнь першого російського імператора Петра I до тодішнього московського патріарха Андріана (1690—1700), і бажання першого підпорядкувати собі церковну владу стали причиною скасування в Росії патріаршества. За зразок була взята Швеція, де духовенство повністю було підпорядковане світській владі. З 1717 р. ставленик імператора, патріарший місцеблюститель Феофан Прокопович, під наглядом російського імператора Петра I таємно готував «Духовний регламент», який передбачав скасування інституту патріаршества. У січні 1721 р. проект був прийнятий. За наказом Петра I його підписали усі архіереї Російської Православної Церкви. На цьому і завершився перший патріарший період.

Очевидно, що сучасний титул Московського Патріарха «Святейший Патріарх Московский и всея Руси» уже довгий час потребує чергової редакції, оскільки російський патріарх історично не може бути патріархом «всея Руси». Справедливо та історично виправдано, щоб титул було змінено на «Святейший Патріарх Московский и всея России», або ж «Святейший Патріарх Московский и всея Московии».

Список використаних джерел

1. Агоштон М. Титул Правителя Московского государства (1474—1533 гг.) // Вестник Волгоградского государственного университета. — Волгоград, 2004. — № 9. — С. 6 — 15.
2. Білінський В. Б. Країна Моксель або Московія : роман дослідження : у 3 кн. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2015. — Т. 2. — С. 156 — 157.
3. Воробьева Н. В. Образ Патриарха Никона в историческом сознании и массовой культуре: Монография. — Saarbruucken : Scientific magazine «Kontsep», 2013. — С. 397.
4. Дмитриевский А. А. Исправление книг при патриархе Никоне и последующих патриархах. — М. : Языки славянской культуры, 2004. — С. 116.
5. Лакиер А. Б. Русская геральдика. Параграф 66: Надписи вокруг печати. Соответствие их с государевым титулом / худ. Б. А. Лавров. Подготовка текста и послесловие Н. А. Соболевой. — М. : Книга, 1990. — 432 с.
6. Лакиер А. Б. История титула государей России // Журнал Министерства народного просвещения. — СПб., 1847. — Т. LVI. — № 10. — С. 108.
7. Макарий (Булгаков), митрополит Московский и Коломенский. История Русской Церкви. — М. : Изд-во Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1996. — Т. 6. Период самостоятельности Русской Церкви (1589—1881). Патриаршество в России (1589—1720). Отдел первый. Патриаршество Московское и всея Великия России и Западно-русская митрополия (1589—1654) — С. 29.
8. Полное собрание русских летописей. — М. : Наука, 1968. — Т. 31: Летописцы последней четверти XVII в. Летописец 1619 — 1691 годов. — С. 205.
9. Свод Законов Российской Империи. — СПб., 1912. — Т. 1. — Ч. 1. — С. 5.

10. Уложеная грамота об учреждении в России патриаршеского престола, четырех митрополитов, шести архиепископов и осми епископов; о посвящении, бывшим в России, Константинопольским патриархом Иеремию, перваго российского патриарха Иова, и о поставлении впред патриархов, в Москве, с соизволения царскаго, по избранию всего священнаго российского собора. Писана 1589, в мае // СГГД. — М. : Типография Н. С. Всеволожского, 1819. — Т. 2. — № 59. — С. 95—103.

References

1. Ahošton M. Tytul Pravytelya Moskovskoho hosudarstva (1474 — 1533 hh.) // Vestnyk Volhohradskoho hosudarstvennoho unyversyteta. — Volhohrad, 2004. — № 9. — S. 6 — 15.
2. Bilins'kyy V. B. Krayina Moksel' abo Moskoviya : roman doslidzheniya : u 3 kn. — Ternopil' : Navchal'na knyha — Bohdan, 2015. — Т. 2. — S. 156—157.
3. Vorob'eva N. V. Obraz Patryarkha Nykona v ystorycheskom soznanyu y massovoy kul'ture: Monohrafiya. — Saarbruucken : Scientific magazine «Kontsep», 2013. — S. 397.
4. Dmytryevskyy A. A. Yspravlenye knyh pry patryarkhe Nykone y posleduyushchykh patryarkhakh. — М. : Yazyky slavyanskoy kul'tury, 2004. — S. 116.
5. Lakyer A. B. Russkaya heral'dyka. Parahraf 66: Nadpysy vokruh pechaty. Sootvetstvye ykh s hosudarevym tytulom / khud. B. A. Lavrov. Podgotovka teksta y posleslovye N. A. Sobolevoy. — М. : Knyha, 1990. — 432 s.
6. Lakyer A. B. Ystoryya tytula hosudarey Rossyy // Zhurnal Mynysterstva narodnoho prosveshchenyya. — SPb., 1847. — Т. LVI. — № 10. — S. 108.
7. Makaryy (Bulhakov), mytropolyt Moskovskyy y Kolomenskyy. Ystoryya Russkoy Tserkvy. — М. : Yzd-vo Spaso-Preobrazhenskoho Valaamskoho monastyrya, 1996. — Т. 6. Peryod samostoyatel'nosti Russkoy Tserkvy (1589—1881). Patryarshestvo v Rossyy (1589—1720). Otdel pervyy. Patryarshestvo Moskovskoe y vseya Velykyya Rossyy y Zapadnorusskaya mytropolyya (1589—1654) — S. 29.
8. Polnoe sobranie russskykh letopysey. — М. : Nauka, 1968. — Т. 31: Letopys'tsy posledney chetverty XVII v. Letopys'ets 1619 — 1691 hodov. — S. 205.
9. Svod Zakonov Rossyyskoy Ymperyy. — SPb., 1912. — Т. 1. — Ch. 1. — S. 5.

10. Ulozhenaya hramota ob uchrezhdenyy v Rossyy patryarsheskaho prestola, chetyrekh mytropol'ytov, shesty arkhyepyskopov y osmy epyskopov; o posvyashchenyy, byvshym v Rossyy, Konstantynopol'skym patryarkhom Yeremyeyu, pervaho rossiyskaho patryarkha Yova, y o postavlenyy vpred patryarkhov, v Moskve, s soyzvolenyya tsarskaho, po yzbranyyu vseho svyashchennoho rossiyskaho sobora. Pysana 1589, v mae // S·HHD. — M. : Tipohrafiya N. S. Vsevolozhskoho, 1819. — T. 2. — № 59. — S. 95—103.

Ivan Sidor

Candidate Church History,

Lecturer at the Kyiv Orthodox Theological Academy.

Moscow hierarch titles in the first period of their patriarchate

The question titles Moscow patriarchal hierarchy in the first period (1589—1700 years.). Also the author conducted a parallel between the titles of the Tsar and Orthodox Primate, focused on unfair and deliberately adding the adjective “n” to the official name of the Russian Orthodox Church — “Russian Orthodox Church”. It is on the political processes that occurred in Muscovy and later the Russian Empire and the Russian state, and a change in church tradition titles of its leaders. Obviously, the current title of Patriarch of Moscow Holiness Patriarch Moscow and All Rus ‘long-standing needs regular edition as Russian Patriarch historically can’t be patriarch of all Rus’. Fair and historically justified, that the title was changed to “Holiness Patriarch Moscow and All Russia”, or «Holiness Patriarch Moscow and All Moskovyy»a.

Keywords: *Russian Orthodox Church king, emperor, patriarch titles, «Russian», Russian.*

Розділ V
Трибуна Молодого Вченого

УДК 342.7

Стичинська Анна Броніславівна

Асистент кафедри політології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

**Вплив інститутів громадянського суспільства
на формування і практичну реалізацію політики України
у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина
(Розділ з дисертаційної роботи)**

Розділ дисертації присвячений ролі інститутів громадянського суспільства у формуванні політики у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина на основі досвіду міжнародних організацій та правозахисних інституцій, а також безпосередньому аналізу прийнятих міжнародною спільнотою нормативних документів універсального характеру, та таких які регламентують окремі, специфічні питання у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина.

Взаємодія громадянського суспільства і держави виявляється в тому, що вона слугує соціальною основою держави; розвивається через партії, вибори, представницькі органи влади, а також через групи та об'єднання за інтересами; впливає на створення і функціонування державних органів; сприяє охороні й захисту життя, здоров'я, безпеки громадян, не допускає їй втручання в приватні інтереси; використовує норми права, встановлені і закріплені державою у нормативно-правових актах тощо.

Для демократизації суспільства й реформування держави необхідне формування розвиненого громадянського суспільства, що зумовлює структурованість спільноти, усвідомлення людьми вартісності їхніх інтересів, цінування власних і чужих прав, гідності й свободи, шанування правил і процедур суспільно-політичної взаємодії. Реальний вплив демократії на розвиток суспільства оцінюється з погляду створення належних умов життя, забезпечення гарантій прав і свобод, честі та гідності людини й громадянина незалежно від соціального стану, статі, віку, національності та віросповідання, а також свобо-

ди визначення людиною своєї життєдіяльності в політичній, економічній, соціально-культурній, національній та інших сферах.

Ключові слова: *права людини і громадянина, свободи людини, захист прав людини, політика у сфері прав і свобод людини, громадянське суспільство, міжнародні організації, неурядові організації, демократія, правозахисні організації.*

У правових та демократичних державах основною соціальною цінністю є людина, її життя, здоров'я, честь та гідність. Створення ООН започаткувало новий етап міждержавних відносин у сфері захисту прав і свобод людини. Статут ООН є першим в історії міжнародних відносин багатостороннім договором у сфері прав людини, який став основою для розвитку співробітництва держав. Він був розроблений представниками 50 держав на конференції ООН у Сан-Франциско 25 квітня — 26 червня 1945 року. Офіційна дата створення ООН — 24 жовтня 1945 року, коли Статут був ратифікований. Центральне місце у Статуті займає проблема прав та свобод людини. У преамбулі Статуту народи ООН заявили про своє рішення позбавити майбутнє покоління від наслідків війни, знову започаткувати віру в основні права людини, у гідність та цінність людської особистості, у рівність чоловіків та жінок, у рівність прав великих та малих націй [30].

У ст. 1 Статуту ООН, основною метою діяльності організації проголошується «заохочення та розвиток поваги до прав людини та основних свобод для всіх» [30]. Для цього всі члени ООН зобов'язуються приймати спільні та самостійні дії у співробітництві з Організацією для забезпечення прав всіх без винятку людей, незалежно від раси, статі, мови та релігії. Таке формулювання в поєднанні з положенням, зазначеним у Преамбулі Статуту, свідчить про те, що розвиток поваги до прав і свобод людини є однією з основних цілей ООН і найважливішим принципом сучасного міжнародного права. Це підтверджується у ст. 55 Статуту, в якій підкреслюється, що з метою створення умов стабільності і благополуччя, необхідних для мирних і дружніх відносин між націями, заснованих на повазі принципу рівноправності і самовизначеності народів, ООН сприяє загальній повазі і дотриманню прав людини й основних свобод для всіх, без розрізнення раси, статі, мови і релігії [30].

Таким чином, у Статуті ООН сформульований і закріплений один із найважливіших принципів сучасності — принцип поваги прав і свобод людини. Його змістом є утвердження віри в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості, у рівноправність чоловіків і жінок, у рівність прав великих і малих націй.

У рамках ООН були прийняті документи та рішення, в яких підкреслюється юридичний характер обов'язків держав дотримуватися основних прав та свобод людини відповідно до Статуту ООН. На сьогоднішній час під егідою ООН було підписано понад 60 угод у цій сфері. Основний з цих документів — Міжнародний білль про права людини. Прийняття Міжнародного білля про права людини, що включає Загальну декларацію прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.), Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.) зробило людину суб'єктом не лише внутрішньодержавного, а й міжнародного права. Держави, які приєдналися до пактів, зобов'язали себе привести національне законодавство у відповідність до їх норм.

Важливим документом універсального характеру у сфері захисту прав і свобод людини є Загальна декларація прав людини, прийнята на третій сесії Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1948 року. Це перший документ, який на міжнародному рівні проголосив стандарти громадянських, політичних, соціальних, економічних та культурних прав. Декларація ґрунтується на положеннях Статуту ООН і формулює основні права і свободи людини. У преамбулі зазначається, що визнання гідності, яка властива всім людям, рівності та невід'ємності їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру [4]. У Декларації сформульовані так звані природні права людини. Серед них — рівність усіх людей без будь-якої дискримінації, право на життя, на свободу і безпеку, особисту недоторканність, право на недоторканність честі, репутації, житла; право на свободу від рабства; право на свободу від катувань та жорстокого, нелюдяного чи такого що принижує людську гідність поводження та покарання; право на визнання правосуб'єктності. Всі люди визнаються рівними перед законом та мають право на рівний захист своїх прав неупередженим судом. Подальші статті Декларації присвячені громадянським та політичним правам, якими повинна володіти кожна особа у демократичному суспільстві. Це право на особисте життя, таємницю кореспонденції, на захист честі та гідності; право вільно пересуватися та вибирати місце свого проживання на території держави, право залишати країну та повертатися назад; право шукати притулку від переслідування в інших країнах та користуватися цим притулком; право на громадянство. Невід'ємним правом кожної особи є право володіти майном. Також Декларація закріплює такі політичні права і свободи: як право на свободу думки, совісті та релігії; право на свободу переконань та вільне їх висловлювання; право на свободу мир-

них зборів та асоціацій; право приймати участь у керуванні державою безпосередньо чи через вільно вибраних представників. Ці права класифікуються ще, як права першого покоління. У наступних статтях Декларації сформульовані соціально-економічні права людини. Це право на працю і оплату праці, право на освіту; право на соціальне забезпечення, охорону здоров'я, на відпочинок та дозвілля; право на створення профспілок і на участь у культурному житті суспільства, та інші права. Ці права класифікуються як права другого покоління. Окрім закріплення прав, Загальна декларація встановлює у ст. 29 обов'язки кожної особи перед суспільством, тобто встановлюються певні обмеження для забезпечення визнання прав інших. Здійснення всіх прав і свобод не повинно суперечити цілям і принципам ООН.

Загальна декларація була прийнята у вигляді резолюції Генеральної Асамблеї, і тому вона носить рекомендаційний характер. Але більшість країн визнають проголошені у ній права і свободи як юридично обов'язкові договірні норми.

У грудні 1966 року під егідою ООН були прийняті два важливі документи універсального характеру: Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (набув чинності 23 березня 1976 року) та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (набув чинності 03 січня 1976 року).

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права містить перелік основних прав і свобод, які повинні бути надані державою-учасницею всім особам «які знаходяться у межах її території і під його юрисдикцією» (ст. 2) [109]. З цією метою, держави повинні здійснити всі необхідні заходи для реалізації зазначених у Пакті прав. У ньому підкреслюється рівність людей перед законом, визнається право осіб, які належать до релігійних та етнічних меншин, користуватися «своєю культурою, сповідувати свою релігію та виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою» (ст. 27) [15]. У ст. 9 закріплюється право кожної особи на свободу та особисту недоторканність. Відповідно, ніхто не може бути позбавлений свободи, окрім як на законних підставах. Багато положень Пакту стосуються економічних, соціальних та культурних прав (таких як право створювати профсоюзи, право на свободу асоціацій, проголошення рівності подружжя, право дитини «на такі заходи, які вимагаються у його положенні як малолітнього зі сторони сім'ї, суспільства і держави»). Серед політичних прав проголошується право кожного громадянина приймати участь у керуванні державою, як безпосередньо, так і через обраних представників, голосувати та бути обраним на виборах на основі рівного виборчого права (ст. 25). Відповід-

но до Пакту про громадянські і політичні права, закріплені в ньому фундаментальні права і свободи мають дотримуватися за будь-якої ситуації, навіть в умовах збройних конфліктів. Так, згідно з п. 1 ст. 4 цього документа «під час надзвичайного становища в державі, при якому життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно оголошується, держави — учасниці цього Пакту можуть вжити заходів на відступ від своїх зобов'язань за цим Пактом лише настільки, наскільки це диктується гостротою становища, за умови, що такі заходи не є сумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження» [15]. Але далі в п. 2 цієї ж ст. 4 застерігається, що це положення не може бути застосоване до таких фундаментальних прав і свобод як: право на життя (ст. 4); заборона піддавати катуванню чи жорсткому нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (ст. 7); заборона рабства, работоргівлі, підневільного стану (п. 1 та 2 ст. 8); позбавлення волі на тій лише підставі, що невиконані якісь договірні зобов'язання (ст. 11); заборона скасування принципу, згідно з яким кримінальний закон не має зворотної сили (ст. 15); право кожної людини на визнання її правосуб'єктності (ст. 16); право кожного на свободу думки, совісті і релігії (ст. 18).

Дотримання громадянських і політичних прав і свобод людини є одним з головних завдань ООН у наш час. З цією метою та відповідно до ст. 28 був створений у 1976 році Комітет з прав людини. До функцій Комітету входить розгляд доповідей держав про «прийняті заходи по перетворенню в життя прав, визнаних у Пакті» (ст. 40). Комітет також тлумачить статті Пакту, дає рекомендації та пропонує заходи, які повинні застосовуватися державами для забезпечення проголошених прав. Держави самостійно або через Генерального секретаря ООН подають доповіді до Комітету про стан справ у галузі прав людини і заходи здійснені спрямовані на їх розвиток. Комітет може також отримувати і розглядати повідомлення держав про невиконання іншою державою своїх зобов'язань по Пакту та надавати рекомендації щодо цього. Він уповноважений розглядати скарги окремих осіб з питань порушення їх прав державою, під юрисдикцією якої вони перебувають.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права визнав право на працю, яке включає право кожної особи на отримання можливості заробляти собі на життя вільно вибраною працею (ст. 6) [16]. Заходи направлені на повноцінне забезпечення права на працю, включають програми професійно-технічної освіти та підготовки, соціального та культурного розвитку в умовах, які гарантують основні

політичні та економічні свободи людини. За людиною визнається право на справедливі умови праці, у тому числі на справедливу оплату праці та винагороду за неї (ст. 7). Всі держави-учасниці Пакту визнають право людини на достатній життєвий рівень та зобов'язані приймати необхідні заходи для забезпечення цього права. Держави повинні створити вільний та рівний для всіх доступ до освіти, а також поважати свободу людини, необхідну для реалізації її творчої діяльності. Відповідно до цього, можна зробити висновок, що повна реалізація економічних, соціальних та культурних прав може бути здійснена лише через певний проміжок часу, коли держави, які взяли на себе зобов'язання відповідно до Пакту, створять відповідні для цього умови. Гарантією забезпечення закріплених прав є обов'язок всіх держав надавати Генеральному секретарю ООН доповіді про прогрес на шляху до досягнення їхнього дотримання. Для контролю за дотриманням державами-учасниками своїх зобов'язань по Міжнародному пакту про економічні, соціальні та культурні права і рівнем здійснення цих прав, а також для розгляду звітів, у рамках ООН був створений Комітет по економічним, соціальним і культурним правам.

Деякі сучасні вчені, визнаючи обов'язковий характер Пакту, стверджують, що ці права нездійсненні, а сам документ за роки, що минули після його ухвалення, застарів і втратив свою актуальність [1]. З ними де в чому можна погодитися, оскільки досягнення міжнародного товариства в галузі здійснення соціально-економічних прав менш разючі, ніж у сфері реалізації громадянських і політичних прав. Економічний прогрес у більшості країн світу, крім США і Західної Європи (а саме від нього значною мірою залежить реалізація соціально-економічних прав) в останні роки був незначним. Такі фактори, як господарська нестабільність, зростання чисельності населення, тягар заборгованості та інші перешкоджають забезпеченню соціально-економічних прав. Але, незважаючи на це, у численних дослідженнях, проведених ООН, робляться висновки про те, що ці права юридично обов'язкові і економічно здійсненні, а для їх реалізації держави повинні розробити відповідні плани і вжити конкретних заходів.

Згідно з Факультативним протоколом до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (прийнятий у 1966 р.), Комітет із прав людини розглядає скарги від окремих осіб або груп осіб про порушення їхніх прав. Варто зазначити, що Комітет не розглядає повідомлення за трьох умов:

- 1) якщо не були вичерпані національні засоби правового захисту;
- 2) скарга стосується порушення права, яке не закріплене в даному документі;
- 3) скарга має анонімний характер [31].

Отже, згідно з Факультативним протоколом до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, захист прав людини покладається, в першу чергу, на національні установи. Але у випадку, коли в країні відсутній незалежний та неупереджений суд і державні органи не забезпечують ефективний правовий захист, то особа може безпосередньо звернутися до Комітету з прав людини. Питання про вичерпність внутрішніх засобів захисту прав людини вирішується в кожному конкретному випадку безпосередньо Комітетом. При цьому, ним аналізуються і враховуються такі чинники, як безглуздість і даремність звернення в судові або адміністративні органи держави, де правозастосовна практика не залишає жодних можливостей на задоволення скарги. У випадку, якщо Комітет з прав людини визнає скаргу справедливою, то він про це повідомляє відповідну державу. Останній надається можливість упродовж шести місяців надіслати до Комітету письмове пояснення щодо суті питання, і після цього автор скарги може дати відгук на роз'яснення держави.

За час свого існування (з 1977 р.) Комітетом з прав людини було розглянуто сотні повідомлень і винесено стосовно їх відповідні рекомендації. Більшість з них були визнані державами і прийняті до виконання. У ході розгляду індивідуальних повідомлень про порушення прав людини Комітет з прав людини формулює узагальнюючі висновки про відповідність законів, судової та адміністративної практики тієї чи іншої країни вимогам Пакту. У свою чергу, держави, виконуючи звернені до них рекомендації Комітету, узгоджують своє законодавство з вимогами Пакту і створюють умови для того, щоб в подальшому подібні порушення прав людини не допускалися. Незважаючи на те, що рішення Комітету носять рекомендаційний характер, держави серйозно ставляться до них. У ряді випадків мали місце звільнення ув'язнених і компенсація жертвам порушень прав людини. У 1977—2004 роках Комітет отримав 1295 скарг з більш ніж 70 держав учасниць Факультативного протоколу. У 349 випадках Комітет констатував порушення прав людини.

Останнім документом, який складає Міжнародний білль прав людини є Другий факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права про відміну смертної кари, який було прийнято у 1989 році. Він передбачає, що жодна особа, яка знаходиться під юрисдикцією держави — учасника цього Протоколу, не підлягає смертній карі (ст. 1).

Безперечним є той факт, що у всьому світі розширюється тенденція до скасування смертної кари. Станом на 2012 рік смертну кару скасували, повністю виключивши її із свого законодавства, 96 держав, і ще 9 країн

не передбачають застосування смертної кари за злочини, скоєні в мирний час, залишивши цей різновид покарання на випадок війни. У 34 країнах смертні вироки або не виносяться, або не виконуються вже понад 10 років. Таким чином — сьогодні не менш ніж 139 держав відмовилися від застосування смертної кари [20].

Крім Міжнародного білля про права людини є ще цілий ряд інших документів, прийнятих ООН або іншими міжнародними організаціями. Ці акти, як правило, мають характер універсальних (діючих у глобальному масштабі) норм, але відмінних від вище розглянутих документів тим, що регламентують окремі, специфічні питання у сфері захисту прав і свобод людини. Їх можна поділити на три групи:

1. Конвенції, що стосуються певних категорій людей, яким потрібен захист. Це такі конвенції, як:

— Конвенція щодо статусу біженців 1951 року та Протокол до Конвенції 1967 року;

— Конвенція про права дитини 1989 року;

— Конвенція про права корінних народів 1989 року та ін.

2. Конвенції, що викладають певні права більш детально:

— Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 року;

— Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього 1948 року;

— Конвенція про право на організацію і ведення колективних договорів 1949 року та ін.

3. Конвенції, прийняті з метою усунення певної форми дискримінації:

— Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1966 року;

— Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти 1960 року;

— Конвенція щодо дискримінації в галузі праці і занять 1961 року та ін.

Міжнародна спільнота завжди приділяла дуже багато уваги правам дитини. Це і не дивно, адже діти є найменш захищеною категорією населення. Як показує історія, було створено багато організацій, які опікувалися правами дітей і прийнято низку документів, які декларували та захищали права дитини. Одним з таких документів є Конвенція ООН про права дитини.

Конвенція ООН про права дитини прийнята одностайно Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року. Слід зауважити, що вона прийнята лише через 10 років після Міжнародного року дитини (1979 р. — міжнародний рік захисту дітей) та лише через 30 років після прийняття Декларації прав дитини.

Конвенція на відміну від Декларації (має рекомендативний характер), є основою дотримання прав дітей державами, які її підписали. На сьогоднішній день Конвенцію ратифікували 192 держави (включаючи Україну — ратифікована Верховною Радою України 27 лютого 1991 року).

Оскільки політика держави по відношенню до захисту прав дітей повинна враховувати норми Конвенції, розглянемо основні напрями життєзабезпечення дітей, які містяться у цьому документі та в яких знайшов своє відображення політичний дискурс міжнародної спільноти у досліджуваній нами сфері.

Згідно з традиційною класифікацією прав людини, права дитини, що закріплені в Конвенції, можна поділити на сім груп. Перша група — відображає їх невід’ємне право на життя (ст. 6) та з моменту народження — на ім’я, громадянство (ст. 7), збереження своєї індивідуальності (ст. 8), рівноправ’я без будь-якої дискримінації (ст. 2) [8]. Друга група — положення Конвенції, які закріплюють права неповнолітніх на сімейне та моральне благополуччя: право знати своїх батьків та право на їх піклування (ст. 7); благополуччя сім’ї, а при розлучі з одним чи з двома батьками — право підтримувати з ними відносини та прямі контакти (ст. 9), у тому числі для проживаючих у різних країнах, з метою відновлення родини (ст. 10) [8]. Третя група — положення Конвенції з правами дітей на вільний розвиток особистості, її духовне та моральне благополуччя: свободу висловлювати власні погляди та можливості бути заслуханими у ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду з питань, що зачіпають інтереси дитини (ст. 12); свободу своєї власної думки, але з повагою прав та репутації інших осіб, охорони здоров’я та моральності населення (ст. 13); свободу думки, совісті та релігії (ст. 14); свободу асоціації та мирних зборів (ст. 15), а також право на недоторканість житла, таємницю кореспонденції, незаконного посягання на честь та гідність дітей (ст. 16) [8]. Четверту групу об’єднують норми Конвенції, які закріплюють права дітей: на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального та соціального розвитку (ст. 27); на охорону здоров’я та на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров’я та засобами лікування хвороб та відновлення здоров’я (ст. 24); на блага соціального забезпечення, включаючи соціальне страхування (ст. 26); на освіту на основі рівних можливостей (ст. 28); на розвиток особистості, її талантів, виховання поваги до прав людини та навколишньої природи (ст. 29); на відпочинок та дозвілля, всесторонню участь у культурному та творчому житті (ст. 31); на працю — зі встановленням мінімального віку влаштування на роботу, термін робочого часу та умов праці (ст. 32) [8].

Необхідно звернути увагу на те, що у Конвенції відображені гарантії прав дітей: тимчасово чи постійно позбавлених сім'ї (ст. 20); усиновлених (ст. 21); які вже мають чи бажають отримати статус біженця (ст. 22); неповноцінних в розумовому та фізичному відношенні (ст. 23). У даному випадку маємо приклад того, як обов'язок держави перевищує рамки інституту сім'ї [8].

П'яту групу складають норми Конвенції, направлені на захист дітей від усіх форм насилля та експлуатації: фізичного чи психологічного насилля, неповаги, відсутності піклування чи поганого поводження, грубого поводження, сексуальної експлуатації (ст. 19); економічної експлуатації (ст. 32); від незаконного вживання наркотичних засобів та психотропних речовин, використання дітей у протизаконному виробленні таких речовин та торгівлі ними (ст. 33); сексуального розбещення (ст. 34); викрадання дітей, торгівлі дітьми та їх контрабанди (ст. 35) та всіх інших форм експлуатації дитини, що наносять шкоду їх благополуччю (ст. 36) [8].

У шосту групу нами включені положення Конвенції, які у випадку збройних конфліктів передбачають: недопустимість прямої участі у воєнних діях осіб, що не досягли 15-річного віку; утримання від залучення осіб до виповнення 15 років до служби у збройних силах; забезпечення захисту дітей, які знаходяться у збройному конфлікті (ст. 38) [8].

У сьому групу увійшли норми Конвенції, які забезпечили дітям, звинуваченим чи визнаним винними у порушенні кримінального законодавства, чи тих які відбувають покарання у пенітенціарних установах (місцях позбавлення волі), гарантію прав: презумпцію невинуватості; інформування неповнолітнього про суть звинувачення та отримання правової та іншої допомоги у своєму захисті; невідкладне прийняття рішень компетентним, незалежним органом чи судом у ході справедливого слухання, відповідно до закону, з урахуванням віку дитини, за участі адвоката (ст. 40); не підлягати катуванням чи іншим жорстоким, нелюдським та таким, що принижують гідність видам поводження чи покарання; на застосування арешту, затримання чи тюремного ув'язнення відповідно до закону з використанням їх як крайнього засобу і лише на короткий термін; ні смертна кара, ні пожиттєве ув'язнення, яке не передбачає можливості дострокового звільнення, не повинні призначатися як покарання за злочини, скоєні особами, що не досягли 18 років; окреме утримання дітей від дорослих при позбавленні волі; мають право підтримувати зв'язки із сім'єю шляхом листування та побачень, а також оскаржувати законність позбавлення волі перед судом чи іншим компетентним органом (ст. 37) [8].

З метою розгляду прогресу, досягнутого державами — учасницями щодо виконання зобов'язань, взятих згідно з Конвенцією, створений Комітет по правах дитини. Держави-учасниці зобов'язані подавати Комітету доповіді про вжиті ними заходи щодо закріплення визнаних у Конвенції прав та прогрес, досягнутий у здійсненні цих прав, а також зазначати фактори і труднощі (якщо такі є), які впливають на ступінь виконання зобов'язань.

Виходячи з наявності специфічних особливостей та інтересів держав і народів у різних регіонах планети, склалася практика укладання регіональних міжнародно-правових актів про права і свободи людини на відповідних форумах. У таких документах, зазвичай, відображаються характерні для того або іншого регіону особливості, зумовлені специфічними національними, соціальними, політичними, економічними та іншими умовами. У цьому плані найефективнішими є європейська та американська регіональні системи міжнародного захисту прав людини. Особливо широкого і прогресивного розвитку набула європейська система, основою для якої стала Європейська конвенція про права людини (1950 р.) та Європейська соціальна хартія прав людини (1961 р.).

У результаті глибоких демократичних перетворень, що відбулися на Європейському континенті після Другої світової війни, у 1949 році була створена Рада Європи — міжнародна регіональна організація європейських держав, які проголосили своєю метою розширення демократії, зближення усіх народів Європи, захист прав людини, співробітництво з основних питань права, культури, освіти, інформації, охорони навколишнього середовища. Від самого початку діяльності Ради Європи принцип поваги прав людини став одним з наріжних каменів цієї організації. Рада Європи забезпечує високі стандарти захисту прав людини на території держав-учасниць, насамперед, завдяки дії багатостороннього регіонального договору — Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людей. Вона стала фундаментом усього комплексу міжнародно-правового регулювання у галузі прав людини, її законних інтересів та потреб [28]. Конвенція була доповнена Європейським Соціальним Статутом 1961 року та спеціальною Конвенцією про запобігання тортурам 1987 року. Конвенція про захист прав людини та основних свобод — найстаріший серед регіональних договорів про права людини та найбільш авторитетний міжнародно-правовий документ із прав і свобод людини в Європі. Це перший міжнародний договір, спрямований на імплементацію Загальної декларації прав людини 1948 року. Крім основного тексту Конвенція містить 11 протоколів, в межах яких розвинуті, доповнені чи уточнені окремі її положення. Вона є одним із пер-

ших міжнародних документів, що містив визначення поняття політичної демократії, одночасно визнаючи її найважливішою умовою дотримання прав людини. Тим самим була підкреслена антитоталітарна спрямованість цього акта. Права й свободи, передбачені Конвенцією, охоплюють найважливіші сторони життя особи і мають громадянську, політичну, економічну та соціальну спрямованість. Головні з них — право на життя, свободу, особисту недоторканність особи, вільне пересування, свободу думки, совісті релігії, виявлення поглядів, мирних зборів й асоціацій, право на створення сім'ї, повагу до особистого і сімейного життя, право на справедливий судовий розгляд, мирне володіння майном, заборона дискримінації, катувань, рабства та примусової праці, неприпустимість покарання без закону. Разом з тим Конвенція встановлює, що з метою захисту інтересів держави, національної безпеки, економічного добробуту, здоров'я та моралі суспільства, прав і свобод інших людей чи запобігання злочинам або заворушенням країни-учасниці можуть обмежувати деякі права людини [2]. Однак, таке право держав не є абсолютним. За жодних обставин не можуть бути порушені зобов'язання держави поважати право особи на життя, обов'язки щодо заборони катувань, рабства, неприпустимості зворотної дії закону. Перелік гарантованих прав і свобод розширено Протоколом, який, як вже нами зазначалось, невід'ємною частиною Конвенції. Так, наприклад, Перший Протокол 1952 року забезпечує права на власність і на освіту та обов'язок держав проводити через розумні проміжки часу вільні вибори таємним голосуванням; Четвертий Протокол 1963 року гарантує свободу пересування і містить заборону позбавлення волі за невиконання договірних зобов'язань, а також заборону примусового вислання з країни їх громадян; Шостий Протокол 1983 року скасовує смертну кару; Сьомий Протокол 1984 року гарантує право на оскарження судових рішень у кримінальних справах тощо.

Конвенція є першим міжнародним договором у галузі прав людини, який не лише спрямований на захист широкого спектру громадянських і політичних прав, а й таким, що встановлює систему міжнародного судового контролю за їх дотриманням у кожній із держав-учасниць. Ключова роль у забезпеченні його чіткості та дієвості належить Європейському Суду з прав людини. Він є міжнародною інституційною гарантією прав людини, а також виконує роль контрольного механізму дотримання державами-учасницями положень Конвенції. Європейський суд функціонує на постійній основі з метою забезпечення і виконання Високими Договірними Сторонами власних зобов'язань. Його юрисдикція поширюється на всі спори, що пов'язані із засто-

суванням і тлумаченням норм Конвенції та Протоколів до неї в національних правових системах. Рішення Європейського суду є обов'язковими для держав-учасниць Конвенції. Контроль за їх виконанням паралельно із Європейським судом здійснює Комітет Міністрів Ради Європи. Крім того, на запит Комітету Міністрів Європейський суд надає консультативні висновки з питань права щодо тлумачення і застосування норм Конвенції. У післявоєнний час вважалося, що громадянські й політичні права мають першочергове значення для побудови демократичного суспільства в Європі. Захисту соціальних та економічних прав надавалося другорядне значення, оскільки їх забезпечення значною мірою залежало від економічного стану розвитку конкретної країни.

Таким чином, Рада Європи, так би мовити, виступила на міжнародному рівні ініціатором створення різних юридичних засобів для захисту прав людини залежно від їх виду. Європейська соціальна хартія 1961 року — багатосторонній регіональний договір, що встановлює механізм міжнародного захисту економічних та соціальних прав людини для держав-членів Ради Європи. Вона доповнює в рамках Ради Європи Європейську конвенцію про захист прав людини 1950 року.

Хартія містить три категорії зобов'язань держав-учасниць. По-перше, держава-учасниця має прагнути досягнення умов для ефективної реалізації на її території прав і принципів політики в соціально-економічній галузі, проголошених у першій частині Хартії. По-друге, кожна держава-учасниця зобов'язана забезпечити реалізацію щонайменше 5 із 7 прав, перелічених у другій частині Хартії (право на працю; на організацію у профспілки; на колективне ведення переговорів; на соціальне забезпечення; на соціальну та медичну допомогу; право сім'ї на соціальний, правовий та економічний захист; право робітників — мігрантів та їх сімей на захист і допомогу) [3]. По-третє, держава-учасниця має визначити, які додаткові із перелічених у Хартії прав вона захищатиме на своїй території. Хартія зобов'язує державу-учасницю раз на два роки подавати Генеральному секретарю Ради Європи доповідь про виконання взятих на себе зобов'язань. Для оцінки національних доповідей створений спеціальний орган — Європейський Комітет по соціальних правах, який одночасно є і контрольним органом [3].

Права людини, демократія й верховенство права є **основними цінностями** Європейського Союзу. ЄС прагне, аби всі права людини (громадянські, політичні, економічні, соціальні, культурні) шанувалися повсюдно. Крім того, ЄС сприяє дотриманню прав жінок, дітей, представників меншин та біженців чи шукачів притулку.

Правовою основою діяльності та розвитку Європейського Союзу є Лісабонський договір, підписаний у 2007 році. Його метою є вдосконалення Європейського Союзу через внесення змін до Договору про Європейський Союз та Договору про створення Європейського Співтовариства. У Лісабонському договорі, в якому визначено правову й організаційну основи ЄС, чітко вказується, що Союз має керуватися **принципами** свободи, демократії, верховенства права, шанування прав людини та засадничих свобод, шанування людської гідності, рівності й солідарності, а також дотримання принципів Статуту ООН і міжнародного права. З прийняттям Лісабонського договору посилюється увага ЄС до проблеми захисту прав і свобод людини і громадянина. Як проголошено у ст. 1-а: «Союз засновано на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права і поваги до прав людини, включаючи права осіб, які належать до меншин. Дані цінності є спільними для держав-членів у суспільстві, для якого прерогативу мають плюралізм, недискримінація, толерантність, правосуддя, солідарність і рівність між чоловіком і жінкою». Інструментом забезпечення прав людини в рамках ЄС є Хартія основних прав Європейського Союзу, яка була прийнята в межах Ніццького договору, підписаного 07 грудня 2000 року. Вона розглядається як подальший крок на шляху розвитку основних прав і свобод людини і громадянина.

Стратегічною метою розвитку України є повномасштабна інтеграція до Європейського Союзу. Шлях її досягнення лежить через подальшу демократизацію українського суспільства. Тому даний процес повинен не лише гармонійно поповнюватися економічними змінами, які мають важливе значення в умовах перехідного стану, але й забезпечуватися відчутними соціально-правовими змінами, які передбачають надання конституційним положенням стосовно прав і свобод людини і громадянина реального змісту.

На думку багатьох науковців, основними орієнтирами тут мають бути:

1) визнання прав людини найвищою соціальною цінністю; формування основ соціальної, правової державності й громадянського суспільства; усвідомлення гуманістичної ролі права; значення легітимності та демократичності, моральності та справедливості, гласності; поєднання інтересів особи й держави; відповідності високим міжнародним європейським стандартам;

2) підвищення ефективності державного управління, раціоналізація системи бюрократії; удосконалення правової системи через конституційні та інші правові норми; правове забезпечення демократизації суспільного життя, здійснюваних реформ, стабільності й правопорядку в країні;

3) адекватне усвідомлення призначення і можливостей права відповідно до необхідності здійснення правової політики перехідного періоду, пошук мирних, правових шляхів розв'язання різноманітних проблем і конфліктів суспільного розвитку [1].

Базовими засадами сучасної методології вітчизняного процесу суспільних перетворень мають стати, як стверджують українські науковці, внутрішні й зовнішні політичні та правові чинники, які ґрунтуються на тенденціях і викликах модернізації державних інститутів та розвитку громадянського суспільства, що спонукає до взаємозалежності та інтегрування цих чинників. Усе це потребує гнучкого реагування на нові цивілізаційні процеси і явища та, у свою чергу, не слід забувати про розширення індивідуальної свободи людини, створення для неї можливостей не лише вільного вибору варіантів, а й умов успішної самореалізації.

Розглянемо детальніше роль громадянського суспільства у цих процесах, а також його взаємодію з державою спрямовану на забезпечення прав людини і громадянина. Безперечно, суспільство на будь-якому етапі свого розвитку виступає як сукупність взаємозалежних організацій на рівні усіх сферах життя.

Громадянське суспільство й держава перебувають у тісному взаємозв'язку. Завдяки останній, людська спільнота набуває цивілізованості і стає першим. Водночас держава не може існувати поза суспільством. Вона є похідною від нього, і її призначення полягає в тому, щоб слугувати йому. Від ступеня розвиненості громадянського суспільства залежить рівень демократизації держави. Роль держави, як визначального елемента політичної організації, визначається її призначенням у суспільстві. Вона виступає як політична організація суспільства, як носій влади, як представник усього населення на її території, як форма політичного панування, що виражається у прийнятті владних рішень, які стосуються суспільства та обов'язкові для виконання всім населенням, як джерело всього політичного в суспільстві, його стрижневий елемент, як виразник загального інтересу, як інструмент реалізації загальної волі в суспільстві, як творець загальних цілей у суспільстві, як основний стабілізатор суспільного життя, як головний суб'єкт політичного суверенітету. Отже, держава має складний механізм, а її функціонування є багатогранне.

Права і свободи людини, а також засади їх здійснення та захисту, максимально можливі лише в соціумі, який є високорозвиненим громадянським суспільством. Останнє, з одного боку, є системоутворюючим механізмом формування справді демократичних відносин, а з другого — найнадійнішим гарантом захисту прав людини і громадянина. На сьо-

годнішній день існує багато наукових визначень поняття «громадянське суспільство». Так, наприклад, громадянське суспільство — це сукупність усіх громадян, їх об'єднань та асоціацій, пов'язаних суспільними відносинами, що характеризуються високим рівнем суспільної свідомості та політичної культури, які перебувають за межами регулювання держави, але охороняються та гарантуються нею.

Громадянське суспільство — це суспільство, якому властиве самоврядування вільних індивідів та добровільно створених ними організацій. Його, як сферу самоврядування вільних індивідів, захищають від свавілля державної влади та жорсткої регламентації з боку її органів відповідні закони. Ось чому в реальному суспільному житті громадянське суспільство та правова держава є взаємопов'язаними інститутами, функціонування яких забезпечується верховенством права, що, у свою чергу, надійно гарантує та захищає права і свободи громадян.

Громадянське суспільство — це система самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів і відносин, які забезпечують умови для реалізації приватних інтересів і потреб індивідів та колективів, життєдіяльності соціальної, культурної та духовної сфер, їх відтворення і передачі від покоління до покоління.

В залежності від того, який зміст вкладений у визначення «громадянське суспільство» вчені визначають чинники, які впливають на його формування та функціонування. Найбільш вдалим, на наш погляд, є наступне визначення: громадянське суспільство — це автономна, плюралістична, самоорганізована система зв'язків, відносин і взаємодії громадян та їх груп, яка утворюється внаслідок їх самоорганізації для захисту різноманітних інтересів і прав людини, що виявляється у створенні ними відповідних інститутів і самодіяльних організацій, яка забезпечує поєднання індивідуального та спільного інтересу і гарантує права людини і громадянина [32, с. 89].

Важливим кроком у захисті прав і свобод людини є діяльність міжнародних неурядових організацій. У міжнародно-правових документах термін «міжнародні неурядові організації» вживається у відношенні організацій, що діють на національному, субрегіональному, регіональному або міжнародному рівнях. Тим самим підкреслюється їх незалежність від урядів. До неурядових відносяться різні громадські організації — від невеликих груп неформалів до великих громадських об'єднань та рухів. Головна особливість громадських організацій — це самоорганізація. На практиці це означає, що організація створюється з ініціативи окремих громадян чи груп, а не урядових чи державних органів. Як правило, неурядові організації не є масовими, а мета їх діяльності обмежу-

ється колом конкретних проблем [13, с. 16]. Такі об'єднання виникають, як правило, у тих сферах, в яких держава виявила свою неспроможність вирішити існуючі проблеми. Поява неурядових організацій є реакцією на загострену проблему. Будь-які об'єднання громадян, створені на базі спільності проблем чи інтересів, є найбільш природною формою їх самоорганізації, що виникає спонтанно [21, с. 39]. Саме в таких асоціаціях більшість людей набуває навичок активістської політичної культури, необхідної для існування громадянського суспільства.

У формуванні ефективної моделі неурядових організацій велике значення мало прийняття різних міжнародних документів, які регулюють їх діяльність. Найбільш характерні для демократичного суспільства риси незалежних організацій були узагальнені в ряді універсальних міжнародних норм. Перш за все — це закріплення в таких міжнародно-правових актах, як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, які узаконили право кожної людини на свободу асоціацій та право створювати союзи і вступати в такі для захисту своїх інтересів. Саме цей елемент особливо важливий для діяльності правозахисних організацій.

Слід зазначити, що в Статуті ООН не уточнюється рівень функціонування неурядової організації. ст. 71 визначає що: «Економічна та Соціальна Рада уповноважується проводити необхідні заходи для консультацій з неурядовими організаціями, що зацікавлені у питаннях, які входять до її компетенції. Такі заходи можуть бути встановлені з міжнародними організаціями, а у випадку необхідності — з національними організаціями після консультацій із зацікавленим членом Організації» [30].

Згідно з Резолюцією 1296 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 23 травня 1968 року Міжнародна неурядова організація — це будь-яка міжнародна організація, не заснована на підставі міждержавної угоди. Згідно з Резолюцією 1996/3 Економічної та Соціальної ради (ЕККОСОР) від 25 липня 1996 року Міжнародні неурядова організація є будь-яка неурядова організація, заснована не на основі міждержавної угоди і не переслідує мети отримання комерційного прибутку. Міжнародні стандарти передбачають включення неурядових організацій у міжнародні механізми захисту прав людини, наділяючи їх можливістю впливати на процес прийняття міжнародних норм, а потім і контролювати їх впровадження. Вище зазначені документи в повній мірі стосуються як регіональних і локальних, так і міжнародних неурядових організацій. На думку французького юриста К. Кольєра, «організації, іноді скорочено іменовані НУО, є за своєю природою приватними організаціями, вони об'єднують приватних осіб, іноді навіть державних діячів і громадські

організації, але не держави» [7]. Основними ознаками міжнародних неурядових організацій є:

- а) відсутність отримання прибутку;
- б) визнання, принаймні, однією державою або наявність консультативного статусу при міжнародних міжурядових організаціях;
- в) отримання грошових коштів більш ніж з однієї країни;
- г) здійснення діяльності, принаймні, у двох державах;
- д) створення на основі установчого акту.

Білоруський науковець Є. Кузнєцова виокремлює критерії, яким повинна відповідати міжнародні неурядова правозахисна організація:

— вона не повинна використовувати або пропагувати насильницькі методи. Відповідно, не визнаються неурядовими організаціями визвольні рухи, воюючі або повсталі сторони та інші збройні угруповання, навіть якщо їх дії легітимні по міжнародному праву (Організація визволення Палестини, Народна організація Південно-Західної Африки (СВАПО));

— організація не повинна брати участь у політиці з метою досягнення влади [11].

Даний критерій виключає з кола неурядових організацій всілякі політичні партії і опозиційні об'єднання політичних партій.

Тому під неурядовими організаціями як міжнародними, так і національними, ми розуміємо сукупність всіх організацій, сформованих громадянами, які мають некомерційний характер, їх бюджет в основному складається із внесків членів організації, благодійних внесків та пожертвувань. Основний принцип їхньої діяльності — це незалежність, як від уряду, так і від інших груп, які відносяться до політичної влади.

Останнім часом все більше зростає роль міжнародних неурядових організацій. Перші з них з'явилися ще у XIX ст. (Британське і міжнародне товариство боротьби проти рабства, 1823 р.), а наприкінці XX ст. їх кількість складала понад 4 тисяч. Основною функцією неурядових організацій в галузі міжнародної політики є мобілізація міжнародної громадської думки, а методом досягнення цілей — тиск на міжурядові організації (насамперед ООН) і на ті чи інші держави. Так, зокрема, діють Грінпіс, Міжнародна амністія. Збільшення чисельності і авторитету міжнародних неурядових організацій наприкінці XX — на початку XXI ст. зумовлене і посиленням демократичних процесів у сфері внутрішніх і зовнішніх відносин. Виявом цього процесу слугує прогресуюча політизація мас, яка вимагає доступу до інформації, участі у прийнятті рішень. Громадяни вимагають більшої прозорості та звітності з боку політичних лідерів, прагнуть збільшувати контроль над процесами

прийняття рішень. Відповідно, причинами збільшення кількості та впливу міжнародних неурядових організацій є:

— виникнення глобальних проблем, розв'язання яких потребує не лише концентрації зусиль та спільних заходів міжнародного співтовариства держав, але й залучення світового громадянського суспільства;

— активізація демократичних процесів у сфері внутрішніх та міжнародних відносин;

— поширення світового руху, спрямованого на захист загальнолюдських цінностей та недостатні можливості окремих держав й міжнародних організацій щодо дієвого вирішення проблем сьогодення;

— посилення громадського контролю над процесом розробки й прийняття міждержавних рішень стосовно забезпечення захищеності життєво важливих інтересів людини та суспільства у разі появи нових викликів і загроз глобалізації;

— розширення можливостей міждержавних транскордонних зв'язків та їхній вплив на міжнародні неурядові організації [11, с. 163].

Основна мета діяльності таких організацій полягає у тому, щоб змусити держави дотримуватися прав і свобод людини, а також приймати всі необхідні заходи для того, щоб створити відповідну державну політику, яка забезпечить їх захист у всіх сферах суспільного життя. Це додаткова підтримка для реалізації міжнародних норм у сфері захисту прав людини. У центрі уваги неурядових організацій знаходяться громадянські та політичні права. Напрямом діяльності є співпраця з державними службовцями з метою розробки рекомендацій щодо покращення національної системи захисту прав людини. Зазвичай, це здійснюється у формі проведення конференцій, семінарів, створення експертних груп. Це дає змогу відкрито обговорювати проблемні питання та формувати правову та політичну культуру суспільства. У неурядових правозахисних організаціях створюються громадські приймальні, головною метою яких є надання допомоги громадянам у захисті їх прав та законних інтересів.

У більшості неурядових організацій керівним органом є загальні збори, періодичність скликання яких передбачена у статуті. Цей представницький орган має різні назви: асамблея, всесвітня асамблея, генеральна асамблея, пленарна сесія, конгрес, конференція і т. ін. Виконавчі органи або обираються на певний термін представницьким органом, або формуються національними організаціями. Обираються також посадові особи: президент, віце-президенти, голова виконкому та його заступники. Неурядові організації створюють можливість для людей безпосередньо брати участь у прийнятті відповідних рішень, у налагодженні партнерської співпраці між собою та з державними органами і

міжнародними організаціями. Вони здатні формувати політичний порядок денний — висувати питання, які потребують політичного розв'язання, домагатися внесення їх до розгляду законодавчих органів та міжнародних форумів, готувати пропозиції для ухвалення відповідних рішень [19, с.410].

Діяльність неурядових організацій сприяє залученню громадськості до процесів вироблення та прийняття державно-політичних рішень, здійсненню контролю за їх реалізацією. За таких умов процес міжнародної політики стає прозорішим, виникає безліч механізмів для покращення легітимності державно-політичних та міждержавних рішень. Неурядові правозахисні організації можуть направляти своїх спостерігачів на засідання Економічної та Соціальної Ради ООН, її комісій та інших правозахисних органів. Також вони можуть консультувати Секретаріат ООН по взаємно хвилюючим питанням.

Неурядові організації можна поділити на декілька класів. Першим є клас, де фокусні групи складають самі члени. Такі організації можна поділити на два підкласи:

1) неурядові організації взаємодопомоги, які об'єднують людей за принципом спільної проблеми: це перш за все організації інвалідів, батьків хворих дітей та ін.; сюди можна віднести і об'єднання людей за демографічною, у тому числі й за гендерною ознакою;

2) неурядові організації клубного типу, які включають різні групи самовдосконалення, клуби по інтересам і т. ін.

До другого класу можна віднести організації, метою яких є вирішення проблем, безпосередньо не пов'язаних із життєвими інтересами їх учасників. Тут також виокремлюють два підкласи:

1) неурядові організації соціального спрямування та благодійні, орієнтовані на вирішення соціально-гуманітарних проблем. Одна їх частина займається комплексом проблем окремих категорій населення (багатодітних, інвалідів, людей похилого віку), інша — конкретними типами проблем (СНІД, безпритульність). Різниця між ними часто є умовною;

2) неурядові організації екологічного спрямування, які займаються питаннями захисту навколишнього середовища, пам'ятників культури та ін.

До третього класу можна віднести правозахисні організації традиційного типу та групи громадського контролю, які здійснюють нагляд за діяльністю виконавчої влади, а саме за діяльністю її структур. Такі організації можуть бути охарактеризовані як найбільш «громадянські», оскільки їх мета полягає саме в захисті права як такого, у контролі за дотриманням законів самими владними структурами.

Науковці розцінюють неурядові організації як явище, що відображає посилення демократизації у світі, відображаючи посилення даного процесу в окремих країнах, а також у об'єднанні таких учасників міжнародних відносин, як народи, меншини та окремі індивіди. Створені у демократичних державах неурядові організації виконують ряд спільних функцій:

- вираження запитів громадян;
- заохочення свободи виказування думок;
- мобілізація суспільства на участь у демократичних процесах; попередження про існуючі проблеми як національного, так і міжнародного характеру;
- посередництво між окремими особами та владою.

Частіше за все їх діяльність виражається у захисті інтересів верств, найбільш вразливих з точки зору порушення прав. Неурядові організації вирішують проблеми, пов'язані з місцевими умовами, особливостями культури, з етнічними, релігійними та мовними розбіжностями.

Взаємовідносини Міжнародних неурядових організацій і Міжнародних міжурядових організацій врегульовані так званим консультативним статусом, що встановлений для кожної міжнародної організації окремо. На регіональному рівні було прийнято Європейську конвенцію «Про визнання правосуб'єктності міжнародних неурядових організацій» від 24 квітня 1986 року. Також до актів регулювання відноситься ст. 71 Статуту ООН і Резолюція 1996/31 Економічної і соціальної ради ООН «Консультативні відносини між ООН і неурядовими організаціями» від 25 липня 1996 року.

Як вже згадувалося раніше, Економічна та соціальна Рада (далі — ЕКОСОП) уповноважена встановлювати консультативні відносини з певними організаціями, що мають назву «неурядові». На сьогодні консультативний статус при ЕКОСОП надано понад 1500 міжнародним неурядовим організаціям. Вони підрозділяються на дві категорії: категорія I — загальний консультативний статус та категорія II — спеціальний консультативний статус. Окрім того, складається перелік міжнародних неурядових організацій, які підтримують відносини з ЕКОСОП, але не відносяться до певної категорії. Консультативний статус категорії I надається тим організаціям, які тісно пов'язані з більшою частиною видів діяльності ЕКОСОП, вносять постійний та суттєвий вклад в діяльність ООН та членський склад яких представляє головні верстви населення в більшості держав світу. Консультативний статус категорії II надається організаціям, що мають спеціальну компетенцію лише в окремих галузях діяльності ЕКОСОП.

Такий статус на сьогодні надається не лише універсальним міжнародним неурядовим організаціям, але й організаціям регіонального, національного або локального характеру. Досить чітких вимог до створення неурядових організацій на міжнародному рівні не має. Але відповідно до Європейської конвенції «Про визнання правосуб'єктності міжнародних неурядових організацій», держави, які її ратифікували, беруть зобов'язання визнавати права таких організацій. Конвенція застосовується до асоціацій, фондів, приватних інститутів, які охоплюються поняттям «неурядова організація» і відповідають вже згадуваними нами вимогам.

Міжнародні неурядові організації характеризуються широкою мережею місцевих осередків, високим рівнем співпраці із державними органами на всіх рівнях.

Вони сприяють національному розвитку, забезпеченню єдності суспільства та посиленню стабільності та безпеки країни. Їх діяльність націлена на прозорість та підконтрольність державної політики у сфері захисту прав і свобод, а також на надання громадянам можливості приймати участь у процесі її забезпечення.

Серед міжнародних неурядових організацій сьогодні найбільш відомі «Міжнародна амністія» (*Amnesty International*), Міжнародний Комітет Червоного Хреста, Міжнародна Гельсінкська Федерація, Міжнародна Ліга прав людини, «Хьюман Райтс Вотч» (*Humans right watch*), Фрідом Хаус (*Freedom House*) та ін.

«Міжнародна амністія» — незалежна неурядова міжнародна правозахисна організація. Вся її робота заснована на фундаментальному переконанні: захист прав людини — загальна відповідальність поза межами держав, рас та ідеологій.

Діяльність «Міжнародної амністії» ґрунтується на принципах, вироблених і схвалених ООН. Основний її напрям — допомога ув'язненим, особливо тим, у відношенні яких уряди порушують права людини. Головною метою організації є звільнення всіх «в'язнів совісті», тобто осіб, які утримуються в тюремному ув'язненні або піддаються переслідуванням через свої переконання, колір шкіри, стать, етнічну приналежність, мову чи віросповідання; забезпечення справедливого і швидкого суду для політичних в'язнів; скасування смертної кари; припинення тортур та жорстокого поводження з ув'язненими; припинення позасудових страт та «зникнення» людей. Під час збройних конфліктів організація не підтримує жодну із сторін та однаково засуджує порушення прав людини обома сторонами конфлікту. Вона виступає на захист прав цивільного населення у зонах військових конфліктів, біженців і шукачів притулку.

Організація завжди позиціонувала себе, як аполітичну та неупереджену. Її завданням є тиск на уряди країн, в яких порушуються права людини, шляхом привернення уваги громадськості до даної проблеми. Відповідно, в такий спосіб «Міжнародна амністія» здійснює вплив на забезпечення тією чи іншою державою політики у сфері захисту прав і свобод.

Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ) — гуманітарна організація, яка діє у всьому світі. Вона надає захист і допомогу постраждалим у зовнішніх та внутрішніх збройних конфліктах, є складовою частиною Міжнародного Руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.

Ця Організація була заснована у 1863 році на полі бою швейцарцем Анрі Дюнаном. Принципами діяльності МКЧХ є гуманність, неупередженість, нейтральність, незалежність, добровільність, єдність та універсальність. Міжнародний Комітет Червоного Хреста був створений за приватною ініціативою, але міжнародний статус він отримав завдяки численним завданням, покладеним на нього Женевськими конвенціями і додатковими протоколами до них, суть яких полягає в захисті жертв війни. Мандат МКЧХ дозволяє йому створювати оперативні делегації, які надають допомогу і захист жертвам збройних конфліктів та насильства всередині країни, а також вживають заходів для запобігання подібних ситуацій. Регіональні делегації працюють у всіх країнах, де йдуть збройні конфлікти. Вони займаються як оперативною діяльністю, так і «гуманітарною дипломатією».

До завдань МКЧХ належать:

- відвідування військовополонених, а також цивільних осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом;
- розшук зниклих без вісти; організація обміну листами між членами родин, розлучених у результаті конфлікту;
- возз'єднання родин; надання продовольства, води і медичної допомоги цивільним особам, що позбавлені найбільш необхідного;
- поширення знань про Міжнародне гуманітарне право і контроль за дотриманням його норм; звернення уваги громадськості на порушення гуманітарного права та сприяння його розвитку.

МКЧХ має представництва майже в 60-ти країнах світу, здійснює свою діяльність у близько 80-ти країнах, а число співробітників МКЧХ сягає більше 12 тисяч чоловік. МКЧХ був тричі удостоєний Нобелівської премії миру — у 1917, 1944 і 1963 роках.

Міжнародний статус МКЧХ підтверджений угодами, укладеними більш ніж з 50 державами. Ці угоди визначають правовий статус МКЧХ на території держав, де він здійснює свою гуманітарну місію. Вони визнають міжнародну правосуб'єктність МКЧХ та надають йому привілеї,

які, зазвичай, визнаються за міжнародними організаціями. Наприклад, МКЧХ має імунітет від адміністративного або судового переслідування, а його будівлі, архіви та документація є недоторканими.

Такий статус забезпечує нейтральність і незалежність його діяльності. Будучи за своєю суттю і структурою неурядовою організацією, МКЧХ відокремлений як від системи Організації Об'єднаних Націй, так і від інших гуманітарних організацій.

Важливою віхою на шляху до захисту прав і свобод людини стала Нарада з безпеки і співробітництва в Європі, яка відбулася у 1973 році у Гельсінкі. Першою міжнародною угодою, яка пов'язала зовнішні гарантії безпеки держав з їх внутрішніми зобов'язаннями з прав і свобод людини і громадянина став заключний акт, підписаний у Гельсінкі. Держави, які приєдналися до нього, взяли на себе зобов'язання поважати права людини й основні свободи, включаючи свободу думки, совісті, релігії і переконань для всіх, незалежно від раси, статі, мови та релігії, дотримуючись Статуту ООН, Загальної декларації прав людини, міжнародних пактів про права людини тощо. Проголошено права народів розпоряджатися власною долею, діючи відповідно до цілей і принципів Статуту ООН та норм міжнародного права, а також визначати свій внутрішній і зовнішній політичний статус без втручання ззовні та здійснювати на власний розсуд свій політичний, економічний, соціальний і культурний розвиток. Зазначені у Заключному акті положення стали поштовхом для створення гельсінських груп — неурядових організацій, які відстоювали права і свободи людини. Міжнародна Гельсінська Федерація з прав людини створена у 1982 році шляхом об'єднання правозахисних організацій Європи, США і Канади. Сьогодні до неї входять 37 країн — учасниць ОБСЄ. Головна її мета — забезпечення взаємозалежності прав людини і міжнародної безпеки. У центрі уваги цієї організації стали свобода вираження поглядів та мирних зібрань, незалежність судової системи та право на справедливий суд, тощо. Міжнародна Гельсінська Федерація прав людини координує функціонування Гельсінських комітетів, які здійснюють контроль за дотриманням прав людини урядами окремих держав.

До неурядових організацій, основним завданням яких є моніторинг, розслідування і документування порушень прав людини, належить і організація «Х'юман Райтс Вотч». Вона здійснює регулярну систематичну роботу з розслідування випадків порушень прав людини приблизно в 60 країнах світу. Ця організація звертається до правозахисної практики урядів, які притримуються різноманітних моделей етнополітики. При внутрішніх конфліктах організація «Х'юман Райтс Вотч»

фіксує порушення як з боку уряду, так і з боку повстанських сил. Дана організація виступає на захист свободи думки та вираження переконань, на забезпечення виконання процесуальних норм і рівності у праві на захист з боку закону; документально фіксує і засуджує вбивства, зникнення, тортури, довільне взяття під варту, цензуру та інші порушення визнаних міжнародним співтовариством прав і свобод людини і громадянина.

Діяльність цієї організації почалася зі створення у 1978 році групою політично активних людей Гельсінкі Вотч. Сьогодні у складі «Х'юман Райтс Вотч» діють регіональні підрозділи по Африці, Америці, Азії, Близькому Сходу, а також Гельсінкі Вотч, Фонд підтримки свободи вираження переконань і три асоційованих проекти: Проект з озброєнь, Проект по тюрмах і Проект з прав жінок. «Х'юман Райтс Вотч» є незалежною неурядовою організацією, що діє на основі підтримки з боку приватних осіб і фондів та не отримує пряме чи опосередковане фінансування з боку владних кіл певних держав. Організація «Х'юман Райтс Вотч» була однією з шести міжнародних неурядових організацій, які заснували Коаліцію за припинення використання дітей-солдат у 1998 році.

«Фрідом Хаус» — неурядова організація зі штаб-квартирою у Вашингтоні (США), яка була заснована у 1941 році. Вона відома своїми дослідженнями стану політичних та громадянських свобод. Рейтинги організації формуються на основі опитування експертів відповідно до опублікованої методології. Об'єктами досліджень «Фрідом Хаус» є моніторинг «демократичних змін», «підтримка демократії» та «захист демократії і прав людини» у світі. Критики звинувачують організацію в ангажованості та ідеологічній упередженості. Фінансується в основному Державним департаментом США та Управлінням міжнародного розвитку США (USAID — Агентство США з міжнародного розвитку), а також низкою міжнародних фондів та урядів, включаючи Національний фонд за демократію. Приймає пожертвування від приватних осіб. Від 1978 року організація випускає щорічні доповіді «Свобода у світі», в яких аналізується стан справ з політичними правами і громадянськими свободами в різних державах і присвоюються відповідні рейтинги, за якими країни поділяються на «вільні», «частково вільні», «невільні». Доповіді готують штатні аналітики правозахисної організацій в Нью-Йорку за підтримки наукових радників (фахівців у галузі політології та прав людини з університетів, неурядових аналітичних центрів). При підготовці доповідей використовуються повідомлення місцевих і міжнародних засобів масової інформації, дані правозахисних груп та особисті спостереження експертів. «Фрідом Хаус» оцінює поведінку влади дер-

жав всього світу за двома критеріями: політичні права, тобто можливість вільної участі в обранні вищих органів державної влади та формуванні важливих для суспільства рішень; громадянські свободи, тобто свобода розвивати думки, інститути та особисту автономію від держави, незалежність засобів масової інформації та надійний захист прав меншин.

Міжнародна спільнота завжди приділяла дуже багато уваги правам дитини. Це і не дивно, адже з впевненістю можна констатувати, що діти є найменш захищеною категорією населення. Наразі в контексті аналізу роботи міжнародних неурядових організацій у системі захисту прав людини акцентуємо нашу увагу і на роботу спеціальних міжнародних організацій, які переймаються виключно захистом прав дитини.

Міжнародні організації з захисту прав дитини розрізняються залежно від території, на якій вони діють, на:

- глобальні, такі як ЮНІСЕФ, яка діє у рамках ООН;
- регіональні, які діють на території одного континенту (Європейська мережа омбудсманів з прав дитини);
- міжнаціональні, що діють на території декількох країн.

Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) — спеціалізована структура, створена 11 грудня 1946 року. Його мета — поліпшення стану здоров'я, харчування, умов існування дітей. ЮНІСЕФ є світовим лідером із захисту прав та інтересів дітей. Програми фонду також спрямовані на розвиток та здоров'я дитини; профілактику ВІЛ/СНІД; соціальний захист материнства, зменшення дитячої смертності; доступ до інформації тощо. На сьогоднішній день ЮНІСЕФ працює у 157 країнах, щорічно витрачає більше 1,2 млрд доларів США на дитячі програми. У 1997 році представництво дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) було відкрито у Києві.

Дитячий фонд ООН — це єдина організація, діяльність якої присвячена винятково дітям. У 2002 році на Спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН зі становища дітей ЮНІСЕФ уперше організувала глобальну зустріч уповноважених з прав дітей. Ухвалений на ній План дій «Світ, придатний для життя дітей» закликає всі держави заснувати незалежний інститут уповноваженого з прав дитини з метою захисту дітей.

Зустріч була важливим кроком на шляху до розвитку глобальної системи незалежних установ із захисту прав дітей на основі результатів, що були вже досягнуті омбудсманами з прав дітей в Європі та розповсюдження досвіду інституціонального співробітництва у цій сфері.

Діяльність міжнародних неурядових організацій з кожним роком все більше впливає на вироблення національними урядами та організаціями громадянського суспільства єдиної політики у сфері захисту прав дітей. Одним із таких прикладів є розробка стандартів Європейської мережі

омбудсманів для незалежних установ по захисту прав дітей. Вони були прийняті на п'ятій зустрічі даної організації у 2001 році в Парижі.

Політика у сфері захисту прав та інтересів дітей є частиною загально гуманітарного дискурсу в забезпеченні прав всіх громадян, незалежно від їх віку та соціального положення. Всесвітня конференція з прав людини 1993 року у своїй Віденській декларації та Програмі діяльності ще раз довела «...важливу та конструктивну роль, яку відіграють національні організації по захисту прав дітей, завдяки можливості консультувати компетентні органи, через їх роль у застосуванні засобів правового захисту, коли вони порушуються, у розповсюдженні інформації про права дитини...». Всесвітня конференція також підтвердила, що «права дитини повинні бути пріоритетом у діяльності з прав людини всієї системи Організації Об'єднаних Націй» (Віденська декларація та Програма діяльності, Всесвітня конференція з прав людини, Відень, 1993 р.). Ратифікація Конвенції майже всіма країнами світу вказує на всесвітнє зобов'язання визнати та реалізувати права, зазначені в ній, для всіх дітей.

У цьому контексті доволі показовим є те, що членство у Європейській мережі омбудсманів відкрито для установ, що знаходяться у межах країн-учасниць Ради Європи:

— незалежних національних чи регіональних організацій із захисту прав дітей, утворених спеціально для підтримки прав та інтересів дитини відповідно до законодавства країни;

— незалежних національних чи регіональних організацій з прав людини, утворених на законній основі, у діяльності яких передбачений особливий напрямок із захисту прав дітей.

У розвинутих країнах світу залучення до взаємної добровільної соціально значущої діяльності стає новою ефективною формою впливу на особистість дитини. Ця діяльність сприяє формуванню навиків позитивного спілкування та соціально активної поведінки. Волонтерські акції можна розглядати як взаємодопомогу соціально незахищеним групам населення. У такій діяльності відбувається залучення дитини до соціуму, передача йому соціокультурного досвіду та формування нової свідомості та нової системи цінностей. Саме за таких умов і виникає культура благодійності, без якої неможливе просунення суспільства у сфері надання допомоги малозабезпеченим верствам, до яких відносяться діти.

У тій чи іншій мірі, згадані вище форми політичної діяльності західних неурядових організацій характерні для сучасної системи захисту прав дітей у сучасній Україні. Але, говорити про її ефективне функціонування ми не можемо, оскільки спостерігається недостатня інтеграція окремих елементів механізму захисту прав і свобод в цілому.

Державна політика у сфері захисту прав та інтересів дітей у рамках державної політики у сфері захисту прав людини, повинна враховувати міжнародний досвід, національні традиції виховання дітей, а також ресурсні можливості неурядових організацій. Слабкий розвиток в Україні потенціалу благодійної діяльності є негативним аспектом у формуванні системи захисту дитинства, отже допомога міжнародних структур в організації такої форми участі може стати важливим елементом гуманізації соціуму.

Багатогранна діяльність усіх суб'єктів демократичного процесу щодо захисту прав і свобод громадян стає потужним чинником принципової зміни ставлення громадян до влади, політичної системи, формує нові оцінки суспільних норм життя. Для сучасної України, як і багатьох країн, що трансформуються на засадах ринкової економіки і демократії, значущою проблемою виступає етап перетворення політичного змісту прав людини в умовах утвердження демократичних цінностей [27].

Розмірковуючи про суспільство, демократію та стабільність, слід згадати, що свого часу видатний політолог М. Вебер розробив так звану теорію соціального порядку. Вона пов'язана з проблемою взаємин «людина — демократія, держава, право». В її основі, на думку М. Вебера, ключовим елементом є категорія соціальної дії. Суть у тому, що всі суб'єкти суспільного процесу є носіями певних соціальних дій, а тому, щоб попередити можливі конфлікти та зіткнення, слід подбати саме про узгодження цих дій.

Сьогодні серед українських вчених, політологів, юристів помітно зріс інтерес до проблем громадянського суспільства, а наукові його дослідження здійснюються в органічному зв'язку з проблематикою правової та соціальної держави [28]. Подальший розвиток відносин суспільства і держави є гарантією того, що перше стане громадянським, а друга — демократичною, правовою.

Політична основа громадянського суспільства — це демократична правова держава, яка забезпечує кожному громадянину можливість взяти участь у державних та громадських справах. У демократичній правовій державі абсолютно неприпустимою є будь-яка дискримінація за національно-етнічними, політичними, релігійними та іншими ознаками. Як характерну ознаку такої держави можна назвати можливість вільного самовизначення людини щодо світоглядних та духовних уподобань, гарантій життя та безпеки людини, всебічний захист найрізноманітніших прав людини з боку судових органів та громадських організацій. Держава юридично закріплює та забезпечує права і свободи громадянина, служить формою, що організовує громадянське суспільство. Але гро-

мадянське суспільство, як система, що розвивається, завжди перебуває під тиском держави, що обумовлено прагненням останньої узурпувати владу. Саме тому, лише правова держава забезпечує ефективний процес становлення та функціонування громадянського суспільства.

Між державою і громадянським суспільством існує діалектичний зв'язок. Держава — результат функціонування соціуму, який на сучасному етапі свого розвитку не може існувати без держави та її регулюючого впливу на суспільні відносини. У політико-правовій практиці будь-якої країни одним із основоположних питань є співвідношення держави і суспільства, можливості впливу громадянського суспільства на діяльність державних інституцій. Це безпосередньо стосується проблеми становлення демократії, забезпечення прав і свобод людини і громадянина, характеристики політичного режиму. Особливе значення ця проблема має для країн, створених на теренах колишнього Радянського Союзу, до яких належить і Україна.

Конституція України закріпила на найвищому державному рівні основні засади формування громадянського суспільства в Україні. Саме в ній закладені важливі принципи народовладдя, поділу гілок влади, верховенства права та інші, які покликані забезпечити реалізацію прав і свобод людини. Для цього передбачені різні механізми — безпосередня і представницька демократія, законодавчі, виконавчі і судові органи, гарантія прав, свобод і обов'язків людини і громадянина. Наприклад, верховенство права, є одним із провідних принципів функціонування сучасних цивілізованих соціумів. У його межах право розглядається як основа регулювання суспільного життя і взаємовідносин між його суб'єктами. Право, як синонім справедливості, визнається вищою цінністю, яку приймають і підтримують громадяни, соціальні групи, організації, держава. Даний принцип визначає взаємовідносини держави і громадянського суспільства, зокрема, у сфері реалізації політичних і соціальних прав і свобод людини. Через право, яке засновано на ідеях свободи і справедливості, громадянське суспільство контролює державу, ставить її діяльність в чітко визначені конституційні рамки. Водночас держава визнає права і свободи людини і громадянина, гарантує та захищає їх, не допускає протиправного втручання держави чи її представників у їхню діяльність. Принцип верховенства права виявляється в пріоритеті конституцій країн перед іншими актами, які видають окремі органи держави, дозволяє в судовому порядку скасувати будь-які незаконні рішення, прийняті державними органами.

Теорія громадянського суспільства ґрунтується на ідеї автономності та індивідуальної свободи громадян, невтручання держави в їх життя.

Тобто, говорити про громадянське суспільство можна лише з появою громадянина як самостійного суб'єкта, що усвідомлює себе індивідуальним членом соціуму з певним комплексом прав, свобод та обов'язків.

Діалектика відносин громадянського суспільства і держави складна й суперечлива. Громадянське суспільство як динамічна система завжди відчуває тиск з боку державної влади. Воно є незалежним настільки, наскільки держава є терпимою до такої незалежності. Але остання не може розвиватися без вільного формування громадянського суспільства, яке контролює дії влади. Взаємодія громадянського суспільства і держави виявляється в тому, що перше: слугує соціальною основою держави та не існує поза нею; розвивається в системі взаємодії з державою через партії, вибори, представницькі органи влади, а також через групи та об'єднання за інтересами; впливає на створення і функціонування державних органів у власних інтересах; потребує від держави охорони і захисту життя, здоров'я, безпеки громадян, але не допускає її втручання в їх приватні інтереси; використовує норми права, встановлені і закріплені державою у формах права — нормативно-правових актах тощо [25]. Найповніше зв'язок громадянського суспільства й держави проявляється через права і свободи особи. З одного боку, конституційне проголошення і закріплення прав і свобод людини є політико-правовою основою розмежування громадянського суспільства й держави. З другого боку, права і свободи є найголовнішою ланкою, котра з'єднує громадянське суспільство і державу. Оскільки реальність прав і свобод особи є одночасно однією з основних ознак правової держави і найголовнішим надбанням громадянського суспільства, то це означає, що вони: правова держава і громадянське суспільство — взаємно зумовлюють існування одне одного.

Таким чином, і громадянське суспільство, і держава функціонують для задоволення потреб та інтересів людини. Разом з тим, взаємовідносини між громадянським суспільством та державою носять складний, конфліктний характер. Але за умов демократичного режиму держава і громадянське суспільство виступають як рівноправні партнери та самостійні суб'єкти суспільного життя. Тоді вирішення різного роду проблем здійснюється шляхом компромісу. Правова держава стала важливим етапом в розширенні свободи індивіда та суспільства. Але в своєму класичному, ліберальному варіанті концепція правової держави робить акцент на формальній, правовій рівності, не торкаючись проблем досягнення фактичної, соціально-економічної рівності громадян. Саме тому після Другої світової війни ідея правової держави була доповнена теорією та практикою соціальної держави. З'явилося таке поняття як

соціальна правова держава. Однак, зрозуміло, що від конституційного закріплення ідеї правової, соціальної держави до її практичної реалізації лежить довгий шлях.

Рівень демократії в сучасному суспільстві значною мірою визначається існуванням системи незалежних від держави самоврядних об'єднань суверенних індивідів і вільно встановлених зв'язків між ними — громадянського суспільства. Сформоване на засадах плюралізму, толерантності, лібералізму, таке суспільство спроможне протистояти як владним посяганням з боку держави, так і анархізму, домагатися оптимального громадського врядування. Відкрите суперництво ініціює політичний процес, сприяє втіленню загальносоціального інтересу.

Тому для демократизації суспільства й реформування держави необхідна не лише ефективна законотворча та політико-юридична діяльність, а й формування громадянського суспільства — структурованість спільноти, усвідомлення людьми вартісності їхніх інтересів, цінування власних і чужих прав, гідності й свободи, шанування правил і процедур суспільно-політичної взаємодії.

В Україні сьогодні відбувається поступовий процес становлення громадянського суспільства, який ще далекий від завершення. Вже сформовані органи влади різного рівня, але вони демонструють неспроможність вивести країну із системної кризи [14]. Тому зрозумілим є динамічний процес відчуження громадян від держави, влади і політики. Для громадянського суспільства характерна система представництва інтересів різних груп населення у вигляді політичних партій, які виражають інтереси та формують пріоритети певних соціальних груп. На сьогодні в Україні зареєстровано понад 200 політичних партій, але вони недостатньо сприяють належному встановленню каналів зв'язку між державою і громадянами.

Чинниками формування в Україні громадянського суспільства є: вільні та альтернативні політичні вибори; референдуми (у тому числі й місцеві); незалежні засоби масової інформації; розвиток місцевого самоврядування; політичні партії, здатні репрезентувати групові інтереси; наявність ринкових відносин і економічного плюралізму.

Людина за своєю природою є істотою соціальною, і розвиток її можливий лише у суспільстві. Тому свобода людини не є абсолютною. Індивід, вільно розвиваючись в соціумі, завжди зобов'язаний співвідносити свої дії зі встановленими правилами поведінки. Право на свободу повинно затвердити, незалежно від стану суспільства, повагу до гідності особи, високі духовні та моральні основи життя, а також захистити її від свавілля державної влади.

Заслугує особливої уваги розгляд науковцями питань дієвості та значущості захисту прав громадян як необхідної умови становлення громадянського суспільства. Тому, об'єднавши погляди вчених, з'ясуємо, які існують проблеми у сфері захисту прав громадян та зазначимо можливі шляхи їх вирішення.

На думку П. Рабіновича, під правами і свободами людини розуміють її певні можливості, необхідні для її існування та розвитку у конкретно-історичних умовах, що об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку суспільства і мають бути загальними та рівними для всіх людей. Відмінність між правами і свободами людини є не абсолютною, а відносною. І поняття свобод людини відображають людські можливості. Проте вони розрізняються за шляхом їх здійснення і забезпечення. Права здійснюються через певні механізми, тобто певними юридичними засобами, а свободи для здійснення не потребують втручання держави, її місія щодо них полягає в охороні, не порушенні й захисті відповідних можливостей людини [22, с.7].

Сьогодні права людини перебувають у центрі політичного проекту громадянського суспільства, що знаходить своє вираження у зв'язку влади, справедливості, особи і держави. Тому існує нагальна потреба в серйозному відпрацюванні процесуального механізму як реалізації, так і захисту прав і свобод громадян у взаємостосунках з органами влади та іншими суб'єктами. Дуже часто дані органи приймають підзаконні акти, які суперечать положенням Конституції, тим самим створюючи прецедент порушення прав і свобод людини і громадянина. Окрім того, механізм захисту прав людини передбачає такі заходи, дія яких спрямована на відновлення порушених прав. Потреба звертання за захистом прав з'являється тільки тоді, коли існують перешкоди щодо їх здійснення або існує загроза їх порушення, або безпосередньо дані права вже порушені де-факто. Захист може відбутися втручанням органів держави в процес реалізації прав і свобод.

Отже, розвиток самої держави повинен здійснюватися з урахуванням потреб її громадян. У свою чергу, забезпечення та захист прав і свобод потребує відповідної діяльності самої держави, її окремих органів та посадових осіб.

Як нами вже зазначалося вище, основним показником розвинутості громадянського суспільства є ступінь забезпеченості реалізації прав людини, які визнані загальнолюдською цінністю. Засади громадянського суспільства в умовах українського сьогодення втілюються в життя дуже повільно. Однак усвідомлення єдності та взаємообумовленості прав і свобод людини і суспільства забезпечило закріплення в Конститу-

ції України пріоритету прав і свобод людини і громадянина над інтересами держави, дало можливість, в свою чергу, вимагати захисту своїх прав, у тому числі й від державних органів. Більше того, реалізація політики у сфері захисту прав і свобод повинна стати одним із інтересів держави. Крім того, до даного процесу також повинні залучатися партії, громадські організації, недержавні правозахисні органи, а також засоби масової інформації.

Аналізуючи проблему прав людини в сучасному суспільстві, слід зазначити, про необхідність повернення громадянським правам їх істинного зміст та значення. Це дасть можливість захистити індивідуальні інтереси особи від державного втручання та утиску, оскільки права і свободи є суттєвим і вагомим інструментом самозахисту людини [21, с. 151]. Хоча і політичні, і економічні права також займають вагомий нішу в такому суспільстві і забезпечують пошук оптимальних параметрів взаємовідносин між владою і особою, але громадянські права — це основа громадянського суспільства. Стримуючим чинником забезпечення та захисту прав і свобод людини і громадянина, крім усіх загальновідомих, є і корупція, яка впливає і на громадянське суспільство.

Практична цінність прав і свобод людини і громадянина полягає у їхній реальності, під якою розуміють можливість здійснення повноважень, що випливають зі змісту того чи іншого конкретного суб'єктивного права. Реальність прав людини забезпечується низкою гарантій, тобто засобів, способів і умов, використовуючи які особа досягає повного і безперечного здійснення своїх прав. Ці гарантії залежать від рівня демократії, розвитку економіки, правової культури суспільства, від ступеня незалежності судової влади, від співмірності встановлених законом обмежень тощо.

Сучасне становище у сфері прав і свобод людини і громадянина свідчить про те, що гарантованість практичної реалізації, охорони і захисту прав і свобод особи ще перебувають на досить низькому рівні. Перш за все це стосується деяких соціально-економічних прав і свобод людини, закріплених в Конституції України. На даний момент вони носять більше декларативний, ніж реальний характер. Механізм здійснення та захисту цих та деяких інших прав і свобод з тих чи інших причин іноді реалізується дуже повільно або навіть гальмується.

Сьогодні проблема захисту прав і свобод людини і громадянина вже давно вийшла за межі конкретно взятої держави. Право людини самостійно захищати свої права і свободи вперше було офіційно сформульовано в історичному документі Віденської зустрічі представників держав — учасниць наради з безпеки і співробітництва в Європі. Держави

визнали за необхідне поважати право своїх громадян самостійно або сумісно з іншими вносити активний вклад у розвиток і захист прав людини і основних свобод. Крім того, це право деталізовано прийняттям Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод у 1950 році, основним призначенням якої було, насамперед, зупинення, попередження та поширення тоталітаризму в Європі і в ідеалі — його викорінення.

Україна вступила до Ради Європи 17 липня 1997 року, у зв'язку з чим нашою державою всі положення європейської системи захисту прав людини взяті до уваги і виконуються. Це зобов'язує Україну забезпечити розробку і реалізацію напрямів соціального прогресу, відповідних демократичним тенденціям сучасної Європи. Головне завдання полягає в тому, що Конституція повинна увійти в наше життя як справжній і дієвий Основний Закон, який є правовим фундаментом для подальшого розвитку суспільства. Тому сьогодні найважливішим є питання реального запровадження в усіх сферах життя положень Конституції України. Будуючи свою політику в галузі прав людини, наша держава бере за взірць ті норми, які сформульовані в цілій низці документів Організації Об'єднаних Націй та інших авторитетних міжнародних організацій, і які прийняті як своєрідний еталон громадянських прав у світовому товаристві.

Визнання та захист прав і свобод людини сьогодні стали могутнім чинником, чітким орієнтиром прогресивного розвитку всього світового товариства, критерієм гуманізації внутрішньої та зовнішньої політики і умовою для ствердження громадянського суспільства. Якщо ми прагнемо побудувати цивілізоване громадянське суспільство, тобто суспільство, яке є людською спільністю, то мусимо проголосити пріоритет прав і свобод людини, її інтересів. Тому на конституційному рівні має бути закладено якісно нову модель організації життя людини і суспільства, відповідно до якої весь державний і суспільний механізм переорієнтовується на здійснення й захист прав і свобод людини. Всі політичні, економічні, соціальні та культурні права людини мають отримати своє відображення у відповідних інститутах громадянського суспільства, таких, як власність, підприємництво, сім'я, освіта, наука, культура, громадські об'єднання тощо. Вони повинні стати надійним матеріальним фундаментом усіх видів прав і свобод людини.

Проблема забезпечення прав і свобод людини набуває на сьогоднішній день особливого значення. Вона полягає в певних складнощах практичної реалізації деяких прав і свобод, а також в незадовільному стані їх захисту. На ефективність цього процесу впливає багато економічних,

політичних, організаційних та інших умов. Однією з найважливіших ознак демократичної, соціальної і правової держави, як нами вже зазначалося, є реальний захист прав людини і громадянина. Прагнення до побудови в Україні демократичної, правової і соціально орієнтованої держави, формування дієздатних структур громадянського суспільства передбачає знаходження ефективних механізмів забезпечення основних прав і свобод людини і громадянина.

Сучасний стан українського суспільства на думку деяких вчених характеризується тим, що «державницька ідеологія ще не має відповідних політичних сил, які б виробляли відповідну ідеологічну матерію. Немає достатнього зв'язку державних установ з громадсько-політичними силами, не вироблені стратегія, методи українського державотворення, а політична, правова, філософська думка ще не розробила ці основні положення.

Характеристика сучасного суспільства дуже часто пов'язується з процесом становлення правової державності, в основу якого покладено ідею забезпечення прав людини і громадянина, адже багатогранний характер відносин громадянського суспільства з державою проявляється в усіх без винятку сферах суспільного життя: політиці та економіці, праві та моралі, екології та культурі і складає рівноправні соціальні простори, у яких розвиваються зв'язки громадськості з інститутами влади [29].

Наразі в державі відсутні реальні гарантії дієвої системи захисту прав і свобод людини і громадянина з боку держави, що невідворотно стримує процеси формування в Україні громадянського суспільства й розбудови правової держави [6, с. 30].

Створення системи захисту, гарантування та постійного збагачення прав людини і громадянина — складний і тривалий процес. У ньому дедалі більшого значення набуває координація різних форм правової діяльності як окремих держав, так і міжнародного співробітництва загалом. Інтеграція України у міжнародний правовий простір зумовлює особливу увагу до застосування вже апробованих на практиці норм міжнародного права з питань прав та свобод людини у національну правову систему [12, с. 26].

У зв'язку з цим, аналіз взаємодії держави і громадянського суспільства дає нам можливість узагальнити особливості захисту прав і свобод людини в умовах демократичної, соціальної, правової держави.

Реальний вплив демократії на розвиток суспільства оцінюється з погляду створення належних умов життя, забезпечення гарантій прав і свобод, честі та гідності людини й громадянина незалежно від соціального стану, статі, віку, національності та віросповідання, а також свобо-

ди визначення людиною своєї життєдіяльності в політичній, економічній, соціально-культурній, національній та інших сферах на основі різних форм власності, плюралізму думок, вільного волевиявлення особистості, її активної участі в суспільних процесах.

Одним з головних критеріїв демократичності суспільства є наявність фундаментальних прав і свобод людини. Нормою сучасної політичної культури стає розуміння пріоритетності (верховенства) прав людини над будь-якими іншими правами та інтересами (класовими, партійними, національними та ін.), розуміння цих прав і свобод як абсолютної цінності, без якої демократія неможлива.

Взаємна відповідальність держави і громадянина — основна відмінність демократичної держави від недемократичної. Якщо в умовах останньої основний тягар обов'язків покладено на громадян, то демократія передбачає, що державні органи й посадові особи не мають права діяти за межами своїх повноважень, визначених законом, — інакше вони нести будуть юридичну відповідальність, міру якої визначає незалежний суд. Утвердження та функціонування демократичного політичного режиму спрямоване на забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини [9].

У цьому контексті Ю. Шемшученко слушно стверджує, що демократизм будь-якої держави визначається її ставленням до прав і свобод людини та громадянина. Демократична держава має неупереджено розв'язувати суперечності, що виникають між нею та суспільством [8, с. 239].

Аналізуючи історичний досвід минулого і сучасну практику захисту прав і свобод людини, можна зробити висновок про необхідність комплексного і системного втілення в життя основних засад громадянського суспільства з одночасним впровадженням в практику найважливіших положень правової держави в Україні.

Лише подолавши всі труднощі становлення правової державності і створення основ вільного громадянського суспільства можна підійти до реального розв'язання проблеми захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. Визнання людини найвищою соціальною цінністю, її прав і свобод змістом і метою діяльності держави, а утвердження і забезпечення прав і свобод головним обов'язком останньої, безперечно, має величезне значення. Але це положення поки залишається лише програмною установкою. Формування правової держави і створення умов, за яких людина дійсно стає вищою соціальною цінністю, є надзвичайно складним завданням, його вирішення можливе лише в результаті тривалих зусиль суспільства, пов'язаних з подоланням всього комплексу наявних проблем.

У Конституції України відображені головні напрями розвитку громадянського суспільства і створення демократичної, правової, соціальної держави в Україні. Серед них важливе місце посідають положення, які закріплюють основні засади забезпечення реалізації, охорони, захисту прав і свобод людини. Функціонування і діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування повинні враховувати інтереси і потреби конкретної особи, а діяльність усіх органів має бути спрямована на задоволення інтересів громадян, а не інтересів держави в особі даних органів. Держава повинна піклуватися про захист прав громадян, перетворюючи його на власний інтерес. Влада у громадянському суспільстві повинна не вирішувати за людину її проблеми, а надати їй конкретні засоби, щоб вона самостійно творила своє життя. Завданням держави повинна бути лише охоронцем таких можливостей.

Таким чином, визнання, гарантування та, як наслідок, захист прав людини характеризує саме демократичну державу, оскільки широка і реальна участь індивідів та їх об'єднань в організації громадського й державного життя перешкоджає можливим порушенням прав людини, спрямовує діяльність державних інститутів на забезпечення й захисту таких прав людини.

Важливе значення в обґрунтуванні захисту прав і свобод людини і громадянина як неодмінної риси сучасної правової держави має концепція природного права, що певною мірою протиставляється теорії позитивного права. Як зазначає П. Рабінович, права людини мають джерелом свого походження не державну волю, а саму природу. Відповідно до цього держава не має права обмежувати права і свободи людини і громадянина, на основі добровільного обмеження яких, за теорією суспільного договору, така держава й існує. Тому й орієнтиром у діяльності держави має бути суспільне благо — права, свободи та законні інтереси індивіда (і не лише природні, але й набуті), забезпечення дотримання, реалізації та захисту яких і становить основну соціальну мету держави [23].

Разом з тим, не можна й заперечувати захист прав громадян і у рамках концепції позитивного права. Так, наприклад, на думку А. Зайця, ідеї правової держави лише частково можуть бути придатними для держави, побудованій на позитивістському розумінні права, через зв'язаність держави не правом, а законом, а отже така зв'язаність є половинчастою і нетривкою [5].

Тому, на нашу думку, захист прав людини безпосередньо стосується не лише правової держави, але й громадянського суспільства, серед основних рис якого виокремлюється підконтрольність влади суспільству, людина та її законні інтереси як головна цінність у суспільстві й державі,

рівність та однакова захищеність прав людини в політичній, економічній та духовній сферах. У зв'язку з цим, слід вести мову про спільність для громадянського суспільства та правової держави таких ознак як визнання людини, її прав, свобод і законних інтересів найвищою соціальною цінністю, підконтрольність держави суспільству, самообмеження влади, верховенство права, взаємна відповідальність держави і особи.

Отже, в аспекті захисту прав людини і громадянина необхідно констатувати досить тісний зв'язок між громадянським суспільством і правовою державою.

Рівень розвитку громадянського суспільства визначається ступенем регламентації державою суспільного життя на чіткій правовій основі. Таким чином, характер взаємодії демократичної правової держави та громадянського суспільства визначає не лише соціальну захищеність особи, але й його демократичність, плюралізацію, що передбачає різноманітність розвинутих соціальних процесів, територіальних спільностей, культурних національних товариств тощо [18].

Отже, в аспекті захисту прав і свобод громадян необхідно констатувати досить тісний зв'язок між громадянським суспільством і правовою державою. Разом з тим, в науці відсутня єдина точка зору щодо співвідношення громадянського суспільства та правової держави. Ми ж виходимо з того, що явище правової держави є таким, що позитивно сприяє розвитку громадянського суспільства, виступає її політичною основою. Вказане виявляється і в єдності їхніх ознак, зокрема, у дещо узагальненому вигляді можна стверджувати, що деякі риси правової держави становлять окремий сегмент громадянського суспільства й разом з економічною та духовною основою визначають його сутність. Інакше кажучи, правова держава охоплює політичну сферу життя громадянського суспільства.

Таким чином, беззаперечною є їх єдність, взаємопов'язаність і взаємообумовленість, тобто і громадянське суспільство, і правова держава є різними аспектами однієї соціальної дійсності. Захист прав людини не лише є одним із засадничих положень правової держави як політичної основи громадянського суспільства, але й екстраполюється в його економічній та духовній складових. При цьому особливого значення набуває те, що за умов громадянського суспільства, особа сама має право вимагати від держави захисту її прав, свобод і законних інтересів. Інакше кажучи, захищеність прав і свобод людини і громадянина розглядається не як привілей, дарований державою, а як природне право й загально соціальна демократична цінність.

Варто зазначити, що захист прав людини характеризує не лише демократичну й правову державу в умовах громадянського суспільства, але,

як наслідок, ще й соціальну державу. Зокрема, на думку С. Кириченка, необхідно розглядати правову державу як соціальну у правовому вимірі, тим більше, що між нею, демократизмом і соціальністю існують принципові системні зв'язки [6].

Таким чином, захист прав і свобод людини і громадянина, на нашу думку, є основною функцією держави й громадянського суспільства. Досвід більшості розвинених країн доводить, що політика у сфері захисту прав і свобод забезпечується саме об'єднанням зусиль держави і суспільства, організованого в громадянське [24, с. 37]. Попередні наші дослідження дозволили зробити висновок, що формування необхідного підґрунтя для забезпечення прав і свобод людини і громадянина пов'язане зі створенням відповідних умов для існування самої соціальної системи, для співіснування правової держави і громадянського суспільства, для функціонування політичної системи суспільства, яка розробляє та затверджує державну політику, для здійснення політичного процесу, під час якого обираються не лише політичні цілі, але й інструменти реалізації державної політики в даній сфері.

Як зазначалося нами раніше, правову державу характеризують, перш за все, верховенство права та закону, забезпечення гарантій прав і свобод громадян, взаємна відповідальність громадянина та держави, поділ влади, рівність всіх перед законом та судом. Держава та її інституції повинні постійно враховувати вимоги Конституції України та прагнути до виконання поставленого завдання щодо забезпечення прав і свобод. У свою чергу, це потребує вкрай виваженої, послідовної державної політики, вироблення та реалізація якої має базуватися на врахуванні балансу інтересів суспільства та держави. Логічним постає й те, що питання визначення політичного курсу, розробка і прийняття належної державної політики, її реалізація органами державного управління є найголовнішим завданням політичної системи.

Вплив політичної системи суспільства здійснюється за допомогою норм, які діють у суспільстві та містять у собі правила поведінки, соціальні цінності й інформацію, що слугує орієнтиром для людей. Певним чином, система норм та цінностей, якою керується особистість, дозволяє їй зберегти свою самостійність при взаємодії з державними та іншими інститутами. Норми створюються у процесі діяльності окремих складових політичної системи, ключове місце серед яких належить саме правовим. Право постає для політичної системи засобом вирішення її завдань, інтеграції внутрішніх елементів, створення необхідної бази для діяльності громадських організацій тощо.

Аналіз поняття та сутності політичної системи суспільства не буде повним, якщо не приділити увагу політичному процесу, який висвітлює, перш за все, механізми її функціонування, та динаміку взаємодії з громадянським суспільством. Політичний процес — це не лише вибір бажаного результату, а й необхідних засобів для його досягнення. В умовах формування громадянського суспільства та розбудови правової держави принцип «ціль виправдовує засоби» є неприйнятним. Більше того, для досягнення одного і того ж результату можливе використання декількох інструментів. Тобто логічно, що політична система суспільства цілком сприяє визначенню цілей розвитку соціальної системи, безпосередньо впливає на формування державної політики та її реалізацію, а також забезпечує зворотний зв'язок з метою досягнення балансу інтересів суспільства і держави.

Держава та її інституції повинні постійно враховувати вимоги Конституції України та прагнути до забезпечення захисту прав людини. У свою чергу, це потребує, як вже зазначалося вище, вкрай виваженої, послідовної державної політики, вироблення та реалізація якої має базуватися на врахуванні балансу інтересів суспільства та держави. Логічним є й те, що питання визначення політичного курсу, розробка та прийняття належної державної політики у сфері захисту прав і свобод, її реалізація органами державного управління є найголовнішим завданням політичної системи.

Сучасне становище забезпечення державної політики свідчить про її несистемний характер. Гарантованість практичної реалізації, охорони і захисту прав і свобод особи ще перебуває на досить низькому рівні. Насамперед, як нами вже зазначалося, це стосується деяких соціально-економічних прав і свобод людини, закріплених і гарантованих чинною Конституцією. Для вирішення даної проблеми потрібно здійснювати відповідні зміни в економіці держави. Перш за все, слід переорієнтувати економіку на загальносоціальні потреби, забезпечити її стабільний розвиток та поєднати ринкові перетворення з виваженою соціальною політикою держави.

Різного роду гарантії (юридичні, організаційні, політичні, соціально-економічні тощо) забезпечують права і свободи людини в межах трьох видів державної діяльності: 1) створення умов для реалізації прав і свобод людини; 2) охорона прав і свобод людини; 3) захист прав і свобод людини. Роль держави у цих напрямках розглядається як соціально-правовий механізм забезпечення прав і свобод людини. На думку О. Скакун, його доцільно розглядати як систему, що складається з трьох підсистем: 1) механізм реалізації прав людини (створення умов для реалі-

зації прав і свобод людини); 2) механізм охорони прав людини (заходи щодо профілактики правопорушень); 3) механізм захисту прав людини (заходи щодо відновлення порушених прав та відповідальності правопорушника) [25, с. 206].

Механізм реалізації прав людини, насамперед — це відсутність суб'єктивних перешкод, таких як незнання своїх прав (права на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб), нерозуміння їх гарантій (презумпції невинуватості).

Механізм охорони прав людини включає заходи з профілактики правопорушень з метою забезпечення належної поведінки особи. Фактично він репрезентується системою інститутів діяльність яких спрямована на недопущення протиправних дій, їх оперативну превенція, використання судових процедур конституційного контролю, можливість звернення про допомогу до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, прокуратури та ін. Тобто, до механізму охорони прав людини входять інститути, які були розглянуті в межах другого розділу даного дослідження.

Механізм захисту прав людини передбачає заходи, що спрямовані на відновлення порушених прав і притягнення винних до відповідальності. Заходи захисту — первинна реакція на сам факт відхилення від охоронних заходів. Її завданням є примус конкретної особи виконувати обов'язки, покладені на неї законом або договором.

Разом з тим, без можливості захисту прав людини охорона прав буде неповною. Захист — це ціла система інститутів та засобів щодо відновлення порушених прав і свобод (відшкодування шкоди, заподіяної незаконними діями органів державної влади і посадових осіб, установа відповідальності винних за їх порушення; забезпечення судового захисту порушеного або оспорюваного права; надання адвокатської допомоги; наявність адміністративно-правових способів захисту (звернення до вищої посадової особи щодо захисту від неправомірних дій підлеглого); захист омбудсмена (докладніше питання організації і діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини буде розглянуто в наступному параграфі), захист прокурора (опротестування прокурором незаконних рішень суду) тощо.

У цьому контексті необхідно ще раз підкреслити роль держави і громадянського суспільства щодо забезпечення, реалізації та охорони прав і свобод людини і громадянина. Організаційна діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, політичних партій та громадських організацій входить до складу гарантій основних прав і свобод людини і громадянина, оскільки їх діяльність

спрямована на максимально повне забезпечення і реалізацію загальних і спеціальних гарантій прав і свобод людини і громадянина. Навіть за наявності прогресивної і добре налагодженої правової системи, системи прав і свобод людини та громадянина реалізація їх може і не відбутися, якщо державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами, політичними партіями та громадськими організаціями не здійснюватиметься спеціальна організаційна робота щодо захисту прав людини і громадянина. Це загальна умова реальності прав і свобод людини і громадянина, всієї системи їхніх гарантій.

Таким чином, дослідження взаємодії держави і громадянського суспільства у сфері захисту прав людини дозволяє зробити однозначний висновок, що перспективи розвитку кожного суб'єкта взаємодії та гармонізація їх взаємовідносин залежить одне від одного. Дійсно, розвиток демократичної, соціальної, правової держави в системі захисту прав людини багато в чому залежить від паралельного розвитку громадянського суспільства. Недостатньо динамічний розвиток держави, і громадянського суспільства взаємно посилюють стагнацію політичного і духовного життя в країні, уповільнюють створення та реалізацію повноцінних умов для захисту прав людини.

Демократична, соціальна, правова держава, до побудови якої прагне наш соціум, повинна всебічно сприяти розвитку основних засад громадянського суспільства, відповідати за прийняття виважених політичних рішень з метою максимального забезпечення та захисту прав і свобод людини і громадянина. Щоб збільшити демократичні можливості суспільства необхідно об'єднати зусилля держави і громадянського суспільства, оскільки демократичний світ давно визнав, що зусиллями лише держави вирішити проблеми із захистом прав людини неможливо. Вважаємо, що найкраще розглядати їх як результат співпраці та партнерських взаємовідносин, і тому необхідно закласти якісно нову модель організації життя людини і суспільства, відповідно до якої весь державний і суспільний механізм переорієнтовується на здійснення й захист прав і свобод людини.

У межах розділу дисертаційного дослідження було розглянуто міжнародну нормативно-правову базу захисту прав і свобод людини і громадянина, проаналізовано систему міжнародних організацій (як урядових, так і неурядових) в контексті їх впливу на забезпечення відповідної державної політики, а також розкрито проблему взаємодії держави та громадянського суспільства в цій сфері.

Поступова універсалізація прав і свобод людини є однією з передумов постання процесу глобалізації, особливо політичної. Фактично, в роз-

глянутих міжнародно-правових актах вбачається прагнення до уніфікації політики у сфері захисту прав і свобод кожної держави, що корелюється із сучасним домінуванням ідеології лібералізму. Тобто, в даному випадку має місце інтернаціональна модель державної політики у сфері захисту прав і свобод. Пояснюється це тим, що більш сильні та потужні демократичні країни виконують роль тригеру по відношенню до менш розвинутих авторитарних у процесі їх політичної модернізації. Тому, в сучасній політичній філософії існує думка про те, що держави, в яких допускається порушення прав людини, зважають на домінуючу у світі ліберальну модель політики. Відповідно, роль міжнародних нормативно-правових актів у сфері захисту прав і свобод є дуже важливою, оскільки своїм існуванням вона створює актуальне правове та політичне поле в межах якого повинні діяти всі без винятку держави.

Вищезазначене відображає рамковий характер міжнародного права, а також вказує на можливі посягання на суверенітет конкретної держави з боку інших, більш потужних держав. Варто пам'ятати, що існують національні механізми захисту прав і свобод, які й були розглянуті в межах другого розділу даного дослідження на прикладі України. Основна проблема полягає в тому, що ми маємо змогу говорити лише про державну політику в сфері захисту прав і свобод людини і громадянина, а не про міжнародну, оскільки остання не репрезентується інститутами, рішення яких були б обов'язковими для всіх країн. Виходячи з цього, аргументи прихильників етатистської моделі політики в даній галузі є логічними.

Аналіз системи міжнародних організацій дав змогу зробити висновок про те, що вони не завжди є достатньо спроможними. Міжнародні урядові та неурядові організації можуть здійснювати у той чи інший спосіб вплив на політику у сфері захисту прав і свобод окремої країни. Наприклад, у випадку урядових організацій це пояснюється тиском держави, яка є фінансовим донором іншої держави. Але він може мати місце лише за умов публічного та загальновизнаного характеру діяльності такого об'єднання. Більшим впливом володіють саме міжнародні неурядові організації. Це пояснюється тим, що до правозахисної діяльності долучаються не політики окремих країн, керуючись власними інтересами, а різного роду філантропи та активісти. Відповідно, така ситуація засвідчує зростання правової та політичної культури, оскільки вказує на появу осіб, які є достатньо компетентними у даній сфері. Також це відображає залучення до політики у сфері захисту прав і свобод конкретної держави не лише її громадянського суспільства, а й світової спільноти в цілому. Саме тому можна говорити про поступову глобаліза-

цію даного процесу, що й корелюється з еволюцією підходів до визначення моделей державної політики у сфері захисту прав і свобод.

Розглядаючи проблему взаємодії громадянського суспільства та правової держави, було з'ясовано, що вони не можуть існувати одне без одного. Це пов'язано з тим, що перше є результатом усвідомлення індивідами своїх прав і свобод та цілеспрямованого тиску на уряди власних країн з метою їх забезпечення, а друга — відображає таку універсальну форму політичної організації суспільства, яка здійснює реалізацію вищезазначеного. Фактично, можна зробити висновок, що політика у сфері захисту прав і свобод поєднує громадянське суспільство та правову державу і встановлює між ними відносини партнерства. Зрозуміло, що кожен уряд, безвідносно до типу політичного режиму, проводить ту чи іншу політику. Але, виходячи з нашого визначення, вона повинна бути спрямована на забезпечення, реалізацію та на охорону прав і свобод людини і громадянина. Власне в цьому й вбачається зв'язок між міжнародною нормативно-правовою базою, міжнародними організаціями та громадянськими суспільствами окремих країн і світової спільноти в цілому, оскільки універсалізація основних людських цінностей та прагнення до встановлення рамкового характеру політики у сфері захисту прав і свобод призвели до появи потужних інститутів, завданням яких є системний вплив на уряди щодо даного питання.

Виходячи з вищезазначеного, варто зробити висновок про те, що з подальшим посиленням глобалізаційних тенденцій слід говорити про можливу появу чітко визначеної міжнародної політики у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина.

Список використаних джерел

1. Європейська інтеграція України: Політико-правові проблеми : [монографія] / за ред. В.П. Горбатенка. — К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. — 329 с.

2. Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / [уклад. і наук. ред. О. Л. Жуковська]. — К. : ВІПОЛ, 2004. — 960 с.

3. Європейська соціальна хартія від 03 травня 1996 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_062.

4. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

5. Заєць А. П. Правова держава в Україні: концепція і механізми реалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец.

12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Анатолій Павлович Заєць. — К., 1999. — 36 с.

6. Кириченко С. О. Громадянське суспільство і правова держава: поняття та зміст / С. О. Кириченко. — К. : Логос, 1999. — 47 с.

7. Кольяр К. Международные организации и учреждения / К. Кольяр ; [пер. с фр. З. И. Луковниковой ; под ред. и со вступ. ст. В. Г. Шкунаева]. — М. : Прогресс, 1972. — 632 с.

8. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021

9. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні / [Шемшученко Ю. С., Карпачова Н. І., Костецька Т. А., Воротіна Н. В., Суржинський М. І.] ; за ред. Ю. С. Шемшученка. — К. : Юридична думка, 2008. — 251 с.

10. Корнієвський О. А. Громадські об'єднання у системі національної безпеки держави : [монографія] / О. А. Корнієвський. — К. : Альтерпрес, 2010. — 396 с.

11. Кузнецова Е. В. Эволюция консультативного статуса международных неправительственных организаций при Экономическом и социальном совете ООН / Е. В. Кузнецова // Белорусский журнал международного права и международных отношений. — 2004. — №3. — С. 27—31.

12. Левіна Ю. Інститути демократії в умовах розвитку громадянського суспільства / Ю. Левіна // Вісник Академії правових наук України. — 2010. — № 1. — С. 265—271.

13. Матвеева Т. Д. Защита прав человека в России: взаимосвязи международного и внутригосударственного права / Т. Д. Матвеева, В. В. Шуткина. — М. : Каталог, 2002. — 156 с.

14. Мироненко П. В. Форма правління: політичні трансформації на зламі століть : [монографія] / П. В. Мироненко. — К. : ВЦ «Академія», 2014. — 220 с.

15. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

16. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042.

17. Пазенок А. С. Права та свободи людини і громадянина : [навч. посібник] / А. С. Пазенок. — К. : Академвидав, 2010. — 176 с.

18. Поклонська О. Ю. Взаємодія інститутів громадянського суспільства та демократичної правової держави в Україні / О. Ю. Поклонська // Форум права. — 2009. — № 3. — С. 506—512.

19. Політологічний енциклопедичний словник / [упоряд. В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка]. — [2-е вид., доп. і перероб.]. — К. : Генеза, 2004. — 736 с.

20. Права человека в современном мире : доклад Amnesty international [Електронний ресурс]. — 2013. — Режим доступу : https://amnesty.org.ru/sites/default/files/AI_Report_RUS_2013.pdf.

21. Публичное пространство, гражданское общество и власть: опыт развития и взаимодействия / [под общ. ред. А. Ю. Сунгурова]. — М. : Изд-во РОССПЭН, 2008. — 422 с.

22. Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень) / П. М. Рабінович. — Харків : Право, 1997. — 64 с.

23. Рабінович П. М. Соціальна сутність прав людини: у світлі потребового підходу / П. М. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. — 2005. — № 1 (40). — С. 3—13.

24. Розвиток громадянського суспільства України у 2008 році: плани на майбутнє / [Айвазовська О. П., Вінніков О. Ю., Голубовська-Онисімова Г. М. та ін.] ; за ред. Максима Лациби. — К. : Агентство «Україна», 2009. — 83 с.

25. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : [підручник] / О. Ф. Скакун ; [пер. з рос.]. — Харків : Консум, 2001. — 656 с.

26. Скомаровський В. О. Забезпечення прав і свобод людини у процесі соціальнополітичного реформування українського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Валерій Олегович Скомаровський. — К., 2005. — 20 с.

27. Скомаровський В. О. Політика забезпечення прав і свобод у правовій державі / В. О. Скомаровський // Вісник державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. — 2005. — № 2. — С. 124—130.

28. Тамм А. Є. Роль Ради Європи у забезпеченні прав людини на сучасному етапі : [навч. посібник] / А. Є. Тамм, В. О. Ріяка. — Харків : Вид. Шуст-А. І., 2002. — 310 с.

29. Тодыка Ю. Н. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине : [монографія] / Ю. Н. Тодыка, О. Ю. Тодыка. — К. : Ін-юре, 2004. — 368 с.

30. Устав Организации Объединённых Наций и Устав Международного Суда от 26 июня 1945 г. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010.

31. Факультативный протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_086.

32. Хаманева Н. Ю. Уполномоченный по правам человека — защитник прав граждан / Н. Ю. Хаманева. — М. : Ин-т государства и права РАН, 1998. — 80 с. — (Серия: «Новое в юридической науке и практике»).

References

1. Європейська інтеграція України: Політико-правові проблеми : [монографія] / за ред. В.П. Горбатенка. — К. : TOV «Vidavnistvo «Juridichna dumka», 2005. — 329 с.

2. Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / [уклад. і наук. ред. О. Л. Жуківська]. — К. : VIPOL, 2004. — 960 с.

3. Європейська соціальна хартія від 03 травня 1996 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_062.

4. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

5. Заєць А. П. Правова держава в Україні: концепція і механізми реалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Анатолій Павлович Заєць. — К., 1999. — 36 с.

6. Кіриченко С. О. Громадянське суспільство і правова держава: поняття та зміст / С. О. Кіриченко. — К. : Logos, 1999. — 47 с.

7. Кол'яр К. Mezhdunarodnye organizacii i uchrezhdenija / К. Кол'яр ; [per. s fr. Z. I. Lukovnikovoj ; pod red. i so vstup. st. V. G. Shkunaeva]. — М. : Progress, 1972. — 632 с.

8. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021

9. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні / [Шемшученко Ю. С., Карпачова Н. І., Костецька Т. А., Воротина Н. В., Суржинський М. І.] ; за ред. Ю. С. Шемшученка. — К. : Juridichna dumka, 2008. — 251 с.

10. Корнієвський О. А. Громадські об'єднання у системі національної безпеки держави : [монографія] / О. А. Корнієвський. — К. : Al'terpres, 2010. — 396 с.

11. Козначова Е. В. Еволюція консульського статусу міжнародних неправительствених організацій при Економічному і соціальному советі ООН / Е. В. Козначова // Белорусский журнал международного права и международных отношений. — 2004. — № 3. — С. 27—31.

12. Levina Ju. Instituti demokratii v umovah rozvitku gromadjans'kogo suspil'stva / Ju. Levina // Visnik Akademii pravovih nauk Ukraïni. — 2010. — № 1. — S. 265—271.

13. Matveeva T. D. Zashhita prav cheloveka v Rossii: vzaimosvjazi mezhdunarodnogo i vnutrigosudarstvennogo prava / T. D. Matveeva, V. V. Shutkina. — M. : Katalog, 2002. — 156 s.

14. Mironenko P. V. Forma pravlinnja: politichni transformacii na zlami stolit' : [monografija] / P. V. Mironenko. — K. : VC «Akademija», 2014. — 220 s.

15. Mizhnarodnij pakt pro gromadjans'ki ta politichni prava 16 grudnja 1966 r. [Elektronnij resurs]. — Rezhim dostupu : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

16. Mizhnarodnij pakt pro ekonomichni, social'ni i kul'turni prava vid 16 grudnja 1966 r. [Elektronnij resurs]. — Rezhim dostupu : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042.

17. Pazenok A. S. Prava ta svobodi ljudini i gromadjanina : [navch. posibnik] / A. S. Pazenok. — K. : Akademvidav, 2010. — 176 s.

18. Poklons'ka O. Ju. Vzaemodija institutiv gromadjans'kogo suspil'stva ta demokraticnoi pravovoï derzhavi v Ukraïni / O. Ju. Poklons'ka // Forum prava. — 2009. — № 3. — S. 506—512.

19. Politologichnij enciklopedichnij slovník / [uporjad. V. P. Gorbatenko ; za red. Ju. S. Shemshuchenka, V. D. Babkina, V. P. Gorbatenka]. — [2-e vid., dop. i pererob.]. — K. : Geneza, 2004. — 736 s.

20. Prava cheloveka v sovremennom mire : doklad Amnesty international [Elektronnij resurs]. — 2013. — Rezhim dostupu : https://amnesty.org.ru/sites/default/files/AI_Report_RUS_2013.pdf.

21. Publichnoe prostranstvo, grazhdanskoe obshhestvo i vlast': opyt razvitiya i vzaimodejstvija / [pod obshh. red. A. Ju. Sungurova]. — M. : Izd-vo ROSSPJeN, 2008. — 422 s.

22. Rabinovich P. M. Prava ljudini i gromadjanina u Konstitucii Ukraïni (do interpretacii vihidnih konstitucijnih polozhen') / P. M. Rabinovich. — Harkiv : Pravo, 1997. — 64 s.

23. Rabinovich P. M. Social'na sutnist' prav ljudini: u svitli potrebovogo pidhodu / P. M. Rabinovich // Visnik Akademii pravovih nauk Ukraïni. — 2005. — № 1 (40). — S. 3—13.

24. Rozvitok gromadjans'kogo suspil'stva Ukraïni u 2008 roci: plani na majbutne / [Ajvazovs'ka O. P., Vinnikov O. Ju., Golubovs'ka-Onisimova G. M. ta in.]; za red. Maksima Lacibi. — K. : Agentstvo «Ukraïna», 2009. — 83 s.

25. Skakun O. F. Teorija derzhavi i prava : [pidruchnik] / O. F. Skakun ; [per. z ros.]. — Harkiv : Konsum, 2001. — 656 s.

26. Skomarovs'kij V. O. Zabezpechennja prav i svobod ljudini u procesi social'nopolitichnogo reformuvannja ukraïns'kogo suspil'stva : avtoref. dis. na zdobuttja nauk. stupenja kand. polit. nauk : spec. 23.00.02 «Politichni instituti ta procesi» / Valerij Olegovich Skomarovs'kij. — K., 2005. — 20 s.

27. Skomarovs'kij V. O. Politika zabezpechennja prav i svobod u pravovij derzhavi / V. O. Skomarovs'kij // Visnik derzhavnoï akademii kerivnih kadriv kul'turi i mistectv. — 2005. — № 2. — S. 124—130.

28. Tamm A. Є. Rol' Radi Ėvropi u zabezpechenni prav ljudini na suchasnomu etapi : [navch. posibnik] / A. Є. Tamm, V. O. Rijaka. — Harkiv : Vid. Shust A. I., 2002. — 310 s.

29. Todyka Ju. N. Konstitucionno-pravovoj status cheloveka i grazhdanina v Ukraine : [monografija] / Ju. N. Todyka, O. Ju. Todyka. — K. : In-jure, 2004. — 368 s.

30. Ustav Organizacii ObŃedinjonnyh Nacij i Ustav Mezhdunarodnogo Suda ot 26 ijunja 1945 g. [Elektronnij resurs]. — Rezhim dostupu :

http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010.

31. Fakul'tativnij protokol do Mizhnarodnogo paktu pro gromadjans'ki ta politichni prava vid 16 grudnja 1966 r. [Elektronnij resurs]. — Rezhim dostupu : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_086.

32. Hamaneva N. Ju. Upolnomochennyj po pravam cheloveka — zashhitnik prav grazhdan / N. Ju. Hamaneva. — M. : In-t gosudarstva i prava RAN, 1998. — 80 s. — (Serija: «Novoe v juridicheskoj nauke i praktike»).

Anna Stychynska

Assistant of Politology Department

Taras Shevchenko National University of Kyiv

The influence of civil society on the formation and practical implementation of the policy of Ukraine in the sphere of protection of the rights and freedoms of man and citizen

Chapter of dissertation is dedicated to the role of civil society in formation of protection policy of the human rights and freedoms based on the experience of international organizations and human rights institutions and also to the direct analysis of the adopted by the international community universal regulations, and those that regulate some specific issues in the human and civil rights and freedoms.

Interaction between civil society and state is defined by its servetion as a social basis of the state; developed through parties, elections, representative bodies, and through groups and associations of interest; affects the esta-

blishment and functioning of public authorities; promotes health and protection of life health and public safety, does not allow interference in its private interests; using the law established and secured by the state in legal acts etc.

For the democratization of society and reforming the state the formation of a developed civil society is required, which leads to structured community, people's awareness of their worth are main interests, appreciation of their own and others' rights, dignity and freedom, respect for rules and procedures of social and political interaction. The real influence of democracy on formation of society is measured by terms of creating appropriate living conditions, guaranteeing rights and freedoms, honor and dignity of person and citizen, a freedom of defining person's social status, gender, age, nationality and religion, and freedom of determining persons political, economical, socio-cultural, national and other areas of life.

Keywords: *human and civil rights, human freedoms, human rights protection? human rights and freedoms politics, civil society, international organizations, non-gouvernement organisations, democracy, human rights organizations.*

Розділ VI
КОНСТИТУЦІЙНИЙ РОЗВИТОК

**Акт відновлення Української Держави
30 червня 1941 року**

1. Волею Українського народу Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує відновлення Української Держави, за яку поклали свої голови цілі покоління найкращих синів України.

Організація Українських Націоналістів, яка під проводом її творця і вождя Євгена Коновальця вела в останніх десятиліттях кривавого московсько-більшовицького поневолення завзяту боротьбу за свободу, взиває український народ не скласти зброї так довго, доки на всіх українських землях не буде створена Українська Суверенна Держава.

Суверенна Українська Влада запевнить Українському Народові лад і порядок, всесторонній розвиток усіх його сил та заспокоєння його потреб.

2. На західних землях України твориться Влада, яка підпорядковується Українському Національному Урядові, що створиться в столиці України — Києві з волі українського народу.

3. Відновлена Українська Держава буде тісно співдіяти з Націонал-Соціалістичною Великонімецьчиною, що під проводом Адольфа Гітлера творить новий лад в Європі й світі та допомагає українському народові визволитися з-під московської окупації.

Українська Національна Революційна Армія, що творитиметься на українській землі, боротиметься далі спільно з союзною німецькою армією проти московської окупації за Суверенну Соборну Українську Державу і новий справедливий лад у цілому світі.

Хай живе Суверенна Соборна Українська Держава!
Хай живе Організація Українських Націоналістів!
Хай живе Провідник Організації Українських Націоналістів
Степан Бандера!
Слава Україні! Героям Слава!

Ярослав Стецько, в. р.
Голова Національних Зборів.

Звіт з національних зборів українців західної України які відбулися дня 30 червня 1941 р.

Дня 30.06. відбулися в год. 8 вечером в залах матірнього Товариства «Просвіта» у Львові великі збори українців Західних Земель України, на яких проголошено святочне відновлення Української Держави і покликано перше Краєве Правління на чолі з Ярославом Стецьком, заступником провідника Організації Українських Націоналістів.

Збори відчинив промовою заступник провідника ОУН Ярослав Стецько, передав привіт провідника ОУН Степана Бандери, зівзав віддати честь борцям, поляглим за волю України і прочитав святочний акт проголошення Української Державности.

Акт проголошення української держави

Волею Українського Народу Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує створення Української Держави, за яку поклали свої голови цілі покоління найкращих синів України.

Організація Українських Націоналістів, яка під проводом її Творця Євгена Коновальця вела в останніх десятиліттях кривавого московсько-більшевицького поневолення завзяту боротьбу за свободу взиває весь український нарід не складати зброї так довго поки на всіх українських землях не буде створена Суверенна Українська Влада.

Суверенна Українська Влада запевнить українському народові лад і порядок, всебічний розвиток усіх його сил та заспокоєння всіх його потреб.

Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери взиває підпорядкуватися створеному у Львові Краєвому правлінню, якого головою є Ярослав Стецько.

Слава героїчній німецькій армії і її Фюрерові Адольфові Гітлерові!

Україна для українців!

Геть з Москвою!

Геть з чужою владою на українській землі!

Будуймо свою самостійну Українську Державу.

Пастирський лист митрополита УГКЦ Андрея Шептицького

З волі Всемогучого й Всемилосердного Бога в Тройці Єдиного зачала є нова епоха в житті Державної Соборної Самостійної України. Народні Збори, що відбулися вчорашнього дня, ствердили й проголосили ту

історичну подію. Повідомляючи Тебе Український Народе, про таке вислухання наших благальних молитов, взиваю Тебе до вияву вдячності для Всевишнього, вірності для Його Церкви і послуху для влади. Воєнні часи вимагатимуть ще многих жертв, але діло розпочате в ім'я Боже з Божою благодаттю, буде доведене до успішного кінця. Жертви, яких потреба конечно до осягнення нашої цілі, полягатимуть передусім на послушному підданні справедливим наказам влади, не противним Божим законам.

Український народ мусить у цій історичній хвилі показати, що має досить почуття авторитету й життєвої сили, щоби заслужити на таке положення серед народів Європи, в яким міг би розвинути усі Богом собі дані сили. Карністю, солідарністю, совісним сповненням обов'язків докажіть, що ви дорослі до державного життя. Установленій владі віддаємо належний послух. Узнаємо Головою Державного Правління України пана Ярослава Стецька. Від Уряду покликаного до життя очікуємо мудрого, справедливого проводу та зараджень, які узглядли б потреби й добро всіх замешкуючих наш край громадян, без огляду на це, до якого віроісповідання, народности й суспільної верстви належать. Бог нехай благословить усі Твої праці, Український Народе, і нехай дасть усім нашим Провідникам Святу Мудрість з Неба.

Дано у Львові при Арх. Храмі Св. Юра, І.УІІ.1941 р.

Пастирський лист митрополита УАПЦ Полікарпа Сікорського

До всіх українців, сущих на Волині! Мир вам від Бога Отця нашого і Господа Ісуса Христа! Любі мої діти! Велике Боже милосердя і справедливістьблизилися до нас. Довгі роки терпів наш многострадальний нарід наруги і знуцання над святою гідністю. В державі большевицького антихриста терор і жах дійшов до нечуваних досі розмірів, в порівнянні з якими бліднуть переслідування християн за часів римських імператорів Нерона і Діоклеціана. Безбожники жахливо розправлялися з християнською вірою, мордуючи архипастирів, тисячами і сотками тисяч вірних християн, пастирів і проголошуючи закон зради й ненависти. Оце на наших очах справедливість Божа сповнилася: Один Бог, одна нація і спільна краща будучність. Сповнилась наша відвічна мрія. У городі князя Льва з радіовисильні несеться над нашими горами, нивами, ланами, над нашою так густо зрошеною кров'ю землею радісна вістка: проголошено Самостійну Українську Державу. Разом з українським народом радіє і наша многострадальна Церква. Відроджена у вільній

українській державі — Українська вільна Православна Церква буде з народом одною нерозривною цілістю.

В цю велику хвилину звертаюсь до вас, любі діти, словами Св. Ап. Павла: «Благаю вас іменем Господа нашого Ісуса Христа, щоб те саме говорили ви всі і щоб не було між нами розділення, але щоб були з'єднані в одному розумінні і в одній думці». (Ап. Павло Корин. гол. 1, ст. 10). Любити Бога, любити батьківщину — це найбільша чеснота. Служба батьківщині — найбільший обов'язок. Нехай Господь милосердний допомагає Тобі, народе мій, і Тобі, Уряде наш, будувати Самостійну Українську Державу а моя молитва за вас перед Престолом Всевишнього буде за вами. В цей великий час всі українці мусять об'єднатись, всі мусять працювати спільно, бо в єдності сила і ту єдність мусимо показати на ділі. Не треба нам партій, не треба нам боротьби між собою. Всі мусимо об'єднатися при нашій Святій Православній Церкві, при нашому Урядові, при нашому Національному Проводі. Призиваю на весь Український Нарід і його державний уряд всемогуче Боже благословенство.

Дано в м. Луцьку на Волині, Року Божого 1941, місяця липня, 10 дня.

Розділ VII
МАТЕРІАЛИ КОНГРЕСУ
ГО «АКАДЕМІЯ ПОЛІТИЧНИХ НАУК»,
20 ВЕРЕСНЯ 2016 РОКУ

**Вступне слово президента ГО АПН
Мироненка П. В.**

Вельмишановні

Учасники Конгресу і гості!

Дозвольте Конгрес Громадської організації «Академія політичних наук» вважати відкритим.

Щиро і уклінно вдячний всім присутнім за Вашу довіру!

Від сьогодні Громадське об'єднання — громадська наукова організація «Академія політичних наук» розпочинає публічну діяльність як суб'єкт наукової і науково-технічної діяльності відповідно до Законів України «Про громадські об'єднання» та «Про наукову і науково-технічну діяльність».

Група науковців, які заснували Академію, мають за мету об'єднати вчених для цілеспрямованого розвитку політичної науки і гуманітарної освіти, гуманітарних технологій у суспільно-політичних відносинах, взаємної координації наукової роботи, обміну досвідом та захист фахових інтересів, економічних, юридичних, соціальних прав своїх членів.

Початок нашої діяльності за часом не випадковий, бо суспільство вимагає від науковців конкретних пропозицій і дій щодо удосконалення системи влади у період політичної і економічної нестабільності у державі.

Український народ чекає демократичних реформ на шляху від тоталітарного минулого до цивілізованого світу, а державні органи влади, які структурно і ментально знаходяться ще й досі у радянському минулому, ніяк не налаштовуються на законодавчому рівні сприяти змінам.

Саме у цьому надзвичайно важливому питанню вчені політичної науки мають подати руку допомоги владі.

Президент України Петро Порошенко у Щорічному Посланні до Верховної Ради 6-го вересня 2016 року сказав таке: «... за умов, коли агресія Росії проти України все ще триває, а воєнна загроза зі Сходу є найскладнішим стратегічним викликом, питання національної єдності та політичної консолідації — це є питання життя та смерті. Це, власне, головне, що я хотів би сьогодні сказати».

Україна вже втратила понад 10 тисяч своїх синів і доньок за свою свободу і незалежність. Пам'ятаємо це у приклоняємо голови перед родинами загиблих.

Шановні учасники Конгресу!

Останні події — воєнна агресія Росії проти України висвітила багато проблем. Держава роками не приділяла достатньої уваги національній безпеці, розвитку і вихованню людини і громадянина. Сьогодні у нас вже є танки та інша зброя, є нова форма військового і поліцейського, але ще немає людини, яка збудує європейську Україну.

Як відомо, держава, котра не дбає про розвиток гуманітарної освіти і науки, втрачає шанс сформувати громадянське суспільство та врешті отримує індиферентну масу, якій все одно: де жити, на кого працювати, кому служити. У кінцевому підсумку держава втрачає саму себе — припиняє своє існування.

Що ми вже маємо для активної діяльності?

Науково-популярний журнал «Суспільно-політичні процеси», четвертий випуск якого готується до друку. Вчора з Парижу надійшов міжнародний шифр журналу ISSN 2518-7546.

Підписано до друку видання — Серія «Бібліотека АПН», перша книга якої вже знаходиться у типографії. Автор Академік АПН Василь Ткаченко «Россия: беспутье агрессора» (російською мовою, щоб і вороги наші змогли прочитати). Сьогодні запускаємо в роботу сайту Академії. Розроблено та зареєстровано Символіку Академії.

Впевнений, що до нашої Академії долучаться молоді науковці, у тому числі і ті, які присутні тут і яким ми дуже раді. Заради Вас, шановна молодь, ми заснували Академію, заради Вас ми готові на важку працю.

Перед тим, як продовжити роботу Конгресу, я маю честь виконати доручення Президії Академії та вручити дипломи новим членам.

До Вашої уваги надається, повний список членів Академії політичних наук.

Академіки

1. Мироненко Петро Володимирович, доктор політичних наук, засновник АПН.

2. Закут А.А. Салах, доктор філософських наук, професор, засновник АПН.

3. Газізов Михайло Михайлович, кандидат політичних наук, засновник АПН.

4. Мироненко Віталій Петрович, аспірант, засновник АПН.

5. Челак Олександр Петрович, аспірант, засновник АПН.

6. Андрущенко Віктор Петрович, доктор філософських наук, професор.
7. Бабкіна Ольга Володимирівна, доктор політичних наук, професор.
8. Батрименко Олег Володимирович, доктор політичних наук, доцент.
9. Бондаренко Віктор Дмитрович, доктор філософських наук, професор.
10. Горбатенко Володимир Павлович, доктор політичних наук, професор.
11. Дем'янчук Олександр Петрович, доктор політичних наук, професор.
12. Думенко Сергій Петрович, доктор богословських наук, професор.
13. Кресіна Ірина Олексіївна, доктор політичних наук, професор.
14. Лікарчук Наталія Василівна, доктор політичних наук, доцент.
15. Малиновський Валентин Ярославович, доктор політичних наук, професор.
16. Розумний Максим Миколайович, доктор політичних наук, с.н.с.
17. Смешко Ігор Петрович, доктор технічних наук, професор.
18. Смолянчук Володимир Федорович, доктор політичних наук, професор.
19. Теремко Василь Іванович, доктор наук з соціальних комунікацій.
20. Тертишник Володимир Митрофанович, доктор юридичних наук, професор.
21. Тимошенко Володимир Андрійович, доктор юридичних наук, професор.
22. Ткаченко Василь Миколайович, доктор історичних наук, професор.
23. Тимошенко Олена Іванівна, доктор філософських наук, доцент.
24. Тимошенко Зоя Іванівна, доктор філософії, професор.
25. Халапсіс Олексій Владиславович, доктор філософських наук, професор.

Члени-кореспонденти

1. Демартино Андрій Павлович, кандидат історичних наук.
2. Здіорук Сергій Іванович, кандидат філософських наук, доцент.
3. Зубчик Олег Анатолійович, кандидат філософських наук, доцент.
4. Гаврилук Дмитро Юрійович, кандидат політичних наук.
5. Лікарчук Дар'я Сергіївна, кандидат політичних наук.
6. Метельова Тетяна Олександрівна, кандидат філософських наук, доцент.
7. Омельченко Вікторія Юріївна, кандидат філософських наук.
8. Стичинська Анна Броніславівна, кандидат політичних наук.
9. Якименко Юрій Віленович, кандидат політичних наук.
10. Ялі Максим Харлампійович, кандидат політичних наук, с.н.с.

Асистенти-дослідники

1. Герасимович Вадим Анатолійович, аспірант КНУ імені Тараса Шевченка.
2. Теслюк Світлана Андріївна, аспірантка КНУ імені Тараса Шевченка.

3. Чаркіна Анастасія Олегівна, аспірантка КНУ імені Тараса Шевченка.
4. Штирліна Антоніна Анатоліївна, аспірантка КНУ імені Тараса Шевченка.

Почесні академіки

1. Святійший Патріарх Київський і всієї Руси-України ФІЛАРЕТ (Денисенко).
2. Перший Президент України КРАВЧУК Леонід Макарович.

Виступ академіка АПН Ткаченка В.М. «Україна на марші: в пошуку ідентичності»

Динаміка суспільного розвитку, згідно моделі Арнольда Тойнбі, визначається формулою «виклик — відповідь». У разі знаходження правильної відповіді на виклик часу, суспільство переходить на новий (вищий) щабель розвитку. Коли ж відповідь виявляється неадекватною, то суспільство деградує.

Що ж забезпечує успіх у знаходженні адекватної відповіді? Лише опора на науковий аналіз минулого, або іншими словами: успіх справи забезпечує високий рівень напруги між набутим досвідом і горизонтом очікувань. Незнання минулого призводить до фантастичних сподівань, а вслід за ними — до глибоких розчарувань.

Кожен із присутніх в цьому залі політологів має віддавати собі звіт у тому, що рано чи пізно (в тій чи іншій аудиторії) йому буде задано запитання: «А де ви раніше були? Чому не попередили про ризики й загрози?». Бо саме в цьому й є наше покликання: «застерегти — значить убезпечити». В цьому є й наш громадський обов'язок — внести свій посильний вклад у справу зміцнення безпеки нашої Батьківщини.

Саме у цій площині як ніде пролягає змичка наукової інтелігенції і влади, бо забезпечення територіальної цілісності й непорушності кордонів є тією «червоною лінією», за яку не дано заступити нікому. І йдеться тут не про те, що наука має «лягти» під чиновника, а про їхню взаємну відповідальність за долю майбутніх поколінь.

Чи сприймає влада взаємини з науковою інтелігенцією на засадах партнерства і взаємної відповідальності? Це залежить від багатьох факторів, в тому числі й політичної культури обох сторін.

Так, дослідникам відома фраза Володимира Леніна про буржуазних інтелігентів: «На деле это не мозг [нации], а говно». Ця фраза зустрічається в листі Леніна до Горького, відправленого 15 вересня 1919 року до Петрограду. Безпосереднім приводом такої злої реакції Леніна був виступ Володими-

ра Короленка на захист інтересів українських селян, що повстали проти політики продрозверстки. На думку Леніна таким як Короленко «не грех посидеть недельки в тюрьме, если это надо сделать для предупреждения заговоров (вроде Красной Горки) и гибели десятков тысяч... Интеллектуальные силы рабочих и крестьян растут и крепнут в борьбе за свержение буржуазии и ее пособников, интеллигентиков, лакеев капитала, мнящих себя мозгом нации. На деле это не мозг, а говно. «Интеллектуальным силам», желающим нести науку народу (а не прислужничать капиталу), мы платим жалование выше среднего. Это факт. Мы их бережем».

Отак ми й жили за радянської влади — «за жалування вище середнього»? Та чи не втратили ми при тому право первородства «сіль землі й еліта нації» за миску сочевичної баланди? А на сьогоднішній день уже й про жалування «вище середнього» доводиться забувати. А тим часом життя повсякденно доводить, що коли ти не займаєшся політикою, то політика рано чи пізно займеться тобою. Отже — вихід один: має відбутися більш тісна зустріч національної інтелігенції і влади в Україні. Виклик часу невідворотно диктує: ми маємо взяти на себе відповідальність за все те, що відбувається нині в Україні, зокрема на її кордонах?

Ось тут і маємо визнати, що не все так просто й однозначно. Шлях до набуття ідентичності (а надто — до національної ідентичності!) є довгим і звивистим. Однак кожен шлях розпочинається з першого кроку. Хтось зробив уже декілька кроків, хтось ще вагається. Знову ж таки — багато що залежить від веління часу: «кожному свій час і своя пора»! Та коли брати відповідальність на себе, а не шукати виправдання своїй бездіяльності, то все упирається в мотивацію — у внутрішню настанову кожного з нас. А тут можуть бути й одні приклади, й інші.

Пошлюсь на власний досвід. Так, відразу ж після референдуму про незалежність України в грудні 1991 року, вражений надзвичайною ейфорією громадян України, я спробував на шпальтах газети «Демократична Україна» (колишня «Радянська Україна») застерегти людей проти невинуватих очікувань. Дозволю собі вдатися до широкого цитування, щоб не виривати фраз із контексту: «Звичайно, через певні обставини, як це часто бувало у світі, політики можуть проголосити «найпередовішу» демократію, але згодом усе-таки життя візьме своє і всі, зрештою, зрозуміють, що така демократія нам «не по кишені». Таке підґрунтя у вигляді громадянського суспільства власників ще треба створити. Коли ж соціальні реформи у цьому напрямі й далі будуть половинчасті і непослідовні, то, помножені на втому і масовий вичікувальний фаталізм одних людей і фанатизм інших, ці хисткі кроки викликатимуть неминучу небезпеку маневрування між демократією і диктатурою. Врешті-решт,

ситуація приведе до нестійкого режиму, який завдяки уругвайському письменнику Едуардо Галькано, вже зажив собі назву «демократура».

Чи є необхідність пояснювати, що так і сталося?

Однак таке трактування подій тодішній редактор газети сприйняв не відразу й відмовився статтю друкувати. Довелося умовляти: давайте почекаємо тиждень-другий, а там надрукуємо матеріал перед Різдом із підзаголовком «ворожіння на демократію». Буде наче по Гоголю — чи то насправді, чи жартома.

Так само не сприйняв редактор і ще одного пасажу, що стосувався безпосередньо нового президента — Леоніда Кравчука. Зважаючи на присутність шановного гостя на нашому зібранні, процитую і цей уривок без жодних купюр: «І в тому, що Росія вибрала президентом Б.Єльцина, а Україна — Л.Кравчука, і обох у першому ж турі, можна вбачати занепокоєність громадськості перед можливою катастрофою суспільного розпаду. Їм обом надана можливість скористатися шансом соціальних реформаторів. От тільки часу в них обмаль: соціальна психологія стверджує (а до науки час уже ставитися серйозно), що коли перша хвиля реформаторів [Горбачова] зволікала перебудову протягом п'яти років, не поліпшивши рівень життя, а лише занапастивши його, то друга хвиля реформаторів може розраховувати лише на третину змарнованого попередниками часу. Тобто, і Єльцин, і Кравчук, можуть розраховувати на терпіння народу протягом півтора року. В кращому випадку».

І з цього приводу теж довелося пояснювати редактору, що жодний, навіть суперхаризматичний лідер нічого не вдіє, коли суспільство не визріло, коли люди не готові докорінно змінювати стиль життя, бо для цього немаж необхідних навичок. Для їх набуття потрібна зміна 2—3 поколінь.

Врешті-решт статтю було опубліковано, ніякої революції, зрозуміла річ, вона не зробила, життя пішло своїм руслом, і от 25 років після проголошення незалежності ми «маємо те, що маємо». Тобто — маємо олігархічну «демократуру». Єдина втіха — те, що ніхто мені не кине: «А де ви раніше були?». Я зробив те, що має робити кожен сумлінний дослідник — застерегти про ризики.

Однак мова не про це. Головне у цій притчі те, що з перших днів незалежності України намітилися зміни у взаємовідносинах між владою й інтелігенцією. Так, наприклад, з боку Адміністрації Президента України щодо мене не було вжито жодних каральних акцій (хоч деякі мої колеги пророкували, що мені ця публікація дорого обійдеться!). Більше того — я продовжував публікуватись і мене згодом запросили на роботу в Адміністрацію Президента — в прогнозно-аналітичну службу. Отже — уже тоді намітилась зацікавленість влади до альтернативних суджень,

висловлюваних науковцями. І це стало ознакою нового часу в історії України.

Далі — більше. Василь Григорович Кремінь буквально за руку увів мене 1996 року в команду Леоніда Кучми. Показова сама назва нашої першої книги — «Україна: альтернативи поступу». А невдовзі з'явилася ще одна — «Україна: шлях до себе». Тішу себе думкою, що наші наукові розвідки передували появі справді знаменитої книги за авторством Леоніда Кучми: «Україна — не Росія».

Слід визнати — це був справді золотий час для аналітиків, які опрацьовували українську національну ідею. На жаль, подальші президенти вже не потребували аналітиків, як не потребували й альтернативної точки зору. Гірше того — суспільну думку, а надто ідентичність українства, стали відтоді тоді формувати карнавальні персонажі Верки Сердючки чи Зелінського з їх низькопробною «ржачкою». Мабуть правий був Гегель, коли говорив про «іронію історії»: все повторюється — спершу як трагедія, а згодом — зводиться до фарсу, до оперетки.

Однак — сьогодні не до жартів. Порядок денний, злобу дня наших сучасників визначає нині агресія Росії проти України. Заяви російської сторони про нібито викриття нею 7—8 серпня 2016 року підготовку терористичних актів аж надто вже нагадують провокацію фашистської Німеччини у Глейвіце напередодні розв'язання Другої світової війни.

А як інакше слід трактувати заяви Кремля, що російський флот проведе «воєнні ігри» в Чорному морі, розверне в Криму зенітні ракетні системи великої і середньої дальності С-400 «Тріумф», а також проведе додаткові військові навчання біля кордонів України? Хіба не про це засвідчує розміщення Росією близько 40 тисяч військовослужбовців з приданими їм танками, бронетранспортерами і авіаційними формуваннями? Хіба не можуть бути підтягнуті ще й військові частини з тилових районів?

Не стану нагнітати напруження: наміри Москви поки не очевидні: це може бути й брязкання зброєю, а може бути й прелюдія до розгортання повномасштабних воєнних дій проти України. Хоча, як стверджують аналітики, до вторгнення може й не дійти. По-перше, для окупації України в Росії не вистачить людей, а українська армія довела, що може успішно стримувати агресора. По-друге, такий крок посилить санкції Євросоюзу і США, активізує діяльність НАТО.

Чуються в Москві й більш тверезі голоси. Як висловився директор Московського Центру Карнегі Дмитро Тренін, від президента Порошенка не варто чекати поступок в плані суверенітету й територіальної цілісності України. І саме тому для нього найкращим вирішенням поки що залишається в'яло текучий стан конфлікту.

Слід зважати й на те, що Росія працює на межі своїх сил і можливостей: тут і забезпечення ресурсами сепаратистів Донбасу; і ведення бойових дій у Сирії; і спроби подолати економічну рецесію, посилену санкціями Заходу. Складається враження, що Путін намагається знайти шлях швидкого завершення розв'язаної ним же війни проти України, навіть коли для цього буде потрібно ув'язатися в нові воєнні авантюри.

Не виключено, що коли Путіним не буде знайдено політичного чи дипломатичного вирішення проблеми, то у якийсь момент російська еліта може вдатися до власної версії «кнопки перезавантаження», відсторонивши Путіна від влади, звинувативши його у фіаско на Україні і запропонувавши свій варіант «нормалізації» відносин з Україною, Європою і США. Щоправда, поки що не зрозуміло, чи зуміє російська еліта, чії статки серйозно постраждали внаслідок тупикової ситуації, продемонструвати таку ж затятість, яку демонструє Путін.

Які ж висновки має зробити Україна? Насамперед — довести свою здатність консолідувати суспільство перед викликом зовнішньої загрози. І тут у повний зріст перед нами постає питання про вклад науковців-політологів у справу консолідації, мобілізації сил, таланту і ресурсів нашого народу для забезпечення безпеки і обороноздатності нашої Батьківщини.

Поставимо до себе питання з усією принциповістю: чи передбачали ми вірогідність російського вторгнення в Україну? Не буду стверджувати як цю проблему було трактовано по каналах спецслужб України — це питання досить делікатне для будь-якої країни світу. Можливо, що якісь сигнали у верхні ешелони влади й поступали.

А тому винесемо питання в іншу площину: наскільки громадяни України були підготовлені до такого варіанту розвитку подій? Відповідь напрошується сама собою — жодної готовності до агресії з боку Росії на рівні широких народних мас не було. Думаю — не в останню чергу тому, що український державний апарат, армія та спецслужби були просякнуті російською агентурою. То ж не дивно, що Революція гідності поклала край цьому кримінальному запроданському режиму.

Але від того проблеми національної ідентичності України не вирішаться самі собою. Для організації громадянської демократичної освіти, для забезпечення проблеми патріотичного виховання — потрібен час, терпіння, настирлива праця і цілеспрямоване використання наявних ресурсів, створення широкої мережі політичної освіти. І тут роль національної інтелігенції неможливо перебільшити.

Ми надто довго йшли вперед із головою, повернутою назад — до нашої історії, з її непростими проблемами, поділяючи спільну славу дідів-прадідів і спокутуючи гріхи минувшини. Нині ми маємо змістити акценти —

у все більшій мірі бачити поперед себе більш широкий горизонт можливостей, перейматися новим проектом майбутнього. Але при тому усвідомлювати і всю суму можливих ризиків та загроз нашому майбуттю. Так живе увесь цивілізований світ, так маємо навчитися жити й ми.

Однак у сферу науки потрібно вкладати немалі кошти, які слід розглядати як ресурс у підвищення рівня обороноздатності країни. Помилуються ті, що акцентують увагу на збільшенні кількості танків і гармат. У остаточному підсумку долю країни, її майбуття вирішують люди. Як у свій час зазначив італійський белетрист Массимо де Адзельйо, «Ми створили Італію, тепер залишилось створити італійців».

Так і в Україні — має утворитися держава-нація як громадянський феномен людей, об'єднаних спільністю історичної долі. Не в останню чергу — усвідомленням спільної загрози самому нашому існуванню. Взяти хоча б таку загрозу як феномен «гібридної війни».

Хочеться навести наочний приклад. У 2004 році на замовлення НАТО було проведено дослідження Multipli Futures — спроба отримати уявлення про те, чого у найближчому майбутньому можна чекати у сфері міжнародної безпеки. Акцентую увагу на такому: над дослідженням працювало понад вісім тисяч науковців, військових і політиків. В остаточному підсумку дослідники дійшли декількох важливих висновків і прогнозів, які згодом стали збуватися.

Один із них зводився до того, що у XXI ст. замість утвердження нового світового порядку будуть нарощуватися елементи хаосу. Більше того — є велика ймовірність повернення до політики XIX ст., коли сильні держави будуть нав'язувати свою волю слабким державам. Чи ж не в цьому причина провалу Будапештських домовленостей 1994 року щодо гарантії недоторканості кордонів України?

Другий висновок: країни, які пролягатимуть по лінії геополітичних розломів, не матимуть широкої можливості самостійно обирати свою долю, бо вони будуть затиснуті між російською сферою впливу, з одного боку, і європейською — з іншого. Коли раніше лінія розлому пролягала через Польщу, Чехословаччину, Угорщину та Румунію, то нині вона змістилася на схід і пролягає через Україну, Білорусь, Молдову і Грузію.

Третій висновок дослідження експертів НАТО 2004 р. стосувалося прогнозу щодо самого способу ведення воєнних дій. Йшлося про так звану hybrid warfare, гібридну війну, що стає помісся класичного ведення війни країною-агресором з використанням нерегулярних збройних формувань, набраних із груп місцевого населення. Вся брудна робота покладається на плечі недержавних формувань.

Знову звертаюся до політологів — чи в Україні був піднятий дискурс навколо вірогідності «гібридної війни» проти України? Я про такий не чув. Зате ще рік тому звідусіль мені радили змінити назву монографії «Росія: ідентичність агресора». Мовляв, хіба ж можна говорити про Росію як про агресора? А це означає, що психології «меншого брата» ми все ще ніяк не позбудемося! А Росія тим часом позиціонує себе «миротворцем» на Донбасі?

Ніби й не було виступу начальника Генерального штабу ЗС Росії генерала армії Валерія Герасимова на зборах Академії воєнних наук у лютому 2013 року. Ще за рік до операції в Криму Герасимов проголошував: «Війни уже не оголошуються, а розпочавшись — йдуть не по звичному шаблону... Уповні благополучна держава за якісь місяці і навіть дні може перетворитися в арену жорстокої збройної боротьби, стати жертвою іноземної інтервенції, бути поглинутою хаосом, гуманітарною катастрофою й громадянською війною».

Завдання Росії на перспективу ставилось генералом в такий спосіб: «Акцент використовуваних методів протиборств зміщується в сторону широкого застосування політичних, економічних інформаційних, гуманітарних та інших невійськових заходів, що реалізуються із заділом протестного потенціалу населення. Все це доповнюється військовими заходами прихованого характеру, в тому числі реалізацією заходів інформаційного протиборства та діями сил спеціальних операцій. До відкритого застосування сили часто-густо під виглядом миротворчої діяльності й кризового реагування вдаються лише на якомусь етапі, в основному для досягнення остаточного успіху в конфлікті».

Подальші події показали, що слова генерала не розходяться з агресивними діями Росії щодо України. Розпочавши гібридну війну проти України, Москва поставила під сумнів все, що західне суспільство вибудовувало впродовж довгих десятиліть і на що опирається європейська безпека. Насторожує й те, що до гібридного методу ведення війни Росія додала пониження порогу готовності застосувати ядерну зброю, заявляючи, що з використанням ядерної зброї в XXI ст. можна перемогти. Так, після анексії Криму Путін підтвердив, що ним розглядався варіант застосування ядерної зброї.

За всіма цими подіями маємо бачити перспективу виходу із кризової ситуації. Як би нам не було прикро, але з урахуванням зазначених суспільних трендів доводиться сприймати як реальну дійсність той факт, що світова спільнота поставлена Росією перед фактом анексії Криму. Тішить те, що ця спільнота заявляє: «Ми цього не визнаємо». Разом з тим США і Євросоюз дають зрозуміти, що воювати за Україну не будуть. Хіба що з їх

сторони можуть бути застосовані більш жорсткі санкції щодо Росії. Вводяться санкції крок за кроком, у сподіваннях на те, що Путін рано чи пізно піде на деескалацію воєнного конфлікту. І лише хіба що на останньому етапі може бути застосоване блокування в Росії платіжних систем Visa і MasterCard, конфіскація російського зарубіжного майна тощо.

Маємо між тим усвідомлювати, що до таких санкцій Захід вдасться у крайньому разі. А поки що Україна бере до уваги, що внаслідок санкцій із Росії уже виведено 67 мільярдів зарубіжних інвестицій, і ця цифра може вирости до 160—170 мільярдів євро. Відсутність модернізації економіки в Росії призведе рано чи пізно до того що в довгостроковій перспективі будуть нанесені великі збитки. І тоді на поверхню суспільного життя піднімуться справжні геополітичні проблеми Росії — на її південних рубежах, на Кавказі, і в Сибірі, на кордоні з Китаєм, де також проходять геополітичні розломи.

Слід зважати на те, що до Революції гідності Україна являла собою розколоте й зубожіле суспільство, яке роз'їдала корупція й клієнтелізм. А між тим гібридна війна — це і є стратегія, що застосовується насамперед проти ослабленої держави. То ж не дивно, коли нині боротьба проти корупції і кумівства є одним із головних напрямів модернізації українського суспільства.

Попри тяжку спадщину минулих літ Україна має вистояти. Важливо те, що в гібридній війні оборону тримає не лише армія, але і все суспільство. І оборона має бути більш рішучою, чим дії нападників. Тим більше, що кремлівська пропаганда в боротьбі за уми людей намагається посіяти сумніви, нівелювати моральні настанови, деморалізувати й демобілізувати жертву агресії.

Саме тому науковці-політологи мають згуртуватися в рамках нового громадського об'єднання — Академії політичних наук. Маємо докласти сил для вирішення важкого завдання: не просто описати й дати визначення гібридній війні, але й створити певну систему понять, за допомогою яких, в тому числі й через ЗМІ, можна буде пояснити широкій громадськості, що приховується за поняттям гібридної війни, щоб у такий спосіб протистояти цьому явищу. Адже незнання й нездатність розпізнати подібний конфлікт — один із головних принципів ведення успішної підривної діяльності проти України.

В цьому контексті особливо прикрим є те, що ініціатива науковців гальмується елементарним недофінансуванням видавничої діяльності. На власному прикладі ілюструю незавидну долю дослідника: свою заробітну плату за одну половину року я витратив для видання книги «Росія: ідентичність агресора», а заробітну плату за другу половину

року — на видання книги російською мовою «Россия: беспутье агрессора». Ці контрпропагандистські видання отримали схвальні відгуки спеціалістів, частина видань пішла в зону АТО, але державні структури не виділили на видання і розповсюдження знань жодної копійки. Більше того, за те, що я працюю, із моєї пенсії вираховували 15%, а робочий тиждень скоротили до 4 днів.

Виникає законне питання — то ми маємо протидіяти гібридній війні? Кому на руку грає подібний саботаж? Невже питання національної безпеки маємо вирішувати на засадах гешефту? І як далеко ми по цьому шляху зайдемо?

А тим часом на засіданнях Всесвітнього економічного форуму в Давосі констатується як доконаний факт, що в нинішньому світі стираються межі між розумінням миру і війни, все частіше стає незрозуміло, хто агресор, а хто жертва агресії, проти кого слід боротися, а кого підтримувати.

Наука має поставити все на свої місця.

Виступ академіка АПН Смешка І. П. «Воєнно-політичні конфлікти в українських реаліях»

Я хотів би ще раз привітати Ваше Високе Преосвященство, Вас шановний Петре Володимировичу та колег з подією, яка мені здається дуже важливою.

Ми вже чули сьогодні, якщо ми не будемо займатися політикою, то політика починає займатися нами.

Я хотів би нагадати слова Ейнштейна. За декілька місяців як він пішов із життя, він дав інтерв'ю кореспонденту «NEW YORK TIMES». Де йому задали питання, як одному з визначних особистостей людства, чому він ніколи не коментував політичні події, чому не брав участі у політичному житті Сполучених Штатів, чи інших країн, де він був? На що Ейнштейн задумавшись дуже серйозно, й це вразило кореспондента, відповів: «Ви знаєте, я цього не робив тому, що я не знаю більш складної науки, ніж політика і політологія».

Дійсно, це наука про людей, про соціальні процеси, дуже складний механізм держав, взаємодії в цих державах, й нажаль брак політичної культури стає часом дуже страшною річчю у суспільстві. З 1996 року в Конституції України записано, що ми є демократією, але ви всі розумієте, що ніяких правдивих інститутів демократії у нас не створено за 25 років. Наш устрій більш нагадує феодальне правління, де ми обираємо президента, де президент формує свої вертикалі, причому без транс-

парентності й реально має всі важелі впливу, хоча «de jure» відповідальність за його повноваження розмито в цілій низці державних інститутів.

Зараз ми знаходимося у стані війни з Російською Федерацією. Це війна, це не антитерористична операція. І мені доводилося в квітні 2014 року в інтерв'ю «Le Figaro» сказати, що це взагалі не війна й не конфлікт між Україною та Росією, а конфлікт між цивілізаційний. Євроатлантичної цивілізації, яка просувається до кордонів РФ і Євроазіатської цивілізації.

Російська Федерація, яка є Євроазіатською цивілізацією, з авторитарною формою правління, де ніколи не було демократії та демократичних інститутів влади.

Але Україна підчас двох Майданів показала, що в нас вже є зріле громадянське суспільство. Це не означає, що у цього громадянського суспільства є високий рівень політичної культури для того, щоб формувати, після зупинки спроби побудови у нас в країні російського авторитарного режиму, нову державу, культуру, принципи демократичності.

Це суспільство здатне зупинити диктатуру, але ще не здатне будувати демократію, тому що бракує політичної відповідальності, політичної культури у нашої політичної еліти.

Склад нашого Парламенту, візьміть наприклад освіту народних депутатів, політичний досвід законотворців, й вам стане зрозуміло: чи здатні вони закладати підвалини інституційної побудови демократії.

Хочу зазначити, що демократія, адже мені довелося у зв'язку із моїми службовими повноваженнями, біля 10 років прожити в реальних демократіях: Сполучені Штати, Німеччина, Швейцарія, має свої закони і ці закони стали.

Перше правило демократії — це правило критичної маси її соціальної основи: біля 50% середнього класу, середній клас — це дрібні та середні власники, це високо оплачувані науковці, педагоги, лікарі, високо кваліфіковані працівники. Плюс певний рівень політичної культури громадянського суспільства.

Лі Куан Ю, приблизно так і відзначив про своє економічне «диво»: потрібно більше 50% громадян, котрі отримують 5000 доларів, плюс рівень культури (особливо політичної). Інакше суспільство буде обирати клоунів, акторів і шахраїв до влади.

Друге правило демократії — це правило пропорції влади. В демократії максимальні повноваження передані на міста, а по формі розподілення влади — це піраміда, основою якого є місцеве самоуправління. Основи якого були закладені ще Магдебурзьким правом (подивіться на Швейцарію, Німеччину, Францію). І це прозорі правила виборів знизу

доверху, із мінімальним втручанням центру на їх результати. За центральною владою залишаються тільки ті важелі, які вважаються загальнонаціональними.

Третє правило демократії — правило стабільності влади при демократії. Першою складовою якого є чіткий розподіл повноважень між трьома гілками влади: виконавчої, законодавчої та судової. І причому не просто розподіл, а наявність законодавчо визначеної кримінальної відповідальності за спробу із боку найбільш потужної за рахунок контролю над ресурсами, фінансами та за правоохоронною діяльністю виконавчої гілки влади — узурпувати чи приховано управляти функціями інших двох гілок влади.

І по — друге, це законодавчо визначений розподіл повноважень у всіх державних інститутах влади між політично призначеними службовцями, які тимчасово приходять до органів виконавчої влади після чергових виборів, та безпартійними професіоналами, яким заборонена будь-яка політична діяльність, та число яких повинно складати до 90—95% відповідних службовців у державних інститутах влади.

Причому, політичні призначенці ні за яких умов не повинні вмішуватися у професійну складову діяльність професіоналів. Це також має бути заборонено законом. Із кримінальна, знову ж таки, відповідальністю за подібні порушення.

На останок, це існування мінімум двох політичних ідеологічних партій, які абсолютно поділяють ідею та ці правила демократії та відрізняються тільки консервативним чи ліберальним напрямом діяльності.

Чому їх має бути мінімум дві? Тому що по приході однієї із них (до влади) має бути активна опозиція, яка контролює діючу політичну владу. Будь яка політична партія чи коаліція, коли приходять до влади, має не більше 50% підтримки виборців чи трохи більше, але ж нація це значно більше, ніж число виборців які підтримують конкретну політичну силу, що прийшла до влади. Значить її повинна контролювати інша, тимчасово опозиційна, але по суті також ідеологічна демократична партія, яка відрізняється від першої лише іншою тактикою побудови процвітаючих економік та демократії, у конкретних історичних умовах навколо країни.

Отже ми бачимо, що нажаль громадянське суспільство у нас випередило політичну еліту років так на 10—15. Але, йому дуже ще бракує відповідного політичного досвіду та політичної культури.

Це знову вина наша, інтелігенції, а по великому рахунку, інакше і не могло бути. Тому що ми пам'ятаємо, що вийшло в 1991 році. Україна також не мала ознак демократичної форми правління, сильних і сталих традицій. Але навіть це дуже занепокоїло і налякало у 2004 році російське керівництво. Сигнали, що Росія не може дозволити собі існування

успішної, демократичної України, фіксувались досить давно. Але, починаючи з 2005—2006 років, й особливо з 2007—2008 років — вони перейшли вже межу не реагування на них. Для професіоналів, якщо б вони не були знищені при Президентові В.Ющенко у силових органах, не повинно було б бути жодної, повірте мені, по — закону, іншої альтернативи, окрім негайної підготовки силового варіантів захисту України.

Для Росії успіх прибалтів, успіх поляків, успіх угорців у демократичному перетворенні їх країн — мало як може вплинути на їх масову свідомість, враховуючи абсолютно контрольований державою інформаційний простір країни. Кремлівські лідери легко «продадуть» своєму народу тезу, що це «американці купили цих наших колишніх сателітів, щоб зруйнувати духовність та ідейність Руського мира».

Але успіх України у демократичних перетвореннях та у досягненні економічного зростання, керівництво Росії допустити не може, за будь-яку ціну. Це могло б повторити ефект «Берлінської Стіни» та стало б початком руйнації авторитарної форми правління в Росії.

Як на мене, практичний початок підготовки агресії Росії проти України почався відразу після Бухарестського саміту НАТО, який відмовив нам в членстві НАТО та дав зрозуміти керівництву Російської Федерації про те, що Захід воювати за Україну не буде і захищати її не буде. Після цього відомий вислів президента Путіна про те, що Росія виграли б другу світову війну і без України, став уже відкритою і публічною наругою над нашою державою та над її історією.

Україна стримувала с початку війни проти СРСР, протягом перших трьох місяців війни, кращі війська Вермахту на усій своїй території та у повному сенсі стікала кров'ю що б дати можливість Москві отямитись та підтягнути резерви із Сибіру та Далекого Сходу. Фактично, саме українці спасли Москву від її знищення кращими вояками Вермахту, які майже парадом пройшли до того по Західній Європі та знайшли свою смерть в Україні. Ціна цієї жертви для України : 3 мільйони загиблих військовослужбовців — українців у лавах Червоної армії та 4 мільйона загиблого цивільного населення України.

На жаль, тодішнє керівництво і України і Заходу не захотіли помітити того, що заява В.Путіна — була знаком початку активної фази інформаційної війни та підготовки російського суспільства до можливих воєнних дій на території України. За цим невдовзі надійшла чергова Мюнхенська заява В. Путіна про те що: «...Україна — це ж не справжня держава... штучне утворення...»

Які ще фактологічні та об'єктивні «розвід ознаки» мали бути наявні, що б зрозуміти ще у 2008 році що воєнний варіант вирішення «українсь-

кого питання» із боку керівництва Росії, уже перейшов у фазу активної підготовчої роботи, планування та початку його інформаційного забезпечення, перш за все у себе в країні.

Але, у подальшому, сталося те, що сталося. З чисто воєнної точки зору, військове вторгнення Росії в Крим, на стратегічному рівні — було суцільною авантюрою. Росія відкрила «ящик Пандори» надавши, наприклад, можливий привід Китаю, у майбутньому зробити теж саме на Далекому Сході. На перспективу — подібна політика Росії може запустити початок дезінтеграції Російської Федерації у цілому.

Країна зі 145 мільйонами населення має мільйонну армію, та лише близько 150 тисяч військовослужбовців із неї дійсно мають гарну воєнну підготовку, гарно озброєнні та екіпіровані і здатні вести наступальні бойові дії. Але, чи досить цього що б захопити найбільшу по території європейську країну із населенням в 45 мільйонів, в центрі Європи?

До Києва можна дійти. Я багато про це говорив, можна навіть і за Київ, але як потім вийти назад? Це в країні, де боротьба за незалежність у її Західних регіонах точилась ще майже 10 років після закінчення Другої світової війни проти найбільшої поліцейської — картельної машини світу. Безумовно, наразі, сильний компонент у росіян це їх військово-повітряні сили. Цей компонент у нас, нажаль, набагато слабкіший. Але, відкрите використання їх — це остаточне руйнування масок та ширм для агресора та світове визнання його провокатором та можливим винуватцем початку третьої світової війни.

На сьогоднішній день, хвала Богу, два роки війни ми вистояли. Наші збройні Сили мають відповідні оперативні резерви. Ми маємо оборонне угруповання, яке без відкритого застосування із боку Росії її ВПС має можливість відбиття агресора. Зараз стратегічний баланс наземних сил на нашому кордоні має паритетні ознаки, без урахування авіації. Але не треба знову ж таки недооцінювати можливі плани агресора, тому що вони часом абсолютно не базуються на логіці та на стратегічних розрахунках.

На тимчасово окупованих територіях Донбасу та Луганщини проти нас ми маємо біля 700 танків агресора. Це більше ніж кількість танків які є реально на озброєнні Збройних Сил Великобританії та Німеччини разом взятих. У разі подальшого збройного протистояння — це величезні втрати з нашого боку, та величезні втрати з боку Росії. Вирішення воєнною силою конфлікту буде означати реальний крок до розв'язання третьої світової війни у центрі Європи. Навіть, попри те, що на Заході немає жодної стратегії подальшого розвитку ситуації у цьому випадку.

Показово у цьому сенсі, що після нещодавніх військових навчань в Польщі, командуючий силами НАТО в Європі зробив заяву, що в НАТО

немає навіть юридичної процедури у разі зовнішнього нападу на Прибалтику та Польщу, безперешкодно без попередніх політичних консультацій отримати дозвіл для проходу військ інших країн НАТО по цих територіях, бо це повинно додатково, після нападу, вирішуватися відповідними парламентами та урядами країн учасниць.

І тут, нажаль, як не пригадати відомий вислів Наполеона : «Військо баранів, на чолі яких лев, завжди отримає перемогу над військом левів, на чолі якого — баран». Треба пам'ятати, що у Президента В. Путіна набагато меншій політико — інформаційний та економічно — воєнний ресурс, ніж у Заходу, але у нього дуже швидка система та процедура прийняття рішень. У той час як у НАТО є великі ресурси, але немає жодної процедури для відповідного швидкого прийняття рішень та оперативного реагування у подібних ситуаціях.

Отже ситуація загрозлива, але відповідь з України може бути тільки одна. У чисто військовому плані нам відвоювати окуповані території неможливо — людські втрати НАШОГО населення по обидві сторони будуть дійсно неприйнятними для нас, військово — економічний потенціал наш та агресора, поки що, — незрівнянні. Силовий варіант із нашого боку — втратить нашу підтримку із боку Заходу.

Але ми можемо зробити лише одне: швидко побудувати дійсно демократичну із діючим верховенством права державу — економічно розвинуту, з європейським рівнем життя та його європейською якістю. Із реальним захистом прав і свобод українського громадянина та його і державної власності. Це буде приклад, який роззброїть усе, що поки що штучно стоїть проти нас закордоном, на території Росії. Це буде приклад нового «Ефекту Берлінської стіни» , коли багато хто із нашого північно-східного кордону захочуть перелізти сюди з того боку.

І тут все знову ж таки багато що залежить від політичної культури нашого суспільства. Саме політична культура повинна дати можливість нам обирати не популістів, пристосуванців та лакеїв до Верховної Ради, а справжні нові політичні обличчя. Хто ще інший пояснить українцям, що нове політичне обличчя — це не фізичний вік особистості.

Візьміть зараз склад нашого Комітету з питань оборони національної безпеки Верховної Ради України, який діє під час війни. Назвіть мені там авторитетних колишніх кадрових офіцерів і генералів, яким від 40 до 70 років, випускників воєнних академій, з практичним власним та успішним досвідом бойових дій, керування частинами та об'єднаннями Збройних Сил, знанням кращого воєнного досвіду провідних країн Заходу, які могли б професійно контролювати виконавчу гілку влади в сфері оборони та безпеки.

Викликати, наприклад, нинішніх керівників наших силових відомств на засідання Комітету та запитати їх, де програма озброєнь наших ЗС на найближчу та на подальшу перспективу із урахуванням реальних загроз державі та відповідних ним структур сухопутних військ, військово-повітряних сил, військово-морських сил та сил спеціальних операцій? Яке озброєння по рокам на сьогодні, на завтра, по цим видам ЗС нам потрібні? Подібні питання повинні задати люди, які професійно володіють ними та присвятили їм усе своє професійне життя, а не бізнесмени від політики.

Із цього приводу, такі генерали, як К.Морозов, В.Радецкий, А.Лопата, Ю.Прокофев., незважаючи на їх фізичний вік, могли дійсно стати визначальними **НОВИМИ** політичними обличчями при законодавчій гілці влади, забезпечивши **ПРОФЕСІОНАЛІЗМ** її діяльності у цій сфері. Ці генерали, для прикладу, ніколи не займалися політичною діяльністю та не обиралися по політичних квотах до органів виконавчої влади, але їх професійний рівень знання воєнної справи, без перебільшень, — є національним надбанням України.

На Заході дуже обережно підходять як до національного надбання, до професійних кадрів вищої кваліфікації та практичного досвіду їх роботи. Загальновідомо, що парламентська функція будь — якої розвинутої демократії, це не тільки законотворчість, але й контроль над використанням бюджету та законів із боку виконавчої влади.

Хто зможе краще писати фахові закони та контролювати, наприклад, виконавчу владу у сфері оборони: названі мною вище генерали, чи нині діючі «професійні політики — революціонери» та «професійні бізнес менеджери» — без воєнної освіти, без практичного досвіду власної воєнної служби та відповідного знання особового складу наших Збройних Сил? Це ж саме стосується інших напрямів роботи нашого парламенту.

Кому, як не політичній науці треба ще багато і багато вчити наше громадянське суспільство, як потрібно будувати діючу демократію в країні, відрізнити популізм від справжнього професіоналізму та не віддавати свій голос на чергових виборах негідникам? Та гарно засвоїти мудрість попередніх поколінь, які вже проходили цим тернистим шляхом побудови **ДЕМОКРАТІЇ**: «Погану владу обирають гарні люди, які не ходять на вибори» (У.Черчилль), «Люди, які голосують за невдах, крадіїв, зрадників, шахраїв, популістів, не є — їх жертвами. Вони співучасники.» (Дж.Оруелл).

Отже роботи для усіх нас попереду, ще непочатий край. Дякую Вам усім за спільну участь та роботу!

Виступ академіка АПН Горбатенка В. П. «Проблеми розвитку політичної науки і освіти в Україні»

Процес становлення політичної науки і освіти в Україні співпадає в часі зі здобуттям нашою державою національної незалежності. На початку 90-х років Україна вимушена була починати фактично з азів політичної науки. І на цьому складному етапі первісного становлення нової науки вирішальну роль відіграла конструктивна позиція фахівців-гуманітаріїв радянської школи — філософів, соціологів, істориків, правознавців. Завдяки організаторським та інтелектуальним зусиллям таких вчених як І. Курас, В. Кремень, В. Бабкін, М. Михальченко, В. Андрущенко, О. Семків, М. Сазонов, Ф. Кирилюк, Ю. Шемшученко, М. Мокляк, О. Мироненко вже від 1990 р. політологію почали впроваджувати як навчальну дисципліну у вищих навчальних закладах. Поступово були реформовані старі й створені нові кафедри політології у вузах, виникли відповідні відділи в академічних інститутах. Країні вдалося позбутися цілого комплексу однобічних, надмірно ідеологізованих суспільних наук. І вже з 1992 р. у вищих навчальних закладах почала формуватися інфраструктура, спрямована на підготовку професійних політологів. Серед перших було сформовано політологічні відділення в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка і в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова.

Від тих пір ми пройшли значний шлях, про що свідчать, зокрема, кількісні дані про кадровий потенціал фахівців вищої кваліфікації в галузі політичної науки і освіти. Варто навести деякі цифри, що говорять самі за себе. Починаючи з 1993 року в Україні захищено 244 докторських і 1598 кандидатських дисертацій. При цьому динамічний розвиток нашої науки розпочався вже в нинішньому столітті. У 1990-і роки було захищено лише 26 докторських і 115 кандидатських дисертацій. На сьогодні серед докторів політичних наук вже маємо фахівців, які захистили і кандидатську, і докторську дисертації в цій галузі соціально-гуманітарного знання. А десь після 2010 року вже почали з'являтися фахівці, які здобули спеціальну політологічну освіту й захистили обидві дисертації в галузі політичних наук. Серед кандидатів наук питома вага осіб з фаховою освітою стає переважаючою.

Звичайно, серед фахівців-політологів можна виділити групи осіб, які отримали ці звання зі статусних, кон'юнктурних мотивів (представники бізнесу, влади, чиновники різного рівня). Є навіть люди, які зрадили Україну. Однак і серед представників цих груп можна назвати цілий ряд осіб, які вдало поєднують державну чи бізнесову діяльність з науковою

та навчально-виховною. Тим більше, багато є таких, хто реалізували себе в науці й освіті, а потім зайнялися іншою діяльністю.

У кожній країні політологія більше, ніж будь-яка інша суспільна наука, «прив'язана» до національної специфіки. Відтак виникає спокуса визначити її як окрему українську національну науку. В 90-і роки була спроба теоретично обґрунтувати цю концепцію у вигляді «наукового націоналізму», яка, на щастя, не отримала підтримки з боку фахівців. Однак, не виключено, що вона знову може відродитися у видозміненій формі. І ми не маємо права цього допустити. Політична наука повинна не роз'єднувати, а об'єднувати людей і відповідно зосереджувати свій потенціал довкола таких проблем, як соціальне партнерство, підвищення життєвого рівня громадян, консолідація суспільства на поліетнічній, поліконфесійній основі, подолання комплексу меншовартості у викладенні власної політичної історії.

Сучасний етап розвитку політичної науки в Україні можна охарактеризувати як період відносної стабільності. Окреслено предметне поле політології, визначено проблематику і методи досліджень. Вийшли друком численні монографічні праці, підручники, навчальні посібники, довідкові видання, присвячені актуальним проблемам політичної науки. Функціонують політологічні відділення у більш, ніж 20 вищих навчальних закладах. Політичну науку інтенсивно розвивають академічні установи, такі як Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Національний інститут стратегічних досліджень. Створені і діють, хоча не так активно як належало б, Українська академія політичних наук, Асоціація політичних наук України.

Разом з тим у викладанні політології ще не подоланий значний перекис на користь історико-теоретичних знань. Якщо із загальної політології можна нарахувати десятки авторських і колективних підручників, навчальних посібників, то з прикладної політології існує лише декілька видань. Відповідно такий перекис існує і в навчальних програмах. Вкрай негативною є ситуація з періодичними політологічними виданнями. Ми маємо чимало щоквартальних вісників на базі вузів і наукових установ, однак у нас не виправдано мало часописів політологічного профілю, хоча б рівня «Віче» чи тих досить популярних видань, які на сьогодні вже в силу фінансових причин зникли. Йдеться про журнали «Політологічні читання», «Політична думка», «Нова політика», «Людина і політика», «Політичний менеджмент» та інші. На сьогодні все ще слабкою є інтеграція вітчизняної політичної науки у світовий науково-освітній простір. Водночас є надія на молоду генерацію науковців, які здобувають освіту в нових умо-

вах, знайомі з досягненнями світової науки, швидко оволодівають сучасними методами дослідження, спілкуються іноземними мовами.

Слід зазначити, що ми не маємо традицій по-справжньому незалежної гуманітарної науки, а також досвіду її реального впливу на розвиток політичної системи, демократичної держави. Певні групи вчених зберегли й посилили свою залежність від влади, інші розійшлися по партіях і рухах і переймаються теоретичним обслуговуванням їх інтересів. Спостерігається масовий наплив дилетантів і непрофесіоналів, прагнення приручити політологію, зробити її зовнішньо респектабельною служницею чинної влади. Статус політолога привласнюють самостійно, без будь-якої наукової акредитації, радіо і телекоментатори, політичні оглядачі. Не маючи професійної підготовки в цій галузі знань, вони пропонують свої досить суб'єктивні судження від імені науки про політику, знижуючи її авторитет. Поряд з цим не виконують належним чином свого призначення бути «фабриками думок» такі установи як Національний інститут стратегічних досліджень та Національна академія державного управління при Президентові України. В Україні функціонує близько 150 аналітичних центрів, однак результатів їхнього впливу ані в теоретичному, ані в практичному плані ми не відчуваємо.

В Україні на сьогодні сформовані цілі школи політичної науки і, безумовно, є вагомі досягнення. Зокрема, в галузях етнополітології, політичної історії, політико-правових досліджень, політичної свідомості і культури, політичної теорії і політичної філософії, історії політичної думки, глобалізації і міжнародних відносин та ін. Вагомим досягненням вітчизняної політології є започаткований Інститутом держави і права ім. В. М. Корецького НАН України процес енциклопедичної систематизації політичних знань. Йдеться про два видання «Політологічного енциклопедичного словника», «Малу енциклопедію етнодержавознавства», «Міграційні процеси в сучасному світі». Важливою подією стало видання «Політичної енциклопедії» на базі Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. На сьогодні цей важливий напрям успішно розвивається фахівцями Львівського національного університету імені Івана Франка.

Разом з тим у нас ще недостатньо розвинені цілі напрями політичної науки — партологія, порівняльна політологія, транзитологія, політичний аналіз і прогнозування, футурологія та ін. Варто було б реалізувати двотомну або й тритомну «Політичну енциклопедію» із залученням відомих фахівців з інших країн. Для утвердження належного розвитку політичної науки і освіти академічна й університетська політологія повинні об'єднатися і таким чином активно розвиватися на базі різнома-

нітних центрів, аналітичних структур, творчих колективів. Важливим є також становлення професійної корпорації політологів, що приведе до професіоналізації політологічної аналітики і публіцистики.

Болісною проблемою залишається атестація наукових кадрів. Надмірна формалізація цього процесу призвела до того, що ми з боями реєструємо спеціалізовані вчені ради у визнаних науковою громадськістю академічних установах, таких як Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України чи Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Зрештою, й частина науковців в умовах домінування формальних вимог почали підходити до захисту дисертації як до рутинної справи, не надаючи належної уваги змісту підготовленої роботи. Спецради нерідко відкриваються у вузах, де відсутня політологічна освіта. Дисертантів викликають на засідання експертної ради ДАК при Міністерстві освіти і науки України безпідставно, ігноруючи рішення фахівців. Формалізація цього процесу призвела до того, що зі складу спецрад повиключали філософів, істориків, юристів, які плідно займаються політологічною проблематикою. Те ж саме стосується запрошення опонентів та інших процесів, пов'язаних з атестацією наукових кадрів. Замість формальних перепон варто було б при державному атестаційному органі створити групи провідних фахівців з різних галузей знань, які б визначали тематику перспективних наукових досліджень.

І нарешті найсерйознішою проблемою є ігнорування державою цієї важливої (а в умовах становлення національної незалежності — особливо) системи знань. Йдеться про відсутність важливих політологічних спеціальностей, які готуються у вузах у класифікації професій. В умовах постійної стагнації державного управління, відсутності спадкоємності влади існує невизначеність політики у сфері державного замовлення на певні професії, до яких можна віднести і фахівців політологічного профілю.

У демократичній державі політологія має слугувати суттєвим інтелектуальним ресурсом. Відповідно сьогодні вже недостатньо готувати абстрактних політологів. Назріла необхідність цілеспрямованої підготовки і перепідготовки професійних політиків, парламентарів, працівників державного апарату, політичних консультантів і помічників, фахівців у сфері місцевого самоврядування. Це проблема загальнонаціонального значення, а значить і сподіватися лише на державу в цій справі недостатньо. Треба брати ініціативу до своїх рук. Тим більше, що сьогодні перед нами відкриваються небувалі можливості для самоорганізації на рівні громадянського суспільства.

Вимоги щодо структури та оформлення наукових статей:

1. Елементи, що має містити наукова стаття:

- постановка проблеми у загальному вигляді;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми, що досліджується у статті, та на які спирається автор;
 - формування мети та завдань наукової статті;
 - виклад основного матеріалу наукової статті, з чітким
 - висновок наукового дослідження, що відображає

2. Вимоги, що до оформлення структури та подачі матеріалу в науковій статті:

- УДК;
- прізвище, ім'я, по батькові автора (авторів), вчений ступінь, вчене звання, посада та місце роботи, електронна адреса — подається українською та англійською мовами;
 - назва статті, анотація та ключові слова подаються українською та англійською мовами;
 - анотація (не менше 900—1000 знаків), від 7 ключових слів, анотація англійською мовою має бути на високому рівні. Без вживання слів «У статті ...» або «Стаття присвячена ...».
 - список використаних джерел (References) подається українською мовою та латинським алфавітом (транслітерація);
 - обсяг наукової статті має бути — до 25 тисяч знаків, (без врахування анотацій та списку використаних джерел).

3. Вимоги, що до оформлення тексту наукової статті:

- всі поля 20 мм.;
- шрифт Times New Roman;
- кегель 14; інтервал — 1,5; абзацний відступ — 10 мм.
- таблиці та рисунок мають бути оформлені відповідно до ДСТУ.

4. Щодо символів: В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «» ; дефіс «-» ; тире «—». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки».

5. Оформлення джерельної бази наукової статті: [10, с.110] ([10, р.110], [10, S.110]), 7 — номер джерела в списку використаних джерел, 110 — сторінка (page).

6. Наукові статті, автор (автори) яких не мають наукового ступеня, супроводжуються рецензією кандидата (доктора філософії) або доктора наук за фахом публікації, або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію наукової статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається з відповідними печатками у сканованому вигляді електронною поштою або на диску.

7. Для Веб-сайту подається резюме статті англійською мовою не менше як 2500 знаків. Резюме наукової статті має бути структуроване, містити мету дослідження та висновки.

8. Наукова стаття подається мовою оригіналу у електронному варіанті у вигляді файлу MS Word for Windows, електронною поштою (на диску) за адресою aps.kyiv@gmail.com.

9. Відповідальність за зміст, надані у науковій статті факти, цитати, посилання несуть автори наданих матеріалів. Редакція залишає за собою право на незначне редагування та скорочення, літературне вправлення статті (зі збереженням) головних висновків та стилю автора (авторів).

10. Статті та подані матеріали перевіряються на плагіат.

Академія політичних наук

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ
ПРОЦЕСИ**

Public Political Processes

Науково-популярне видання

Випуск 4

Мови видання:
українська, англійська

Виходить чотири рази на рік

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Міністерства юстиції України
Серія КВ № 22013-119113ПР від 18.04.2016 р.

Головний редактор

Мироненко Петро Володимирович

Заступники головного редактора

Горбатенко Володимир Павлович
Теремко Василь Іванович

Відповідальний редактор

Лікарчук Дар'я Сергіївна

Відповідальний секретар

Малоголовець Нікіта Сергійович

Підписано до друку 2.06.2016 р.
Формат 70x100/16. Ум. друк. арк. 24,83.
Наклад 500 прим. Зам.